

Редакциялык коллегия:

Эркебаев Абдыганы (башкы редактор)

Эралиев Сүйүнбай

Садыков Жалил

Султанов Омор

Кыдырбаева Раиса

Жигитов Салижан

Даутов Кадыркул

* * *

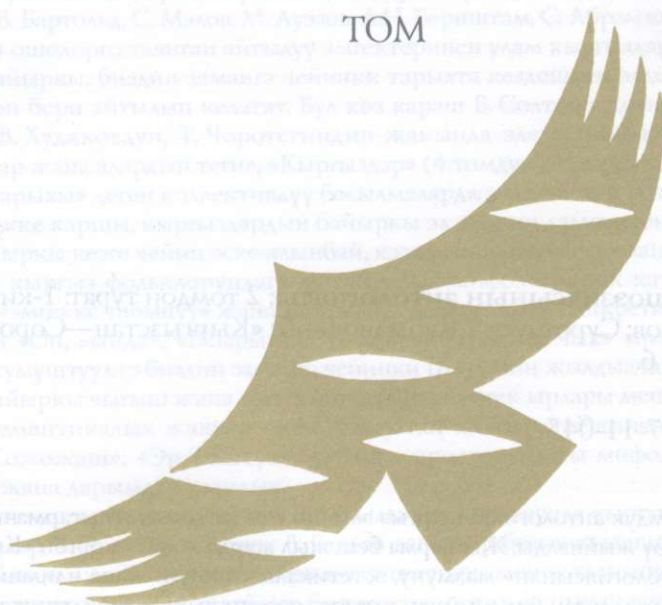
Түзгөн Жусупов Кеңеш

Сүрөтчүсү Курманов Таалай

Редактору Кадыров Ысмайыл

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНЫН АНТОЛОГИЯСЫ

I
ТОМ

«КЫРГЫЗСТАН – СОРОС» ФОНДУ

БИШКЕК 1999

ББК 84 Ки 7-5

К—97

Бул китеп «Кыргыз Республикасында гуманитардык билим берүүнү өзгөртүү» программасынын талаптарына ылайык Кыргыз Республикасынын Билим берүү, илим жана маданият министрлиги менен бирдикте «Кыргызстан — Сорос» фонду тарабынан чыгарылды.

Программанын демөөрчүсү — америкалык белгилүү финансист жана ойчул Жорж Сорос.

К—97 Кыргыз поэзиясынын антологиясы: 2 томдон турат: 1-китеп Түзгөн К.Жусупов; Сүрөтчүсү Т. Курманов. — Б.: «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999.-740 б.

ISBN 9967-11-045-7

Бул эки томдук антологияга кыргыз элинин өтө бай оозеки чыгармачылыгынын мыкты үлгүлөрү жыйналды. Жыйырма беш жыл мурда жарык көргөн «Кыргыз поэзиясынын антологиясынан» мазмуну, эстетикалык табити жана илимий ирээттөө жагынан айырмаланган бул жыйнак улуттук оозеки чыгармалардын жаңы табылгалары, мурастары менен толукталды.

Китеп кыргыз рухий маданиятына, адабиятынын тарыхына кызыккандарга жана поэзияны сүйгөн окурмандарга арналат.

«Кыргызстан — Сорос» фонду бул китепке өздөрүнүн ой-пикирлерин, сунуштары менен каалоолорун айтуучуларга ыраазычылыгын билдирет.

К 4702300200-99

ISBN 9967-11-045-7

ББК 84 Ки 7-5

© «Кыргызстан — Сорос» фонду, 1999

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫ КЫЛЫМДАРДЫН КЫЙЫРЫНДА

«Өнөр өлбөйт», — деп айтылат элибизде. Мындан өнөргө, жалпы эле чыгармачылыкка, талантка болгон кандай гана бийик баа, терең урмат сезилет. Өнөргө байланыштуу түрдүү көрүнүштөрдүн ичинен элибиз өзгөчө урматтаганы, артыкча баалаганы — асыресе, сөз өнөрү, анын ичинде поэзия. Мунун айкын далили — кылымдардан кылымга өтүп келаткан «өнөр алды — кызыл тил», «кызыл тилин безенткен», «кызыл тилин сайраткан» деп акындарга карата колдончу кеп-сөздөр.

Ошентип, «кызыл тил» — сөздүн түз маанисинде да, өтмө маанисинде да — түбөлүктүү нерсе: адам барда, эл барда тил, поэзия кошо жүрөт, алар бирисиз бири жашай албайт. Буга кыргыз поэзиясынын тарыхы айдан ачык күбө.

Байыркы кытай, араб, парсы жазма даректеринен жана И. Бичурин, Ч. Валиханов, В. Радлов, В. Бартольд, С. Малов, М. Ауэзов, А.Н. Бернштам, С. Абрамзон өңдүү залкар илимпоздордун ошолорго таянган айтылуу эмгектеринен улам кыргыздар — борбордук Азиядагы эң байыркы, биздин заманга чейинки тарыхта кездешкен элдердин бири деген пикир көптөн бери айтылып келатат. Бул көз караш Б. Солтоноевдин, А. Байтурдун, Ө. Караевдин, В. Худяковдун, Т. Чоротегиндин жакында эле жарык көргөн эмгектеринде, «Кыргыздар жана алардын теги», «Кыргыздар» (4 томдук), «Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы» деген колективдүү басылмаларда андан бетер бекемделди.

Тилекке каршы, кыргыздардын байыркы эл экенин далилдеген башка бир үрүнттүү жагдай акыркы кезге чейин эске алынбай, кээде ага караманча маани берилбей жүрөт.

Мен кыргыз фольклорундагы архаикалык-мифологиялык катмар, атап айтканда, байыркы «эмгекке табынуу» жана жанрдык-идеологиялык синкретизм менен тыкыс байланышкан «Оп, майда», «Шырылдаң», «Бекбекей», «Тон чык» ырларын көңүлгө түйүп жатам. Окумуштуулар биздин заманга чейинки III—I миң жылдыктарга таандык деп эсептешкен байыркы чыгыш жана грек адабиятынын эмгек ырлары менен алардын композициялык-семантикалык жактан окшоштугу таң калтырат. Экинчиден, ушундай көөнө доорго «Кожожаш», «Эр Төштүк», «Манас» эпосторундагы мифологиялык катмарлар, ырымдар жана дарымдар таандык.

Кезегинде, тагыраак айтканда, XIX кылымдын ортосунда кыргыз фольклорун алгачкы изилдөөчүлөр Ч. Валиханов менен В. Радлов дагы бир бөтөнчө жагдайга көңүл бурушкан. «Манас» менен «Эр Төштүктүн» айрым варианттары менен таанышкан В. Радлов кыргыздардын элдик поэзиясы «кандайдыр бир өзгөчө доорду башынан кечирип жатканын, аны баарыдан мурда, нукура эпикалык мезгил деп атаса болорун» айтып келип, аны Трюян согушу жөнүндөгү байыркы гректердин эпикалык ырлары менен салыштырган. Анын пикири боюнча, эгерде казактарда негизинен лирикалык поэзия өнүксө, кыргыздарда «тескерисинче эпикалык поэзия гүлдөп өнүккөн, ал эл чыгармачылыгынын дээрлик бардык түрлөрүн баш ийдирип, лирикалык ырларды гана жокко чыгарбастан, прозадагы бардык болумуштарды, жомоктор менен аңгеме-баяндарды оп тартып өзүнө сиңирип алган». Ч. Валиханов да негизинен ушундай ойдо болгон.

Менимче, бул залкар илимпоздордун пикирлерине сын көз менен кароо зарыл, анткени мында тарыхый мамиленин жетишсиздиги (таптакыр эки башка тарыхый доордун — байыркы доор менен XIX кылымдын көрүнүштөрүн бир катарга коюу) жана иликтенген материалдардын (казак менен кыргыздын лирикалык жана эпикалык поэзиясынын алакасы жөнүндө сөз болгондо) аздыгы даана байкалат.

Себеби бизге келип жеткен маалымат-материалдарга таянсак, кыргыздардын оозеки поэтикалык чыгармачылыгы бир кыйла бай жана көп түрдүү. Айталы, анда төмөнкүдөй лирикалык жана каада-салт ырлары көзгө чалдыгат: эмгек ырлары; ырымдар жана дарымдар; үрп-адат ырлары, сүйүү ырлары, айтыштар, арман ырлары, жоктоо ырлары, кошоктор, эскерүү ырлары; коштошуу ырлары, керээз ырлары, мактоо ырлары, арноо ырлары, мазактоо-кордоо ырлары, тамаша ырлар, оюн-зоок ырлары, бешик ыры, бөбөктөр ыры, ырым-жырым (диний) ырлар; термелер, санат-насыят, накыл ырлары; тарыхый ырлар. Демек, кыргыздардын ырлары башка элдердин оозеки поэзиясынан анча айырмаланбайт, айрым учурда атүгүл архаикалык мүнөзгө ээ. Маселен, мал чарбачылыгына байланыштуу байыркы «Бекбекей», «Шырылдаң» сыяктуу ырлар орустардын жана казактардын фольклорунда жолукпайт. Мындан тышкары кыргыз фольклорунда дыйканчылыкка байланышкан «Оп, майда» сыяктуу эгин себүүгө, сугатка, кызыл кырманга, ыйык нанга арналып, дыйкандын маңдай тер, таман акысын баяндаган ырлар сакталып калган. Кыргыз фольклорунда колунан көөрү төгүлгөн элдик чеберлерге арналган «Кийим бычканда», «Тон чык» өңдүү ырлардын бар экени да өтө кызыктуу. Дагы бир маанилүү нерсе — дыйканчылыкка жана кол өнөрчүлүккө арналган ырлар кыргыздар байыркы доордо жана кийинки мезгилдерде жалаң гана көчмөн турмуш сүрбөгөндүгүнөн кабар берет. Бул багытта ал ырларды отурукташып, дыйканчылык жүргүзгөн тажик жана өзбек элдеринин ырлары менен салыштыруу өтө кызык. Алардын оозеки поэзиясында мааниси жана аталышы боюнча кыргыздардыкына ото окшош, мал чарбачылыкка, дыйканчылыкка, кол өнөрчүлүккө байланышкан ырлар бар.

Байыркы жанрлардын катарына, мурда белгиленгендей, ырымдар жана дарымдар кирет. Монгол жазуучусу жана окумуштуусу Л. Түдэв андай көрүнүштү «шамандар поэзиясы» деп атайт. Кыргыз фольклорунда адамдын айрым жашоо-турмушуна жана ишмердигине, анын ой-мүдөөсү менен үмүтүнө байланышкан тигил же бул ырымдар менен дарымдардын атайын аталыштары бар. Алардын айрымдары мына булар: мал чарбасына байланышкан — «кылоо-кылоо», «мал телүү», дыйканчылыкка, тактап айтканда, жамгырга байланышканы — «жайы», адамдын ооруусун эмдөөгө арналганы — «көчөт көчүрүү», «куучу», «бадик», «албын» ж.б.у.с

Ырым-жырымдар бешик ырынан баштап, жоктоо, эскерүү, кошок ырларына чейинки элдик поэзиянын көпчүлүк түрлөрүндө бар. Ырым-жырымга үйлөнүү, той ырларын да кошсо болот, алар башка элдердики сыяктуу эле театрлашып, «Той баштаар», «Жар көрүү», «Кыз узатуу», «Бет ачар» өңдүү бир катар түзүм бөлүкчөлөрдөн турат.

Анын башатында сөзсүз сүйүү ырлары турат. Өзүнүн маанисине жараша алар «Секетбай» жана «Күйгөн» деп эки топко бөлүнөт. Биринчи топту арзуу, жалынуу, жанын чабуу өңдүү мотивдер, лирикалык маанайдагы жайдары ырлар түзөт. Ал эми «Күйгөн» деген сөз өзү айтып тургандай, ал бактысыз махабатка муңканууну билгизет, башкача айтканда, бул топко муңдуу, элегиялык мүнөздөгү ырлар кирет.

Башка ырлардын ичинен айтыш өзгөчө көңүл бурууга татыктуу, анткени ал кыргыздарда кеңири тараган. Ал дагы эки түргө ээ: биринчиси — эки ырчынын суроо-жооп иретиндеги алым-сабак айтышы, экинчиси — дасторкон четинде же той-тамашаларда сармерден айтышуу.

Айтыш ырлары сыяктуу эле эл ичинде ашат, насыят жана терме ырлары өтө кеңири тараган. Ал эми тарыхый ырларга, тилекке каршы, али күнчө маани берилбей келди.

Көрсө, чыгаан баатырлар менен XIX кылымда жашап өткөн манап-бийлерге, ошондой эле 1916- жылга арналган тарыхый ырлар коп экени азыр белгилүү болууда.

Бір түрүндөгү эпос кыргыз элинин оозеки поэтикалык чыгармачылыгынын өнүгүшүнүн өзгөчө жыйынтыгы, кайталангыс каймагы экендиги талашсыз. Өзүнүн көлөмүнө жана идеялык-көркөм маңызына жараша кыргыз эпостору, адатта, эки топко бөлүнөт: биринчиси — дүйнөлүк эпосто бөтөнчө орунду ээлеген «Манас» үчилтиги кирген улуу эпос; экинчиси — кенже эпостор. Кенже эпостор өзүнүн көлөмү жана мазмуну жагынан дүйнө элдеринин белгилүү эпосторунан ашса ашат, бирок кем калбайт, ошондой болсо да «Манас» эпосунун залкарлыгын көтөрүү максатында шарттуу түрдө алар кенже эпостор деп аталат. Жанрдык жана доордук белгилери жагынан кыргыз эпосторунун төмөндөгүдөй түрлөрү белгилүү:

1. Мифологиялык эпос («Кожожаш», «Эр Төштүк»),
2. Баатырдык эпос: «Манас», «Семетей», «Сейтек», «Курманбек», «Жаныш-Байыш», «Эр Табылды», «Жаңыл Мырза» жана башкалар.
3. Социалдык-турмуштук же лирика-эпикалык эпостор: «Саринжи-Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан» ж.б.

Соңку 20—25 жылда бирде эпос деп, бирде поэма деп аталган бир катар жаңы эпикалык чыгармалар жарык көрдү. Алар: «Мендирман», «Шырдакбек», «Эр Эшим», «Карач- Көкүл баяны», «Ак Мөөр», «Аксаткын менен Кулмырза», «Карагүл ботом» өңдүү поэтикалык көлөмдүү чыгармалар.

Ошентип, кыргыз элинин оозеки поэзиясынын тарыхы бери дегенде эки миң жылдыкты камтыйт, ал эми анын идеялык-жанрдык курамы өтө бай жана кенен. Ошондуктан академик В.Радлов кыргыздардын элдик поэзиясы өнүгүүнүн эң жогорку деңгээлине жеткен, бул эл сөздү өтө бийик тутуп, барктаган деп айтканында калет жок.

* * *

Кыргыз корком сөз өнөрүнүн тамыры алыскы доорлорго барып такаларын жазма булактар менен адабий эстеликтер да тастыктайт.

Ал замандагы маданияттын маанилүү дөөлөттөрүнүн бири, арийне, байыркы руникалык жазуулар. Алардын үлгүлөрү бүгүнкү кыргыздардын ата-бабалары жашаган — Енисейде (Энесайда) жана азыркы Кыргызстандын чегинде табылгандыгы өтө мүнөздүү жана көрөсөндүү. Болжол менен айтканда, бул жазуу негизинен VI—X кылымдарда колдонулган. Анын мааниси жөнүндө көрүнүктүү тилчи С. Малов төмөндөгүчө айткан: «Биздин ишеним боюнча, түрктөрдүн Енисей жазуу эстеликтерин мүнөздөө кыргыз элинин байыркы маданиятынын канчалык бай экендигин түшүнүүгө жана чагылтууга мүмкүндүк берет».

А.Н. Бернштам жана анын пикирин бөлүшкөн М.И. Богданова кыргыз уруулары жөнүндө маалымат камтыган Енисей жазуулары көзү өтүп кеткен кишинин бул дүйнөдөгү өмүрү жана турмушу тууралуу салыштырууларга, метафораларга жана эпитеттерге бай поэтикалык формадагы баян экендигин белгилешкен. Кыргыз фольклору боюнча дасыккан адис М.И. Богданова бул жазуулардын элдик кошокторго, эскерүү, мактоо ырларына жакындыгын аныктап жана башка окумуштуулардын пикирлерин эске алып, байыркы түрк жазууларынын «негизинде жаткан эпикалык жана лирикалык салттар, тилдин жана стилдин белгилүү түруктуулугу аларды кыргыз элинин эң байыркы адабий эстеликтери деп эсептөөгө негиз берет» деген тыянакка келген.

Орхон-Енисей жазуу эстеликтери жөнүндө сөз болгондо, демейде «Күлтегиндин урматына кичи жазуу», «Күлтегиндин урматына чоң жазуу», «Тонукөктүн урматына

жазуу», «Билге кагандын урматына жазуу» жана эпитафиялар (эскерүү ырла]5ы) эске алынат. Аларды көркөм текст катары ар тараптуу талдоого алган эмгектеринде И.В. Стеблева Орхон-Енисей жазмалары поэзиянын эстеликтери, алардын стилинин бир калыптуулугу түрктөрдүн көркөм сөз өнөрүнүн өнүгүү жолунун байыркылыгын (анын ичинде фольклордук салттын да) жана жалпысынан эртеги түрк маданиятынын жогорку деңгээлин көрсөтөт деп далилдейт.

Байыркы түрк адабиятынын эстеликтеринин тобу жогоруда аталган чыгармалар менен эле чектелбейт. Немец түрк таануучусу А.Ф. Габендин изилдөөлөрүнө караганда, аталгандардын жана оозеки чыгармалардан (макал-лакаптар, ырлар, кошоктор, эпостор ж.б.) сырткары, байыркы түрктөрдө будда, манихей жана христиан адабияттарынын чыгармалары кеңири тараган, ошондой эле ар түрдүү мүнөздөгү жана жанрдагы (медициналык, иш кагаздары, каттар, филологиялык, тарыхый, аскердик ж.б.) тексттер түзүлгөн.

Түрктөрдүн ислам дүйнөсүнө өтүшү (IX—X кк.) италиялык белгилүү түрк таануучу А. Бомбачинин айтуусу боюнча, «алардын адабият тарыхынын жаңы фазасынын башталышын кабарлайт». Ошондон тартып түрк тили «араб жана перс тилдеринен кийинки үчүнчү негизги мусулман тилинен болуп калды, бул адабиятка да тиешелүү», — дейт италиялык окумуштуу. Жаңы адабият азыркы Кыргызстандын чегин бүтүндөй камтыган Караханийлер мамлекетинде айрыкча дүркүрөп өнүгө баштайт. Биз үчүн бөтөнчө маанилүүсү: Караханийлер доорундагы жазма адабияттын бийик үлгүлөрүнүн авторлору биздин мекендештерибиз Махмуд Кашгари жана Жусуп Баласагүни (XI к.) болушту.

М.Кашгаринин «Түрк тилдеринин сөздүгүндөгү» жана Ж. Баласагүнинин «Кут билиминдеги» поэтикалык тексттер ошол эле И.В. Стеблеванын эмгектеринде атайын адабий талдоого алынган. Бул адабиятчы орус жана чет элдик окумуштуулардын эмгектерин жалпылап келип, төмөндөгүдөй тыянак чыгарат: а) Махмуд Кашгаринин «Түрк тилдеринин сөздүгүндө» түрк фольклорунун үлгүлөрү менен катар, адабият үлгүлөрү да камтылган; б) тексттердин башаты исламга чейинки доордо жатат, бирок мусулмандык таасир да жок эмес

1069—1070-жылдарда Кашкарда жазылган, орто кылымдардагы түрк адабиятынын жаркын туундусу болгон Ж. Баласагүнинин «Кут билим» поэмасы түрк тилиндеги эң эртеги адабий эстеликтерден болуп саналат.

Чыгарманын сюжеттик өзөгү 12- баптан башталып, негизинен каармандардын бири-бири менен маектеринен, бири-бирине жазган каттарынан турат. Бул тууралуу Ж. Баласагүни өзү мындай деп жазат: «Бул китептин өзөгү айрым өзгөрбөс, түбөлүктүү түшүнүктөрдөн турат: биринчиси — Адилет, экинчиси — Дөөлөт, үчүнчүсү — Акыл, төртүнчүсү — Каниет делип, алардын ар бирине түркчө өз аттары берилген. Адилетти — Күн тууду Элик атаган, бул өкүмдар; Дөөлөттүн аты — Айтолду, ал увазир; Акылга — Акдилмиш деген ат берилген, ал увазирдин уулу; а Каниет болсо — Өткүрмүш аталып, анын иниси делген. Мына ушулардын ортосунда өз ара аңгемелешүүлөр, суроо-жооптор аркылуу санжыра чечмеленет». Ошентип, бул жерде чыгарманын поэтикасы да, философиясы да, анын символикалык-амеориялык мүнөзү да таасын тастыкталат.

Поэмада аңгеме-дүкөн куруудан сырткары Адилеттин, Дөөлөттүн, Акылдын жана Каниеттин маңызын жана касиетин кошумча ачкан, төрөлөрдөн тартып төмөнкүлөргө, хандан каратаманга чейин камтыган түрдүү социалдык катмарлардын өкүлдөрүнө коюлган талаптар жөнүндө айткан баптар да омоктуу орун ээлейт. Таң калаарлык, бирок факт: ар бир бапта увазирдин, аскер башынын, улуу хаджибдин, ак сарай

башчынын, элчинин, катчынын, казначынын, башкы ашпозчунун ишине ким талапкер болсо, ошого мүнөздөмө берилет, ошондой эле ак сарайда кызмат кылгандар менен, карапайым калк менен, ак сөөк адамдар менен, илимпоз жана аалымдар менен, дарыгер жана табыптар менен, түш жоручулар менен, жылдыз саноочулар менен, акындар менен, дыйкандар менен, соодагерлер менен, кол өнөрчүлөр менен, малчылар менен, кедей-кембагалдар жана башкалар менен кандай сүйлөшүп, мамиле түзүү керектиги жөнүндө айтылат. Чыгармада эл башкаруунун мыйзамдары жана эрежелери, бектерге кызмат кылуунун жолдору, үйлөнүү, балдарды тарбиялоо, этикет эрежелери да көңүлдөн сырткары калган эмес. Жалпылап айтканда, биздин колубузга ошол замандын бийиктигинен туруп дин жана космология, психология жана этика, педагогика жана саясат маселелерин терең талдап, жаркын чагылдырган энциклопедия, адам акылынын ой бермети, асыл туундусу келип жеткен.

«Кут билимде» Өткүрмүштүн образы аркылуу өз чагылышын тапкан аскетизм жана кембагалдыктын артыкчылыгы, бул дүйнөнүн опасыздыгы, тигил дүйнөнүн жыргалы, түбөлүктүүлүгү идеясы кийин (XI—XIII кылымдарда) айрым түрк тилдүү чыгармалардын өзөктүү темасына айланган. Сөз Кулкожожоматтын (Акмат Ясавинин) «Дивани хикмат» («Санат-насыят китеби»), Адиб Акмат Жүгинекинин «Хибат ал-хакаик» («Акыйкат мөмөлөрү»), Сулайман Бакырганинин «Акыр заман китеби» сыяктуу поэтикалык чыгармалары тууралуу болуп жатат.

Орто кылымдардагы түрк адабияты жалаң эле мактоо-даңктоо же акыл-насаат айтуу багытындагы поэтикалык чыгармалар эмес, Библиянын жана Чыгыштын белгилүү сюжеттерине негизделген махабат поэзиясынын үлгүлөрүн да жараткан. Аларга Кутбинин «Хосров менен Ширин» поэмасын, Хорезминин «Мухабат намесин», Алинин «Юсуф баянын» (XIII—XIV к.) кошууга болот.

Кыскасы, орто кылымдардагы түрк тилдүү поэзия мазмун, форма, стиль жагынан олуттуу өзгөрүүлөргө учурап, бир (оозеки) абалдан экинчи (жазма) абалга өткөн, айрым үлгүлөрү классикалык деңгээлге жетип, жалпы адамзаттык маданий казынага айланган. Биз бул мураска сыймыктануу менен бирге аны, албетте, азыркы түрк тилдүү калктардын кайсы биринин жеке энчиси эмес, орток маданий мурасы катары кароого тийишпиз. Анткени ал учурда азыркыдай этностук жана тилдик жиктелүү болгон эмес, тек түрк урууларынын жамаатташтыгы, бирдиги өкүм сүргөн. Маданияттын ушундай жалпылыгы анда жалгыз эле Орто же Борбордук Азиянын чөлкөмүнө мүнөздүү болбостон, Чыгыш менен Батыштын, Азия менен Европанын араб, латын, роман жана славян тилдеринде сүйлөгөн башка калктарына да тийиштүү болгон. Ал эми Орто Азиядагы түрк тилдүү калктардын этникалык, тилдик жана саясий тарамдалуусу, өз-өзүнчө бөлүнүп калыптануусу XV — XVI кылымдарда башталган.

Ошого жараша алардын поэзиясы да өз алдынча тилге, улуттук өң-түскө, айырмалуу белги-сапаттарга ээ болгон. Муну кыргыз поэзиясынын орто кылымдардан берки тарыхы да ырастайт.

* * *

Ал поэзия XX кылымга «акындар поэзиясы» деген ат менен жетти. Жакынкы мезгилдерге чейин оозеки акындар поэзиясынын башталышын XIX кылымдын экинчи жарымына тиешелүү деп эсептөө кыргыз адабият таануусунда эреже катары эсептелинүүчү. Бирок ошол эле кезде тээ «Манаста», элдик оозеки чыгармачылыктын башка үлгүлөрүндө ырчылар жана кээ бир ойчул-акылмандар жөнүндө айтылып келет: «Манаста» Жайсаң ырчы эскерилет, Жээренче чечен жөнүндө атайын уламыштар бар, ал эми эл ичиндеги «Токтогулдай ырчы бол, Толубайдай сынчы бол» деген накыл кеп

сөз өнөрүнүн жекече жаратмандары (авторлору) болгонун каңкуулайт. Ал эми мындай авторлордун айрым чыгармалары оозеки түрүндө биздин тилибизде ушул күндөргө аман-эсен жетип келди.

Алар кимдер?

Бүгүнкү күндө андай акындардын мезгил жагынан эң аксакалы, улуусу — Кет Бука (XIII кылым) деп айтууга болот.

Бул акындын өмүр баяны жөнүндө так маалыматтар болбосо да белгилүү тарыхый окуялар жана сакталып калган фольклордук тексттер XIII кылымдагы анын өмүрүнүн айрым фактыларын болжолдоого мүмкүндүк берет. Дегенибиз, Кет Буканын ысымы менен байланышкан тексттерде чынында эле тарыхта болуп өткөн өзгөчө кайгы-касиреттүү окуялар, атап айтканда, Чынгызхандын улуу уулу Жоочунун өлүмү жөнүндө кеп болот.

Мындай материалдар түрк тилдүү башка элдерде да (ногойлордо, казактарда) бар. Кыргыз тилинде болсо бир канча варианттары сакталып калган. Ал варианттарда Кет Бука улуу төкмө, даанышман ойчул жана акын болгондугу айтылат. Ошондуктан, аны Улук ырчы, Аталык-жырчы ж.б. деп аташкан. Ал эми өзү Найман уруусунан болгондуктан Кет Буканын Найманлы деген ылакап аты да болгон.

Токтогул ырчы (XIV — XV кылымдар) бизге келип жеткен эки ырынын мазмунуна караганда Жаныбек хан менен бетме бет кармашка чыгып, Алтын Ордонун учурунда жашап өткөн. Биринчи ыры башталыш ченинде ханга болгон жеке кайрылуусун, ага болгон жеке таарынычын баяндаса да түпкүлүгүндө жалпылоочу мүнөзгө өтөт: анда түрктөрдүн буга чейинки ынтымак-ырашкерлиги менен биримдиги Жаныбек хандын мезгилинде бузулуп бараткандыгы, бул каргашанын башкы айыпкери дал ушул Жаныбек хандын өзү экендиги айтылат. Токтогулдун мүнөздөгөнү боюнча, Жаныбек хан түрктөрдүн шору, адилетсиз баскынчы, жан алгыч, талоончу, кан ичкич, зордук-зомбучул адам. Хандын тике өзүнө кайрылып бет пардасын сыйрыган мына ушундай мүнөздөмө байыркы түрк адабиятында (Орхон-Енисей жазууларында да, андан кийинки мезгилдердеги көркөм туундуларда да) кездешчү эмес, аларда чыгарманын башкы озупасы болуп каганды даңктоо эсептелчү.

Токтогулдун экинчи ыры айрым бир өмүр баяндык жана тарыхый маалыматтарды камтыйт. Мында автор «жалпы түрктө сайраган булбул», «чарчабаган аргымак дулдул», «топту бузуп туу жыккан буудан» экендигин, Жаныбек хандан «далай кордук көргөндүгүн» айтат. Андан ары айтылуу сынчы Толубай өзүнүн агасы, тууганы экендиги жөнүндө маанилүү маалымат берилет. Ошентсе да биз үчүн ырдын финалдык бөлүгү өзгөчө маани-маңызга ээ. Анткени, бул жерде акын Жаныбек хандын уулу (айрым маалыматтар боюнча иниси) Бердибек бийликке келгендигин, ушундан улам «берен түрктүн балдарынын» жаны тынч алып калгандыгын айтат.

Жаныбек хандын учурундагы боз туман каптаган мезгил Асан Кайгынын (XV кылым) чыгармаларында да ачык, даана чагылдырылган. Ч. Валиханов өзүнүн «Кыргыздар жөнүндө жазуулар» деген эмгегинде белгилегендей, Асан Кайгынын ысымы жана чыгармалары казактарда, ногойлордо, каракалпактарда жана кыргыздарда кеңири тараган. Казактын көптөгөн жазуучулары менен окумуштуулары (М. Ауэзов, С. Сейфумин, А. Маргулан, Б. Кенжебаев ж.б.) артында жазуу жүзүндө эч бир маалымат калтырбаса да Асан Кайгыны тарыхый инсан деп эсептешет. Жогорудагы жазуучу, окумуштуулардын изилдөөлөрүнө, фольклордук-документтик булактарга жана жазууларга таянуу менен казак адабиятчысы Х. Суюншалиев ал түрсүн Асан Кайгынын

болжолдуу түрдө туулган жана көзү өткөн жылдарын, тууган уругу менен жакын санаалаштарынын чөйрөсүн так көрсөтөт.

Жанрдык жактан алып караганда Асан Кайгынын көркөм туундулары санаттар менен термелер катары кабыл алынса, маани-маңызы жагынан аларды тунук акыл-ойдун (прагматизмдин), чындык менен санаркоонун философиясы деп айтсак жарашат. Айталы, анын бир ырында ар кандай нерсенин мааниси ал нерсенин кандай пайда берери менен байланат.

Өзөктүк проблемасын коомдук-саясий жана моралдык-тиричиликтик маселелер түзгөн башка санаттары менен термелеринде даанышман акын адамдарды бири бирине күйүмдүү, боорукер болууга, бир туугандарча жана ынтымак-ырашкерликте жашоого чакырат. Адамдар ортосундагы касташуулар, уруулаштар жана бөтөн элдер ортосундагы жаңжалдар менен согуштар акынды өзгөчө кайгы-муңга салат.

XV — XVI кылымдарда кыргыз элдүүлүгү калыптангандан жана чыгармалары биздин күнгө чейин кандайдыр бир сыйкыр жолдогондой болуп жеткен оозеки поэзиянын жекече өкүлдөрү болушкан алгачкы легендарлуу ырчылар пайда болгондон кийин биздин эл адаттан сырт тарыхый феноменге түш болду: XIX кылымдын башталышына чейин оозеки же жазма поэзиянын жекече жаратмандары болгондугу жөнүндө ооз жүзүндө же документтик түрдө сакталып калган далилдерди жолуктура албайбыз.

Жүрөк-жүлүндү өрттөгөн бул ачуу чындыкты моюнга алуу менен ошол эле учурда мындай кара булут каптаган «караңгы кылымдар» инсаният тарыхынын узун жолунда кездеше келчү көрүнүш экендигин да унутпасак. Дегенибиз, өз учурунда өзгөчө бир бийиктиктерге жетишкен байыркы Египет, Шумер, Вавилон, Хет адабияттары акырындап жүрүп тарых бүктөмүндө калып калбадыбы. Андан кийинки антикалык доордогу гүлдөгөн грек жана рим маданияттары орто кылымдарда кыйроого учурап, нарк-насилин жоготту. Мындай көрүнүш орто кылымдарда жана андан соң Күнчыгыш элдеринде да жыш кездешкен.

Бирок XIX кылымдын башында жана орто ченинде кыргыздардын коомдук-экономикалык жана руханий турмушунда зор өзгөрүүлөр боло баштайт. Кокон хандыгынын тушунда ислам кеңири жайылып, диний мектептер, медреселер ачылат, сабаттуу адамдар пайда болот. Орусиянын карамагына өткөндөн кийин илим-билимге, маданиятка умтулуу андан бетер күчөйт.

Экинчиден, ушул мезгилде кыргыздардын дүйнөнүн башка элдери менен болгон карым-катышы бир топ артат.

Дал ушундай коомдук-маданий жаңы жагдай-шартта, бир жагынан Күнчыгыш жана орус маданияттарынын тикеден тике таасиринен улам, экинчи жактан оозеки сөз өнөрүнүн өсүп өнүгүүсүнүн натыйжасында жекече акындык поэзия фольклордон бөлүнүп чыгып, XIX кылымда жана XX кылымдын баш ченинде кыргыздарда жазма поэзиясынын алгачкы бүчүрлөрү пайда болот.

Анын эң көрүнүктүү өкүлдөрү Калыгул, Арстанбек, Молдо Нияз, Нурмолдо, Жеңижок. Токтогул, Тоголок Молдо, Молдо Кылыч, Барпы ж.б.

Жашы жагынан аталгандардын эң улуусу болгон Калыгул Бай уулунун (1785 — 1855) чыгармачылык жолунун башталышы Кыргызстан Кокон хандыгынын бийлигинде турган мезгилге түш келсе, ал эми чыгармачылыгынын гүлдөп-өнүккөн учуру Түндүк кыргыздардын Орус империясынын курамына кирүүгө жасаган алгачкы иш-аракеттеринин жылдарына дал келет. Чыгармаларынын бизге келип жеткен

үзүндүлөрү боюнча айтсак, акын болжолу, мусулман дининин негиздери, эски Күнчыгыш адабиятынын айрым үлгүлөрү менен тааныш болуптур.

Калыгулдун чыгармачылыгынын экинчи бир маанилүү булагы болуп, сөз жок, кыргыз фольклору эсептелери жөнөкөй көзгө деле көрүнүп турат. Бул тенденциялар анын «Акыр заман» деген чыгармасында жана Кулкожакматтын (Акмат Ясавинин), Адиб Акмат Жүгинекинин, Сулайман Бакырганинин, легендарлуу акындар Токтогул менен Асан Кайгынын, ошондой эле Бухар жырау, Шал акын сыяктуу XVII—XVIII кылымдардагы казак акындарынын чыгармаларын эске салып турган маселдеринен ачык-айрым байкалат.

Калыгул Бай уулунун жолун тикеден-тике жолдогон жана салтын уланткан акын Арстанбек Буйлаш уулу (1824 —1878). Ал акындык чабыты жана дарамети жагынан кеңири таанылып, көзү тирүүсүндө эле «бүлбүл» деген атка конгон. Бирчы жана комузчу, даанышман ойчул жана коомдук ишмер катары ал да ошол өткөөл доордо — Кокон хандыгы орус империясынын бийлиги менен алмашып жаткан мезгилде жашап, чыгармаларында өз доорунун бардык кайгы-муңун бүтүндөй туруш-турпаты, татаалдыктары жана карама-каршылыктары менен таасын чагылдырган.

Арстанбектин бизге келип жеткен мурасы ар кайсы жанрдан: ырлар, санаттар, термелер, армандар, керээздер, айтыштар, «Тар заман» поэмасы ж.б. турат.

Мурда, тоталитардык идеологиянын шартында кыргыздардын Орусиянын курамына ыктыярдуу түрдө кошулуусу клерикалдык-мистикалык чен-өлчөмдөн туруп туура эмес чагылдырылган деп Арстанбекти негизинен «Тар заман» поэмасы үчүн уртокмокко алышчу. Бирок байкап-баккан адамга бул тема акындын «Тар заманында» эле эмес башка чыгармаларында да («Алда кудай, капырай», «Капкандай чапты белиңди...», «Каңтарбай менен айтыш», «Сары орус сұлтан болгону», «Кашкарга кире качкан бугуларга ырдаганы», «Керээз») иштелип, бир топ өркүндөп жана тереңдеп жүрүп олтурган. Жалпысынан алганда булар үч мотивден турат орустардын келе жаткандыгына тынчсыздануу, орустардын келүүсү, орустардын башкаруусунун натыйжалары.

Реалдуу турмуштун жагдай-шарттарына терең ой жүгүрүп, ар кайсы варианттарды ар тараптуу акыл калчап көрүп, Арстанбек акыр соңу жаңы шарт, жаңы абалга моюн сунууга, жаңы кожоюн — орустардын таасирин баалоого аргасыз болот «Орусун оңой көк эмес, оңдуруучу неме эмес».

Арстанбектин көркөм мурасынын ичинде анын айтыштары өзгөчө маанилүү орунга ээ. Ал кыргыз, казак акындары Каңтарбай, Чоңду, Сүйүнбай, Жеңижоктор менен айтышка түшкөн. Арстанбектин кыргыз акыны Чоңду, казактын XIX кылымдагы даңазалуу ырчысы Сүйүнбай менен болгон айтыштары бул жанрдын бардык эреже, шарттарын бекем тутунган, айтыш өнөрүнүн классикалык үлгүсү болуп эсептелинет.

XIX кылымдын соңу — XX кылымдын баш чениндеги кыргыз акындар поэзиясынын жаңы белгилери менен мотивдери көрүнүктүү акын, ысымы менен чыгармалары азырга чейин эл ичинде өзгөчө бийик кадыр-баркка ээ Жеңижоктун (1860—1916) чыгармачылыгында андан ары өнүктү жана философиялык чечмелөөгө ээ болду.

Анын көркөм мурасы анча деле көп эмес, бирок тематикалык жана жанрдык жактан өтө көп түрдүү.

Жеңижоктун табият же тигил же бул жердин көркүн сүрөттөөгө арналган чыгармаларынын эң башкы жана өзгөчөлүү сапат-белгиси — пейзаж менен лирикалык ой толгоолордун, автобиографиялык мотивдер менен этнографиялык деталдардын, жеке пенделик сезим-туйгулары менен коомдук санаалардын ширелишип турушу.

Башкача айтканда, Жеңижоктун пейзаждык чыгармаларында табият суктануунун гана объектиси катары көрүнбөстөн, адам дүйнөсү, анын татаал, көп кырдуу мамилеси менен тыкыс органикалык биримдикте көрсөтүлөт. Мындай чыгармалар болуп «Жер сорусу Аксы экен», «Айтайын Аксы жеримди» деген поэмалары эсептелинет.

Табият кубулуштарын көркөм чагылдырууда Жеңижок стихиялык материализмдин чегинде туруп, анын дүйнө кабылдоосунда оптимизм алдыңкы катарга чыгат («Дүнүйө», «Аккан суу»), Ошону менен бирге томаяктын үй-бүлөсүндө туулуп, эрезеге жеткенче көрбөгөнү көр болгон Жеңижок ар качан жакыр-жалчыга жан тартып ырдаган. Дал ушул чен-өлчөмдөн туруп ал өзүнүн «Санат», «Насыят», «Үй-бүлө», «Жаман уул, жакшы уул» жана башка эң сонун дидактикалык чыгармаларын жараткан. Буларда акын пенде баласынын эң мыкты сапат белгилерин, анын ачык мүнөз айкөлдүгүн ырга салып, адамдагы тескери мүнөздөрдү катуу сынга алган.

Жалпысынан алганда, Жеңижоктун чыгармачылыгы XIX кылымдын акыры — XX кылымдын баш чениндеги кыргыз поэзиясы жөнүндөгү биздин түшүнүгүбүздү алда канча байытып тереңдетет жана советтик доордо социалдык-демократтык мазмуну үчүн айрыкча аздектелип келген Токтогул, Тоголок Молдо жана Барпы Алыкуловдун поэзиясына тутумдашып, өзүнчө көпүрө салгандай таасир калтырат. Муну Жеңижок менен Токтогулдун өз ара ынак мамилелери, бири бирин барктап-жактоосу бекемдеп турат.

* * *

XIX кылым ошону менен бирге кыргыздын жазма, негизинен кол жазма поэзиясынын да жаралыш кылымы болуп калды. Мындай поэзиянын баштоочусу деп Молдо Ниязды (болжол менен 1820 — 1890-жылдар) айтуу керек.

Албетте, Молдо Нияз өз мезгилинин уулу болгондуктан, анын дүйнөгө болгон көз карашы исламдын жана Күнчыгыш философиясынын нугунда калыптанган. Мунун айкын мисалы болуп дүйнөгө, коомго, адамдардын өз ара мамилелерине жана тарыхый окуяларга карата акындын мамилесиндеги мусулмандык көз караштын ачык-айкын көрүнүшүн эсептөөгө болот.

Фольклордук жана диний түшүнүктөрдүн карым-катышы анын тарыхый окуяларды баяндаган санаттарына да мүнөздүү. Ал санаттарында Молдо Нияз Кокон — орус мамилелерин (Кокон хандыгын каратып алуу үчүн болгон согушту), кыргыздардын Чыгыш Түркстанга качышын, Жакыпбек хандын каарынан улам ал жакта көргөн азап-тозокторун ырга кошкон. Ушул жерде өзгөчө белгилеп кетүүчү нерсе — каапырларга (орустарга) болгон мамиледе Молдо Нияз чыныгы мусулман баласы жана өз Ата Журтунун анык патриоту катары келишкис мамилени тутунат.

Молдо Нияздын көлөмдүү, сюжеттүү чыгармаларынын ичинен дагы экөө айрыкча бөлүнүп турат. Булардын биринчисинде — «Курманжан датка» — XIX кылымдагы орус саякатчылары менен аскер адамдары «Алай ханышасы» деп аташкан даңазалуу Курманжан датканын терең кайгы-касиреттүү, ал түрсун драмалуу өмүр тагдыры көркөмдүк жактан жеткиликтүү жана так берилген.

Экинчи санат Кетмен-Төбө өрөөнүнүн айтылуу манабы, бир кезде Т.Сатылганов өзүнүн «Беш каман» деген айтылуу ырында таптакыр тескери образын жараткан Дыйканбайга арналып, мында Молдо Нияз Дыйканбайдын ачыктан-ачык мактоо сөзгө ширетилген образын жараткан. Мезгил тамашасы деген ушул экен: эми биз Дыйканбайдын образын экинчи бир өңүттөн салыштырып кароого мүмкүнчүлүк алдык.

Молдо Нияздын санаттарынын ичинде ашыктык ырларынын эң сонун үлгүлөрү болгон «Кымчабел», «Даткайым», ички уйгу-туйгу абалды чагылдырган «Афандим» деген көркөм туундулары да бар.

Молдо Нияздан кийинки экинчи көрүнүктүү, иш жүзүндө эң улуу акын — Нурмолдо (1838 — 1920). Анын кылым бою дат басып, көрүнгөндүн колунда жана эсинде сакталып келген чыгармалары жаңыдан гана (1996, 1997-жылдары) чакан китепчелер иретинде жарык көрдү. Аларды окуган адам Нурмолдонун өмүр жолуна, билимине жана талантына таң калбай коё албайт. Кичинесинен кат таанып, бул жагы Наманган, Фергана, Ташкен, Кашгар, Үрүмчү, ар жагы Индия менен Аравияга чейин барып билимин, өнөрүн өркүндөтүп, ажылык парзын аткарып келген акын өз чыгармаларында «Манастан», Толубай, Санчы санаачылардан (ал өзү ушинтип атайт) тартып замандаштары болгон кыргыз, өзбек, казак акындары Балыкооз, Чоңду, Сартпай, Калыгул, Чоң ырчы, Куш ырчы, Молдо Кылыч, Сагымбай, Арстанбек, Жөжө, Жамбыл, Молдо Тойчу, Жума, Касанбай, Кыдыралы, Ниязаалы, Жеңижок, Молдо Нияз, Токтогул ж.б. мүнөздөмө берет. Ал аз келгенсип, анын калеми бүт дүйнөлүк адабият менен философияга саякат жасайт, атап айтканда, Аристотель, Аль-Фараби, Фирдоуси, Низами, Жами, Навои, Саади, Бабур, Машрап, Дамаски, Сайрам, Ограт, Кашмир, «Шахнамэ», «Хамза», «Мажнун менен Лейли», «Фархад менен Ширин» сыяктуу улуу даанышмандар, акындар, чыгармалар менен даңазалуу шаарлар акындын санагынан өтөт.

Нурмолдонун поэзиясында философиялык, космологиялык жана этикалык идеялар менен мотивдер арбын («Замана», «Болбосо», «Насип-буйрук», «Бир Амах», «Өмүр жана өлүм», «Адам Ата», «Наадан менен Пайгамбар», «Нускоолор» ж.б.). Ошону менен бирге акындын бир катар ырларындагы тарыхый көз караштын тактыгы менен дааналыгы суктантпай койбойт. Маселен, ал кыргыз-орус маселесинде кур;1лы, илими күчтүү орус менен касташпай, аны менен ынтымакта, тынччылыкта жашоону, андан илим-билимди, дыйканчылыкты, шаар маданиятын үйрөнүүнү жактайт. Дегеле акындын тарых жөнүндөгү ою өтө терең: «Тарыхты танганың — тамырсыз калганың».

Биз үчүн айрыкча маанилүүсү — Нурмолдонун жазма өнөрдү, акындыкты жана аалымдыкты даңазалаганы:

Айт-айт десе саламды айт,
Аяк-башсыз ааламды айт.
Адамзаттын мыктысын,
Ачык жазган каламды айт.
Адам алга кадамдайт,
Даанышмандар илимди,
Далдал кылып жайдаңдайт.
Үлгү кылып мыктыны,
Үзүр жолун саймалайт.
Дааналардын дастаны,
Далай журтту аралайт.
Зарын айтып калкынын
Залим ишин каралайт.

Нурмолдонун ырларынын дагы биринде («Жазыптыр») биздин ушул макала, жалпы эле байыртан берки кыргыз поэзиясы үчүн ото мүнөздүү, терең символдуу болгон төмөнкүдөй саптар бар:

Биздин ата-бабада,
Жазгыч жигит көп болгон.
Кастар менен чабышта,
Кыйла китеп жок болгон.
Ошонун бирин айтагай,
Колубузга топтолгон.
Тарых бетин казыптыр,
Тырышып азып жазыптыр.
Мен, сен үчүн таберик
«Мажму атут Таварих»
Аксыкентийи Сайпидин,
Новруз ата жазыптыр.

Көрсө, азыр далилденип жаткандай, Нурмолдонун өзү атактуу «Мажму атут Таварихти» жараткан Аксыкентилик Сайпидиндин урпагы экен. Мына тарыхтын дагы бир табышмагы!

Эгерде Молдо Нияз менен Нурмолдо Кыргызстандын түштүгүндө (биринчиси Кадамжайда, экинчиси Ала-Букада) жашашса, Нарын аймагында туулуп, кийин Чүйгө байма-бай каттап турушкан Молдо Кылыч (1866—1917) менен Тоголок Молдонун (1860 — 1942) поэзиясы жазма өнөрүбүздүн өсүп-өнүгүшүнүн кийинки баскычы болуп эсептелет.

Молдо Кылычтын төмөнкү чыгармалары бизге келип жетти: «Чүй баяны», «Жинди суу», «Алдамчы», «Керме-Тоо», «Кыз-жигит», «Кара-Кочкор», «Зилзала», «Зар заман». «Бүркүттүн тою», «Канаттуулар» деген чыгармаларды да Молдо Кылычтын калемине таандык деп жүрүшөт, бирок ал чыгармалардын авторлугу ушул күнгө чейин талаш боюнча калып келет.

«Чүй баяны» поэмасында Молдо Кылыч Чүй өрөөнүнүн жан-жаныбарлар, өсүмдүктөр дүйнөсүн чыныгы билерман сүрөткер катары зор чеберчилик менен тартып берет. Дегеле минтип табият көркүн билгичтик менен сүрөттөө Молдо Кылычтын башка чыгармаларында да — «Жинди суу», «Керме-Тоо» — кеңири учурайт.

«Канаттуулар», «Бүркүттүн тою», «Буудайык» деген чыгармаларда Молдо Кылыч чыныгы орнитолог жана анималист катары көрүнөт. «Канаттуулар» — Кыргызстандын канаттуу куштары жөнүндө өзүнчө эле бир справочник болсо, акыркы эки чыгармада канаттуулардын «ички дүйнөлөрү» ачылып берилип, өтө курч сатиралык образдар түзүлгөн.

Ал эми патриархалдык психологиянын жана исламдын таасиринен улам акындын дүйнөгө болгон көз караштарындагы карама-каршылыктар чагылдырылган «Зар заман», «Зилзала» поэмаларында Молдо Кылыч бир жагынан уурулуктары, көз боёмочулуктары, чектен чыккан ач көздүктөрү жана кара мүртөздүктөрү үчүн байлар менен молдолорду, ыймансыздыгы үчүн падышаны сынга алса, экинчи жагынан жан-жаныбарлардын, пенде баласынын тагдыры Жараткан тарабынан алдын ала жазылып коюлары, «Маңдайга жазганга моюн сунуу» идеясы айтылат.

Тарыхка, өзгөчө 1916-жылкы окуяга ириде жазгыч акындар кеңири кайрылышкан. Бул багытта биз буга чейин Ы. Шайбековдун (1880 — 1957) «Азган эл», «Кайран эл», «Кайткан эл», А. Жутакеевдин (1880—1931) «Качак турмушу», «1916-жыл», «Кайран эл» деген чыгармаларын окуп үйрөнүп келсек, эми бул катарды ысмы элге кайрадан таралып жаткан акын Алдаш Молдонун (1876 — 1930) чыгармалары толуктап отурат.

Алдаш Молдо өтө көп сандагы туундуларды жараткан экен, бирок бизге чейин алардын баары толук түрдө келип жеткен жок. Мугалим-акындын көркөм мурасынан соңку кездерде бирин-экин чыгармалары жарык көрдү. Булар «Хал заман», «Үркүн», «Ормон- Балбай» деген поэмаларынан алынган үзүндүлөр.

Алдаш Молдонун чыгармаларынын негизги баалуулугу — сүрөттөлүп жаткан окуялар менен адамдардын тарыхый жактан ишенимдүү көрсөтүлгөндүгү. Бул сапат акындын дээрлик бардык чыгармаларына мүнөздүү. Мына, калемгердин айрым чыгармаларынын аталыштары: «1912-жылы болгон бир окуя», «1913—1914-жылдардагы хуторлор тууралуу», «1916-жылкы үркүндүн алдында», «Алты шаар», «Көл баяны» ж.б.

Акын «Хал заман» чыгармасында ошол мезгилдин жалпылаштырылган элесин түзүп, падышачылык администрациянын өкүлдөрү менен жергиликтүү байлардын дагы да байып, ал эми караламан кыргыз журту бардык жактан куржалак калып жаткандыгын көрсөтөт.

Жалпысынан Алдаш Молдонун 1916-жылдагы үркүнгө жана кыргыздардын Кытай жерине качкан кайгысы менен ал жакта көргөн азап-тозокторуна арналган чыгармалары революциялык пафосу жана нукура тарыхый атмосферасы менен айырмаланып турат.

Ушул мааниде анын 1917-жылы жазылган «Үркүн» поэмасы өзгөчө көңүл бурарлык. Анткени ал Октябрь революциясына чейинки кыргыз поэзиясын мазмун жактан да, өтмөчүлдүк эстафета берүү жактан да кандайдыр бир деңгээлде жыйынтыктап тургансыйт:

Мен айтайын эмкисин,
Уруят заман белгисин.
Кылычтын өттү «Зар Заман»,
Андан кийин мен жазган,
А дагы өттү «Хал заман».
Үстүндө азыр турабыз
Мына бу турган «Тар Заман».
Артыкча кыргыз элине
Эң эле кор-кор заман.
Эми болот тең заман,
Эң эле зор кең заман.
Ушул жерден кыскарттым,
Уруят заман баянын.
Сөзүм бүттү тамамат,
Дуба кылып кол жайгын,
Кудайга жаны аманат.
Уруятты чыгарган,
Узун болсун өмүрү,
Узарсын Ленин азамат!

* * *

Совет доорунда өнүп-өскөн адамдарга жакшы маалым болгондой, Октябрь революциясынан кийинки кыргыз поэзиясы дал ушул теманы — Ленинди, ал жетектеген большевиктер партиясын, жаңыдан жеңген Совет бийлигин даңктап-

даңазалоодон башталган: мунун классикалык үлгүсү Т. Сатылгановдун «Кандай аял тууду экен, Лениндей уулду!» деген айтылуу ыры эмеспи.

Бизге жеткен маалыматтарга караганда, Октябрь төңкөрүшүнөн кийин кыргыз адабиятынын басма бетинде жарык көргөн биринчи чыгармасы 1918-жылы Верныйдын «Ушкын» деген баракчасына жана 1919-жылы «Көмөк» газетасында кайра басылган Ы.Шайбековдун «Большевиктер партиясы» деген ыры болуптур.

Башка жазгыч акындар да (Тоголок Молдо, А. Жутакеев, Т. Талканбаев) өз чыгармаларын Октябрдын жеңишин, Лениндин жана Коммунисттик партиянын идеяларын даңазалоого арнашты, бирок алардын чыгармалары кыргыз элинин өзүмдүк басма сөзү менен китеп чыгаруу иши пайда болгондон кийин гана жарык көрө баштады.

Жазгыч акындар менен бир катарда эле жаңы коомдук түзүлүштүн шарпасы менен пайда болгон интеллигенциянын алгачкы өкүлдөрү өз колдоруна калем кармашты. Булар негизинен Ташкен менен Алматыда окушуп, кийин туулган жерине кайтып келишкен мугалимдер менен партиялык-советтик кызматкерлер эле. Алар өздөрүнүн тырмак алды ырларын, макалаларын, аңгемелерин ошол эле шаарларда басылып чыкчу «Ушкын», «Көмөк», «Тилши», «Кедей эрки», «Ак жол» деп аталган татар, казак тилдеринде чыгып турган гезиттерге жарыялашкан. Аталган гезиттерде Ж. Түлөкабылов, О. Лепесов, М. Максүтов, К. Баязыков, К. Мажиков, Б. Калпаков, М. Байчеригов, З. Лепесов жана башкалардын үгүт-насаат, чакырык, агитациялык мүнөздөгү ырлары жарык коргон.

Ошентсе да бул мезгилдеги эң көрүнүктүү калемгерлер катары Сыдык Карачев менен Касым Тыныстановду эсептөөгө болот.

Сыдык Карачев (1900—1937) адабий чыгармачылыгын 1918-жылдан тартып татарча гезиттер менен кызматташуудан баштайт. Анын Ленинге арналган биринчи ыры ушул эле жылы татарча чыгуучу «Шуро» гезитинин бетинде жарык көргөн. Тилекке каршы, С. Карачевдин бул ыры жана 1918—1922-жылдардын аралыгында татарча жана казакча басма сөз беттеринде жарык коргон чыгармалары биздин күнгө толук жетпеди. К. Баялинов менен З. Мамытбековдордун жазгандарына караганда, 1918-жылдан 1924-жылга чейинки аралыкта «Көмөк», «Ак жол» гезиттеринде, «Шолпон», «Жас кайрат», «Аел теңдиги» журналдарынын беттеринде С. Карачевдин он үчтөй ыры, бир канча аңгемелери, көптөгөн публицистикалык макалалары жана театралдык сценкалары жарык көрүптүр. Ушул жылдар аралыгында калемгер эч жерде жарык көрбөгөн жана бизге келип жетпеген «Борч» деген пьеса да жазыптыр.

С. Карачевдин ырларынын ичинен «Шаңдан жүрөк! », «Күзгү түндө» деп аталгандары соңку мезгилде кайра басылды.

Касым Тыныстановдун алгач казак, андан соң кыргыз тилинде жазылган ырлары 1920-жылдардын баш ченинен тартып Ташкенден чыкчу казакча гезит, журналдардын беттеринде жарык көрө баштаган. Ал ырлар 1925-жылы «Касым ырларынын жыйнагы» деген аталыш менен Москвада өзүнчө китеп болуп басылып чыкты. К. Тыныстанов «Интернационалды», И.А. Крыловдун тамсилдерин да биринчи болуп кыргыз тилине которгон, алар да ушул жыйнактан орун алган.

Жыйнактагы ырлардын көпчүлүк бөлүгүн пейзаждык жана ашыктык лириканын үлгүлөрү, андан соң революциялык-агитациялык чыгармалар түзөт.

К. Тыныстановдун ырларынын көркөм курулушунан өзүбүздүн улуттук фольклордун да, ошондой эле башка элдердин жазма поэзиясынын да таасирлери ачык-айрым сезилип турат. Акыркы таасир өзгөчө романтикалык маанайдан,

жалгыздык темасынан жана форма жагынан эксперимент жүргүзгөн ырлардан («Тоодо түн», «Сурачы, досум сурачы!») ачык-айрым байкалат.

«Жаңыл Мырза» поэмасы уруу башчысы, ошондуктан «Мырза» деп аталган баарыбызга белгилүү жоокер кыз Жаңыл жөнүндөгү элдик дастандын сюжетинин негизинде жазылган. Баарынан кубанычтуусу, дастандын сюжетин майда-баратына чейин баштан аяк кайталабастан, К. Тыныстанов фольклордук материалга чыгармачылык менен мамиле жасап, баатыр кыздын образын ачык да, терең да ачып берүүчү негизги линиянын тегерегинде гана окуяны өнүктүрүп, ошол эле учурда ага өзүнүн да кошумчаларын кошот. Дегеле атайын белгилеп кетчү нерсе — фольклордук негизине карабастан, сюжетти чечмелөө, композиция, ыр түзүлүшү, стили, тили жагынан болсун, бул поэма жазма адабияттын, кадыресе поэзиянын кубулушу катары кабыл алынат.

Мына ошентип, кыргыз поэзиясынын 1918—1924-жылдардагы мезгилдик илкесинде кандайдыр бир боштук болгон эмес. Фактылар күбө өтүп тургандай, бул мезгилде чыгармачылыктары төңкөрүшкө чейин эле баалталып, Совет бийлигинин орношу менен кеңири жайылган эл ырчылары (Токтогул, Барпы, Калык, Осмонкул) жана айрым бир жазгыч акындар (Тоголок Молдо, Алдаш Молдо, Ы. Шайбеков, Т. Талканбаев, А. Жутакеев) менен бир катарда кыргыз совет интеллигенциясынын алгачкы өкүлдөрү революция жана ал жараткан иштер тарабынан пайда болгон сезим-туйгуларын, ой-тилектерин адабий сөз менен туюндура бере башташты.

1924-жылдын октябрь айында кыргыз элинин, анын эң алдыңкы өкүлдөрүнүн көөдөн түпкүрүндө жүргөн үмүт-тилеги ишке ашты: Борбордук Азияны улуттук бөлүштүрүүнүн натыйжасында РСФСРдын курамында Кыргыз автоном облусу түзүлүп, анан ал 1926-жылы автоном республикага айланды.

Кайрадан түзүлгөн облустун эң биринчи кадамы, алгачкы практикалык иши болуп кыргыздын төл гезити «Эркин Тоонун» чыгарылышы эсептелинет. 1926-жылдын баш ченинде Кыргыз мамлекеттик басмасы уюштурулса, ал эми бир жылдан кийин «Ленинчил жаш» гезити, «Коммунист» журналы, 1928-жылдан «Жаңы маданият жолунда», 1931-жылдан тартып «Чабуул» деп аталган атайын адабий журнал чыга баштайт. Мына ошентип, кыргыз совет адабиятынын өсүп-өнүгүшү үчүн басма сөз базасы түзүлөт.

Басма иштеринин жолго коюлушу, албетте, кыргыз совет адабиятынын жаралышын жана калыптанышын тездетти. Гезит-журналдардын алгачкы кызматкерлери жана активдүү авторлору ошол эле С. Карачев, К. Тыныстанов, 1923—1924-жылдары эле «Тилши» гезитине макалалары байма-бай жарыяланып турган Ш. Көкөнов, Б. Калпаков, Ө. Лепесов ж.б. болгондугу мыйзам ченемдүү. Ошол эле убакта А. Токомбаев, М. Элебаев, М. Токобаев, С. Наматов, Б. Кененсариев, Ж. Жамгырчиев, К. Маликов, С. Сасыкбаев, Ж. Бөкөмбаев, Ж. Турусбеков, Т. Үмөталиев сыяктуу жөндөмдүү жаштардын жаңы жоон тобу пайда болду.

Алардын катары 1930-жылдары А. Осмонов, Т. Сыдыкбеков, А. Токтомушев, М. Алыбаев, Н. Байтемиров, Т. Эсенкожоев, С. Шимеев сыяктуу таланттуу жаңы ысымдар менен толукталды.

Кыргыз адабият таануу илиминде кыргыз совет поэзиясы өзүнүн жаралуу жана калыптануу мезгилинде, башкача айтканда, 1920—1930-жылдарда жалаң гана үгүт-насыяттык жана пропагандалык мазмунда болуп, ал эми өзүнүн формасы, жанрлары, ыр түзүлүшү жана стили боюнча элдик поэзияга же журналистикага жакын болгон деген пикир көп жылдардан бери макаладан макалага, диссертациядан

диссертацияга, китептен китепке көчүп келди. Мында, албетте, чындыктын үлүшү көп, бирок ошол мезгилдин поэзиясы менен түгөл таанышуу бул көз караштын белгилүү өлчөмдө бир жактуулугун көрсөтөт, анткени ал убакта жарыяланган жана жарыяланбай калган ырлар жана поэмалар идеялык-поэтикалык деңгээли боюнча аябай эле ар түрдүү. Айталы, ошол эле С. Карачев менен К. Тыныстановдун, А. Токомбаев менен М. Элебаевдин, Ш. Көкөнов менен Ж. Бөкөмбаевдин, Ж. Түрусбеков менен А. Осмоновдун чыгармачылыгында үгүт-насыятчылык пафос менен катар кээде муңканган, ашыктыкты аздектеген, өмүр жөнүндө ойлонгон, табиятка суктанган ырлар да учурайт. Мындан тышкары А. Токомбаев, К. Маликов, Б. Кененсариев сатиралык мотивдерге да бир кыйла жакын болушкан. Атайын белгилеп кетчү нерсе — ал жылдары «Совет бийлиги жашасын!» деп эле шаңданбай, бул бийлик алып келген турмуштун кайгылуу жактары жөнүндө жетик ойлонуп, өздөрүндө кейипкепчишкен же махабатты даңазалашкан бир катар таланттуу төкмө жана жазгыч акындар туулган жерлеринен алыска — Орусиянын ар кайсы аймактарына айдалышып, тагдырдын тарткылыктарын баштарынан өткөрүшкөн. Алар — чыгармалары акыркы учурда, элибиз эркиндикке чыккан чакта кайрадан же алгачкы ирет жарык көргөн Боогачы, Казыбек, Молдо Багыш Сарыбай уулу.

Баарынан өкүнүчтүүсү — каргашалуу 30-жылдар Октябрь төңкөрүшүнөн кийин жаралган жаңы, басма типтеги адабиятыбыздын баштоочулары С. Карачев, К. Тыныстанов, Ш. Көкөнов, С. Наматов ж.б. сталиндик кыргындын жеми кылды. Ошону менен адабиятыбыздын эң таланттуу, эң билимдүү тунгуч өкүлдөрүнүн катары суюлду, жаңыдан бүчүрлөнүп, калыптанып келе жаткан профессионал поэзиябыздын канат-бутактары кыркылды.

Тилекке каршы, сталиндик доор, анын бир чети зордук-зомбулукка, коркутуп-үркүтүүгө, экинчи чети курулай шаңданууга, жалган патриотчулукка ууккан идеологиясы андан кийин, башкача айтканда, 1940—1950-жылдарда деле поэзиябызда нукура сапаттардын, бийик нарк-насилдердин жаралышына жолтоо болду. Ушунун кесепетинен поэзияда дале болсо Ленин менен Сталинди, большевиктер (кийинчерээк коммунисттер) партиясы менен Совет өкмөтүн даңктап-даңазалоо, күнүмдүк саясий окуялар менен өнөктүктөргө үн кошуу, чарбалык иштерге жарчы болуу мотивдери үстөмдүк кылды.

Ырас, мындай поэзия белгилүү бир тарыхый шарттарда өзүнүн оң ролун, шыктандыргыч күчүн ойнобой койгон жок. Маселен, Мекенди коргоо, душманга каршы күрөш темасы, баатыр жоокерлер менен ооруктагы кайратман элди колдоо, алардын рухун көтөрүү Улуу Ата Мекендик согуш убагындагы поэзиянын зарыл сапаттарынан болду. Ушул жылдары мындай касиеттер айрыкча А. Токомбаевдин, М. Элебаевдин, Ж. Бөкөмбаевдин, К. Маликовдун, Т. Үмөталиевдин ырларынан таасын көрүндү. Аталган мезгилдин поэзиясындагы экинчи бир мүнөздүү көрүнүш — элдик оозеки чыгармачылыктын белгилүү каармандарын, сюжеттерин, жанрларын жана көркөм сүрөттөө-туюнтуу каражаттарын арбын пайдалануу болгон.

Согуштан соңку жылдардагы поэзиянын көңүлгө аларлык жактарынын бири — тынчтык үчүн күрөшкө, эл аралык тилектештикке жана ынтымакташтыкка үндөгөнү болду. Бул, албетте, кыргыз акындарынын ой чабытынын акырындап өскөнүнүн белгиси эле.

Арийне, согуш жана согуштан соңку учурдагы поэзиябызда нукура сезимдерди айгинелеп, ички уйгу-туйгуну так туюнткан, адам мүнөздөрүн ишенимдүү көрсөткөн табият жана дүйнө жөнүндө философиялык маанайда ой жүгүрткөн ырлар жана

поэмалар да жаралган. Ушул мааниде айрыкча А. Осмоновдун «Махабат», «Жаңы ырлар», «Менин жерим — ырдын жери», Т. Үмөталиевдин «Жеңиш», А. Токомбаевдин «Тандалган ырлар», «Белегим», «Өз көзүм менен», М. Алыбаевдин «Ырлар жыйнагы», «Жаңы ырлар», А. Токтомушевдин «Күн», «Какшаалдан кат» аттуу китептери жагымдуу окуялар болгон. Атайын баса белгилеп кетчү нерсе — А. Осмоновдун ошол учурда эле Союзга чейин таанылган жаңычыл поэзиясы анын өзү дүйнөдөн эрте өтүп кеткенден кийин өзгөчө кадыр-баркка ээ болду, артынан көп сандаган шакирттерди жаратты. Тилекке каршы, согуш жылдары жаңы поэзиябыздын негиз салуучулары болгон М. Элебаев, Ж. Турусбеков, Ж. Бөкөмбаев жана башкаларды ажал калк арасынан жулуп кетти... Бирок алардын орду бош калбай, согуш жана андан кийинки жылдар поэзияга таланттуу жаштардын жаңы толкунун кошту. Алар С. Эралиев, С. Жусуев, Б. Сарногоев ж.б. эле.

Ошентип, ар кайсы муундагы акындардын аракет-күчү менен 1920—1950-жылдардын аралыгында бир жагынан улуттук оозеки жана жазма сөз өнөрүнүн салттарына таянган, экинчи жагынан орус жана дүйнөлүк поэтикалык тажрыйбаны акырындап өздөштүргөн жаңы, европалык типтеги поэзия пайда болду жана калыптанды. Бул процесс, албетте, обочолонуп өзүнчө жүрбөстөн, калкыбыздын жалпы аң-сезиминин жана маданиятынын жогорулашы, атап айтканда, профессионалдык адабият менен көркөм өнөрдүн башка түрлөрү жана жанрлары менен катарлаш жүргөнүн жана бирге коштолгонун баса белгилөө кажет.

Ал эми кыргыз поэзиясынын 1956-жылдан 1990-жылга чейинки өнүгүшүн мына ошол тенденциянын түздөн-түз уланылышы жана андан ары тереңдеши, ич ара тарамдалышы катары мүнөздөө керек. Себеби бул мезгилде сталиндик доордогудай ачыктан-ачык зомбулук, коммунисттик буйрук («наказ») болбогону, анча-мынча эркиндик берилгени менен түпкүлүгүндө башкы саясат жана идеология өзгөрүлгөн жок: адабият мурдагысындай эле партиялуулук, идеялуулук, элдүүлүк, таптык деген принциптердин жетегинде келди. Демек, бул мезгилдеги поэзия да жалпысынан саясаттан, коммунисттик идеологиядан, анын «дежүр» темалары (Ленин, партия) менен даталарынан сырт болбогону түпүнүктүү: ансыз китеп чыгарууга да мүмкүн эмес болчу!

Ошентсе да поэзиянын ал этабында саясат менен нукура чыгармачылыктын өз ара катышы, пропорциясы кескин өзгөргөнүн белгилөөгө тийишпиз: эми алдыңкы планга саясат, идеология эмес, баарынан мурда адам сезимдери менен мамилелери, тарых менен бүгүнкү күндү ойлоо, келечекке көз чаптыруу, дүйнөнүн татаалдыгы жана карама-каршылыкттуулугу тууралуу кыялдануу чыкты. Мындай бурулуш, корком ой жүгүртүүдөгү кескин өзгөрүш, атүгүл, аксакал акындарыбыз А. Токомбаев, К. Маликов, Т. Үмөталиев, Т. Сыдыкбеков, А. Токтомушев, Н. Байтемировдордун жаңы китептеринен да байкалбай койгон жок. Айталы, А. Токомбаевдин мурдагы «Кандуу жылдар» романынын «Таң алдында» деген ат менен кайрадан иштелип чыккан редакциясы, «Белегим», «Жылдызым», Т. Сыдыкбековдун «Адамдарга кайрылуу», А. Токтомушевдин «Алтын тоо», К. Маликовдун «Алтын жип», Т. Үмөталиевдин «Торгой таңшык», «Жхрөк үндөйт», Н. Байтемировдун «Махабат жазы», «Махабатым — канатым» атчуу жаңы жыйнактары ушул процесстин ачык далилдери болушту.

Экинчиден, бул мезгилде поэзиядагы негизги жүк тарыхый өтмөчүлүккө, уундардын алмашуусуна ылайык акындардын орто жана кенже муундарына түшкөнүн айтуу керек. тап айтканда, эми поэзиянын көч башына чыгармачылыктары согуш жана андан соңку жылдары башталган С. Эралиев, С. Жусуев, Т. Байзаков, Ж. Садыков, Б.

Сарногоев туруп калышты. Булардын өмүр жолунда жана поэзиясында айрым жалпылыктар менен катар олуттуу өзгөчөлүктөр, Тематикалык жана стилдик жаңылыктар даана байкалат. Айталы, С. Эралиев кыргыз поэзиясына эркин ырды жана космостук теманы, шарттуу ыкмаларды алгачкылардан болуп киргизген жаңычыл акын катары жалгыз гана бизге эмес, чет өлкөлөргө чейин кеңири таанылды. Ал ошону менен бирге эле кыргыздын классикалык ыр түзүлүшүнүн кайталангыс чебери катары да кала берди. Ушул эки башка тенденциянын камыр-жумур жуурулушу анын айрыкча «Ак Мөөр», «Жылдыздарга саякат», «Жол», «Атам, Жерим жана мен», «Космос поэмасы», «Ак жыттар», «Сан тоолор», «Айыл ырлары», «Кыштак кечтери», «Сүйгөнгө кат» аттуу поэмаларынан жана ыр китептеринен даана көрүнөт. Ушундай изденүүлөр, лирикалык ачыктык, философиялык тереңдикке умтулуу С.Жусуевдин «Үмүт», «Көңүл күүлөрү», «Түрмөк булуттар», «Алтын чынар», Т. Байзаковдун «Паризат», «Тандалмалар», Ж. Садыковдун «Топ жылдыздар», «Ак кап суу» деп аталган лирика жана поэма жыйнактарына да мүнөздүү. Ал эми элдик маанайга, элпек тилге, жайдары күлкүгө, шыдыр уйкашка чылк канган Б. Сарногоевдин поэзиясы алгачкы «Баяс» поэмасынан тартып «Ашуудан берген отчётума» чейин окурмандар арасында аябай кумарлана окулуп жүрөт.

1950-жылдардын аягы — 1960-жылдардын ичинде аты аталган көрүнүктүү акындардын артынан жоон топ жаштар поэзияга күргүштөп кирди. Алардын арасында С. Урманбетов, Э. Турсунов, Р. Рыскулов, О. Султанов, Т. Кожомбердиев, М. Абылкасымова, Ж. Абдыкалыков, С. Шатманов, Г. Молдобаев, С. Абдыкадырова, Г. Момунова, М. Буларкиева, Н. Жаркыпбаев, К. Ташбаев, Ж. Мамытов, С. Тургунбаев ж.б. бар эле. Ар биринин өзүнчө үнү, дүйнөнү көркөм кабылдоо жана чагылтуу өзгөчөлүктөрү бар бул муун кыргыз поэзиясында татыктуу орун ээледі деп айтсак жаңылыштык болбойт. Булардын поэзиясында арзуу лирикасы менен нукура граждандуулук, пейзаж менен философия, айыл менен шаар, уйкаштык менен эркин ыр, реализм менен шарттуулук эриш-аркак жүргөнүн айрыкча баса көрсөтүү зарыл. Ушул өңдүү баалуу сапаттар бөтөнчө Р. Рыскулов, О. Султанов, Т.Кожомбердиев, М. Абылкасымова, С. Тургунбаев, Ж. Мамытовдун чыгармачылыгына мүнөздүү.

1970—1980-жылдар поэзияга таланттуу акындардын жаңы толкундарын алып келди. Алардын арасында Т. Самудинов, С. Акматбекова, А. Өмүрканов, Ж. Бекниязов, А. Дегенбаева, О. Көчкөнов, А. Токтогулов, Р. Мукашева, А. Жакшылыков, Т. Муканов, Р. Карагулова, К. Сабыров, А. Рыскулов, Э. Эрматов, Ш. Келдибекова, А. Чойбекова, М. Ааматов, А. Жакыпов, Т. Бостонкулов, Т. Жороев ж.б. бар эле. Жогорудагы эки муундун акындарынын айрымдары (К. Сабыров, Т. Кожомбердиев, Ж. Мамытов, О. Көчкөнов, А. Токтогулов, Т. Муканов), тилекке каршы, дүйнөдөн эрте кетти, калгандары чыгармачылык баралында, эр азаматтык күчүндө, жарыяланган ыр-поэмалары, чыгарган китептери окурмандардын көңүл-жадында.

Кыргыз поэзиясы ошентип ар кайсы муундагы көптөгөн акындардын аракети менен эчак эле бутуна туруп, профессионалдык бийик деңгээлге көтөрүлүп, алдыңкы үлгүлөрү эл аралык аренага таанылган чакта 1991-жылы тарыхтын өкүмү боюнча СССР ыдырап, анын ордуна эгемендүү кыргыз мамлекети пайда болду. Жогорула айтылгандай, саясий-идеологиялык жактан чыгармачылык эркиндик бербегени менен ал түзүлүш Октябрь төңкөрүшүнүн алдында мамлекеттүүлүгү, басма-сызмасы, материалдык башка шарттары болбогон кыргыз сыяктуу калктарга баа жеткис кызмат аткарганын адилеттик үчүн айтып кетишибиз келет. Дал ушул түзүлүш акын-жазуучуларыбызга зарыл шарттарды — илим-билимге, маданиятка жетүүгө,

курмандарды табууга, пландуу китеп чыгарууга, гезит-журналдарга жарыяланууга, башка элдер, алардын адабияты менен жакындан алакалашууга, расмий жана мамлекеттик сыйлыктар менен наамдарды алууга жол ачты.

Ал эми 1991-жылдын 31-августунда жарыяланган мамлекеттик көз карандысыздык ар бирибизге эң башкы нерсени — саясий жана руханий эркиндикти берди. Бирок ар нерсенин эки жагы болгондуктан, мындай бакыт — саясий жана руханий эркиндик азыркы экономикалык оор жагдайга — рынокко өтүүгө байланыштуу жалпы эле маданият, анын ичинде асыресе адабият үчүн жаңы кыйынчылыктарды — китеп чыгаруу, басма сөздө, башка маалымат каражаттарында жарыялануу мүмкүнчүлүгү кескин азайганын кошо ала келди. Бул тарыхый жана объективдүү процесс дагы бир топко созулат, ал ар кимден башка бирөөлөрдүн, анын ичинде мурдагыдай мамлекеттин көзүнө карабастан, өз күчүнө, өз жөндөмүнө, окурмандын чыныгы суроо-талабына ишенүүнү талап кылат. Демек, чыныгы жарышуу, атаандашуу, чыгармачылык күч сынашуу, сандан сапатка өтүү эми башталды. Биз анын алгачкы өкүмдөрүн жаңыдан көрүп жатабыз. Буга айкын далил — С. Эралиевдин, С. Жусуевдин, Б. Сарногоевдин, О. Султановдун, А. Өмүркановдун, Н. Алымбековдун, Э. Эрматовдун, А. Рыскуловдун дал ушул жылдары жарык көргөн жаңы ыр китептерин. Алардын артынан таланттуу жаштардын дүбүрттөрү да улам катуу угулууда. Атап айтканда, Ш. Дүйшеев, К. Кулуев, А. Акбаров, Б. Бугубаев, Ө. Тимебаев, Ф. Абдалова, М. Гураева, Ж. Өмүралиев ж.б. үндөрү калк арасында кадыресе таанылып калды. Айтор, азыркы кыйынчылыктарга карабастан кыргыз поэзиясы өз өмүрүн улантат, анын оту эч убакта өчпөйт деп чечкиндүү ишенсек болот: эки миң жылдан ашык тарыхы бар поэзиябызда андан башкача болууга мүмкүн эмес! Ооба, өнөр эч убакта өлбөйт, кыргыз поэзиясы алдыда келе жаткан XXI кылымда жана жаңы үч миң жылдыкта жашоосун улантат.

Кыргыз поэзиясынын антологиясын чейрек кылымдан кийин кайрадан толуктоо менен азыркы заман талабына жараша чыгарылып жатканын кубаттоого гана болот. Бул антологиянын мурункусунан өзгөчөлөнгөнү: элдик оозеки мурастын кеңири түрдө берилгени; байыркы түрктөрдүн орток поэзиясы кыргыз адабиятынын кенчи катары каралгандыгы; Кытай, Ооган, Тажикстандагы кыргыздардын оозеки чыгармаларын улуттук адабий мураска кошкондугу деп айтар элем.

Баш сөзүмдүн акырында эки нерсеге атайын басым жасап кетким келет. Биринчиден, мен бул олуттуу иште негизинен совет доорунда тыюу салынган жана көңүл бурулбаган поэтикалык фактыларга жана ысымдарга (мейли оозеки, мейли жазуу жүзүндө болсун) гана көңүл бурдум. Экинчиден, азыркыдай кыйын шартта ушундай антологияны даярдагандарга жана каржылап чыгарган «Кыргызстан-Сорос фондуна» ак пейилимден ракмат айтмакчымын.

Абдыганы ЭРКЕБАЕВ,
Кыргыз Республикасынын
Улуттук Илимдер Академиясынын
академиги

**VI
БАП
XVIII—XIX КЫЛЫМДАГЫ КЫРГЫЗ
ПОЭЗИЯСЫНАН**

**VI
БАП
XVIII—XIX КЫЛЫМДАГЫ КЫРГЫЗ
ПОЭЗИЯСЫНАН**

АЛДАШ БЕЛЕК УУЛУ

Алдаштын санаты

Жакшыдан жаман туулат,
Бир аяк ашка алгысыз.
Жамандан жакшы туулат,
Адам айтса кангысыз.
Кулдан акылман чыкса,
Төргө отургузуп, бий шайла.
Тектүүдөн жаман чыкса,
Тордон кууп, тышка айда.
Кыз бала ата-энеге беш күндүк конок.
Кыз бала бойго жеткенче —
Тойдо торко кийгизип,
Көчкөндө жорго мингизип,
Эркелетип багыш керек.

Шапак баатыр¹ каза болгондо аялынын кошкон кошогу

Ор кызыл миндин чалкалап,
Ойротту буздуң талкалап.
Ондогон душман кол салса,
Оёнум, баатыр шумкарым,
Кыргызды жүрдүң калкалап.
Кызылды миндин чалкалап,
Кытайды куудуң талкалап.
Кылкылдап душман кол салса,
Кырааным, баатыр оёнум,
Кыргызды жүрдүң калкалап.
Бууданды миндин жоргодон,
Буулуккан душман кол салса,
Бугу эмес, саяк, сарбагыш —
Бүт кыргызды коргогон.
Дулдулун ташка секиртип,
Душмандын жолун торгогон.
Текес, Күнөс, Жылдызга
Телгүрөң атын чураткан.
Калмакка салып алаамат,
Каңгайдын элин сураткан.
Кылгүрөң атын чураткан,
Кылымга салып алаамат,
Кытайдын элин сураткан.
Кылычын байлап белине,
Кызматы өткөн элине.

Айбалта кыскан белине,
Аркасы тийген элине.
Калмакка тийген найзасы,
Казакка тийген пайдасы.
Кытайга тийген найзасы,
Кыргызга тийген пайдасы.
Адигине Тагайга
Алтындан соккон чеп элең.
Ала-Тоолук кыргызга
Аскар тоодой бел элең.
Айкырып жоого киргенде,
Аркырап аккан сел элең.
Күңгөй менен тескейге
Күмүштөн сөккөн чеп элең.
Күйөрмөн кыргыз элиңе
Күн жетпес аскар бел элең.
Күч сынашкан душманга
Күркүрөп аккан сел элең.
Кытайды тозуп эр сайдың,
Кырк-элүүсүн бир сайдың.
Ойротту бузуп эр сайдың,
Отуз-кыркын бир сайдың.
Эрегиште эр сайдың,
Элүү-кыркын бир сайдың.
Эртеги өткөн эр Манас
Кайсеринен кем сайдың.
Айкырып кирип, эр сайдың,
Алтымышын бир сайдың.
Алмамбет, Чубак, Сыргактын
Кайсеринен кем сайдың.
Азиреттен бата алган
Ат качырбас боз айгыр
Атаң Алдаш атанган.
Оруска тууган болом деп,
Омбу жазып кат алган.
Оёндордун оёну
Олоң жетпес атанган.
Келди-кетти кылам деп,
Генерал жазып кат алган.
Кекенген жоосун талкалап,
Керемет баатыр атанган.
Бадышадан ат алган,
Баяның айтсам мен сенин
Баатыр Шапак атанган.
Оёнум, кыйратып кеттиң белимди,
Ыйлатып кеттиң элимди.
Султаным, суутуп кеттиң демимди,

¹ Шапак — Алдаштын түн уулу (1740—1810).

Сумсай таш кеттиң элиңди.
Падышам, байлап кеттиң багымды,
Өчүрүп кеттиң сен менин
Балбылдап күйгөн шамымды.
Шералынын¹ накыл сөздөрү
Анык жакшынын ачуусу бар — кеги жок.
Даанышмандын күрбүсү көп — теңи жок.

Чырга жакын адамдан,
Чычая качып бак кетет.
Чырга жакын улуктан,
Чытырап сынып так кетет.
Ырыс алды ынтымак,
Ынтымагың жок болсо,
Алдыңан таяр алтын так.
Ынтымак болсо элиңде,
Ырыскы жайнаар көлүңдө.
Эгизден төлдөп эчки-кой,
Береке болоор төлүңдө.
Ынтымагың жок болсо,
Туш болоорсуң бөлүмгө,
Учураарсың өлүмгө.
Өзүң болуп алганча
Болгон эрдин кошун арт.
Өзүң болуп алган соң,
Боз жоргого кошуң тарт.
Сары атан зоодон жыгылса,
Жүк асманга чыкпайбы,
Эки чечен баш кошсо,
Сөз асманга учпайбы.
Туура бийде тууган жок,
Туугандуу бийде ыйман жок.
Бий болсоң, калыс бол,
Калыс болбосоң,
Бийликтен алыс бол.
Бийден калыстык кетсе, —
Элден тынчтык кетет.
Күчтүү менен күрөшпө,
Түптүү менен тирешпе.
Бактылуу менен байлашпа,
Таалайлуу менен талашпа.
Ат башына күн тууса,
Ооздук менен суу ичет,
Эр башына күн тууса,
Өтүгү менен суу кечет.

Аргымактын куйругу
Бирде — жибек, бирде — кыл.
Азаматтын жакшысы —
Бирде — мырза, бирде — кул.
Төөнү сел алса,
Эчкини — асмандан көр.
Чебердин колу орток,
Чечендин сөзү орток.

КАЛЫГУЛ БАЙ УУЛУ

Акыр заман

Аяк баш болор,
Баш таш болор,
Тууганың кас болор,
Корооң бош болор,
Мингениң жыгач ат болор,
Ыгы жокко жан берип,
Ыйманың жат болор.
Тоо токол болор,
Токол байбиче болор,
Уй пүл болор,
Кул бий болор,
Тегиз жерден тегирмен жүрөр,
Тексиз жерден бий чыгар.
Орой киши баатыр болор,
От чыкпай жериң такыр болор,
Капыр менен аралаш айыл конор,
Ошол заман жакын болор.
Кызыл-кызыл кыялар,
Кыргый талга уялар,
Такыясын колго алып,
Кыз жигитти кубалар.
Карыядан каада кетер,
Катындан уят кетер.
Келинден келбет кетер,
Уулдан урмат кетер,
Кыздан кылык кетер,
Атанын тилин уул албас,
Аганын тилин ини албас.

¹ Шералы — Алдаштын пебереси (1760—1825).

Сааганың сары бээ болор,
Ичкениң сары суу болор.
Өңү сары, көзү кок,
Орус деген эл келер.
Арканга өлчөп жер бөлөр.
Өлтүрүп ийбес,
Этеги жерге тийбес,
Калк кысылар,
Заманың бузулар.
Күндө кеңеш жыйын чыгар,
Андай заман кийин чыгар.
Жандан баары молдо болор,
Жамынганы торко болор,
Чобур атың жорго болор,
Сокур күдүк суу чыккан жерде ордо
болор.
Коко куурай шырмый болор,
Катын эрине кыргый болор.
Арасы жыш айыл конор,
Айткан сөзү айың болор
Жетик кыз чыгар,
Желден сөз чыгар.
Безерден ой чыгар,
Белден жол чыгар.
Акыр заман айлы жакын,
Азаарсың да тозоорсуң,
Биринден бирин озоорсуң.
Жоругуң жолдо айтылаар,
Жомогуң көлдө камтылаар.
Сары изиң саналуу,
Санааң камалуу заман келээр.
Караңгың көзүң ачар,
Тектирге теңселип буудай чыгар,
Тегизиң кургап куурай чыгар,
Мал туягы көбөйүп, арык болор,
Жердин түгү азайып, карып болор,
Кызылтакым катын чыгар,
Кыз тастаңдап акыл чыгар,
Жигитиң жилик албай,
Карыяң каада көрбөй,
Кайран элим кантээр экенсиң,
Кайыр сурап кетээр бекенсиң?
Теңдигиң тепселээр,
Тентиген күн келээр.
Артына көз жетпей калды,
Жер туманы кою, капырай, капырай...
Ал заманың кетээр,

Арты оңолоор.
Жесир катын миң кой айдаар,
Кой үстүндө торгой жумурткалар.
Жетим жетилээр,
Жесир кетилээр,
Андан аркысын билбей калдым,
балдар.

* * *

Азиздер¹ айтып кетиптир
Акыр заман болжолун.
Ак Азирети пайгамбар,
Адам Ата баш болуп:
Акыр заман кишиси,
Кичине болоор мүчөсү.
Илгери өткөн адамдан
Башка болот деп айткан.
Адеби жок сүйлөгөн,
Кашка болот деп айткан.
Конушу такыр, чөбү жок
Ташка конот деп айткан.
Элдин нурку² азайып,
Ачка болот деп айткан.
Акыр заман адамы
Бакыл³ болот деп айткан.
Мал азайып арымдап⁴,
Жакыр болот деп айткан.
Эгини өнүп, чөп чыкпай
Такыр болот деп айткан.
Андап кийин замана
Акыр болот деп айткан.
Акыр заман адамы
Алым болот деп айткан.
Аяттын сөзүн бек тутпай,
Залым болот деп айткан.
Аганын тилин ини албай,
Чагым болот деп айткан.
Биринин тилин бири албай,
Жайыл болот деп айткан.

Калыгулдун маселеси

Атын баккан азамат
Катын багар.
Итин баккан аялдар

¹ Азиз — урматтуу, кымбаттуу адам.

² Нурку — пейили.

³ Бакыл — сараң, битир, сар эсеп.

⁴ Арымдап — бара-бара, уламдан-улам.

Элге жагар.
Элге жаккан ал аял
Эрге жагар.
Шатыратып күн жааса,
Жерге жагар.
Жакшы чыккан азамат
Элин билээр.
Элин билген ал адам
Билим билээр.
Эчен түрлүү адамдын
Тилин билээр.
Чыгып турган ал адам
Чынар болоор.
Чымчык сайрап чынарга
Булбул коноор.
Түбү жоон тамырлуу
Терек болоор.
Көлөкөсү коп жанга
Керек болоор.
Андай адам табылбайт,
Кайда болоор.
Ошол чыкса дүйнөгө
Пайда болоор.
Тийип турган асманда
Күндөй болоор.
Макулуктун баарына
Бирдей болоор
Ошол адам ойлосоң,
Кимден чыгаар.
Ушүл турган калайык
Элден чыгаар.
Алтын, күмүш асылдар
Жерден чыгаар.
Эркек үндүү аялдын
Уяты жок,
Катын үндүү эркектин
Кубаты жок.
Инек¹ мүйүздүү өгүздүн
Күчү жок.
Өгүз мүйүздүү инектин
Сүтү жок.
Кээ бир адам күркүрөйт,
Магдыры² жок.
Кээ бир адам достошот,
Тамыры жок.

¹ Инек — үч жаштан өткөн үй.

² Магдыр — дарамет.

Акыл-макал экөө бирдей келер,
Ал экөөнүн айтканы күндөй тиер.
Билбеген наадандардын ичи күйөр,
Билген адам ошону
Байым кылар.
Көкүрөккө түйүп,
Дайын кылар.
Билбегенден ошону
Айың кылар.

* * *

Карагай, сөксөөл экөөбү,
Көп катышкан деди эле,
Аягында ал экөө
Жоо болушкан,
Кийин жагы арылгыс
Доо болушкан,
Арасына табылгы
Элчи болгон,
Жараштырып ала албай,
Уят болгон,
Уялгандан табылгы
Кызыл болгон,
Коркконунан карагай
Узун болгон.
Түрлүү заман ушинтип
Өтүп кеткен,
Тегеренип шум дүйнө
Бизге жеткен.
Эр адамдын жаманы
Жүрүшүнөн кул болор.
Ургаачынын жаманы
Кыялынан тул болор
Акылдуунун айтканы
Абайласаң пул болор.
Там бир жылы көбөйөр,
Дарак бир жерден көгөрөр,
Каркыра катары менен жүрөр,
Кадырын билген киши билер.
Ырыс алды ынтымак,
Ынтымагың жок болсо,
Алдыңан таяр алтын так.
Ары жок — күлкүчү
Санаасы жок — уйкучу.
Аюу аманын тилейт
Акмак жаманын тилейт.
Жакшы болсоң жердей бол,
Баарын чыдап көтөргөн,

Таза болсоң суудай бол,
Баарын жууп кетирген.
Канжыганын катканын
Каптал билбейт, ат билет,
Азаматтын азганын
Өзү билбейт, жат билет.
Жакшыны жагым дебе,
Жаманды өзүм дебе.
Мылтыктан тез ажал жок,
Тырнактай ак жарасы.
Булбулдан чечен бир куш жок,
Бармактай ак карасы.
Казанга боолук таккан жок,
Кайыпты кудай баккан жок,
Кара пейил жаккан жок.
Кетмен чапкан данын жейт,
Ууру кылган бир чымындай жанын жейт.
Ар немеге бир неме,
Кул күйөөгө күң жеңе,
Мамилеси бир теңге.
Чымын тийген төөгө Ойсул-Ата не пайда?
Курсактан урган жаманга
Айтып айтпай не пайда?
Эри сүйбөс катынга
Шылдыр чачпак не пайда?
Бактылууну карасаң,
Муз үстүнө от жагат.
Багы жокту карасаң,
Кургак үйдөн суу тамат.
Көкүрөк чечен болбосо,
Көзү көрүп не кылат?
Жан кыйналат небесен,
Жардылыктан ким өлөт?
Кырчын айтат талмын деп,
Кемер айтат жармын деп,
Чымчык айтат кушмун деп,
Чырпык айтат талмын деп,
Эшек айтат малмын деп.
Каракуш карайт кардыга,
Кара жемсөө азамат
Карабайт жакыр, жардыга.
Бай мактанса табылат,
Сабасында кору бар.
Жок мактанса чабылат,
Маңдайда калың шору бар.

Бир адамдан
Алтымыш уул тараса,
Ар кимиси
Ар бир ишке жараса.
Он беши дилде кылыч
байланса,
Он беши хан алдында сайраса,
Он беши аштык эгин айдаса,
Он беши төргө көчүп жайласа.
Калган көңүл, чыккан жан,
Кайтып сага келбейт ал.
Байдын түбү ач болот,
Зордун түбү кор болот.
Тоо түбү — эл,
Жар түбү — кечүү.
Өсөөр элге кириш кирет,
Өспөс элге уруш кирет.
Аргымак аттын жакшысы —
Чапса күлүк, сатса пул.
Азаматтын жакшысы —
Бирде мырза, бирде кул.
Малы жок деп эрден түңүлбө,
Чөбү жок деп жерден түңүлбө.
Ай толгонун билбейт,
Жигит болгонун билбейт.
Ач кадырын ток билбейт,
Оору кадырын соо билбейт.
Ат мүдүрүлбөй, жер тааныбайт,
Эр сүрдүкпөй эл тааныбайт.
Айыл конбой сырдаш болбойт,
Коно жатпай сөзгө тойбойт.
Ала жылкы жоголбойт,
Арам киши оңолбойт.
Кеп көтөрбөй, жакшы болбойт,
Тер кетирбей, күлүк болбойт.
Балам бар деп мактанба,
Балаң жайсыз шок болсо,
Атам бар деп мактанба,
Атаң санда жок болсо.
Үйдөн өлгөн жаман ат,
Жоодон өлгөн салтанат.
Элиңе келген бөз арзан,
Алдыңа келген сөз арзан.
Айтар атка бир санат,
Учар кушка бир канат.
Тобокел түбү жел кайык,
Келерсиң да кетерсиң.

Кайгынын түрү кара суу
Кайгырарсың өтөрсүң.
Өзү сары, көзү көк —
Ал адамдын шумкары.
Өзү кара, көзү көк —
Ал адамдын шумпайы.
Ат арытмак арзан,
Журт арытмак кымбат.
Ат башы менен эр башы
Кайда калбайт,
Эрге кылган жакшылык
Жерде калбайт.
Ат жакшысы боз болот,
Эр жакшысы таз болот.
Ат жаманы кар болот,
Куш жамыны бир чымчыкка зар
болот.
Айгыр учунса, ат болот,
Ат учунса, эт болот.
Адам өлбөсө, айыл башы болот,
Сарт өлбөсө, кербен башы болот.
Отко бергиз такыр бар,
Байга бергиз бакыр бар.
Жасагандын бир күнү бар,
Жарым айга бергисиз.
Жана келет бир түнү
Жатса уйку келгисиз. .
Паанасы жок сайдан кач,
Кайыры жок байдан кач.
Адалдын тамыры — миң,
Арамдын тамыры — бир.
Каракулак аттар кимде жок,
Жүгүрбөсө тайча жок.
Ага-тууган кимде жок,
Сыйлашпаса жатча жок.
Жекендүү көлдө балкамыш,
Жылкы салса от жанат.
Уулу жаман болгон соң,
Дөбөдөй болгон атасын
Төө үстүндө ит кабат.
Урайын десе кудайым,
Уулуу душман жубайың.
Кызың салат кыйынга
Кебиң өтпөйт жыйынга
Келиниң чыгат кер айтып,
Кемпириң жыгат тырайтып.
Дат айтарга дооң жок,

Жатасың бутуң сырайтып.
Жамбы берген жар жорон,
Жакшылык кылбайт кылайтып.
Балаң пайдалуу болсо,
Аштыгың айдалуу болор.
Катының каадалуу болсо,
Айылың жайлалуу болор.
Жакшы уулдун башына
Ырыс менен кенч ойнойт,
Жаман уулдун башына
Келтек менен камчы ойнойт.
Жакшы кыздын башына
Бермет менен шуру ойнойт,
Жаман кыздын башына
Сирке менен бит ойнойт.
Жалгыз болсоң, чогоол бол,
Жат жанынан түңүлсүн.
Жарды болсоң, куваз¹ бол,
Бай малынан түңүлсүн.
Эңкейгенге эңкейгин,
Башың жерге тийгенче,
Атаңдан калган кул эмес
Какайганга какайгын,
Башың көккө тийгенче,
Байгамбардын уулу эмес
Шамал күлүк, изи жок,
Каргыш оор, мизи жок,
Кайда болсо жамандын
Калкына сыяр иши жок.
Жүктөп төө көрбөгөн,
Көчкөндө көлүк өлтүрөт.
Ат минбеген ат минсе,
Атын чаап өлтүрөт.
Мокок бычак алгыча,
Тиштеп жегин тойгуча,
Жаман катын алгыча,
Бойдок жүргүн өлгөнчө.
Жаман адам таарынчаак,
Ар бир ишке корунчаак.
Акылы бар азамат
Ар бир сөзгө казанат.
Калыгулдун санат, термелери
Жыйырма менен отуз жаш,
Өтсө келбейт ал кайтып,
Желип өмүр өткөн соң,

¹ Куваз (кооз) — мөңкүрөбөө, кайраттуу болуу.

Жигит болбойт чал кайтып,
Аргымак атың арыса,
Алмагы кыйын жал кайтып,
Калалуу коргон бузулса,
Калаа болбойт там кайтып,
Кетсе дөөлөт колуңдан,
Келмеги кыйын мал кайтып,
Кедейчилик жигиттин
Кейпин бузат шалдайтып.
«Келе» деп келсе бересең
Кейитет жанды саргайтып.
Берейин десең малың жок,
Бешиңди алат далдайтып.
Чырпыгы сынса түбүнөн
Чынар болбойт тал кайтып.
Чындап ажал келген соң,
Чыкса келбейт жан кайтып.
Түйгүнүң учса колуңдан,
Тууруңа конбойт ал кайтып.
Өткөн өмүр качкан куш
Колуңа келбейт ал кайтып.
Кедейди мээнет чырмаса,
Аштыгы чыкпайт жерине,
Катынды мээнет чырмаса,
Каяша айтат эрине.
Атты мээнет чырмаса,
Аягынан басынат.
Байды мээнет чырмаса,
Ашканага жашынат.
Төөнү мээнет чырмаса,
Котур болуп кашынат.
Түздү мээнет чырмаса,
Талкы¹ чыгып шор болот,
Кызды мээнет чырмаса,
Атасынын төрүндө
Көп олтуруп кор болот.
Баланы мээнет чырмаса,
Сары карт чыгып таз болот.
Жакшыны мээнет чырмаса,
Жакыны менен кас болот.
Келинди мээнет чырмаса,
Кайненеси кас болот.
Жигитти мээнет чырмаса,
Курдашынан пас болот.
Аскар-аскар, аскар тоо,

Аягы барып чап болот,
Атадан алтоо туулса да,
Сыйлашпаса жат болот.
Дөөлөттүү адам ток болот,
Жашында жигит шок болот,
Колдо дөөлөт жок болсо,
Жабыгып жүрүп жок болот,
Айыбы чыккан жигиттин
Узун бою пас болот.
Жаман болор жигиттер
Жакынына кас болот.
Жарды болор жигиттер
Дөөлөтүнө мас болот.
Теректин түбү тыт болот,
Жаман киши кырт² болот,
Каарына алганда
Ак жайдын күнү жут болот.
Карагай башы куу болот,
Кар эресе суу болот,
Кан белгиси туу болот,
Кан сактаган эрендин
Жүрөгүнүн башында
Жүлүндөй сары суу болот.
Ак бөкөн келип жыгылат,
Алдын казып орлосо.
Ак шумкар келип илинет,
Саятчы алдын тордосо.
Душманына кор болот,
Өз тууганы кордосо.
Ийри жыгач түз болот,
Тезге салып морлосо³,
Жалтаңдын башы зоо болот,
Жаман менен дос болсоң,
Акыры бир күн доо болот.
Жакшы менен дос болсоң,
Өлгөнчөктү коштошот.
Жаман менен дос болсоң,
Баягымды бергин деп,
Эки айдан кийин мушташат.
Адыры болбой тоо болбойт,
Аркары болбой зоо болбойт,
Карысы болбой эл болбойт,
Камышы болбой саз болбойт.
Өрдөгү болбой көл болбойт,
Ашуусу болбой бел болбойт.

¹ Талкы — ар, туздун шору.

² Кырт — кыялы чорт.

³ Морлоо — малдын кыгына көөмп түзөтүү.

Кар бузулбай сел болбойт,
 Калаасы болбой эл болбойт.
 Булутсуз шамал жел болбойт,
 Карагай болбой чер болбойт,
 Кайратсыз адам эр болбойт.
 Кара килең¹ болбой кар кетпейт,
 Капсалаң болбой жут болбойт.
 Кара өзгөй болбой доо болбойт,
 Шагылы болбой зоо болбойт,
 Шабыры жок көл болбойт.
 Шайыры болбой эл болбойт,
 Бейли жакшы кем болбойт.
 Оорунун жайын соо билбейт,
 Буйласыз атан төө жүрбөйт.
 Эки ат минген кеч калбайт,
 Элдүү түлкү ач калбайт.
 Кайгысыз киши карыбайт,
 Калп айткан киши жарыбайт.
 Беш тогол өтпөй жаз болбойт,
 Пейли тар киши бай болбойт.
 Көп болуп жылдыз ай болбойт,
 Көөнү тар адам бай болбойт.
 Этекти кессең, жең болбойт,
 Эзелки душман эл болбойт,
 Жеткилең бийик жол болбойт,
 Желкени кессең тон болбойт.
 Жеке тамчы сел болбойт,
 Жээн-тага эл болбойт.
 Талды чапсаң кан чыкпайт,
 Жалгыз өлсө чуу чыкпайт,
 Жар куласа суу чыкпайт.
 Ыргайдан катуу шиш болбойт,
 Тууганың душман болгондо
 Мындан кыйын иш болбойт.
 Арык койдун терисин
 Алты ашатсаң ий болбойт,
 Атадан жаман тууганды
 Ак кийизге салдырып,
 Көтөргөн менен бий болбойт.
 Кум жыйылса тоо болбойт,
 Тоо болсо да ошонун
 Куш айланган зоо болбойт.
 Карганы бакса куш болбойт,
 Кара темир курч болбойт,
 Тулпардын изи тоголбойт,

Жалгыз жыгач үй болбойт,
 Жалгыз адам бий болбойт.
 Өлбөстү кудай жасабайт,
 Сынбасты уста жасабайт,
 Базары жакын байыбайт,
 Калп айткан адам жарыбайт.
 Уй териси тон болбойт,
 Урулчаак киши чоң болбойт.
 Бөкөн минсе ат болбойт,
 Тууган менен үч бөлүнсө
 да жат болбойт.
 Аңдышкан айыл конбойт,
 Эсептешкен дос болбойт,
 Эт жебеген куш болбойт,
 Эки жакшы туш болбойт,
 Эки жакшы туш болсо,
 Жаман кара иш болбойт.
 Жапаң-жупаң кар жааса,
 Жаш куурай башын көтөрбөйт,
 Жаман эрден мал тайса,
 Жаздыктан башын көтөрбөйт.
 Өзөндүү сууга тал бүтөт,
 Өлбөгөн күлгө мал бүтөт,
 Мал бүткөнчө эс кетет,
 Ага, инидей дос кетет.
 Куурай чыкпас куу такыр,
 Куурай чыгып бергенде
 Кулун чуркап өтө албайт,
 Мал бүтпөгөн куу жакыр,
 Мал жыйылып бүткөндө,
 Айдап журтка жете албайт.
 Жаман атка жал бүтсө,
 Жанына торсук байлатпайт,
 Жаман эрге мал бүтсө,
 Жанына коңшу кондурбайт,
 Кондурса да оңдурбайт.
 Экөөгө бирөө бата албайт,
 Аттууга жөө жете албайт.
 Бар болбой малың чачылбайт,
 Жок болбой көтүң ачылбайт.
 Башыңа мүшкүл иш түшпөй,
 Малың арзан сатылбайт.
 Бий болбогон бий болсо,
 Айтылбаган сөз калбайт.
 Бай болбогон бай болсо,
 Башы бүтүн чөп калбайт.
 Жетелүү шумкар баласы

¹ Кара килең — кыштын аягындагы күндүн жылышы.

Саркыт¹ койбой жем жебейт.
 Жетесинде тойбогон,
 Тоймоюнча кел дебейт.
 Каса² шумкар каз алса,
 Канатын канга тийгизбейт,
 Хан башына күн тууса,
 Карага сырын билгизбейт,
 Сулуулар жөнсүз керилбейт,
 Чечендер сөзгө жеңилбейт.
 Буктурбай бугу аттырбайт,
 Буралган сулуу өптүрбөйт.
 Жаман адам жакшыга
 Кебин түзөп айта албайт.
 Каза жетпей, күн бүтпөй
 Башыңан жаздык тартылбайт.
 Булбулдун доошун эшитпей,
 Буралып талаа ачылбайт,
 Күкүктүн доошун эшитпей,
 Күн жайланып ачылбайт.
 Күйүттүү болгон адамдын
 Күндө доошу басылбайт.
 Өргө өгүз жүгүрбөйт,
 Өлгөн адам тирилбейт.
 Кара суу кайта агылбайт,
 Кайып койдой багылбайт,
 Калган кадыр, чыккан жан
 Кош аттап куусаң табылбайт.

* * *

Жар башында жапалак
 Жапалак көрсөң атып өт.
 Жаманды көрсөң качып өт,
 Жакшыга азат боюң сатып өт.
 Көгүчкөн көрсөң күлүп өт,
 Күлүктү көрсөң минип өт,
 Сулууну көрсөң сүйүп өт,
 Болорунда болуп өт,
 Боз жоргодой жылып өт,
 Болбосуна келгенде
 Болгон күлдү бакала,
 Боз жоргону такала.
 Мүлктү жыйсаң, мылтык жый,
 Жоого алдырбайт талаадан.
 Малды баксаң, койду бак,
 Колуң кетпейт чарадан.
 Итти баксаң, сырттан бак,

Кой алдырбайт короодон.
 Атаандашпай койбойт абысын,
 Ак шумкар карайт чабытын.
 Аларман ууру көз салат,
 Адырмак тоонун жабытын.
 Жаман атты буйга мин,
 Түнөп калган уйга мин,
 Чанач алып, сууга мин.
 Ишенимдүү жакшы атты
 Көтөрүлгөн тууга мин,
 Кулак тунган чууга мин.
 Ажалың чындап жетер да,
 Ажалың чындап жетпесе,
 Азабыңдан куткарып,
 Алып чыгып кетер да.
 Көгүчкөн учар жем чыкса,
 Көк тулпар чуркайт тер чыкса.
 Көрүктүн оту тутанбайт,
 Көт жагынан жел чыкса.
 Көч жүрө албай токтолот,
 Көз учкан бийик бел чыкса,
 Көңүлү тынар көпчүлүк
 Көзгө толоор эр чыкса.
 Арым-арым жүгүрсө,
 Аттын чери жазылат.
 Алым-алым иштесе,
 Катындын чери жазылат.
 Күрпөң-күрпөң жүгүрсө,
 Күлүктүн чери жазылат.
 Күндө үч убак күбүсө,
 Мүлктүн чери жазылат.
 Масала³ китеп окуса,
 Молдонун чери жазылат.
 Бутун шилтеп басканда
 Бечелдин чери жазылат.
 Маңдайлашып айтышса,
 Чечендин чери жазылат.
 Толтура буудай салганда
 Кампанын чери жазылат.
 Топ этип жерге түшкөндө,
 Жампанын чери жазылат.
 Анча-мынча мал күтсө,
 Бакырдын чери жазылат.
 Көзү көрүп басканда
 Сокурдун чери жазылат.

¹ Саркыт — калдык.

² Каса — ар. кыраан, анык шумкар, таза.

³ Масала (масел) — ар. текстте нуска, акыл, кеңеш деген мааниде.

Жакшы санат укканда
Кулактын чери жазылат.
Чабандестер чогулса,
Улактын чери жазылат.
Саралалуу көп жылкы
Кең сайдан келип суу ичсе,
Булактын чери жазылат.
Кээжим¹ жоолук тиккенде
Уздун чери жазылат.
Күйөөлөрү келгенде
Кыздын чери жазылат,
Балдыздары келгенде
Күйоонун чери жазылат.
Эрге келет бир кезек,
Эрге кезек келгенде
Эки күлүк ат байлайт,
Ага-иниси бак байлайт.
Жерге келет бир кезек,
Жерге кезек келгенде,
Байчечекей гүл жайнайт.
Бакка келет бир кезек,
Бакка кезек келгенде,
Башына булбул куш сайрайт.
Сартка келет бир кезек,
Сартка кезек келгенде,
Самоорунда чай кайнайт.
Калкка келет бир кезек,
Калкка кезек келгенде
Боорлошуп мактанат,
Жат душмандан сактанат.
Төшүн жайган адамдай,
Закымдап баары оңолот.
Кызаргандын баарысы
Манат² болот турбайбы,
Ирмегендин баарысы
Канат болот турбайбы.
Кылган иштин баарысы
Адат болот турбайбы.
Айткан сөздүн баарысы
Санат болот турбайбы.
Улуу сөздөн ырды айтам,
Ар санаттан бирди айтам,
Аттууну коюп, жөөнү айтам,
Арбак конгон дөөнү айтам,
Катар-катар лөктү айтам,

Калпты айтпаган төптү айтам.
Кара кой соймок — барлыктан,
Ханга бармак — жарлыктан.
Калк сурамак — нарлыктан,
Ат жоорутмак — тердиктен,
Найза саймак — эрликтен.
Чаң созулат тамандан,
Жакшылык келбейт жамандан
Булбулдун мукам үнү бар,
Тайлактын таза жүнү бар,
Боло турган азамат
Жоого тийсе сүрү бар.
Тамды тешкен уурунун
Сабы кыска чоту бар,
Боло турган жигиттин
Жүрөгүндө оту бар.
Аргымак мойнун ок кесет,
Азамат мойнун жок кесет,
Аргымактын азганы —
Алыска сапар басканы.
Азамат эрдин азганы —
Көчкөндө жөө басканы.
Аргымакта жал жок — деп,
Жолго таштап кетпеңер.
Азаматта мал жок — деп,
Журтка таштап кетпеңер.
Өзөндүү сууга тал бүтөр,
Аргымакка жал бүтөр,
Азаматка мал бүтөр.
Мал бүткөнчө эс кетер,
Ооздон отуз эки тиш кетер,
Шам чырактай көз кетер,
Ага-тууган, дос кетер.
Коргондуу жердин ору бар,
Улуктун катте³ зору бар,
Экинин бири болбогон,
Кембагал эрдин шору бар.
Экөөгө бергис биртө бар,
Өгөөгө бергис бүлөө бар,
Атка бергис кунан бар,
Кызга бергис жубан бар.
Алгыр болсо тайганың,
Алтындан таап каргы так,
Ала албаса аңдарды
Айлансын аштан башка чап.

¹ Кээжим — парча.

² Манат — бомозий, мата (көбүнчө кызыл түстүү).

³ Катте (кэттэ) — ир. чоң.

Алтындуу ээр атка бап,
Атка тынчы болбосо,
Алтынын алып отко жак,
Аркалаар тууган болбосо,
Акырын сүйлөп жатка жак,
Күлүк болсо тайганың,
Күмүштөн таап каргы так,
Күрмөлүп аңга жетпесе,
Күйүп жүрбөй башка чап.
Күмүштөн ээр атка бап,
Күлүккө тынчы болбосо,
Күмүшүн алып отко жак.
Күйөр тууган болбосо
Күлө сүйлөп жатка жак.
Ашыгы толук буудандын
Өз колуңда болбосо,
Азабы артык туугандын.
Томугу толук буудандын
Өз колуңда болбосо,
Тозогу артык туугандын.
Кызың жаман бир болсо,
Ит ичпеген аш мен тең.
Келиниң жаман бир болсо,
Керексиз жаткан таш мен тең.
Уулуң жаман болгон соң,
Апийим ичкен сарт мен тең.
Катының жаман болгон соң,
Кетпес доомат дарт мен тең.
Жеңең жаман бир болсо,
Жети ай кыскан кыш мен тең.
Алганың жаман бир болсо,
Жамбаштан өткөн сыз мен тең.
Сарамжал үйдө жок болсо,
Көтөрүп койгон ыш мен тең.
Жигитке бир ат болбосо,
Минсе чаты толбосо,
Чалгыны сынган күш мен тең.
Жамгыр жаап, сел жүрсө,
Жаз да болсо кыш мен тең.
Үстүнөн жамгыр куюлса,
Үй да болсо тышка тең.
Бетинен бедер кеткен соң,
Кымкап да болсо боз мен тең.
Акылы жок боз бала
Соо да болсо мас мен тең.
Атаң кежир болгон соң,
Эрегишкен кас мен тең.

Кадырлаш болсо зайыбың,
Картайса да кыз мен тең.
Эрди катын эки жан
Эркелетип сүйөргө
Эркек бала болбосо,
Кулагы туюк нес мен тең.
Кайыры жок байларың
Кабакта жаткан таш мен тең.
Мүнүшкөргө куш жакшы,
Жигиттерге кыз жакшы,
Аш-тамакка туз жакшы,
Тил албаган жаманга
Акыл сөздөн муш жакшы.
Бул жалганда нур жакшы,
Булбулдарга гүл жакшы.
Муңдуунун черин жазууга
Булбул күбө тил жакшы.
Уктасаң жатып түн жакшы,
Оокат кылсаң күн жакшы.
Алыска сапар жол жүрсөң,
Аземдүү жорго ат жакшы.
Арбын болот акылың,
Окусаң өнөр кат жакшы.
Пейли бузук сараңдан
Бербесе да март жакшы.
Пайдасы жок туугандан
Мамилелүү сарт жакшы.
Бедери жок торкодон
Бек токулган бөз жакшы.
Медери жок туугандан
Бек кармашкан жат жакшы.
Кеби жаман катындан
Келте ооруган дарт жакшы.
Мөмөсү жок дарактан
Жапайы чыккан тал жакшы.
Адамдын учар канаты
Аз да болсо мал жакшы.
Каз, өрдөккө көл жакшы,
Калкаларга эр жакшы.
Кадырыңды билүүгө
Калемден бери эл жакшы.
Чар тарапка мал оттоп,
Чарбага салкын төр жакшы.
Белеселүү жигитке
Берекелүү эл жакшы.
Качса кетет кутулуп,
Кийиктерге зоо жакшы.

Көрө албаган туугандан
Каршылашкан жоо жакшы.
Дыйкандарга жер жакшы,
Сыйлашарга эл жакшы.
Жигитте бир ат болбосо,
Минсе чаты толбосо,
Чалгыны сынган куш жакшы.
Ак чаңгыл тоонун этегин
Адис мерген кийиктейт.
Алганы жакшы жолукса,
Азамат көөнү бийиктейт.
Күндө чобур мингендин
Согончогу шор болор,
Жаман болсо алганың,
Асыл жаның кор болор.
Жакшы болсо катының,
Табыла берет акылың,
Куусаң да кетпейт жакының.
Жаман болсо катының,
Кете берет акылың,
Чакырсаң келбейт жакының.
Алтын мөөр, ай мончок,
Адамга кайдан табылат?
Алганың жаман болгон соң,
Абийириң кайдан жабылат?
Күмүш мөөр, күн мончок,
Жарашабы бир жатса,
Жакшы ургаачы, эр эркек
Адашабы катса.
Жаман катын белгиси —
Соксоңдой басып соку издейт,
Согончоктон ит тиштейт.
Калдырак болот териси —
Карып болот эриси.
Жакшы катын белгиси —
Булгаары болот териси,
Мырза болот эриси,
Ошол эрдин ырысы.
Өтүгүң тар болгон соң,
Байлыгыңдан не пайда?
Ат качаган болгон соң,
Аштан, тойдон калган соң,
Күлүктүгү не пайда?
Алганың сулуу болгон соң,
Аркырап беттен алган соң,
Бир көңүлүң калган соң,
Сулуулугу не пайда?

Ат жакшысы боз болот,
Алганы жакшы жолукса,
Атасы душман дос болот.
* * *
Булут минсең жетпейсиң,
Мурунку өткөн жашыңа.
Мууну кетип карыса,
Ажал келет башыңа
Шамал минсең жетпессиң,
Санаа менен өмүргө.
Санасаң айла таппайсың,
Ажал менен өлүмгө.
Тирүүлүктө жүрөбүз,
Тике басып жасаңдап.
Тигине ажал билинбейт,
Аңдып турат аяңдап.
Ажал келет бир күнү,
Алкымыңдан жакалап.
Абайлабай турабыз,
Аңдып турат бакалап.
Алып кетет бир күнү,
Аттай бутун такалап.
Пайгамбарлар баары өткөн,
Наманган ылдый дайра өткөн,
Олуялар алда өткөн,
Эчен түрлүү чоң да өткөн,
Ойлоп турсак замана,
Тегенерип кеп жеткен.
Жер титиреп таш кулап,
Мындай заман бир өткөн.
Бирин бири чабышып,
Эртесинде табышып,
Эчен мыкты эр өткөн.
* * *
Көгүчкөн учаар жем чыкса,
Кок тулпар чуркаар тер чыкса
Көңүл тынаар көпчүлүк
Козго токтоор эр чыкса.
Көөрүктүн оту тутанбайт,
Күн жагынан жел чыкса.
Көч жүрө албай токтолот,
Көз учкан бийик бел чыкса.
Аңдышпай койбойт абысын,
Ак шумкар карайт чабытын.
Аларман ууру көз салаар,
Адырмак тоонун жыбытын.
Кара куш карайт кардына,

Кара жемсөө азамат
Кайрылбайт жакын — баарына.
Коңгуроо такса жарашат,
Койкойгон кара нарына.
Жортуулчу түшөт жолуна,
Кайраты бар эрендер
Карагай найза кармаган
Карыштырып колуна.
Кара жемсөө жигиттер
Канча бүлүк болсо да,
Кайрылбайт экен тобуна.
Бу дүйнөдө не карып?
Сатылбаган бөз¹ карып.
Айтылбаган сөз карып,
Замандашы болбосо
Карыя болоор тез карып.
Кадырын жеңе билбесе,
Бойго жеткен кыз карып.
Эл жакалай конбосо,
Бетегелүү бел карып.
Каз-өрдөгү болбосо,
Айдың чалкар көл карып.
Улук адил болбосо,
Убара болот эл карып.
Шатыратып күн жааса,
Жерге жагат дечү эле.
Жакшы чыккан азамат
Элин билет дечү эле.
Ошол адам ойлосоң,
Кимден чыгат деп айткан.
Ушул турган калайык,
Элден чыгат деп айткан.
Алтын-күмүш асылдар
Жерден чыгат деп айткан.
Текши жерге тегирмен,
Жүрүп турат деп айткан.
Тегеренип баарысын,
Билип турат деп айткан.
Кызыл, кызыл кыялар,
Кыргый талга уялаар.
Такыясын колго алып,
Кыз жигитти кубалаар.
Жашыл ала кыялар,
Жагалмай талга уялаар.
Жакшы заман келгенде,

Жаштар бизди кубалаар.
Өңү сары, көзү көк
Орус чыгат деп айткан.
Миң түгүнгө бир киши,
Болуш чыгат деп айткан.
Буйрук менен кондурган
Конуш чыгат деп айткан.
Узун чөптүн баарысын
Оруп чыгат деп айткан.
Кыска чөптүн баарысын
Коруп чыгат деп айткан.
Жылдан жылга замана
Кыйын чыгат ошондо.
Эсеп кылып, мал алган
Тыйын чыгат ошондо.
Андан кийин билимдүү
Атың чыгат деп уктум.
Түрдүү ошондой акылдуу
Аяр чыгат деп уктум.
Калайыкты бийлеген
Аял чыгат деп уктум.
Албан түрлүү ушундай
Заман чыгат деп уктум.
Кийин чыккан адамы
Илим билген амалдуу
Аяр болот деп уктум.
Кандай кылган жумушка
Даяр болот деп уктум.
Ошондогу адамдар
Молдо болот деп уктум.
Миңген атын карасаң,
Жорго болот деп уктум.
От араба, дилгирем,
Жол кыскарат ошондо.
Этек, жеңи чолоюп
Тон кыскарат ошондо.
Айттырбаса, жедирбей,
Аяр болот ошолор.
Жоо дегенде, дегдеген
Даяр болот ошолор.
Түн ичинде уктабас
Баатыр болот ошолор.
Бысмылданы айтпаган
Каапыр болот ошолор.
Жарды, байы билинбей
Жалпы болот ошолор.
Кара жердин бетине

¹ Бөз — мата, кездеме.

Аштык чыкпай, жер калбайт.
Атасынын сөзүнө
Бала кулак көп салбайт.
Атанын тилин бала албайт,
Андан артык биле албайт.
Кыйкырганы бел ашпай,
Үн кыскарган бир заман.
Кылса, жумуш бүтпөгөн,
Күн кыскарган бир заман.
Кожо-молдо жоголуп,
Дин кыскарган бир заман.
Орозо-намаз окубай, (Дин)
Тил кыскарган бир заман.
Ошол жакшы, биз жаман
Өтүп барат бир заман.
Биз жүргөн жер тар заман,
Кийин келээр зар заман.
Жаман ишке киришпе
Акылы бар боз бала
Адал ишти козголо
Акылдууга дос бала.
Акылсызга жолобо,
Жолугасың тайгакка.
Тайгаланып жыгылба,
Кудайга үнүң үгүзба.
Жаман иштен качып өт —
Жакшылыкка жетесиң.
Кокусунан жаманга,
Жолукпагын нааданга,
Арманда болуп кетесиң,
Аманат жандан кечесиң.
Жакшы кепке шашпагын,
Сабырлык менен барасың.
Акыры түбү ошондон,
Жакшылыкты табасың.
Этеги жок, жеңи жок кийим чыгаар,
Эң кийинки баласы кыйын чыгаар.
Акча кагаз бул болуп тыйын чыгаар,
Атасынан баласы кыйын чыгаар.
Күндө кеңеш бир жакшы жыйын
чыгаар,
Андай өңдүү бир заман кийин чыгаар.
Этек-жеңи чолоюп чапан чыгаар,
Эң кийинки баласы тапан чыгаар.
Эки башын кайкайтып кайык чыгаар,
«Эримди өзүм бийлейм» деп зайып
чыгаар.

Мээнет кетпейт бечелден,
Сөз кутулбайт чеченден.
Алтын мөөр, ай мончок,
Адамга кайдан табылат?
Алганың жаман болгон соң,
Абийириң кайдан жабылат?
Күмүшүң мөөр, күн мончок,
Күндө эле кайдан табылат?
Күйөрүң жаман болгон соң,
Күнөйүң кайдан жабылат?
Унчуккандан унчукпаган жакшыраак,
Унчуккандын башына тиер таяк.

Калыгулдун Ормон ханга айтканы

Орус алар жериңди,
Сындырар сенин белиңди,
Уга жүргүн кебимди,
Таап коёр эбиңди.
Ошондой кыйын душманың
Ичинде калар бышманың.
Ачып жүргүн көзүңдү,
Азапка салба өзүмдү.
Кулак салгын кебиме,
Куп келтирет эбиңе.
Малыңды айтып мактанба,
Көп казакка аттанба.
Казактын малын аласың,
Как талаада каласың.
Күркүрөгөн кара нар,
Күчү пилге барабар.
Кара чымын таласа,
Талаага баспай тартынар.
Тоодакка тойбос ак шумкар,
Таранчыга талпынар.
Ойлонсоңчу, хан Ормон,
Карап турсаң кан соргон,
Арты кайдан оңолгон.
Өкүм айткан сөзүңдү
Өзүңдү өйдө көтөрүп,
Өйдө кылба өзүңдү,
Абайлагын сөзүмдү,
Эми жүрсөң дөө болуп,
Кийин калба жөө болуп,
Эки бетин көө болуп.
Элге батпай калбагын,
Бул замандын жалганын.

Айтканымды эсиңе ал,
Кедейлерге көзүң сал.
Ой, иним, Ормонум,
Жеген менен тойбодуң.
Кой дегенге болбодуң,
Акыры сен оңбодуң.
Бул каныңдын тамыры жок,
Калкыган камгак — арымы жок.
Ого дайра — агымы жок,
Ат айланар казыгы жок,
Арты өлүм менен бүттү.

Калыгулдун өмүр жөнүндө айтканы

Бул дүнүйө жалганда,
Өлүм келет кербендей,
Баштыкка тезек тергендей,
Аңдып турат артыңдан
Адис болгон мергендей.
Алтындан кээжим тор түйүп,
Салганың калат бул жайда
Алтын чырай, нур жүздүү
Алганың калат бул жайда
Күмүштөн кээжим тор түйүп,
Салганың калат бул жайда.
Күмүш чырай, нур жүздүү
Күткөнүң калат бул жайда.
Адамзаат өлгөндө
Алты каса суу менен
Жууп коёт турбайбы,
Алты кары бөз менен
Баш-аягын кепиндеп,
Бууп коёт турбайбы,
Алты кетмен топурак
Казанак оёт турбайбы,
Алты азамат көтөрүп,
Жайга коёт турбайбы.
Жети кетмен топурак
Жерден оёт турбайбы.
Жети азамат көтөрүп,
Жайга коёт турбайбы,
Топурак салып үстүңө
Үйүп коёт турбайбы,
Агайын өксүп ыйласа
Карыялар чогулуп,
Өлүм шондой болот деп,
Тыйып коёт турбайбы.

А дүнүйө барганда
Адал менен арамды,
Жакшы менен залалды,
Күнөөңдү алып мойнуңа
Таразалайт турбайбы.
Амири күчтүү кудурет
Тазадан берсин ыйманды.

Калыгулдун Ысык-Көл жөнүндө айтканы

Күңгөйдөн агат миң булак,
Тескейден агат миң булак.
Аягынан агып чыкпайт бир булак.
Тегереги туюк, Төбөсү бийик,
Суу сайын нарын табак эти бар.
Ысык-Көл бейиштин бир эшигидир.
Кыш болуп кашкая суугу жок,
Жай болуп каткалаң ысыгы жок.
Ат жеткен жерде
Мындан артык кызыгы жок.
Мактанып жер жетерби,
Адам мындан кетерби,
Ысык-Көлдөн чыкпагыла балдар!_

БАЛЫКООЗ (БЕКМУРАТ) КУМАР УУЛУ

Жаз

Жаркыраган жаз келди,
Келгин өрдөк, каз келди.
Асмандап учуп куу келди,
Ак мөңгүдөн суу келди.
Жазгы аракет күч алды,
Күн чымырап узарды.
Жер жарылып, чөп чыкты,
Желин айрылып сүт чыкты.
Асмандын нуру себилип,
Учкан чаңдар жеңилип,
Жер көгөрдү семирп.
Көк жашыл болуп мактанды,
Өсүмдүк калбай бүт чыгып.
Жандуунун баары шаттанып,
Шиберлүү талаа бүрдөдү,
Жандуунун баары кубанып,
Тил чыгарып сүйлөдү.
Бак-дарак калбай бүрдөдү,
Жемиштүү жыгач гүлдөдү.

Кызгалдак жайнап кызарып,
Жер бети килем түрдөндү.
Бурчактап бутак жарылып,
Желе салып жабылып,
Чөптүн башы гүл алып,
Этеги катар бүр салып,
Көк жашыл укмуш түр сайып,
Көк жалбырак калдайып,
Көлөкөсү далдайып,
Күнүн санап өсүүдө
Көбөйүп улам барбайып.
Оттогон малды карачы,
Бат эле тоёт чандайып.
Малдын көөнү жайланып,
Эти майга майланып,
Каалашынча жеп жатат
Түрлүү чөптөр чайпалып,
Мал тоюнуп мактанды,
Жандуунун баары шаттанды.

Жай

Жаз мезгил өттү, жай келди,
Чөп дарак гүлдөп термелди,
Жер жүзү сонун көк жашыл,
Көңүл ачык бир асыл.
Күн ысыды узарып,
Жайкы чилде күч алып,
Кубулган кооз түс алып,
Түрлүү өсүмдүк бүрдөдү,
Килем түр сайып түрдөдү.
Күн талашып жулунуп,
Кымкаптай сонун күбүлүп,
Гүл ачат улам чүбүрүп,
Жүздөгөн чөптүн түрү бар,
Ар кандай түстө гүлү бар.
Жагымдуу сайрап үн салган
Ар түрлүү куштун үнү бар.
Жайкалып өскөн шибери,
Жаратылыш соккон килеми.
Түрлүү жыт берет илеби,
Төшөгөн шырдак шибери.

Күз

Күздөөнү көздөй мал кетти,
Жалтылдаган жай кетти,
Жалбырактан ал кетти.
Ар түрлүү болот жалбырак,

Бышканда түшөт шалдырап,
Жаргактай сары жалтылдап,
Жабыла учуп калтылдап.
Аралап бассаң аларды
Дабыш чыгат шартылдап,
Топтолушуп куралып,
Келгин куштар чубалып,
Төлдөгөн жерди кыйбастан,
Имерилип буралып.
Ысык жакка суналып,
Келерки жазда келем деп,
Үн салышты кубанып,
Чөп, дарак бышты саргарды,
Күн салкыны шаңданды,
Эрте оргон бүтүп орогун,
Күз айлары аяктап,
Отун, сууга камданды.
Кышкы камы болбогон,
Эми чындап сандалды.
Камдууларга жалдырап,
Жардам берсе жан калды.
«Тону жокко салам айт,
Өтүгү жокко өзүм барам» —
Деген кабар жанданды.

Кыш

Жалбырак калбай күбүлдү.
Камы жок жандан түңүлдү
Өттү кетти сары күз
Келди ызгаардуу каардуу кыш.
Батыштан шамал тездеди,
Айылга бетин кездеди.
Кар аралаш бороону
Каптап кирди короону.
Күн бүркөлүп бозоңдоп,
Бороон, чапкын озондоп.
Асманды булут каптады,
Жөө туман карды таптады.
Бубак басып чөптөрдү,
Чыныгы аяз башталды.
Аяздуу суук кыш болуп,
Шамал бороон түш келип,
Борошо уруп бүлдүрүп,
Жонду чайлап дың кылып,
Суунун баарын тоңдуруп,
Себелеп тынбай төгүлүп,
Жер бети аппак көрүнүп,

Жер жүзү карга чөмүлүп,
Чөп калбай баары көмүлүп,
Жолсуз жерден жыгылып,
Терең карга тыгылып,
Жол байланыш кыйындап,
Суук шамал ырылдап,
Закым жүрүп зырылдап,
Бети-колду какшатып,
Оору жанды аксатып,
Кулак үшүп калдайып,
Бутуң тоңуп солдоюп,
Бак-дарак куурап майышып,
Үн чыгып ырдап кайышып,
Кулак-бетиң сайышып,
Көчкү жүрүп кырылдап,
Төө боздогон ыр ырдап,
Тешиктен суук ырылдап,
Учкан карлар шыбырлап,
Ышкырды бороон зырылдап,
Суук тийип кырылдап,
Мурун бүтүп бырылдап,
Ырайым кылып койгон жок
Күн азыраак жылымдап,
Уйгу-туйгу аламан,
Тындырбай карды сабаган.
Сууктап жандуу жадаган,
Жаз келишин самаган,
Каардуу суук өңөрүп,
Көк мурун аяз көгөрүп,
Аябай чилде күч алып,
Мурут-сакал муз алып,
Мурдуң тоңуп кызарып,
Мал жатчу жерди сыз алып,
Сары суулап муз алып,
Тазалап турбай короону
Тоңголок тоңуп, күч алып,
Мал жата албай бүт талып,
Күч алды аяз камчылап,
Шыбыргак учуп жалтырап,
Ачка малдар калтырап,
Туралбай ачка жан чыдап.
Камдуунун малы ойноду,
Камсыздын малы тойбоду.
Жалкоо ээси чоп жыйбай,
Түндөп оттойт ак карда
Ачка өлүүгө жан кыйбай,
Мүйүз аяз бүгүнкү,

Кийиз аяз кийинки.
Ызгаардуу суук мактанып,
Чилде аязга капталып,
Аябай жааган калың кар
Денеге эрип чапталып,
Мал өлүм качан токтолот
Ачка өлүүдөн сакталып,
Сакым аяз күч алып,
Согуп турат сапталып.
Бороондуу түндө калчылдап,
Тизеден чыккан ак карда
Карды тебет алсырап,
Чөп таба албай ал жерден
Улам басат салпылдап,
Кар тебе албас үй малдар
Көтөрүм болуп шалкылдап,
Арыктап малдар жоошунуп,
Кыш узарып жутка созулуп,
Капсалаң келип кошулуп,
Жылымдап жаан аралап,
Артынан суук сабалап,
Чөптүн баары муз болуп,
Коркунуч мезгил түш болуп,
Үйөр жүрүп чор каптап
Курсак тойбой шор кайнап,
Качыратып муз чайнай
Чылпак басып, көз кайнай.
Жегенде ичти какшатып,
Ич өткөн оору баштатып,
Бала салып таштатып,
Сөөккө тери капталып,
Мал ылаңы башталып,
Мал жукарып ичкерип,
Ден соолукка күч келип.
Калчылдап дайым кайыгып
Адамды тиктеп жалынып.
Башын чулгап табынып,
Жай мезгилди сагынып
Чөп берет деп зарыгып,
Абдан үшүп чаалыгып,
Ээсине чындап таарынып,
Чөптү кардан табалбай,
Эки көзү карыгып,
Бир тутам чөп көргөндө
Алыстан чуркайт чамынып,

Чачыкта¹ музу чабылып,
 Айласыздан алы жок
 Өз жүнүн жейт жабылып,
 Талаада чөп болбосо,
 Кайда барат каңгырап.
 Кирип жатчу үйү жок,
 Кышкы камдын бири жок,
 Арызданууга тили жок,
 Бул эмине болду деп,
 Текшерүүчү киши жок.
 Этти жеген ээсинин
 Бул абалы менен иши жок,
 Үйүндө жатат карды ток.
 Малдын көңү ысык чок,
 Ак кар жаады сабалап,
 Карга, кузгун ач бөрү
 Кирип келди камалап,
 Артынан ээрчип жойлоду.
 Талаада калган ач малдын
 Асылып жанын койбоду,
 Жара тартып тойлоду.

Манастын күмбөзү туурасында

Алтымыш эркеч майына
 Кыш бышырып бек урган.
 Алты кылым өткөнчө
 Бузулбасын деп урган.
 Жетимиш эркеч майына
 Кыш бышырып бек урган,
 Жети кылым өткөнчө
 Бузулбасын деп урган.
 Бетине накыш² салдырган
 Кышын күлботодон³ алдырган.
 Турпагын алып элеген
 Ылайын чыраштан⁴ салып бөлөгөн.
 Кумданга кыш бышырган,
 Кышы бекем болсун деп,
 Кенчи ылайдан төшөгөн.
 Ылайын баскан ат менен
 Бетине накыш салдырган.
 Араби чийип кат менен
 Устасын ылай элеткен.
 Урум журттту билбейт деп,

Жазуусун араби менен сүйлөткөн.
 Алды жакка таш коюп,
 Белбоодон көтөргөн.
 Бекем болуп турсун деп,
 Кенчи ылай менен бек
 урган. Уста салып кыш куйган,
 Уруучу элге мал сойгон.
 Иштемекке сарт алган,
 Арабидан уста алып,
 Мындай сарай ким салган?!
 Көргөн адам таңданган,
 Бүгүн калса күмбөздү
 Көрбөгөн адам калбаган.
 Орустун журту ойлонгон,
 Кытайдын журту кыйналган.
 Муну Урум пашаа салды деп,
 Өзгө пашаа ыйлаган.
 Өнөрү журтттан артты го
 Өнөрүн журтка даң кылып,
 Өзүндөн акын айтты го.
 Өзгөчө тууган Манасың
 Ушу жерге жатты го.
 Кең Таластын өзөнү,
 Какыр дөбө кезеңи.
 Баатыр Манас жактырды,
 Асты жакта түзөңү.
 Кең-Кол ата куйганы,
 Эр Манастын күмбөзү,
 Күн чыгышта турганы.
 Урумдап алган устасы,
 Окшомдуу кылып урганы.
 Мазар камыр төбөсү,
 Асты жаккы түбүндө
 Эр Манастын сөрөсү.
 Кең-Колдун куйган боюнда
 Мазар терек чынарды,
 Чынарың сынбай турарбы.
 Алган экен устаны,
 Азаматым Ыраман
 Окшомдуу кылып урарбы.
 Асты жагы Кең-Колдо
 Булуң-булуң сазы бар,
 Булуңда жүргөн казы бар.
 Тобулгу, талы билинбейт,
 Токойдон жери көрүнбөйт.
 Кекилик менен короу
 Бирге жүрсө билинбейт.

¹ Чачык — уйдун куйругунун учундагы өскүлөң кылы.

² Накыш — сайма, түр.

³ Гүлбото — көгүш түстөгү ылай.

⁴ Чыраш (чыранч) — чайыр, клей.

Терме

Айт, айт десе токтобой,
 Ашуудан шамал соккондой,
 Аксы менен Таласты айт,
 Алмамбет менен Манасты айт,
 Сыргак менен Чубакты айт,
 Журт атасы Бакайды айт,
 Казак ханы Көкчөнү айт,
 Баатыр баркын билбеген,
 Көөдөнүндө бөксөнү айт.
 Токтогулдай ырчыны айт,
 Толубайдай сынчыны айт.
 Кош канаттуу тулпарды айт,
 Колго түшкөн ултанды айт,
 Каары катуу баатырды айт,
 Калкты бузган аксымды айт,
 Өтө кызыл манатты айт,
 Өткөн элде санатты айт,
 Семетейдей уулду айт,
 Көзкамандай чуулуну айт.
 Болуп өткөн тарыхты айт,
 Жалганды айтпай, чындыкты айт,
 Укканды айтпай, көргөндү айт,
 Кол баштаган чорону айт,
 Кордук көргөн эренди айт.
 Журт жыйнаган датканы айт,
 Кош сүйлөбөй чыныңды айт,
 Акылмандын сырын айт,
 Акындардын ырын айт,
 Кедейлердин муңун айт,
 Кейигендин ыйын айт,
 Баланын балдай сөзүн айт,
 Аптиек китепти айт,
 Аны окуган молдону айт,
 Калк баштаган энени айт,
 Кадими жакшы жеңени айт,
 Гүлдөй бүрдүү кыздарды айт,
 Гүлгүн чырак жаштарды айт,
 Арыстандын сүрүн айт,
 Айбыккандын түрүн айт,
 Балбандардын күчүн айт,
 Сыр найзанын мизин айт,
 Колу чебер узду айт,
 Барымта кеткен кызды айт,
 Карчыгадай камбылды айт,
 Булбулдун мукам үнүн айт,
 Ак тайлактын жүнүн айт,

Адамзаттын күнүн айт,
 Туулуп өскөн жериңди айт,
 Куттуу кыргыз элиңди айт.
 Чөлүн айтпай, тоосун айт,
 Чөбүн айтпай, гүлүн айт.
 Талаасын айтпай, төрүн айт,
 Тамагын айтпай, наркын айт,
 Кадырлашкан калкын айт,
 Жети атаңды жиктеп айт,
 Жетесизди жектеп айт.
 Атан тоодой эрди айт,
 Аргымак тууган бээни айт,
 Жүк көтөргөн нарды айт,
 Коноодон¹ чыккан күлүктү айт,
 Карышкыр алган бүркүттү айт,
 Калкты кыска чүрчүттү айт,
 Мал уурдаган кескини айт,
 Элди бузган эскини айт.
 Алганды айтпай, бергенди айт,
 Душманды жеңип келгенди айт.
 Бурама темир, сом темир,
 Бурбай соккон устаны айт,
 Буулугуп жааган булутту айт,
 Булкунуп аккан булакты айт,
 Бүлбүлдөгөн чыракты айт,
 Кырга капкан салганды айт,
 Кызыл түлкү алганды айт.
 Жонго капкан салганды айт,
 Жолборс атып алганды айт.
 Көз мелжиген бийикти айт,
 Зоодо жүргөн кийикти айт,
 Ардактаган айлыңды айт,
 Ыйман күткөн карыңды айт,
 Керилип кетмен чапканды айт,
 Адал дүйнө тапканды айт,
 Ага-тууган бакканды айт,
 Жоболоңдуу жоону айт,
 Олжого кеткен бойду айт,
 Орукта калган койду айт,
 Татуу болгон өмүрдү айт,
 Күйүт тарткан көңүлдү айт,
 Шейит болгон жигитти айт,
 Жесир калган зайыпты айт.
 Жезиттин түшүп торуна
 Азап тарткан майыпты айт.

¹ Коноо — алыскы аралыкка чабылуучу ат чабыш.

Талкаланган шаарыңды айт,
Талоонго түшкөн малыңды айт,
Ташыркаган жаныңды айт.
Кытайга жеткен кыргызды айт,
Каныкей, Чүрөк нур кызды айт,
Адыр-адыр белиңди айт,
Арманы коп элиңди айт.
Кырдуу-кырдуу жериңди айт,
Күйүткө түшкөн элиңди айт,
Суусамырдын төрүн айт,
Сулайка сындуу сулууну айт,
Мергенчинин көзүн айт,
Берендердин сөзүн айт,
Ынтымак кеткен айылды айт,
Ырыс качкан жайыңды айт.
Тууган элдин туусун айт,
Шаркырап аккан суусун айт,
Кымыздык өскөн тоосун айт,
Кыркышып өткөн жоосун айт.
Баатырларын бөлүп айт,
Басташкандын жөнүн айт.
Жаман тууган жайын айт,
Жараткандын каарын айт.
Кыргын-сүргүн кылганды айт,
Эртели-кеч ыйманды айт,
Кызыл кырман жыйганды айт.
Күмүштү айтпай, алтынды айт,
Баатыр тууган катынды айт,
Ашкебини¹ сөгүп айт,
Акын болсоң төгүп айт,
Ак, караны ылгап айт,
Адилетти коргоп айт,
Арамзаны кордоп айт.
Көзгө атар мергенди айт,
Кырдан теке тергенди айт,
Аскар тоону басканды айт,
Адашып элден качканды айт,
Кара өзгөй канкорду айт,
Калп сүйлөгөн анткорду айт.
Адам жанын кыйганды айт,
Касам ичкен урганды айт.
Адилеттүү акимди айт,
Айыл башы асылды айт.
Калк ичинде калысты айт,
Ат жетпеген алысты айт,

Элге келген эшенди айт,
Жабыктырган кеселди айт.
Кызыл тилдүү чеченди айт,
Жоо чапкан айылды айт,
Балта тийген кайыңды айт,
Жетим калган баланы айт,
Башчысыз калган калааны айт,
Бейопа келген жалааны айт,
Бейажал келген өлүмдү айт,
Перзентсиз өткөн атаны айт,
Кербен саткан матаны айт,
Үлпөт курган жыйынды айт,
Эл башкарган кыйынды айт.
Эңишке түшкөн балбанды айт,
Эңкейип буттан чалганды айт.
Сайышка түшкөн баатырды айт,
Салтты билбес капырды айт,
Кайыры жок байыңды айт,
Калк чогула келгенде
Каржалып турсаң жайыңды айт.
Ак болоттун мизин айт,
Алгыр куштун көзүн айт,
Ала-Тоонун көркүн айт,
Ач албарстын күрчүн айт,
Ата-бабаң, журтуң айт.
Балык менен Айтыкенин айтышы

¹ Ашкебе — соргок.

Балык менен Айтыкенин беттешүүсү Төрөгелди манаптын үйүндө өтөт. Өргөөдө чогулуп отургандар эки ырчыны айтыштырмак болгондо Төрөгелди Балыкка кайрылып: «Санат ырдан баштагын» — дейт. Айтыкеден 2 жаш улуу болгондуктан, Балык баштап ырдайт.

Балык:

Айт, айт десе алланы айт,
Аты жакшы кудайды айт,
Кулуя¹ айтпай, куранды айт,
Куп жасаган ыйманды айт,
Адырга бүткөн бозоңду² айт,
Азапка түшкөн тозокту айт,
Алда кылган ар ишти айт,
Адам жыргар бейишти айт.
Адам ата, Ово эне
Жоктон бүткөн турбайбы,
Азазил шайтан ибилис
Оттон бүткөн турбайбы,
Азиртйил периште Желден бүткөн
Турбайбы? Ак пайгамбар Мукамбет
Аерден бүткөн турбайбы.
Он сегиз миң ааламдан
Мурда бүткөн турбайбы?
Жебирейил жан алгыч
Сурдан бүткөн турбайбы.
Адам ата, Ово эне,
Арбагыңа тобо эне,
Чийки буудай жебесе,
Бул азап бизге жок эле.
Бул дүнүйө шум жалган,
Өлбөй тирүү ким калган,
Пайгамбар, сава баары өткөн,
Наманган ылдый дайра өткөн.
Топон болуп суу өткөн,
Ошондон сактап Нух³ өткөн.
Шум дүнүйө жалганга
Ишенип белиң байлаба
Алла таала кудурет Асманды
жасап көк кылган,
Ар түрдүү жанды көп кылган,
Устуну жок көк кылган,
Урулуу жанды көп кылган,
Танабы жок жер кылган,
Ажалсыз жанды жаратпай,

Санаа менен чер кылган,
Жер үстүнө эл кылган,
Элге пайда болсун деп,
Булут, жаан, жел кылып.
Жер бооруна тоо кылган,
Бир адамдын тукумун
Бирине бирин жоо кылган.
Бир күндөрдө баарына
Кылган ишиң кайсы деп,
Катуу кыйын доо кылган.
Асманга жасап ай кылган,
Бир адамдын тукумун
Биринен бирин бай кылган.
Авага жасап күн кылган,
Күн батырып, түн кылган,
Бир адамдын тукумун
Эчен бөлөк дин кылган.
Айды асмандан жүргүзгөн,
Жарыгын жерге тийгизген,
Күндү асмандан жүргүзгөн,
Ысыгын жерге тийгизген.
Ушу жалган дүйнөнүн
Кысыгын жерге тийгизген.
Бул дүйнөнүн жалганы
Жалгандыгын көрдүңбү,
Эчен калктан калганы,
Бул дүнүйө кызыккан,
Шайтандын тилин алганы.
Бул дүнүйө бекер го,
Бекер дүйнө кетер го.
Бул дүйнөгө кызыккан,
Шайтандын иши экен го.

Айтыке:

Кара жолтой Бекмурат,
Бекмурат бокту жеп турат,
Сага айта турган кеп турат.
Бекмурат эмес Балыксың,
Сарбагыштын ичинде
Сасыган чоң чарыксың⁴,

¹ Кулуя — ар. курандын 109-сүрөөсүнүн башталышы.

² Бозоң — дөңсөө, дөбөчө.

³ Нух — пайгамбардын аты.

⁴ Балыктын уруусу — сарбагыш ичиндеги чоң чарыктан.

Багымдат намаз билбейсиң,
Байгамбар сөзүн сүйлөйсүң.
Баш капырсың Бекмурат,
Чаар китепти билбейсиң,
Чала жинди Бекмурат,
Чалыяр сөзүн сүйлөйсүң.
Куран окуп билбейсиң,
Куруп калган Бекмурат,
Курулай сөздү сүйлөйсүң.
Сен берметтен теспе алдыңбы,
Мечиттүү жерге бардыңбы?
Колуңа теспе алдыңбы,
Кожолуу жерге бардыңбы?
Базар болгон Чүйүң жок,
Токутуп минген жоргоң жок,
Окутуп билген молдоң жок,
Кошчу болгон иниц жок,
Кол берип келген пириң жок,
Алланын айткан ак сөзүн
Муну ыр экен дебегин.
Мындан кийин пачагар,
Мындай бокту жебегин.
Кызыталак Бекмурат
Бу кебиңди таштагын,
Бөлөк сөздөн баштагын.
Эриккенче көп айттың,
Эси жогум Бекмурат.
Эгемдин сөзүн неге айттың?
Акылы жок Бекмурат,
Алда канча кеп турат,
Алланын сөзүн неге айттың?
Кара комок тезектей,
Өчкөнүңдү айтамын.
Ак тасмадай кыдырып,
Аягы Талас, башы Чүй,
Бирин койбой кыдырып,
Көчкөнүңдү айтамын.
Сен көк байталың токудуң,
Солтонун богун чокудуң,
Саруунун баарын сапырдың.
Кушчунун баарын куураттың,
Сарыбагышты унупуң.
Кара жолтой кысталак,
Ажыбекти аймадың,
Алды-кийниң жалмадың,
Чоңойгондо жуттуң Чомойду,
Карыганда жуттуң солтодон

Эшкожо менен Канайды.
Солтонкулду чокудуң,
Башына куран окудуң.
Кудаярды кулгудуң,
Ылдый көчүп чулгудуң,
Кайтып келип бул жерден
Ормонбекти отодуң.
Субанбекти сугундуң,
Ныязбекти сыйпадың,
Карасарт менен Кубачты
Катмары менен кайсадың,
Өзүң нече жашадың?
Нарбото менен Сарыптын
Элин жуттуң, Бекмурат.
Калмышында Көкчөнүн
Белин жуттуң, Бекмурат.
Ажыбек менен Сазандын
Ашын жуттуң, Бекмурат.
Кудаяр менен Нурактын
Башын жуттуң, Бекмурат.
Кара жолтой капыр кул,
Эми Ормонумдан оолак жүр,
Ырыскүлбектен ыраак жүр,
Төрөгелдимден төмөн жүр.
Жакын барба Жантайга
Субанымды сураба.
Ачык күнү тутулду, Караболот,
Шааболот Ырысынын баарынан
Кабакка кирип кутулду.
Сен сарууга кете бер,
Кара жолтой Бекмурат,
Сатылганды жута көр.
Керме тоодон алыс кет,
Сага айтамын мындай кеп.
Кушчу менен саруудан
Кайта мында келбегин,
Кандарымды сен көрүп,
Эмне үчүн дегдедиң?
Минген атың жээрде
Кызыталак Бекмурат,
Сенин айлың кай жерде?
Бул жеримден кете бер,
Кең Таласка жете кер.
Кудай алган Бекмурат,
Кекилик басып, эт жеген,
Кердениңди бит жеген,
Кыргоол басып эт жеген,

Кыр жонуңду бит жеген.

Балык:

Бейшембинин күнүндө,
Жуманын кадыр түнүндө,
Орозонун онунда
Чоң ноороздун соңунда,
Ак сакалдуу бир киши
Түнөп кеткен үйүмө,
Түкүрүп кеткен оозума.
Бекмурат болчу аз атым,
Балык ооз башка атым.
Айткамын анан санатты,
Айтып жүрүп ошондо
Алгамын далай манапты.
Барча, макмал ийнимде
Сен өңдөнгөн акмактын
Баарысы калган кийнимде.
Айтпай кантип коёюн,
Алданын берген аянын,
Оозума салган ак сөзүн
Эмне үчүн менден аядың?
Сен жүрөсүң адашып,
Менин кебим талашып.
Өзүң наадан айбансың,
Акылыңан тайгансың.
Босогодо таягым,
Бозо күйчү аягым,
Жөн эле кечке тантырап,
Болбой калды саягым.
Көйнөктү кийип сеп кылдың,
Кудай алган Айтыке
Көчкөндүн несин кеп кылдың?
Катар-катар нар тиркеп,
Кара сууну кыдырып,
Казак көчкөн эмеспи.
Сары сууну кыдырып,
Ногой көчкөн эмеспи.
Жалгыз аттуу сен тургай,
Казак, кыргыз аралап,
Кечээ Туруш, Чомой көчкөн эмеспи.
Өтүктү кийип сеп кылдың,
Төбөңдөн тийген Айтыке,
Өлгөндүн несин кеп кылдың,
Өчкөндүн несин кеп кылдың?
Айлыңдан киши өлбөсө,
Атаң кайда Айтыке?

Элиңден киши өлбөсө,
Энең кайда Айтыке?
Кудаярга сарт кылган,
Ажыбекке дарт кылган,
Карагайдан ноо кылган,
Ормонбек менен Субанбек,
Кененсары жоо кылган.
Кара күчкө кеп айтып,
Как ушундай доо кылган,
Капыр сендей адам жок,
Элде сендей наадан жок,
Жүзгө чыккан Ныязбек
Жүдөгөндөн өлбөйбү,
Токсондогу Карасарт
Алжыгандан өлбөйбү?
Ырысы бар сарбагыш
Өлүп турат карысы,
Бөлүп-бөлүп жыртышын
Тумар кылат баарысы.
Ырысы жок саяктын
Карысы коюп, жашы өлөт,
Катыны коюп, кызы өлөт.
Кандай жорук баштадың,
Өлбөгөн киши сен болсоң,
Эралыдай жакшыны
Кайсы жерге таштадың?
Ашык ойноп уткансың,
Каранын каны Тайлакты
Тирүүлөй кармап жуткансың.
Атантайды аймадың,
Жаркынбайды жалмадың.
Ойлоп карап олтурсам,
Сен жутупсуң далайды.
Жүртта калган күчүктөй,
Үргөн айлың кимдики?
Жумгалдан көчүп тентиреп,
Жүргөн айлың кимдики?
Кой ээрчиген дөбөттөй,
Үргөн айлың кимдики?
Кочкордон көчүп тентиреп,
Жүргөн айлың кимдики?
Саяктан качып сен келип,
Араң жүрсүң сенделип,
Чоң Тайлактын ашында,
Кемегенин башында
Сенин энең Жаңылга
Эки кары бөз берип,

Эптеген жерим дагы бар.
Топко түшүп күрөшсөм,
Балбан жайым дагы бар,
Чапма нике кыйдырып,
Сенин энең Жаңылды
Алган жерим дагы бар.
Ойноп айтсам Айтыке —
Ала күчүк кулумсуң.
Чындап айтсам Айтыке —
Арам сийдик уулумсуң.
Менин атым торудур,
Менин элим сураган,
Маңдайыңдын шорудур.
Сен кызыл тил бурасаң,
Кызыталак Айтыке,
Менин элим сурасаң,
Мен айтайын айлымды,
Угуп тургуң дайнымды.

Балык каткырып күлүп ырын бүтүргөндө Төрөгелди: «Сен жеңилдин» деп ачууланып Айтыкени жекирип калат.

Ошондо *Айтыке*:

Сарбагыштын манаптар,
Куруп калган саяктын
Айткан сөзүн карактар.
Кытылдашып күлүштү,
Жалгыздыгын билишти,
Ээ болбодум өзүмө
Ноопай койдум сөзүмө, —

деп арман кылып үйдөн чыгат. Айтыке атына минип жөнөгөндө Балык экинчи ооз ачтырбай коюу максатында кордоп ырдайт:

Акылыңдан шаштыңбы,
Айтыша албай качтыңбы,
Сен байтал белең качкандай,
Мен айгыр белем ашкандай,
Сен чебич белең качкандай,
Мен теке белем ашкандай.
Сен чебич болуп, мен теке,
Ырчыдан болдум мен жеке.
Мен карчыга, сен карга,
Мындан кийин Айтыке,
Мен барган жерге сен барба.
Мен ылаачын, сен турна
Ыза болуп сен турба.
Мындан кийин Айтыке,
Бет алышпа өзүмө
Бет алган жерде жыгамын,

Кең-Кол Талас боюнда,
Кербендер өтчү жолунда,
Кайнардын кара көзүндө,
Как чынардын өзүндө.
Кең-Колдун маңдай жагында,
Манастын тиккен багында
Кудай алган Айтыке,
Кыргоол басып эт жесем,
Уруп алар таяк бар,
Кыр жонумду бит жесе,
Терип берер битимди
Айтыке кулдай саяк бар.
Кекилик басып эт жесем,
Уруп алар таяк бар,
Керденимди бит жесе,
Терип бетер битимди
Айтыке кулдай саяк бар.

Атышканга мергенмин,
Айтышканды жеңгемин.
Мурда да сени көргөмүн,
Ары болсоң кулумсуң,
Бери болсоң уулумсуң
Угуп жүргүн сөзүмдү,
Ачып жүргүн көзүңдү,
Таанып жүргүн өзүмдү.
Айтыке кеткенден кийин Балык
Төрөгелдиникине калып, күндөп-
түндөп «Манас» айтат.

Таластын көрүнүшү

Таластын башы кош өзөн
Караколдо көп түзөң.
Талды-Булак, Сары Талаа

Мал күздөгөн шибери,
Баатыр Манас жылкы айдап,
Күздөмөккө жиберди.
Өрдөк, казы бөлүнбөйт,
Шиберине киргенде,
Кулун, тайы көрүнбөйт,
Кара-Чоку оюнда
Ордо салган оюну,
Он сан ойрот баш кошсо,
Өрдөктөй чыгат моюну.
Ой-Чиликтин оюнда
Манастын керген желеси,
Кырк жигити атын чаап,
Ойноп өскөн сереси.
Аркар, кулжа куюлат,
Тегерек деген немеси.
Саз аралаш төмөндө
Таласка куйган Чоң өрдө
Манастын байпагы макмал болгон жер.
Манастын кырк жигити байланган,
Алтын жапкан кемерди.
Күзгө жакын жылкы айдап,
Желе керип, бээ байлап,
Кара-Кыя сеңирди,
Өйүз-бүйүз барлаган.
Кара жылга, кызыл таш,
Эки чаттын кошкону,
Асырак камышы бар болгон саз.
Бала-Чычкан, Маралды
Башка сайын көрдүңбү,
Чоң Чычкан менен Ит-Албас
Өзөнүндө бардыр саз.
Мал жайлоого жай болот,
Үстүндө бар Сандык таш.
Таласка ашып түшкөн соң,
Манастын иши оң болду.
Үч Кошой, Жаркарт үстүндө
Мал салууга байкасам,
Башкасы мындай болбоду.
Баш кас ыры жактырбай,
Баатыр Манас төрөбүз
Кең-Колго келип орноду.
Кара-Ой менен Кырк-Казык
Эгин айдап алгын деп,
Таштап кетти бакырды.
Чычырканак, Беш - Булак
Күздөп өттүк жылкы айдап,

Жылкычылар бээ байлап.
Өзөнү тар, ташы бар,
Өзгөчө жакшы жер эле,
Жайлоого ысыктык кылат жаныбар.
Биз жайладык Калбаны,
Тардык кылды жылкыга
Биз жайлабаган жер калбады.
Кашка-Суу менен Кок-Адыр,
Олжо үлөшкөн мал алып,
Кырк жигит менен көп баатыр.
Бешташтын тоосу бийик деп,
Мергени барган кийиктеп,
Аркарын аткан адырдан,
Кулжасын аткан курбудан,
Текесин аткан сеңирден,
Булар тилеп жүргөн теңирден,
Бугүсүн кууган сайынан,
Карагай, арча көп болот,
Булар атылбаган жайынан.
Эми Кең-Колго келип жай алды,
Жылкысы шиберге келип жал алды,
Малы башка жерден токтобой,
Таластан келип май алды.
Кең-Колдун өзөн башында,
Бакайдын үңкүр ташында,
Баркырак менен Башкы-Суу
Мал жайлачу өзөнү,
Бакай барып мал коёт,
Байкагыла тегиз деп,
Жалгыз талдын кезеңи.
Тай, кунанын үйрөткөн,
Азоолорун кармабай,
Далай үкүрук кыйраткан.
Азоо кармап, тай сойгон,
Алда Манас эрим ай,
Адамдын көөнү куунаган,
Асыл Кең-Кол жерим ай.
Мал жайлоого тар кылган,
Жошосу шоошак¹ сары май,
Өз курбудан бай кылган,
Асыл Манас, бегим ай.
Жалгыз башың кан болду.
Марттыгың журтка даң болду.
Терек менен Чачыке
Мал айдасак чаң болду,

¹ Шоошак — саздак жердеги чөп.

Мал салууга өзөнү
Жылкы жүрбөс тар болду.
Далай адам жетем деп,
Кан Манаска зар болду.
Опо менен Коргон таш,
Асыл Манас төрөбүз,
Кыргыз журтка болду баш.
Кыштын күнү болгондо
Жатар эле жылкысы.
Төрт-Кол менен Жошого.
Төмөн жагын карасаң,
Кара-Шоро, Кара-Саз,
Күн чыгышта Кара таш.
Камыр бөлөк дөбөсү
Мазар кылып койгонго
Эр Манастын сөрөсү.
Төмөн жагын карасаң,
Көз-Мойноктун кезеңи.
Кезеңге чыгып карасаң,
Алды жакта көрүнөт,
Ак-Дөбөнүн түзөңү.
Табылгысы куруктай,
Ак куурайы шырыктай.
Аралап барсаң элигин
Айдаган малдай өрүптүр.
Маңдай жагын карасаң,
Алтыбайдын ачык саз,
Аралашат өрдөк, каз.
Кең Таластын өзөнү
Кыдыра бүткөн кырчын тал.
Кыйла жерди көргөмүн,
Кызыгат муну көргөн жан.
Өзөн өөдө чынар бар,
Чынарга тийген мунар бар.
Мен көрбөгөн жер барбы,
Окшобойт мындай жаныбар.
Кырк-Казык менен Ак-Жарды
Мындай жерди алам деп,
Баатыр Манас эр төрөм,
Кыйла чачкан эмеспи,
Кызыл дилде ак зарды.
Ак-Чий менен Кең-Арал,
Жылкы менен бир жүрөт,
Бугу менен көп марал.
Мунун балдырканы билектей,
Маралдары кашка инектей,
Короолусу короздой,

Короздору көнөктөй.
Кыргоолу кызарган,
Каз, каркыра аралаш
Учуп берсе каркылдап,
Кадимки желедей болуп узарган.
Көк шумкары чаңырган,
Көз уялат аңырдан.
Ак шумкары талпынган,
Айтса кызык баарынан.
Тоодагы жүрөт сыртында
Жайылганда көрөсүң,
Койдой болуп тоңкоңдойт,
Эртең менен салкында.
Булбулу жарга бурулган,
Булбулдун үнүн угам деп,
Мында аз күн түрүлган.
Баатыр Манас төрөмө
Жорто турган болду деп,
Ошондо кабар угулган,
Байлады күлүк аттарды,
Кабар берип чогултту,
Жортуучу баатыр марттарды.
— Мен Үркүттөн барып үй алам,
Мен Букардан барып мал алам,
Баатырлар атка миниңер,
Мен жүрөрүмө жоо чалам,
Мен жоодон кайтып келгенче
Жылкыма тийбе май кетет,
Сары-Кемер, Ак-Булун
Алпарып ташта ким жетет.
Малын айдап жиберди,
Ким көрүптүр акетай,
Мындай калың шиберди.
Кекилик, короозаралаш,
Камышы көп кара саз.
Жогорку жагын карасаң,
Кызыл-Таш менен Түлкүлүү
Кыз, келини күлкүлүү.
Кара-Таш менен Түлкүлүү
Катын, кызы күлкүлүү.
Андан төмөн барганда
Ойбут-ойбут сазы бар,
Оргуп учкан казы бар,
Чоң боо терек мазары,
Манаска кудайынын тийген назары.
Ал убакта болуптур,
Чоң Ташкендин базары.

Базарга малды салам деп,
 Балдарга кийим алам деп.
 Тукур аттан миң кылып,
 Тууганына дүң кылып,
 Казылуу аттан миң кылып,
 Калың журтка дүң кылып,
 Айдаган жолду чаң кылып,
 Акмактын башын маң кылып,
 Келинге керене алам деп,
 Кыздарга кызыл салам деп,
 Атам менен энеме
 Ак жубала¹ ичиктен
 Арзан баага алам деп,
 Асыл Талас жериме
 Абыдан жырғап калам деп.
 Майдам-Тал менен баргамын,
 Майдам-Тал жылкы салгамын,
 Мен жер маанисин алгамын.
 Алтыны бар сүвунда,
 Асылы бар товунда,
 Эчки, теке аралаш
 Карап турган зовунда.
 Бетегеси белден го,
 Берекелүү элден го,
 Май чайнамак бардан го,
 Мамырламак жайдан го.
 Мындай жерди тамагың,
 Бар агайын кандан го.

Манастагы сыпаттоолор

Каныкейди сыпаттоо
 Согончокко тиер-тийбес чачы бар,
 Жыйырмага келер-келбес жашы бар,
 Басып жүрсө согончогу солк этпейт,
 Элечеги былк этпейт,
 Чач мончогу шырп этпейт.
 Күлсө күрүчтөй тиши кашкаят,
 Күймөнсө жыпар жыттанат.
 Кара жерге кар жааса,
 Карды көр да, бетин көр,
 Калемди көр да, кашын көр.
 Олоңду² көр да, чачын көр.
 Чынжырды көрүп, тишин кор,
 Жыпарды көрүп, жытын көр.
 Пахтаны көрүп, этин кор,

Алманы көрүп, бетин көр.
 Чекири жок кой көздүү,
 Сепкили жок нур жүздүү,
 Оозу күдөрүдөй былкылдап,
 Күчөгөндөй шыңкылдап,
 Келеңгер чачпак бир кучак
 Кең сооруда шаркылдап,
 Ай туугандай жаркылдап,
 Балапан каздай каркылдап,
 Аткан таңдай булайып,
 Таптагы аттай суналып.
 Качкан куран³ көздөнүп,
 Жүгүргөн тайган төштөнүп,
 Кыялы килем түрүндөй,
 Кыю менен сүйлөсө,
 Күлгөнү журтка билинбей.

Алманбетти сыпаттоо
 Кыл муруту кылкандай,
 Кызыл өңү чыйкандай,
 Бармагынан май тамган,
 Канжарынан кан тамган,
 Маңдайынан буу чыккан,
 Кайратына келгенде
 Как жыгачты кармаса,
 Кашка булак суу чыккан.

Сыргактын сапаты
 Желекти жерден түрүшкөн,
 Желкелешип сүрүшкөн,
 Кыйгактуу найза колго алып,
 Кыйкырып жоого киришкен.
 Толтогой кара бети бар,
 Толмоч кара көзү бар,
 Чачы кара көмүрдөй,
 Өңүн көрсөң чиркиндин
 Чыңап койгон темирдей.
 Көктекедей аты бар,
 Алтындан кылган суулугун
 Карсылдата чайнатып,
 Көрүнгөндө көрүнүп,
 Көрүнбөсө Көктеке
 Көк түтүн болуп бөлүнүп.
 Сакым кылып созултуп,
 Түтүн кылып кубултуп,

¹ Жуба — ир. териден ийленип жасалган тон.

² Олоң — олоң арпа (олоң чач).

³ Куран — элик.

Алты арык келсе тик кетип,
Аркардай санын бүктөтүп,
Кош арык келсе тик кетип,
Кулжадай санын бүктөтүп.
Жамажайын жарылтып,
Оозунан аккан ак көбүк
Омууроого жабылтып.
Айгырдай жалын узартып,
Алтындай көзүн кызартып,
Көктеке мындай мал эле.

Алмамбеттин Сарала
Калбыр өпкө, жез канат,
Кадимки күлүк Сарала ат.
Арык жаак, кең төштүү
Айтуучу күлүк Сарала ат.
Тартар эттүү, тап төштүү
Таамай күлүк Сарала ат.
Бото борбуй, кулжа сан
Борумдуу күлүк Сарала ат.
Кулжа моюн, куран төш,
Кутурган күлүк Сарала ат.
Кулан жандуу, курч эттүү
Жутунган күлүк Сарала ат.
Сарала мындай мал эле,
Өңү саргыч, өзү саз.

Аккула
Кабыргасы калкан тоо
Кан жайласа уйпалбас,
Кайран кула ат сейилдүү.
Омурткасы орол тоо,
Ордо атса майышпас,
Өр кула ат сейилдүү.
От ордундай туяктуу,
Кыйган камыш кулактуу,
Кыз баладай сымбаттуу
Кабыргасы кар кула,
Камчылуу турган Аккула
Омурткасы ор кула,
Өзү айбандан зор кула.
Жүгүрүп аттан калбаган,
Астына туяк салбаган.

Балыктын ар кыл ырларынан

Таластан Чүйгө көчкөндө ырдаганы
Топурак бел, шыбак бел,

Тооң менен аман бол.
Кызыл адыр эчкилүү
Кыркаң менен аман бол.
Кошмо кайың сүлөөсүн
Коштошорго тилиң жок,
Кошуң менен аман бол.
Суу сураса бал берген,
Суусар энем аман бол.
Кой тилесем, ат берген,
Ажыбек атам аман бол.
Кудайыны көп берген,
Кудаяр, Нурак аман бол.
Кадырлаш Бүргө баатырым,
Элиң менен аман бол.
Малын үйүнөн жоктогон,
Кулжа көөдөн кең чалбар,
Казактын журту аман бол.

Чүй, көл манаптарын мактаганы
Байтиктин Байсал дегени —
Солтонун бир кароол төрөсү,
Жантайдын Шабдан дегени —
Шор дарыянын кемеси.
Чакырдын Чойбек дегени —
Тулпардын алтын өрөсү.
Бугунун Бойлош дегени —
Бу турган журттун тиреги.
Кашка тиштен ажырап,
Карыганда кез болдум.
Калың эттен ажырап,
Арыганда кез болдум;
Жаткан иттей кара бөрк
Суу болгондо кез болдум.
Мурункудан замана
Куу болгондо кез болдум.

Ажыбек датка өлгөндө Балыктын ырдаганы

Жакшысы болбой марыбайт,
Баш аламан жарыбайт.
Камдуу журт жоого кор болбойт,
Жарактуу адам зар болбойт.
Жайлуу жер болбой, мал болбойт.
Каптап келсе бир душман
Жабылса душман жөн койбойт.
Калкалайм десең элиңди
Калдайган журтум баш кошуп,

Акылы даана даанышман
Көтөрө бер бегинди,
Белдүү журттаи бололу,
Каптай келсе бир душман
Каршысында бололу.
Өлүп калсак баарыбыз,
Бир чуңкурга тололу.
Тирүү болсок баарыбыз,
Өзөн бойлоп конолу.
Бели катуу бирөөнү
Бүгүн бек көтөрүп коёлу.

ЖӨЖӨ КАРЖАБАЙ УУЛУ

Жөжө менен Калдыбайдын айтышы

Калдыбай:

— Эй, Жөжө чындайсыңбы,
ойнойсуңбу?
Берсе да майрам¹ эли тойбойсуңбу?
Отурган жаныңдагы кожоң болсом
Бир нерсе шыбагама койбойсуңбу?

Жөжө:

— Көчкөн эл чалгын жерге конбойт
бекен?
Казакта кожо пейли оңбойт бекен?
Мол дөөлөт кудай берген түгөнбөсө
Экөөбүз бөлүп алсак болбойт бекен?

Калдыбай:

— Сокур ай, сенден башкада тил бар
бекен?
Сүйлөсөң сөз түшүнбөс адам бекен?
Бир сокур, бир аксагы бөлүп кетсе
Үй ээсин күр калтырыш жол бар бекен?

Жөжө:

— Кожонун кожосу бар билсең, кожом,
Алдыңа сайрап турган жол бар, кожом.
Кожо болсоң олуядай жол үйрөтпө,
Казактын ырларында нең бар, кожом?

Калдыбай:

— Кыргызда кыргызы бар, анык кыргыз,
Сенин түбүң белгилүү малай кыргыз.
Сөөгүм кожо болсо да, этим казак,
Казагымдын ичинде нең бар, кыргыз?

Жөжө:

— Мен кудайдан тилеймин денге
соолук

Жалган сүйлөп жаныңа кылба

«жоолук».

Кожо, кожо дегенге кокуйлаба

Кожо деген «сарт» болчу каратоолук.

Калдыбай:

— Бүркүт алган чыгышат улуу тоого
Ойноп-күлгөн жакшы экен дени соого.
Ат айланып казыгын табаар деген,
Сокур кыргыз кетсеңчи Ала-Тооңо.

Жөжө:

— Ала-Тоо, жер бермети мактаналам,
Эстесем кандай асем жаадыраган.
Ала-Тоом жер ортосу — эл ордосу.
Барууга кубат жетпес асыл арман.
Ала-Тоом мен издеген карегимсиң.
Жүрөккө өмүр берчү данегимсиң.
Арманым — Ала-Тоону коро албадым
Элимди бир көрүүгө тагдыр берсин.
Тагдырым өз элимди көрсөтпөдү,
Тажаткан турмуш дагы жөн өтпөдү.
Элимди бир аралап, ырдап келсем
Жазылар сагынычым жүрөктөгү.
Майрам — уруунун аты.

Жалгызмын

Айтышта дайым чыккан мен бир буудан
Дегдеңдеп чыгып келем калың чуудан.
Жамандык-жакшылыкты тең бөлүшөр
Жанымда жок го менде ага-тууган.
Жаштыгым азап менен өтүп жатыр,
Муң-кайгы өз башыма жетип жатыр
Ач калып, кыштын түнү талаа кезип,
Бир күнүм бир кылымга кээде татыр,

Жөжөнүн Байдылданын эки ырчы

кызы менен айтышы

Жөжө:

— Дайым менин мингеним кара жал
кер,

Мендей эптеп айтышпас өлөңчүлөр.
Сиздер кыпчак болсоңор мен сарбагыш
Көрүшөлүк сулуу кыз колунду бер.

Биринчи кыз:

— Мылтыкты алты карыш ата
албаймын,
Жамбаштап жаман үйдө жата
албаймын,
Сиз сарбагыш болгондо биздер кыпчак
Сүйлөшүүгө тар үйдө бата албаймын.
Жөжө:

— Окүй албас беш намаз жаза болсо,
Күн өтө албас эр жигит наза болсо,
Кучакташып көрсөңүз неңиз кетер,
Даарат алган тал боюң таза болсо.

Экинчи кыз:

— Төмөн аккан дайраны ылай билер,
Акын жигит өлөңдү сынай билер.
Неге мындай айтасыз, жарыктыгым
Кимдин актык-адалын кудай билер.
Жөжө:

— Салып койгон килемден төшөгүң бар,
Ала күржун арттырган эшегиң бар.
Андай деген сөзүмө ачууланба
Аялзаты болгон соң «ушагың» бар.
Өмүрдө турмуш деген көкөй кескен
Айылда кыздар жүрөт төрттөн-бештен.
Сый, ызат, адамдыгы сендей эмес
Мээримин чыкпай калды эч бир эстен.

* * *

Атамдын аты Каржабай, Жөжө атым,
Ала-Тоонун ар жагында кыргыз затым.
Энеден туулгандан чыйрак элем,
Атанып жети жаштан Жөжө акын.
Кубандык, Алтай, Карпык араладым,
Тыңшадым эл жакшысын сараладым.
Күнөөсүн адамдардын бетине айтып,
Ат менен аш ажарын карабадым.
Жакындап жакшыларга болдум жуук,
Аралап Сарарканын ырларын кууп,
Далай-далай акынды эл мактаган,
Жеңүүчү элем жыйында сөз менен
бууп.

Баласы карчыганын өрдөк алар,
Кан агып ал бутунан аксаса да,
Кулалы ар качанда куу илелбас,
Ак жемге өмүр бою таптаса да.

Ай жанында туулар жарык жылдыз,
Айдың колдо сүзүшөт камшат-кундуз.
Өзүн өзү жашырган жигит эмес,
Этим казак болсо да, затым кыргыз.

Казактар жөнүндө

Сүйүндүк-кубандык эл жакын жаткан,
Ташыган ал өзөндөй чалкып жаткан.
Не түрдүү эрлер чыкты ортосунан,
Эл барбы сүйүндүктөй багы арткан.
Олжобай Абылайдын дүлдүлү эле,
Эрдигин, баатырдыгын эл билди эле.
Торайгыр жети журттун тилин билген
Адамда кызыл тилдин булбулу эле.
Эл эле бир оозду каракесек,
Эч качан ушак айың болбойт дешет.
Казыбек, Жаныбектей эрлер чыкты,
Аларың адам алпы болгон дешет.
Бир урууң жети момун канжыгалы
Бөкөнбайдай болсочу эрдин баары.
Туу кармап, тулпар минип, жоону
жеңген
Казакта мындан артык эрлер барбы?
Караул, Омбу алдында атагайлар,
Илгертен чалкып жаткан эски байлар.
Байлык менен заманында аты чыккан,
Ал элде биз билүүчү Чабыр, Чанчар.
Караэткел, Көкчөтоодо Уак, Керей
Жери бай малга дагы эмес кедей.
Турдубек, Сатынайлар эл бийлептир
Адилдик заманында пара жебей.
Тобыкмы, Семей жактан эр ордосу,
Ыргызбай, Казыбектин бир жолдошу.
Алшынбай жакынсынып колдогондон
Кунанбай үч жыл болгон дубан башы.
Эр чыкты Тобыктыдан далай-далай,
Байлыгы адамдарга бардыгы шай.
Атадан артык болуп, башкасынан,
Эл бийлеп келе жатат акын Абай.
Үч кара, калмак кырган Тоонун жаны
Белгилүү калмактардын кырылганы.
Калмактан ажыратып казактарды,
Жоо тосуп кыргын салган эр Таргыны.
Бул жакта сырың деген уруу эл бар,
Баатыры — калмак кууган Малайсары.
Жер куту Баян — айыл, ашкан тоосун,
Эр чыкты элдеринде жеңген жоосун,

Бий өттү Эдигейдей эл бийлеген,
Үч жүздүн башын кошуп, чечкен доосун.
Жазыбай-айлакер деп баатыр өткөн,
Караштын балбандыгы жеке бүткөн.
Казыбек, Жакшыбектер, эр Олжобай,
Аларга калмактарың тизе бүккөн.
Кечеги ырыстандай Дубан балбан,
Чыгышты сүйүндүктөн нечен албан.
Саадакчы Баян баатыр он жетиде,
Калмактын канча колун жалгыз алган.
Калмактар Баян жерин жети алган,
Акыры Толобайың кайра оодарган.
Айткызып өткөндөрүн өз башынан
Тил бүтүп, сүйлөөр беле Баян тоодон.

Байтик баатырга жолукканда

Ассалом алейкум, кара Байтик,
Аркаңан Жөжө келди ырын айтып.
Атаңыз ай тамгалуу Солто деген
Атаңдан калган экен үлгү-тартип.
Жоокер бабаң Солто баатыр эле,
Эл четинде жоо тосуп жатар эле.
Ал кезде кичинекей перзент элең
Орунүң куттуу болсун, баатыр эми.
Берки атаң, андан берки Түлөберди,
Артынан Түлөбердиден төрт уул келди.
Жети атаңдан бийлигиң арылбаган,
Кайраттуу тула-боюң акыл эле.
Оң менен солдон туулбай сендей адам,
Түзөлөт го алдыңа барган адам.
Казак-кыргыз жыйылып баш кошкондо,
Соз айтууга жарадың чек арадан.
Добушуң Ала-Тоодой Байтик баатыр,
Далайлар даңканыңда калып жатыр.
Канайдын коп уулунун ортосунда
Бирин бек, бирин султан келе жатыр.
Байбичеден Байсейит, Бошкой болгон,
Толукшуп мал менен башка бирдей
толгон.
Элине коп пайдасы тийер деймин,
Байтигим аман жүрсө күчкө толгон.
Кара Байтик жеткен соң он жетиге,
Карып менен жесирге болдуң коргон.
Атагыңды сыртыңан угуп алып,
Инилериң бар деймин күчкө толгон.

АЙТЫКЕ

О кудай ай, кудай ай!

(Мыскыл)

Атасы бар бир эрке,
Чаңкай түштө турабы ай.
Атасы өлбөй тургансып,
Ишине ишин улабай.
Туулган соң өлөсүң,
Бирин бири кубалай.
О кудай ай, кудай ай!
Энеси бар бир эрке,
Эңкейип чөп чаппады.
Эч кимге кылбай мамиле,
Эл-журтуна жакпады.
Эне көзүн жумган соң,
Эч айлсын таппады.
Энеден калган чунак ай,
О кудай ай, кудай ай!
Оюн-тамаша бүтпөдү,
Ата-эне аны күтпөдү.
Ата-эне кетип бу жайдан,
Арманын сага жүктөдү.
Акылсыз өскөн урган ай,
О кудай ай, кудай ай!
Суусунан сүт чыгарып,
Сур жыландай кубарып.
Бир тыйыны кемисе,
Эки көзү тунарып.
Сүткор өскөн урган ай,
О кудай ай, кудай ай!
Садага-секет бербестен,
Жамаат элди көрбөстөн.
Атасынан бабасы,
Жалаң гана төрдө өскөн.
Залим өскөн урган ай,
О кудай ай, кудай ай!
Кезегинде мындай бар,
Майга салган ундай бар.
Жаман-жакшы ичинде,
Айтылбаган сырдай бар.
Акылың болсо ошону,

Ырдай бер да, ырдай бер.
Мындайларды неге алат,
О кудай ай, кудай ай!
Дагы мына мындай бар,
Көлдө сүзгөн куудай бар.
Бир айылда сөз билген,
Жоого тиккен туудай бар.
Ошолорду неге алат,
Ошенте берсе ким калат,
О кудай ай, кудай ай!
Эки көзү чекирдин,
Сөз укпаган секирген.
Падышанын алдында,
Ушак менен өтүнгөн.
Абийири аштай төгүлсө,
Атка өбөктөп өкүргөн.
Мындайларды неге албайт,
Ушакчы өскөн урган ай,
О кудай ай, кудай ай!
Оозун ачып туралбайт,
Опурулуп кубаңдайт.
Оңторуп тоону салгансып,
Жөнү жок жерден чунаңдайт,
Опсуз өскөн урган ай,
О кудай ай, кудай ай!
Моокуму канып күлө албайт,
Аз дүйнөнү түк албайт.
А дүйнө менен бу дүйнө,
Айта албаса жүрө албайт.
Алдабагын дегенге,
Өлсө молдо тил албайт.
Мойнун толгоп тынч жүр деп,
Молдолорду неге албайт.
Момунсуган урган ай,
О кудай ай, кудай ай!
Сый көрсөткөн атага,
Алакан жайган батага.
Эл оозунда айтылып,
Иши кеткен марага.
Адал эмгек кылышат,
Эгин айдап талаага.
Кыямат күн болсо да,
Эч калтырбайт жалаага.
Мындайларды неге алат,
Эл үчүн булар ибарат.
Мындайларды неге алат,
О кудай ай, кудай ай!

Ким жакшы?

Элине тийсе кереги,
Элинин Чынар тереги.
Эл кадырлап урматтайт,
Чынар болгон себеби.
Чынында жалгыз күн жакшы,
Андан кийин сен жакшы.
Айтпаса анан ким жакшы?
Молдолор үчүн дин жакшы,
Бакшылар үчүн жин жакшы,
Кемпирлер үчүн чал жакшы,
Дыйкандар үчүн дан жакшы.
Кадырын билип бакканга,
Короо-короо мал жакшы.
Ооруп жаткан кишиге,
Чыкпаган чымын жан жакшы.
Күрөшкө чыккан кишиге,
Денеге кубат эл жакшы.
Күлчөгө казы-жал жакшы,
Аарыга соргон бал жакшы,
Чеченге даана кеп жакшы.
Мал үчүн ыраң чоп жакшы.
Кызың сөзгө сынбаска,
Ата-эне берген сеп жакшы.
Уулуң сөзгө сынбаска,
Жакшыдан уккан кеп жакшы.
Элиң бейкут болууга,
Бекем курган чеп жакшы.
Угуп, билип көрүүгө,
Кулак менен көз жакшы.
Ченеп айрып бөлөргө,
Матага ченем кес жакшы.
Боз үйдү кооз кылууга,
Устага жыгач тес жакшы.
Түнкүсүн дабыш берүүгө,
Кой четинде ит жакшы.
Көңүлдү куунак кылууга,
Жакшы көргөн түш жакшы.
Даамын билип чайноого,
Кадоодой азуу тиш жакшы.
Чаңсыз ак кар буркулдап,
Учурунда кыш жакшы.
Умурай журтка береке,
Учурунда күз жакшы.
Көп кереги тийбесе,
Көбүңдөн да аз жакшы.
Балкытып барын жайнаткан,

Таарлуу келген жаз жакшы.
Ак чөлмөк ойноп ырдоого,
Булутсуз чыккан ай жакшы.
Бейиштин бир белгиси,
Жаз жакшы да, жай жакшы.
Эми гана ким жакшы,
Эки эли кызыл тил жакшы.
Баарын чыдап көтөргөн,
Баарыбыздан жер жакшы.
Ошол жерде жашаган,
Баарыбыздан эл жакшы.
Жоого аттанып жөнөсөң,
Бек кармаган туу жакшы.
Баарын чайып тазарткан,
Бардыгынан суу жакшы.

Тойбойт

Дүйнөдө кызык баары бар,
Кең казсаң күмүш зары бар.
Айдай сулуу акак тиш,
Азамат сүйгөн жары бар.
Мөңгүлүү Ала-Тоосу бар,
Көк мелжиткен зоосу бар.
Жырткычтан жолборс, бөрү бар,
Терисин алып үйүңө,
Илсең кандай көөрү бар.
Суусар бөрк болсо башыңда,
Суйсалган сулуу жаныңда.
Ааламды бүтүн айлантсаң,
Азилдеп көңүл жайлатсаң.
Күлүк, жорго лөк, пилди,
Каратып коюп ай-күндү.
Асыл заттын баарысын,
Ооруга жакчу дарысын.
Ошонун баарын көз көрөт,
Баарын санап өткөрөт.
Көргөнүн албай түк койбойт,
Ошондуктан көз тойбойт.

БАЙГАБЫЛ

Уккандын баарын жеткирет,
Таң атат да кеч кирет.
Улам жашы төрөлүп,
Кайран өмүр эскирет.
Булбул сайрайт угасың,
Акын ырдайт угасың.
Кумарыңды кандырып,
Курсант болуп турасың.
Шылдыр булак суусуна,
Сыланып кол жубасың.
Күн күркүрөп суу кирсе,
Муну да кулак угасың.
Күнү-түнү сүйлөйбүз,
Мукамдан комуз күүлөйбүз.
Уккандын көбү тек кетет,
Көбүн эске түйбөйбүз.
Жакшы-жаман уяттын,
Курсагы жок кулактын.
Күнү-түнү айтсаң жеп коёт,
Ошондуктан көп тойбойт.
Калганынын баарысы,
Тоёт окшойт көрүнөт.
Кемчилигин ич ара,
Жоёт окшойт көрүнөт.
Мына ошентип балдарым,
Ак сакалдуу чалдарым.
Колу ачык мырза зардарым,
Кайта-кайта уккула.
Карыны сөзгө жыккыла,
Кулак менен көз тойбойт,
Бул экөөнө сөз болбойт.
Курсагы жок болгон соң,
Кулак угат сөз тойбойт,
Кулак менен көз тойбойт.
Баарынан да көз тойбойт.
О адамзат көз тойбойт,
О адамзат көз тойбойт.

Байгабыл менен Чата кыздын айтышы

Илгери кыргызда бир чоң аш болуп, анда Байгабыл деген бир ырчы келип ырдап жүрсө, Көкшалкы байдын Чата кызы «айтышамын» деп келе жатканда «Байгабыл: Бул өзү байдын кызы болсо, мен жалгыз аттуу, жалаң тондуу бир киши болсом, кызына жаман кеп айтып жыгып койсом, мени өлтүрүп койбойбу» деп качып берет. Кыз: «атыңдын башын бура тур» деп артынан калбайт. Ошондо Байгабылдын астынан бир жигит чыгып: «Ой Байгабыл, айтышкын, мен турганда сага өлүм жок» дейт. Байгабыл жигиттин сөзүнө кубаттанып:

Абийирим мындан жабылды,
Атан төөдөй азамат
Ушул жерден табылды.
Ырысымдан көрөйүн,
Ырдашып жатып өлөйүн.
Азабымдан көрөйүн,
Сени менен айтышып жатып
өлөйүн, — деп атынын башын буруп,
кайрылып келет.

Чата кыз:

Ай, Байгабыл акетай,
Көптүр кепти таштайлы,
Айтышканга жараша
Санат ырдан баштайлы.

Байгабыл:

Ай, кудачатай эжеке,
Минген атым ток эле,
Бекер кыйнап турбагын,
Санат ырым жок эле.

Чата кыз:

Минген атың ток болсо,
Санат ырың жок болсо,
Санат ырды таштайлы,
Табышмактан баштайлы.

Байгабыл:

Ойду бороон боросо,
Тооңу бороон боробос,
Ай кудачатай эжеке,
Айтышып жеңип алганда
Байыкеңдин эч жери коробос.
Ошондо Чата кыз төмөнкүдөй
табышмак айтат:

Кара ылаачын теппеген,
Калдайып жерге түшпөгөн,
Канатта бүтүн бар бекен?
Куу ылаачын теппеген,
Кулдуюп жерге түшпөгөн,
Куйрукта бүтүн бар бекен?
Боору бүтүн, башы эсен

Ааламда бүтүн бар бекен,
Муну тапчы Байгабыл?

Байгабыл:

Кара ылаачын теппеген,
Калдайып жерге түшпөгөн,
Канатта бүтүн карлыгач.
Куу ылаачын теппеген,
Кулдуюп жерге түшпөгөн,
Куйрукта бутун куркулдай,
Боору бүтүн, башы эсен,
Ааламда бүтүн бар бекен,
Мунун несин айткыдай.
Теңирим тобо кудай ай,
Таптым бекен кудача ай?

Чата кыз:

Отоо тоонун бооруна
Отоо тиккен ким экен?
Ата тоонун бооруна
Ат ойноткон ким экен?
Алтын казык кактырып,
Бек байлаткан ким экен?
Беш чыбыктын башынан
Түйүп алган ким экен?
Кара жыгач түбүнөн
Казып алган ким экен?
Эки жыгач түбүнөн
Эптеп алган ким экен?
Жалгыз жыгач башынан
Жарып алган ким экен?
Түн уйкусун төрт бөлүп,
Түндө жорткон ким экен?
Жылаңайлак, жылаң баш
Суу кыдырган ким экен,
Муну тапчы Байгабыл?

Байгабыл:

Отоо тоонун бооруна
Отоо тиккен жылкычы.

Ана тоонун бооруна
Ат ойноткон борукчу.
Алтын казык кактырып,
Бек байлаткан капканчы.
Беш чыбыктын башынан
Түйүп алган саятчы.
Кара жыгач түбүнөн
Казып алган кырмачы.
Эки жыгач түбүнөн
Эптеп алган ээрчи.
Жалгыз жыгач башынан
Жарып алган чоорчу.
Түн уйкусун үч бөлүп,
Түндө жорткон каракчы.
Жылаңайлак, жылаң баш,
Суу кыдырган балыкчы.
Мунун несин айткыдай,
Теңирим тобо кудайга ай,
Таптымбы экен кудача ай?

Чата кыз:

Башынан алыш албаган,
Суусун буруп салбаган,
Сууда бүтүн бар бекен?
Аксарбашыл чалбаган,
Малда бүтүн бар бекен?

Байгабыл:

Башынан алыш албаган,
Суусун буруп салбаган,
Сууда бүтүн Ысык-Көл.
Аксарбашыл чалбаган,
Малда бүтүн уй болот,
Кышында сойсоң согумга
Эти чүйгүн мол болот,
Жебеген адам кор болот.
Теңирим тобо кудайга ай,
Мунун несин айткыдай,
Таптымбы экен кудача ай?

Чата кыз:

Ай асмандын эркинде
Айды берген ким экен?
Күн асмандын эркинде
Күндү берген ким экен?
Телегейдин баарысын
Тегиз берген ким экен?
Минип турган атыңды
Семиз берген ким экен?
Суусап өлүп кетет деп,

Булак берген ким экен?
Өзүн угуп турсун деп,
Кулак берген ким экен?
Ачка өлүп кетет деп, .
Аштык берген ким экен?
Аштык салып ичсин деп,
Баштык берген ким экен?
Эгиз козу туудуруп,
Койду берген ким экен?
Тал чыбыктай буралтып,
Бойду берген ким экен,
Муну тапчы Байгабыл?

Байгабыл:

Ай асмандын эркинде
Айды берген бир кудай.
Күн асмандын эркинде
Күндү берген бир кудай.
Телегейдин баарысын
Тегиз берген бир кудай.
Суусап өлүп кетет деп,
Булак берген бир кудай.
Өзүн угуп турсун деп,
Кулак берген бир кудай.
Ачка өлүп кетет деп,
Аштык берген бир кудай.
Аштык ашып ичсин деп,
Баштык берген бир кудай.
Эгиз козу туудуруп,
Койду берген бир кудай,
Тал чыбыктай буралтып,
Бойду берген бир кудай.
Мунун несин айткыдай,
Теңирим тобо кудайга ай,
Таптымбы экен кудача ай?

Чата кыл:

Узун, узун, узун жол,
Учуна чыккан ким экен?
Жер ортосу боз дөбө
Болжоп калган ким экен?
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айланган ким экен?
Медийнанын беш бурчун,
Беш айланган ким экен?
Кара кийик терисин
Кайыш кылган ким экен?
Кара киши баласын
Каныш кылган ким экен?

Көпөлөктү куш кылып,
Көл кыдырган ким экен?
Кара сууну кайнатып,
Каймак алган ким экен,
Муну тапчы Байгабыл?

Байгабыл:

Узун, узун, узун жол,
Учуна чыккан жолоочу.
Жер ортосу боз дөбө
Болжоп калган жылкычы.
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айланган кербенчи.

Медийнанын беш бурчун

Байгабыл табышмактарын таап койбой бара жатканда кыз кордоп жиберет.

Ой Байгабыл акетай, Биздин кылган ак калпак, Сиздин башка чак калпак. Тегерете четине Төрттөн бермет жамадым, Кыдырата четине Кытай кундуз кармадым. Түндө түшүп калбасын, Түшүрүп бекем кысып кий, Караңгыда түшпөсүн, Кайрып бекем басып кий.

Байгабыл:

Сиздин кылган ак калпак,
Биздин башка чак калпак,
Тегерете четине
Төрттөн бермет жамасаң,
Кыдырата четине
Кытай кундуз кармасаң,
Атаң кийген калпакпы,
Атаң кийсе киейин,
Элиң кийген калпакпы,
Элиң кийсе киейин.

Андан ары айтыш ачык парнографиялык мүнөзгө өтүп, акыры Байгабыл:

Мен каркыра, сен карга
Көкшалкы байдын Чата кыз
Мен барган жерге сен барба, —
деп кызды жеңип, жүрүп кете бериптир.

II

Байгабыл менен Кудачанын айтышы

Кыз:

Чөптүн башы эмине?
Суунун башы эмине?
Элдин башы эмине?
Жолдун башы эмине?
Таап алчы Байгабыл?
Таап алсаң Байгабыл,
Баатырым деп жүрөйүн.
Таба албасаң Байгабыл,
Эртели-кеч өзүңдү

Беш айланган кербенчи.
Кара кийик терисин
Кайыш кылган мергенчи.
Кара киши баласын
Каныш кылган суусарчы.
Көпөлөктү куш кылып,
Кол кыдырган бул шайтан.
Кара сууну кайнатып,
Каймак алган бул шайтан.
Мунун несин айткыдай,
Теңирим тобо кудайга ай,
Таптымбы экен кудача ай.

Катырдым деп жүрөйүн.

Байгабыл:

Чөптүн башы — мыядыр,
Жолдун башы — кыядыр,
Суунун башы — дарыя,
Элдин башы — карыя,
Тобо теңир кудай ай,
Таптым бекен кудача ай?

Кыз:

Баракелде Байгабыл,
Кара ылаачын теппеген,
Калдайып жерге түшпөгөн,
Казда бүтүн бар бекен?

Куу ылачын теппеген,
Кулдуюп жерге түшпөгөн,
Кууда бүтүн бар бекен?
Боору бүтүн, башы эсен,
Ааламда бүтүн бар экен,
Таап алчы Байгабыл?

Байгабыл:

Кара ылаачын теппеген,
Калдайып жерге түшпөгөн,
Казда бүтүн карлыгач.
Куу ылаачын теппеген,
Кулдуюп жерге түшпөгөн,
Кууда бүтүн куркулдай.
Боору бүтүн, башы эсен
Ааламда бүтүн бир кудай.
Мунун несин айткыдай,
Теңирим тобо кудай ай,
Таптымбы экен кудача ай?

Кыз

Үч чырпыктын башынан
Түйүп алган ким экен?
Жалгыз чырпык башынан
Ийип алган ким экен?
Кара жыгач түбүнөн
Казып алган ким экен,
Таап алчы Байгабыл?

Байгабыл:

Үч чырпыктын башынан
Түйүп алган саятчы.
Жалгыз чырпык башынан
Ийип алган түндүкчү.
Кара жыгач түбүнөн
Казып алган ээрчи.

Кыз:

Ачуу менен чүчүнүн
Даамын алган ким экен?
Ыраак менен жакындын
Ченин алган ким экен?
Түлкү менен бөрүнүн
Мазасын алган ким экен?
Кара тоонун бооруна
Казан аскан ким экен?
Улуу тоонун бооруна
Ат ойноткон ким экен?
Кумурсканы кой кылып,
Кумга жайган ким экен?
Чегирткени ат кылып,

Черүүгө минген ким экен?
Кара сууну кайнатып,
Каймак алган ким экен,
Таап алчы Байгабыл?

Байгабыл:

Ачуу менен чүчүнүн
Даамын алган ашмачы.
Ыраак менен жакындын
Ченин алган жортуулчу.
Түлкү менен бөрүнүн
Мазасын алган капканчы.
Кара тоонун бооруна
Казан аскан мергенчи.
Улуу тоонун бооруна
Ат ойноткон бүркүтчү.
Кумурсканы кой кылып,
Кумга жайган бул шайтан.
Чегирткени ат кылып,
Черүүгө минген бул шайтан.
Теңирим тобо кудай ай,
Таптым бекен кудача ай?

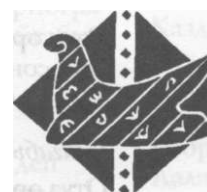
Кыз:

Отуз өрдөк, беш чүрөк,
Эки сонор, бир чүрөк,
Таап алчы Байгабыл?

Байгабыл:

Отуз өрдөк дегениң —
Отуз күнкү орозоң.
Беш эле чүрөк дегениң —
Беш убак эле намазың.
Эки сонор дегениң —
Бири улуу айт болбосун,
Бири кичи айт болбосун.
Жалгыз чүрөк дегениң —
Ноорустама болбосун.
Байгабыл кыздын табышмагын
жандырып, жеңип кеткен экен.
¹ Ынтык — ашык, ашыктык, сүйүү,
жакшы көрүү.

МОЛДО НИЯЗ ЭРНАЗАР УУЛУ

IV Санат дигараст

Бул аманат дүйнада:
Эгерде болот сыр деген,
Эрмек болот ыр деген.
Эсиме келди өткөндөр,
О дүйнага кеткендер
Эсиз марттар жок болуп,
Жер тагинда өткөндөр.
Мусулманабад жок болуп,
Буруңку марттар жайланды.
Бутпарас кафир сак болуп,
Заман чапка айланды,
Миңбашы менен аминдер
Үч жылда бир шайланды.
Колдон мынча иш келер
Койбоду кафир тирикти.
Кошоматчы сартыбыз
Кошулуп кетип бирикти.
Кыргыз жазда кылчаңдап
Кыш амалин таппады.
Эргешвейди сартыбыз
Эч амалин таппады.
Дин жолуну ачардан
Таппады жай качардан,
Болду жаман сартыбыз
Моюн сунду начардан.
Сарттан кыргыз бөлүп деп
Салманы болсун түтүн деп,
Сарт алфунган жөн кылды.
Түтүндү кылса о кылды
Жөнү менен курусун.
Чачы сары жез мурут
Өңү менен курусун.
Сарт баласы кумарбаз
Саркар болуп кафирга
Таласыны көтөрөт.
Малай болуп, пул алып
Баласыны көтөрөт.
Сары баш кафир оруска
Катындары саз болуп,
Сартка бул күн аз болуп,
Бетпак кафир бутпарас
Басмачыга жол берди.
Басмачылар байлардын
Басып келет кашыга,
Балта чабат башыга.
Байларды көп байлады

Пулун алып үстүгө
Өлтүрүп өзүн жайлады.
Үмүтү жок кудайдан
Уурулук кылмак дарт экен.
Айландырып карасам
Басмачынын баарысы
Балит (экен), сарт экен.
Суук болбойт жаз күндө
Сомго кирет сарт өлө.
Баары калбай жакында
Уруш болор аз күндө.
Басмачынын баариси
Максатыга жетпесин,
Кыямат кайым болгуча
Кыргыздан дин кетпесин.

X Санат дигараст

Газыйнадар байлардын
Калаага кетет карвани.
Айткан менен түгөнбөйт
Азамат эрлер армани.
Пулү батпас байлардын
Бухарга кетет карвани,
Бу дүйнөдө түгөнбөс
Мурунку марттар армани.
Эпсиз пулдуу байлардын
Эшигиде жатувчу
Жипсиз түйө шарданы.
Эсинден кетпейт жакында
Эссиз марггар армани.
Сандыкта пулдуу байлардын
Самарканд кетет карвани,
Санатка кирген марттардин
Санаандан кетпейт армани.
Катардагы байлардын
Калаага кетет карвани,
Куландай жакшы марттардин
Качан чыгат армани?
Өтүп кеткен марттардин
Өлүмдөн кыйын дарттари.
Жакшылардан айрылып,
Жакыр болду жерибиз.
Жаман шум болду элибиз.
Сарраб болду элибиз,
Сары баш кафир бегибиз.
Осол болду элибиз,
Орус кафир бегибиз.

Азамат эрлер жок болду,
Албарс кафир бек болду.
Мусулман мынча кор болду?
Бутпарас кафир зор болду.
Катка түштү үйүбүз,
Калбады жакшы бийибиз.
Тартылды танап жерлерге,
Тынбас болду эрлерге.
Жаман иш болду марттарга,
Төө менен жолду бутпарас
Бүтүп алды дафтарга.
Жакын кылды зыбырга,
Салды машгүл оюнга.
Сарт кызын салды коюнга.
Мусулманды бутпарас
Буйлалап хам ноктолоп,
Минип алды мойнуга.
Көгөөндөй көгөрүп
Көзүң курсун бутпарас.
Балдыр-балдыр сүйлөгөн
Сөзүң курсун бутпарас.
Кашкулактай былкылдап
Этиң өлсүн бутпарас.
Илик-иликтей аррахлап
Бутуң курсун бутпарас.
Кудай кылып сыйынган
Бутуң курсун бутпарас.
Чачы сары себеттей
Башың курсун бутпарас
Жаңы болгон макоодой
Кашың курсун бутпарас.
Семиз тору казак (деп)
Атың курсун бутпарас.
Бели ничке, бети ачык
Катының өлсүн бутпарас.
Башы сары маймылдай
Балаң өлсүн бутпарас.
Албарс кафир заманы
Арзан болбойт галлабыз.
Адепти билбейт балабыз.
Акыретти бербесе
Ара жолдо калабыз.
Катка түштү үйүбүз,
Каттык болду күнүбүз.
Кооп сийген кафирге
Кошулуп кетти бийибиз.
Ит катар болду сөзүбүз,

Айыпдар сура өзүбүз.
Көтөрмөчү кембагал
Көмүр кылса авах деп
Орусга коп дүр дейвиз.
Осол болду жардыбыз,
Өч алып барат байыбыз.
Орус кафир жок болуп,
Качан чыгат дардибиз?
Имам Махди келсе экен,
Ит кафир баары өлсө экен.
Бухардан кошун келсе экен,
Бутпарас баари олсө экен.
Урумдап кошун келсе экен,
Уругу куруп калса экен.
Франкнан кошун келсе экен,
Палит кафир өлсө экен.
Ооганнан кошун келсе экен,
Орустар ойрон болсо экен.
Мойну үзүлүп бачагар
Көчөлөрдө көмүлбөй
Көзү оюлуп калса экен.
Кокондо топ басмачы
Көп суюлуп калса экен.
Жаллабдин баари жыйылып
Жар тагинде калса экен.
Жаманнын баары жыйылып
Жайланып шондо калса экен.
Мусулманабад болсо экен,
Бузуктун баари өлсө экен.
Шариат жаарый болсо экен,
Шаримсиз баари олсө экен.
Кумарбаздар кошулуп
Кум тагинда калса экен.
Тутуп жүргөн бейбактар
Тоодо болуп калса экен.
Алыстан келген басмачы
Ада болуп калса экен.
Кыздар каалайт кызылды
Мусулман пейли бузулду.
Шариаттин танабы
Тартпай кандай үзүлдү?
Бутпарас кафир орусту
Эллик башы эргешти.
Биригип кетти миң башы,
Ойрон болду он башы.
Берер кудай жазасын
Бекер ооз заминдер,

Бей ыйман өлсүн аминдер.
Амал кылат аалымдар,
Акыретин күйдүрүп
Алла берсин жазасын.
Алдым-жуттум залымдар
Кафир салган бут кана
Кадимкидей журт кана?
Баглар болду селкана
Байыркыдай эл кана?
Сыфатыны кылабыз
Жакшылардын көзү жок.
Франк менен Оогандын
Наамы келет, өзү жок.
Басып келбейт Алайга
Оналко розмана
Кетер деген далайга.
Чала кафир сатанга
Баласыны көтөртүп
Пул берет кафир Жалайга

IV Санат дигар

Балачылык — мастыкта,
Жаңы өспүрүм — жаштыкта
Барбаган жерим калбады.
Аркада калган марчтардин
Албаган жерим калбады.
Көздүн нуру барында
Көрбөгөн жерим калбады.
Берешендүү марттардин
Бербеген жери калбады.
Белгилүү жерге мен барып,
Атантайдай марттардан
Албаган жерим калбады.
Арка журттун баарисин
Сардарини көргөнмүн.
Атантай менен Тайлактын
Балдарыны көргөнмүн.
Ырыскым шондой чачылып,
Ырыскулбек, Акылбек,
Талканбай бийди көргөнмүн.
Качыбек бийдин баласы
Эралини көргөнмүн.
Ырыскулбектин агасы
Шералини көргөнмүн.
Исфара турар чыт түшкөн
Түндүгүдөн ит түшкөн,
Короосука кут түшкөн

Койлору терип жеп койгон.
Уландары байбача
Кыздары сулуу кара көз
Багышбек байды көргөнмүн.
Басып кеткен изини,
Айганыш деген кызыны
Ойноп-күлүп түнүнү
Өмүрзак көргөн күнүнү,
Ол Аширди көргөнмүн.
Оннон катта дагы айтсам
Зор Аширди көргөнмүн.
Кандардап улук Качыбектей
Карымшак бийди көргөнмүн.
Бешкемпир менен Багышта
Сарымсак бийди көргөнмүн.
Жумабай(дай) баатырын,
Чолпонбайды көргөнмүн.
Төрөкелди иниси
Бектенбайды көргөнмүн.
Төлөгөннүн Кангелди
Чарки менен Осмоннун
Дыйканбайын көргөнмүн.
Арка журттун ичинде
Абадандарды көргөнмүн.
Жантай баатыр баласы
Шабдандарды көргөнмүн.
Ат-Башынын чет-түбү
Арпасыны көргөнмүн.
Айбаты улук Кытайдын
Шарфасыны көргөнмүн.
Кашкардын үстү Гүлбакта
Ордосуну көргөнмүн.
Кытайдын койгон ордого
Доргосуну көргөнмүн.
Ашуву кыйын тоолордун
Кулфатини көргөнмүн.
Нарын суу өткөн
Курткада Алымбек менен
Койчунун Улфатини көргөнмүн.
Улуглардын ар жерде
Урматыны көргөнмүн.
Уламалар азизин
Кызматыны көргөнмүн.
Жанына канча сүт кылат
Жакшылардын дубасын
Жаштыкта көп алганмын.
Акыреттин адамзат

Карманини айтамын.
Албарстары зор болуп,
Адамзаттар кор болуп...
Арманыны айтамын.
Толордагы арманым
Жетилгеннен айтамын.
Сабап болуп экинчи
Кафирдин зулumu бу журтка
Өгүлгөнүн айтамын.
Баламаттын эшигин
Ачканыны айтамын.
Орус келет деп койсо
Олтура албай адамдар
Качканыны айтамын.
Экинчи калпа жөн жүрбөй
Шор кылганын айтамын.
Мусулманды кафирге
Кор кылганын айтамын.
Караваннин журтуга
Баш кылганын айтамын.
Баламатты башыга
Салганыны айтамын.
Экинчи калпа жөн жүрбөй
Жыйын кылды дешедир
Дүйүм журттун баарыга
Дайын кылды дешедир.
Анжианда көп адам
Абак болду дешедир
Ачылып кетип бир зили
Чабак болду дешедир.
Кайышкак алып амал жок,
Кафирга каттык камал жок.
Кафирди кудай зор кылып,
Аяк асты мусулман
Басылганга күйөмүн.
Сатыбалды, Мурзалар
Асылганга күйөмүн.
Толо, темир, коргошун
Ок болгонго күйөмүн.
Зиябүдүн максымдар
Жок болгонго күйөмүн.
Канга качкан бечара
Факырларга күйөмүн.
Март уулдары карванда,
Балалары арманда
Бакырларга күйөмүн.
Бейкүнөө бир кыл башыга

Док болгонго күйөмүн.
Мамытаалы байбача
Байлыгы таин Атабек
Жок болгонго күйөмүн.
Өмөрбек журту атылып
Кырылганга күйөмүн.
Бейпилдин журту абакка
Жыйылганга күйөмүн.
Кафирдин зулumu бу журтка
Өткөнүгө күйөмүн.
Ашир наип бейкүнөө
Сибир жолу Сибирге
Кеткениге күйөмүн.
Үрүстөмбекти бей күнөө
Өлтүргөнгө күйөмүн.
Ыраакка кеткен баш алып,
Раиске салдырып,
Хидаяткан төрөнү
Кетиргенге күйөмүн.
Колго түшүп качкандар
Келип калды дешедир.
Экинчини асылып
Өлүп калды дешедир.
Өлгөн жок деп бир кылдар
Жолго түштү дешедир.
Колудан эч иш келбей
Колго түштү дешедир.
Катта, кичик гаң болду.
Мусулман халы таң болду.
Кыйматчылык бир жактан
Кыйын болду замана.
Отуз жылга жакындап
Орус келип зор болду.
Оң, солдун баары кор болду.
Саил күндө кыш түшөт.
Мусулмандар башыга
Муңайтып кандай күн түшөт?
Азап кылса, момундар,
Караңгы башка түн түшөт.
Кулу болсоң пул түшөт,
Кудайым асан кылбаса
Кутулбаган күн түшөт.
Желмогуздар кошулуп,
Жетим уул, тул катын
Жер көз кудaa кылбасын.
Ит кафирдин заманы
Раис деген жол чыкты.

Раис деген ит экен
 Экинчи калпа кул чыкты.
 Түптүү ишти кылбады
 Түйшүк салып башыга
 Кир кылып журттун көөнүнү
 Ким барды экен кашыга
 Чыдабай шондой кыларбы ой,
 Берген наны, ашыга.
 Бекер кылды экинчи
 Мээнет салып башыга
 Жабир кылды беймаал
 Кооганы салып башыга.
 Ада болбос армандуу
 Сооданы салып башыга
 Жабыр кылып жаныга
 Заман болду экинчи,
 Бир кылдардын малыга
 Каралуу кылып катынын
 Заман болду экинчи
 Канча адамнын каныга,
 Токсон доо кылып кээсинин
 Тогуздап берген малыга
 Сабап болду экинчи.
 Адават кетпес орустан
 Асан этти бир жылга
 Миңбашы менен аминдер
 Ырыскысы төшөлүп
 Бир хылдардын пулуга.
 Бир хыл жерден баш кетти,
 Бир нечелер жаш кетти.
 Бир хыл жерден пул кетти
 Мусулман журттун баарынын
 Муунуга зил кетти.
 Албарстынын заманы
 Айтып болбойт таптакыр
 Аалам жаман бузулду.

АРСТАНБЕК БУЙЛАШ УУЛУ

Керээз

Кыл мурутум жок чакта,
 Кылтылдаган шок чакта,
 Байры-байры жаш чакта,
 Токтоло элек мас чакта,
 Эттүүсү элем моюндун,
 Эптүүсү элем оюндун,
 Тотусу элем токойдун,
 Оттуусу элем бозойдун,
 Күлгүнү элем торконун,
 Күлүгү элем жоргонун.
 Күкүгү элем токойдун,
 Күл чогу элем бозойдун.
 Эми күлүк чобур ат болду,
 Күкүк үнүм жат болду,
 Отум өчүп жок болду,
 Торгой бозуп боз болду,
 Торко тозуп бөз болду,
 Кара сакал ак болду,
 Оо дүйнө кетер чак болду,
 Эми кыл мурутум ак болду,
 Кыямат кетер чак болду
 Эти кетти мойнумдун,
 Эби кетти ойнумдун.
 Эми күлгүнү кетти өмүрдүн,
 Күл чогу өчтү көңүлдүн.
 Миң кубулуп күлпурган,
 Уккан адам умсунган,
 Мукамы кетти үнүмдүн,
 Нуру өчтү өңүмдүн.
 Арманы болор мергендин,
 Алганы болор бергендин.
 Күнөөсү болор күлгөндүн,
 Күйүтү болор өлгөндүн.
 Өзөндүн көркү тал болот,
 Өрүштүн көркү мал болот,
 Аялдын көркү эр болот,
 Аргымак көркү жал болот,
 Үйдүн көркү кыз болот,
 Аштын көркү түз болот,
 Тирүүнүн көркү сый болот,
 Өлүүнүн көркү ый болот,
 Айланайын эл-журтум, менин
 Арманым айтар ким болот?
 Сай-сайдын башы кыр болот,
 Санаамды айтсам ыр болот.
 Аа дүйнө кетер окшодум,

Менин санатым айтар ким болот?
Тоо-тоонун башы кыр болот,
Толгонуп айтсам ыр болот,
Оо дүйнө кетер окшодум,
Менин толтурчу ордум ким болот?
Ажал жетип күн бүтсө,
Өлүмгө жок ылаажым,
Тилим бир шыңгыр жылаажын.
Ырымды ырдап төгөйүн,
Сырымды айтып берейин.
Салып тургун кулагың.
Оо дүйнө кетер баштандым,
Керээзим угар убагың.
Башың барда мал дөөлөт,
Бар болгонун зор дөөлөт.
Тилиң барда тил дөөлөт,
Тиричилик өзү зор дөөлөт.
Баш барда келет тууганың,
Баш жаздыктан тайган соң
Баары калат жыйганың,
Көз барда келет тууганың,
Көз жумулуп кеткен соң,
Көрүнбөй калат жыйганың.
Кеткенден кийин келмек жок,
Бир жаныңа эрмек жок.
Баргандан кийин кайтмак жок,
Калганга дупа айтмак жок.
Бул дүнүйө жалганда
Өлбөй тирүү ким калар.
Айры-айры жол калар,
Арманың иче мол калар,
Айтылбаган сөз калар,
Айрылбаган боз калар,
Ачылбаган сыр калар,
Арстанбектен ыр калар.
Асмандагы ай калар,
Күлүп-жайнап күн калар,
Ай караңгы түн калар,
Касиеттүү көл калар,
Түбөлүктүү жер калар,
Түгөнбөгөн кен калар,
Аа дүнүйө кеткенде
Менин сөзүм ким табар,
Комузумду ким чалар,
Көңүлүмдү ким табар?
Оо армандуу дүнүйө,
Уста өлсө не калар?

Чаргы темир дат калар.
Молдо өлсө не калар?
Тумар чийген кат калар.
Баатыр өлсө не калар?
Маңдайлашкан жоо калар.
Чечен өлсө не калар?
Таңдайлашкан доо калар.
Акын өлсө не калар?
Айтылбаган сөз калар,
Ырдалбаган ыр калар,
Чертилбеген күү калар.
Бул өлүмү курусун,
Чабар камчы сүйрөргө.
Жан таслим бөлгөндө
Чаркың келбейт сүйлөргө.
Бул дүнүйө жалганда
Ажалдан күчтүү балбан жок,
Айла таппай ичим чок.
Улуу сөздү улаган,
Уккан адам ынаган,
Чеченди алган — бул өлүм.
Кары, жашка карабай,
Неченди алган — бул өлүм.
Жамы журттту кыдырган,
Эшенди алган — бул өлүм.
Гүлкайырдын гүлүндөй,
Кызыл жибек түрүндөй,
Тоту куштун жүнүндөй,
Кыздарды алган — бул өлүм.
Байчечекей гүлүндөй,
Башайынын түрүндөй,
Балдарды алган — бул өлүм.
Ак сакалы жайкалган,
Нуска сөздү барк алган,
Чалдарды алган — бул өлүм.
Кээжим¹ тордой созултуп,
Келинди алган — бул өлүм.
Каса элечек заңкайган,
Төрдө отурса маңкайган,
Кыз өстүрүп кынаган,
Уул төрөп улаган,
Келин жумшап сынаган,
Кемпирди алган — бул өлүм.
Жоо келгенде жоолашкан,
Доочу келсе доолашкан,

¹ Кээжим — парча.

Журт башчысы кадырман
Баатырды алган — бул өлүм.
Ит төрөсү — Кумайык,
Куш төрөсү — Буудайык,
Муну да алган — бул өлүм.
Аз күнчүлүк өмүрдө
Аркы-терки теминип,
Аргымак атың жоорутпа,
Алабарман соз сүйлөп,
Азамат көөнүн оорутпа.
Жетимге камчы көтөрбө,
Жесирдин отун өчүрбө.
Анжиян, Кокон аралап,
Ырчылыгым дааналап,
Кайта келдим пааналап.
Доор сүрдүм жашымда,
Дуулап жүрдүм башында.
Караколду бийледим,
Калк ичинде сүйлөдүм.
Мен Арстанбек болгону
Акын атка конгону —
Периште ишим оңдоду.
Алдыма киши чыкпады,
Ырчынын баары ыктады.
Жашымдан ырчы атыктым,
Ат үстүндө катыктым.
Он бешимде белсендим,
Оң менен солго теңселдим.
Бет алып ырчы чыккан жок,
Өтүп кетти дүйнө бок.
Учар кушка бир канат,
Өмүрүм өттү бир замат.
Бул дүйнөдө арман жок,
Менде арман калган жок,
Аш, тойду өзүм бийледим,
Албан түрдүү сүйлөдүм.
Көп ырчыны көргөмүн,
Койго тийген бөрүдөй,
Алды-алдынан бөлгөмүн.
Жакшыларга жанаштым,
Жамандардан адаштым.
Ар жакшыдан ат алдым,
Булбул ырчы атандым.
Бир жыл катуу оорудум,
Ооруганда шекиндим,
Өлөмүн деп бекиндим.
Өлүмдөн шондо чочудум,

Бейитти көрсөм бекиндим,
Мен да ушундай болом деп,
Өз жанымдан шекиндим.
Бир күнү чыгат жаным деп,
Мүшкүл болот алым деп,
Баштан таят багым деп,
Ийилип сынат шагым деп,
Ошондон кийин ойлондум,
Отуз эки толгондум.
Карыптардын баарына
Кайыр бердим жаныма
Калк ичинде ырдадым,
Калктын сөзүн тыңдадым,
Карөзгөйдү сындадым.
Журт ичинде ырдадым,
Журт жакшысын сыйладым.
Музооке¹ менен муңдаштым,
Сейилкан² менен чертиштим.
Каркыраны жайладым,
Казакка барып ырдадым.
Тезек³ тор алдында
Замана ырын зарладым.
Экейден чыккан Сүйүмбай⁴,
Башканы көргөн буюмдай,
Айтса сөзү куюндай,
Аны менен айтыштым,
Өткөн кептен тартыштым.
Каңтарбайды⁵ каңтардым,
Калк ичинде аңтардым.
Тынымсейит уругу
Көкөтөйдү көргөмүн,
Көрүп көңүл бөлгөмүн.
Солтобайды ээрчиттим,
Ашта, тойдо телчиттим.
Ормон кандын чабуулу
Олжосу жолдон табылуу,
Көлдөгү бүгү элине
Катуу апат баштады.
Ормон каны өлгөндө
Карагайдын таңында
Элик болгон коп бүгү.

¹ Музооке — Тоголок Молдонун чоң атасы, атактуу комузчу, акын.

² Ормон кандын уулу Сейилкан чоң комузчу болгон дешет.

³ Тезек төрө — казак сүлтаны, акындыгы да болгон

⁴ Сүйүмбай Арон уулы — казак акыны.

⁵ Каңтарбай — казак акыны.

Каптап тузду көтөргөн,
Көлүк болгон көп бугу.
Башка чапса былк этпес,
Өлүк болгон көп бугу.
Акындан жаман шашканбыз,
Атанга жүктү артканбыз,
Анжыян көздөй качканбыз,
Азаптуу жолду басканбыз.
Атаңдын мурду жырылган,
Анжыян кеткен бугу эли
Андан бетер кырылган.
Кашкарга кире качкандын
Заманасы куурулган,
Топуракка жуурулган.
Кайра келдик сандалып,
Баш азайып тандалып,
Дагы көрдүк зордукту,
Арылбаган кордукту.
Капыр келет дегенде
Зарлап ырдай баштадым,
Күндүр-түндүр какшадым,
Муңдуу үнүм баспадым,
Жүрт башына жакпадым.
Оо калайык несин айтайын,
Орус берди жазанды,
Жаагын жанып Арстанбек
Айта берди казалды.
Билбедик кайда басарды,
Каякка барып батарды.
Орусун кыйын жин экен
Замана жаман тарыды,
Кайран кыргыз арыды.
Жарды менен кедейим,
Өлүм келсе не дейин,
Жалынган менен айла жок,
Өкүнгөн менен пайда жок,
Бул дүнүйө бекер деп,
Кара жаның шекер деп,
Ушул дүйнө шум жалган,
Шум жалганда ким калган?
Дабыр, дабыр, дабыр таш,
Дарбазанын түбү таш,
Тагдырына келгенде,
Калат экен алтын баш.
Канча кайрат кылсаң да,
Кайрылбайт экен жыйырма жаш.
Үркөр айдын жолдошу,

Үч аркар таңдын болжошу.
Толгон тоонун закымы,
Торгой куштун акыны.
Булбул куштун мырзасы,
Буудайык куштун төрөсү.
Ай тегерек, сабы жок,
Айча жылдыз табы жок,
Өгөөдөн бүлөө өткөн жок,
Экөөнө бирөө жеткен жок,
Өткөн ишке бушман жок,
Өлүмдөн кыйын душман жок,
Күн тегерек, сабы жок,
Күнчө жылдыз табы жок,
Жакшыга жаман жеткен жок,
Шар аккан сууда өткөөл жок,
Күйүттүү ишке бушман жок,
Өлүмдөн кыйын душман жок.
Көздөн агып кандуу жаш,
Катын, балаң чуркурап,
Карып жаның чыркырап,
Он эки мүчөң зыркырап,
Көкүрөктөн жан чыгып,
Ойрон болот экенбиз.
Бул өлүмгө айла жок,
Айткан менен пайда жок,
Жараткан өзү билбесе,
Жалынган менен даба жок.
Дубанача зарланып,
Турган менен арга жок,
Оо калайык чогулуп,
Коштошкону келипсиң:
Айта турган ырым бар,
Ача турган сырым бар,
Он эки түрдүү ырым бар,
Оңдоп айтар сырым бар
Алланын берген ак сөзүн
Капка салдым ийнелеп,
Сүйрөтүп жүрдүм чийнелеп.
Каптын оозун сөгөйүн,
Ырымды кумдай төгөйүн,
Калкыма айтып берейин
Сүйлөп өттүм башында,
Доор сүрдүм жашымда.
Адамдын баары сыйлады,
Аманат жаным жыргады.
Бул дүйнөдө арман жок,
Оору жаман шаштырып,

Азирейил азгырып,
 Ичиме салды кайгы чок.
 Зил жүгүрдү санаага
 Эгерде көзүм жумулса,
 Малым калар талаада.
 Үйдүн баары бош калды,
 Балаларым жаш калды.
 Булбул элем ташындым¹,
 Муунум бошоп жашыдым.
 Күлүк элем басындым,
 Күкүк элем ташындым.
 Аргымак элем арыдым,
 Азамат элем карыдым.
 Кайсы бирин терейин,
 Ичим толгон ырым бар,
 Айтарга түрлүү сырым бар.
 Жакшы чыктың Солтобай,
 Ойлоп тургун ой тобо ай,
 Сен жакшылап ырда онтобой²
 Келтирип айткын сөзүмдү,
 Кейитпегин өзүмдү.
 Таштабагын сөзүмдү,
 Таарынтпагын өзүмдү.
 Менин айткан кебимди
 Көкүрөккө жат алгын,
 Оо Солтобай чырагым,
 Эптеп сөздү курадым.
 Ажал жакын окшоду,
 Айламды таппай турамын.
 Батамды сага берейин,
 Тулпар минип, туу аштап,
 Дуулап жүргүн эл баштап.
 Туйгун салып, куу алып,
 Ырдап жүргүн той баштап.
 Добушумду арбытып,
 Калктын баарын жаркытып.
 Солтобай ырчы чунагым,
 Ушунчадан ынагым,
 Байкап түрсүң чырагым,
 Башым кеңгип турамын.
 Өрө кийиз жаздандым,
 Өлө турган баштандым.
 Алда кандай күн болот,
 Балаларым жаш калды,

Солтобай ырчы көз салгын.
 Өлө турган өңдөндүм,
 Акыретке көөндөндүм,
 Сүйлөрүмө дарман жок,
 Турайын десем алым жок,
 Көңүлүм айнып, боорум чок,
 Сүлдөрүм бар, өзүм жок,
 Мурункудай сөзүм жок,
 Булбул өңдүү доошум жок,
 Мындан кийин көзүм жок,
 Муунумдун баары бошоду,
 Муңканып айттым ошону.
 Кайран көзүм кылайып,
 Кыяматка ылайык,
 Агайын-тууган муңайып.
 Байкадыңбы, Солтобай,
 Каруум кетти ой тобо ай,
 Кайтпай турган дарт экен,
 Шум өлүмдүн зарпы экен,
 Бул дүнүйө жалганда
 Туулуп, өлүш шарт экен.
 Жакшы башта Солтобай,
 Жаш баладай онтобой,
 Айыкпаймын ой тобо ай.
 Бул оорудан кетемин,
 Айта берип нетемин.
 Азапка салган оорум бар,
 Арылбаган шорум бар.
 Көзүм өтсө Солтобай,
 Нуска сөзүм таштаба,
 Жеткире айткын маанисин
 Кайран булбул сөзү деп,
 Артымда элим таанысын,
 Айтылып калса калкымда
 Арстанбек неге карысын.

Тар заман

(кара ыр)

Байыры бала жаш чакта
 Кызыл оңум ток чакта,
 Кыл сакалым жок чакта,
 Карылардан көп үктүк,
 Уламадан сөз үктүк,
 Ошондо өңү сары, көзү көк
 Орус чыгат дечү эле,
 Узун чөптүн баарысын
 Оруп чыгат дечү эле.

¹ Ташындым — текстте ал, күчтөн тайдым деген мааниде.

² Солтобай солуп, ыңгыранып ырдоочу экен.

Кыска чөптүн баарысын
Коруп чыгат дечү эле,
Ай-ааламдын баарысын
Соруп чыгат дечү эле,
Бу заманың кай заман, ой журтум?
Ушул орус чыкканда
Бир, эки деп санаган,
Тыйын чыгат дечү эле.
Атасынан баласы
Кыйын чыгат дечү эле,
Эки башы кайкайган,
Кайык чыгат дечү эле.
Мейилкадыр болом деп,
Элечегин булгалап,
Зайып чыгат дечү эле,
Бул заманың кай заман, ой журтум?
Улуу суунун баарысы
Чулук болот дечү эле.
Кичи атанын баарысы
Улук болот дечү эле.
Жаан-жуун азайып,
Шамал болот дечү эле.
Адамзаттын билгени
Амал болот дечү эле.
Кыш көбөйүп жылынан
Жай азаят дечү эле.
Карындагы жыйылган,
Май азаят дечү эле.
Короодогу айдаган,
Кой азаят дечү эле.
Журтта ургаачы көбөйүп,
Бой азаят дечү эле.
Бойго жеткен кыздардын
Баштагыдай көркү жок,
Той азаят дечү эле.
Кыз он бешке чыкканда
Энесине баш бербей,
Боюн күүлөйт дечү эле.
Эмки азамат баарысын,
Катын бийлейт дечү эле.
Элечегин булгалап,
Зайып чыгып жыйынга,
Чечен болот дечү эле.
Шум жалгандын белгиси —
Ушул кийинкинин баарысы
Бечел болот дечү эле.
Бул заманың кай заман, ой журтум?

Ошол орус чыкканда
Миң үйлүүгө баш болуп,
Болуш чыгат дечү эле.
Суу башында үйү бар,
Үй башында бийи бар,
Буйрук менен кондурган,
Конуш чыгат дечү эле.
Онжогой¹ куйрук күрөң ат,
Орустан чыгат дечү эле.
Он кулактуу мис казан
Калаадан чыгат дечү эле.
Тиришүмдук баарысы
Баладан чыгат дечү эле.
Этеги жок, жеңи жок,
Кийим чыгат дечү эле.
Алтын, күмүш түгөнүп,
Кагаз акча пул болуп,
Тыйын чыгат дечү эле.
Акыр заман болордо
Өзүнүн малын үлөшүп,
Короосуна чарк уруп,
Жыйын чыгат дечү эле.
Эки агайын бир тууган
Акы алышат дечү эле,
Айтканына ишенбей,
Бата алышат дечү эле.
Бул заманың кай заман, ой журтум?
Ошол орус чыкканда,
Кала коргон көбөйүп,
Кент² түгөнөт дечү эле.
Төгөрөктөп урдурган,
Коргон чыгат дечү эле.
Тегеретип баарысын
Кагаз менен иштетип,
Соргон чыгат дечү эле.
Кийгенинин баарысы
Буту-колун жашырбай
Дорбол чыгат дечү эле.
Курап жатып үстүнөн
Кат жүгүрөт дечү эле.
Ошо катты көтөрүп,
Ат жүгүрөт дечү эле.
Караколдо топ болсо,
Насыямды бергин деп,
Жакадан алып алкылдан,

¹ Онжогой — олдоксон, ото узун.

² Кент — иран сөзү, калк отурукташкан жай.

Көзү-башын соолтуп,
Сарт жүгүрөт дечү эле.
Карагайдын башында
Чыны болот дечү эле,
Чыны менен жүргүзгөн,
Зымы болот дечү эле.
Алты айчылык жолдордон
Алты күндө сүйлөшкөн
Бул капырдын сыры болот дечү эле,
Бул заманың кай заман, ой журтум?
Ушул орус чыкканда,
Кара жол кылар көлүңдү,
Эсепке алар жериңди,
Кайсаңдар сенде чама жок,
Капкандай чабар белиңди.
Ой журтум, аман болсоң көрөрсүң,
Араба менен чананы,
Торпок менен тананы,
Зили түбү сактарсың сары талааны.
Солдаттыкка берерсиң,
Ичиңден чыккан балаңы.
Ушул орус келгенде
Аштык чыгар жерди алар,
Бээден туулган керди алар.
Ошондо менменсинген эрди алар.
Бузукту журтка көп салар.
Ушул заман тар заман,
Азуулууга бар заман,
Бечарага зар заман,
Заманың келди жакындап,
Тайган иттей такымдап.

* * *

Капкандай чапты белиңди,
Каптап алды элиңди,
Сурап алды жашыңды,
Каттап алды башыңды.
«Ыстарик» — деди карыңды,
Эсепке алды баарыңды.
Ушул заман тар заман,
Азуулууга бар заман,
Бечарага зар заман.
Маңдайлары кашка экен,
Кыялы журттан башка экен.
Ышкын түптөй сарысы
Кайда кеткен карысы.
Ажалдан акы качпаган,
Баары мерген күл экен.

Көгүчкөндөй көздөрү
Чар учкандай сөздөрү.
Бул орусту карасаң,
Ченчи салып жерди алды,
Бээден туулган керди алды,
Карды салык байды алды.
Кача турган жайды алды,
Таластан Маймыл тутулду,
Качканың кайдан кутулду.
Туурадан салды дозокту¹
Кармап алды Кулжадан
Балбай менен Шоорукту.
Жакшылардын баарысы
Тактысынан тайгылды,
Кайраттуу эрдин баарысы
Өз элинен айрылды.
Өзү баштын баарысы
Шиберди көздөй кайрылды.
Байыры жакшы бар эле,
Бала жолборс баштанган,
Байбичелер бар эле,
Кара сандык жазданган²
Байыры баатыр бар эле,
Кылычынан кан тамган.
Байырта биздин кайран журт,
Баласы бараң атчу эле,
Баракатта жатчу эле.
Кыздары кымкап кийчү эле,
Кылыгы журтка тийчү эле,
Эми орус зор болду,
Кайран кыргыз кор болду.
Байыркыдан барк кетти
Каада-нуска нарк кетти.
Сууга салган чекендей³,
Сурагы мунун бекемдей,
Орус келсе сыйлайсың,
Ак сакалдуу акеңдей.
Илгерки кары калыптыр,
Сууга түшкөн текедей.
Булут минип жетпейсиң,
Мурункунун артынан,
Буркурайсың, боздойсуң,

¹ Дозок — тозок.

² Кара сандык жазданган — акка баш коюп, өлүмдүн камылгасын көрүп калган сарамжалдуу байбичелерге карата айтылат.

³ Чекенде — иран сөзү, үй шилекей.

Алды каткан мусулман
Урулган заман дартынан.
Ушул заман тар заман,
Азуулууга бар заман,
Бечарага зар заман.
Кылдыратып чанасы
Ашталганын айтайын,
Казак, кыргыз жыйылып,
Банталга нын айтайын.
Канаттуунун жүндөрү
Жаздалганын айтайын.
Милтеси жок мылтыгы
Түтөгөнүн айтайын.
Жылдан-жылга орустун
Күчөгөнүн айтайын,
Салам айтса алик жок,
Эсен айтса шүгүр жок,
Шарият менен иши жок,
Заманың келди жакындап,
Тайган иттей такымдап.
Көч алды болор орусун,
Сары журт болор конушун.
Жайлоо тургай жер кайда,
Жайылып жаткан эл кайда,
Ачып кирер көр кайда?
Мусулман уулу дуңкана
Ажыларга дин кана?
Казак, кыргыз жыйылып,
Бата кылып алсак бейм,
Кашкардагы Бакдөөлөт
Ата кылып алсак бейм?
Бул орусту карасаң,
Суу-сууга салды бекетти,
Болуштарды карасаң,
Катынындай кекетти.
Майырды¹ көрсөң майындай²
Набактыны карачы,
Атаңдын салган жайындай.
Орустарды карачы,
Өзүңдүн жасап койгон бириңдей.
Жасоолдорду карачы,
Өзүңдүн кичүү иниңдей.
Жасоолдор келет шараптап,
Жардынын жалгыз атын караптап.

Жасоолдор ылгабай минди айтарды,
Жакшылардын баарысы
Чын ушундай болдум деп,
Жатып алып кайгырды.
Алтын, күмүш түгөнүп,
Кызыл кагаз бул болду.
Он болоктон үй чыкты,
Он башы деген бир чыкты.
Эки болок үй чыкты,
Тебетейин кырдантып,
Элүү башы бий чыкты.
Кыз сыйлабайт энесин
Ыстарчы кылып коюптур,
Бир чыйраксынган эмесин.
Үйөз башы бар экен,
Үйүрү өскөн айгырдай,
Мужуктары бар экен,
Мен дубана бүрүндөй,
Жасоолдору бар экен,
Желмогуздун сүрүндөй.
Акча катты койнуна
Насыя түштү мойнуңа
Азаматтан күлкү өлдү,
Айдап жүрүп жылкы өлдү
Жорго жолдон суурулду,
Кайран заман куурулду
Бей-бечара момундар
Баткак болуп жуурулду
Бирди болуш жеп койду,
Бир ыстарчын деп койду.
Арадан журттту жеп койду.
Быйыл көрдүк калайык
Араба менен чананы.
Сан жылкыны нетесиң,
Жакшы баккын торпок менен тананы.
Бакпасаң торпок менен тананы
Сактайсың сары талааны.
Солдаттыкка бересиң,
Ичиңден чыккан баланы.
Ушу заман тар заман,
Азуулууга бар заман,
Бечарага зар заман.
Заманың келди жакындап,
Тайган иттей такымдап.
Жылдан-жылга коп болду,
Ташыганы чөп болду
Кок жалтаң экен тамыры,

¹ Майыр — майор, падышалык бийликтин өкүлү.

² Туурасы — майыр, Ысык-Көл өрөөнүндө кончу кыска кийиз өтүктү «майыр» дешкен.

Узун экен өмүрү,
Көлөкөлүү телпеги,
Жоо дегенде элпеги,
Кырчын экен чарбагы,
Кыйын экен арбагы.
Карагай экен чарбагы,
Катуу экен арбагы.
Устаранын мизиндей,
Оодарылган дүнүйө.
Жасоолдордун кийгени
Катар-катар дүрүйө.
Жасоолдор минди жакшы атты
Жардынын баарын какшатты.
Жасоолдор минди күлүктү,
Атаң төө тартты чүлүктү,
Элге салды бүлүктү.
Ушул заман тар заман,
Азуулууга бар заман,
Бечарага зар заман.
Заманың келди жакындап,
Тайган иттей такымдап.

Терме

Жаздын күнү кар жааса,
Жабыркап жандык куураса,
Жамандыктын белгиси.
Эки айыл катташса,
Амандыктын белгиси.
Жамгыр төгүп, сел жүрсө,
Тоо бузулуп, тоз болсо,
Дөң түзөлүп, түз болсо,
Тамдар урап, таш болсо,
Адам көңүлү пас болсо,
Жан-жаныбар кырылса,
Наристелер ыйласа,
Жаны бирге ата-эне
Жалбарып жанын кыйнаса,
Бул — кыяматтын белгиси.
Киши акысын жегендик
Арамдыктын белгиси.
Мээнет менен жан багыш —
Адалдыктын белгиси.
Түзуна кара санаган,
Айбандыктын белгиси.
Эки киши мушташса,
Араздыктын белгиси.
Эки абысын урушса,

Эки тууган болушуп,
Душман болуп жоолашса,
Топко түшүп доолашса,
Нарк кеткендин белгиси.
Жосунсуз мындай жорукту
Адамдын келбейт көргүсү.
Өңдөн азып саргайыш,
Кеселдиктин белгиси.
Кызыл өңүн нур чалып,
Күмүштөн кемер курчанып,
Сүлөөсүн кийип сүлкүлдөп,
Манаттан кийип бүлкүлдөп,
Жаз күнүндөй жаркырап,
Күз күнүндөй күркүрөп,
Жалтанбай топто сүйлөсө,
Бул — жаштыктын белгиси.
Жаш улгайып калганда,
Жаштан мыкты чыкты деп,
Жаш жолборстой ыктуу деп,
Ар кимдин келет көргүсү.
Сөз ыргытса артыңдан,
Касчылыктын белгиси.
Топто үнүң чыкпаса,
Азчылыктын белгиси.
Жамандык башка келгенде,
Жан ачыган адам жок,
Жабыркап жанын кыйнаса,
Көзүнүн жашын тыйбаса,
Жан кейиткен кайгы-зар
Көкүрөккө сыйбаса,
Өйдө чыкса өбөк жок,
Ылдый түшсө жөлөк жок,
Жалгыздыктын белгиси.
Түнүндө терең уктаган,
Санаасыздын белгиси.
Жөрмөлөп уча албаган,
Канатсыздын белгиси.
Үшкүрүп тойдо кайгырса,
Баласыздын белгиси.
Онтоп чыкса түнүндө,
Оору адамдын белгиси.
Аппак болуп кийизи
Түн ичинде заңкайып,
Ото башы көрүнсө,
Меймандын көөнү бөлүнсө,
Сарала жылкы сан болгон,
Санаты элге даң болгон,

Бай адамдын белгиси.
Сөздүн ыгын билбесе,
Сөөдүрөп топто сүйлөсө,
Тантыктыктын белгиси.
Балкытып эмчек эмизбей,
Кимдин уулу дегизбей,
Мазардай өтсө өмүрү
Балкыбай аял көңүлү
Бакытсыздын белгиси.
Артында бала калбаса,
Атакелеп ыйларга,
Аза күтүп сыйларга,
Асыл жанын кыйнарга
Азаптуу ата белгиси.
Арманда байкуш өттү деп,
Артында калбай туягы
Оо дүнүйө көздөй кетти деп,
Чындап аты өчтү деп,
Топурак салып томпойтуп,
Адамдык парстан кутулуп,
Аяп кетер бар киши.
Эртели-кеч жаш төгүш
Муңдуулуктун белгиси.
Бир-бирине эркелеш
Курбулуктун белгиси.
Айтса кулак илбесе,
Акылсыздын белгиси.
Адамдын көөнүн оорутпай,
Аста-секин кеп айтыш
Асылдыктын белгиси.
Тойдо жорго минбеген,
Торко тонду кийбеген,
Топ жыйында жүрбөгөн,
Жакырдыктын белгиси.
Көчкөндө унаа табалбай,
Салкын төргө баралбай,
Саргарып талаа күзөтүү
Бакырдыктын белгиси.
Топту жарып сөз айтыш
Чечендиктин белгиси.
Кырчоо кармап жүгүрүш
Бечелдиктин белгиси.
Убада сөзүн унутуу —
Эсерликтин белгиси.
Айттырбастан сыр билген,
Кыраакынын белгиси.
Ата журтун ардакташ

Азаматтын белгиси.
Айткан сөздөн жанабы,
Ар намыстуу эр киши?
Айылды түрө кыдыруу
Бекерликтин белгиси.
Түтүн аңдып жүгүрүү
Соргоктуктун белгиси.
Алкы бузук нааданды
Кимдин келсин көргүсү.
Келген жоодон качпаган,
Керилип төшөк жатпаган,
Кер-мур сөздү айтпаган,
Баатырлыктын белгиси.
Бет алышкан душманын
Ар кимдин келет жеңгиси.
Ат мингизип, тон жабуу
Аш менен тойдун белгиси.
Көңүл сүйгөн жер болсо,
Айткан сөзүң эм болсо,
Акындын келет келгиси,
Бермет сөздү тергиси.
Чагым салып, эл бузуу
Ыймансыздын белгиси.
Сураганын аткаруу
Кыйбастыктын белгиси.
Эки жаман баш кошсо,
Безерликтин белгиси.
Эки жакшы баш кошсо
Эсендиктин белгиси.
Ушак-айың айтпаган,
Илгерки өткөн бир ишти
Улам козгоп каспаган,
Уяттуунун белгиси.
Кара жерди каңтарган,
Кажыбастын белгиси.
Табакта түп калбаган,
Жарыбаган түбүндө,
Жалчыбаган күнүндө
Жетесиздин белгиси.
Конок келсе сүйбөгөн,
Күңгүрөнүп сүйлөгөн,
Безгек болгон эмедей,
Кабагын бүркөп калчылдап,
Катын, бала тилдеген,
Сараңдыктын белгиси.
Чакыртпай үйгө кирбеген,
Чагым сөздү билбеген,

Пейили актын белгиси.
Кеч бешим үйгө кирбеген,
Бейпай сөздү сүйбөгөн,
Жакшы адамдын белгиси.
Артын салып чыкпаган,
Карыны көрсө ийменип,
Чыгдан жакка ыктаган,
Ызаттуу келин белгиси.
Ыймандуу мындай бүлөөнү
Ата-эне келет көргүсү.
Жок жерден чырды баштаган,
Жалалуунун белгиси.
Үйүндө жылуу сөз айтып,
Сыртка чыга көз артып,
Ушак-айың сөз сүйлөп,
Беделиңди түшүрүү,
Арамзанын белгиси.
Алыс жүргүн андайдан
Абийирдүү эр киши.
Базар болсо бака-шак
Балалуунун белгиси.
Жаны кейип онтосо,
Жаралуунун белгиси.
Кызыл-тазыл кийинген,
Мажүрүм талдай ийилген,
Кыз баланын белгиси.
Кырдан ылдый жүгүргөн,
Кыздуу үй аңдып бүлүнгөн
Боз жигиттин белгиси.
Боз жигит болгон жок белең,
Момураган эр киши.
Кайгыга катуу малынса,
Кара жоолук салынса,
Кара жолтой болду деп,
Катын-калач кагынса,
Кардыккандын белгиси.
Мындай кыйын азапты
Кудурет башка салбаса,
Кимдин бир келсин көргүсү.
Ак өргөө тигип, тай союп,
Катар-катар бээ союп,
Кош өркөчтүү төө союп,
Субай салтаң кой союп,
Арбакка арнап мол союп,
Алакан жайып, бата окуп,

Кэтте¹ молдо таза окуп,
Алыстан мейман чакырса,
Ак үйлөргө батырса,
Жүгүрүп жигит сыйласа,
Ырчылар келип ырдаса,
Сынчылары сындаса,
Кара кийип катыны,
Кызылдан кийип кыздары
Аза күтүп ыйласа.
Эр эңишип, жамбы атып,
Келген мейман дууласа,
Өткөн аштын кабары
Канча бир адам келди деп,
Мынча байге берди деп,
Баланча күлүк чыкты деп,
Түкүнчөнүн балбаны
Так көтөрө жыкты деп,
Сайышка түшкөн мыкты деп,
Жар чакырды бул акын,
Жабыркады тиги акын,
Эл оозунда айтылса,
Бул — чоң жыйындын белгиси.
Келбей калса арманда
Кабар жеткен бар киши.
Балаң өлсө жашында
Келиниң калса кашыңда,
Өлгөнчө эстен кетпеген,
Көңүлүң өксүп өспөгөн,
Тар дүйнөнүн белгиси.
Кызың өлсө жашында,
Кылыгы калса башыңда,
Өзүң менен бир көтөр,
Өлгөнүңчө эс кетер,
Бул — армандуу дүйнө белгиси.
Келиниң өлсө жашында,
Неберең турса кашыңда,
Өгөй эне өксүтүп,
Өчөшүп урса башында
Өчпөгөн кайгы белгиси,
Жашты алганча мени ал деп,
Атанын келет өлгүсү,
Аа дүйнөнү көргүсү.
Оо армандуу дүнүйө,
Башы бүтүн айда бар,
Ботосу өлбөс кайда бар?

¹ Кэтте — чоң.

Көзү бүтүн күндө бар,
Кызы өлбөс кайда бар?
Жашында өлсө атасы
Жетим бала дедиртип,
Бөксөргөндүн белгиси.
Энеси өлсө жашында
Өгөйдүн түшүп колуна
Өксөгөндүн белгиси.
Кемпирдин калса артында
Алды-артын жыялбай,
Аа дүйнө өзүн кыя албай,
Азаптуу кары белгиси.
Айтылган сырды жашыруу —
Бекемдиктин белгиси.
Эп келтирип сөз айтуу —
Эстүүлүктүн белгиси.
Эркелеп буюм сурашуу —
Жакындыктын белгиси.
Ат арытып, жол жүрүү —
Алыстыктын белгиси.
Туура сөздөн качпаган,
Калыстыктын белгиси.
Меймандан качып жашынуу —
Бакырдыктын белгиси.
Өз орду менен сүйлөсө,
Кызыл тилин бүлөсө,
Таасындыктын белгиси.
Кадырлуу болсо журтуна,
Сүйлөгөн сөзү тек кетпей,
Кары, жаш укса умсуна,
Акылдуунун белгиси.
Көп кошунду тоготпой,
Жоону жеңсе жолотпой,
Эр адамдын белгиси.
Беттешкен жоодон качабы,
Намысы бар эр киши.
Бет алганы жыгылса,
Балбандыктын белгиси.
Эңкейтип аттан оодарса,
Алгандыктын белгиси.
Кылган ишке карганса,
Таңгандыктын белгиси.
Оройлонуп урушуу —
Зөөкүрлүктүн белгиси.
Элге жакса кылганы —
Жакшылыктын белгиси.
Күлө багып, каш кагыш —

Көңүлдөштүн белгиси.
Убада сөздөн качабы,
Уяты бар эр киши.
Жорго минип, жол тосуу
Сүйгөндүктүн белгиси.
Эртели-кеч ырдаа!,
Муңканып жашын тыйбаса,
Күйгөндүктүн белгиси.
Дуба окуп, дем салыш
Бакшылыктын белгиси.
Жалган жерден жан бериш —
Пасчылыктын белгиси.
Эчки, теке, кулжа атып,
Төрттөн, бештен кулатып,
Текесин кошо сулатып,
Жаза атпай мээлесе,
Кыраандыктын белгиси.
Көргөндүн көзүн тайгылтып,
Алтын-күмүш кармаса,
Арамдыкка барбаса,
Зергерликтин белгиси.
Бет алган жоосу ыктаса,
Алдынан каршы чыкпаса,
Эли бейпил уктаса,
Жеңгендиктин белгиси.
Жармачтарга карашуу —
Бергендиктин белгиси.
Жардыга камчы чаппаса,
Жетим менен жесирди
Кылбаган пенде кесирди,
Жаман айтып какпаса,
Берендиктин белгиси,
Элинде барбы бул киши?
Жетим козу жоготсо,
Желкелеп урса камчылап,
Кыбыраган жетимдин
Көчүнөн жашы тамчылап,
Бул — кайырсыздын белгиси.
Жез чака сүттү төгөт деп,
Жесирди сөксө сыздатып,
Бүткөн боюн муздатып,
Бул — акмактыктын белгиси,
Айлыңда барбы ал киши?
Эне-атасын барктаган,
Элин жоодон сактаган,
Жол күзөтүп күн-түнү
Эки ай бою жатпаган,

Эр азамат белгиси.
Көңүлгө толгон адамын
Эл-журттун келет көргүсү.
Калкы турса каржалып,
Калктын камын ойлобой,
Келечегин болжобой,
Казына чачса калактап,
Эки көзү алактап,
Бул — кара өзгөй аким белгиси.
Мындай безер башчыны,
Үйрүп камчы чапчууну
Кимдин келет көргүсү.
Бекер карап жатпаган.
Бейопа сөздү айтпаган,
Беделдүүнүн белгиси.
Өрнөктүү өмүр баштаган,
Артына нуска таштаган,
Акылмандын белгиси.
Калдалаңдап шашпаган,
Адамдын көөнүн оорутуп,
Калпыс сөздү айтпаган,
Калбаттыктын белгиси.
Камчыланса баспаган,
Кашаңдыктын белгиси.
Бирине бирин тукуруп,
Эл ичине чаң салган,
Бузукунун белгиси.
Кайгыга өңү азбаган,
Кайраттуунун белгиси.
Ат жакшысын тандаган,
Саяпкердин белгиси.
Куш жакшысын баптаган,
Мүнүшкөрдүн белгиси.
Жарылып кабак ачпаган,
Капалыктын белгиси.
Өйдө- төмөн сүйлөгөн,
Масчылыктын белгиси.
Бекитип тамак катпаган,
Айран, сүтү батпаган,
Берекенин белгиси.
Жолдошун жолго таштаган,
Жосунсуздун белгиси.
Өзүн-өзү мактаган,
Көйрөңдүктүн белгиси.
Жакында таң атпаган,
Саналуунун белгиси.
Башкага элин сатпаган,

Бар жакшысын мактаган,
Журт намысын сактаган,
Көсөмдүктүн белгиси.
Жамандыкты кечирүү
Айкөлдүктүн белгиси.
Азамат баркын билбеген,
Наадандыктын белгиси.
Андай менен бир жүрсөң,
Адамдын келет өлгүсү.
Эртеги-кеч сырдашуу
Татуулуктун белгиси.
Ичпей-жебей мал күтүү
Катуулуктун белгиси.
Айыктырыш ооруну
Дарыгердин белгиси.
Чайпалып жүрсө мингениң
Жорголуктун белгиси,
Калем алып кат жазуу —
Молдолуктун белгиси.
Кой көтөрүп, бул¹ берүү,
Соодагердин белгиси.
Кара кийип катыны
Белин чырмап буунуп,
Эл көзүнө көрүнбөй,
Эрте туруп жуунуп,
Башына кара салынып,
Кайгы менен кайыгып,
Кошок кошсо эрте-кеч
Өлгөндүктүн белгиси.
Боз топурак томпойсо,
Көмгөндүктүн белгиси.
Айланайын калайык,
Азирейил азабын
Күндө айтылаар казалым,
Кимдин келет көргүсү?
Кызылы өчсө өңүңдүн,
Күчү кетсе белиңдин
Карылыктын белгиси.
Муунуң бошоп шалдырап,
Оозуңда тишиң жок,
Оюн менен ишиң жок,
Сүйлөсөң сөзүң балдырап,
Күлсөң күлкүң колдурап,
Таш куурчактай сексейип,
Албарстыдай үксөйүп,

¹ Бул (була) — кездеме.

Ордуңда жатсаң жалдырап,
Адамдын келет өлгүсү.
Аа дүйнөнү көргүсү.
Насыят айтыш балдарга
Карыянын белгиси.
Кайра качыш душмандан,
Бет алып асты чыккандан
Коркоктуктун белгиси.
Эт туураса кол чалыш —
Чоркоктуктун белгиси.
Ашуу ашса жөө жалаң
Качкандыктын белгиси.
Бар айласы түгөнүп,
Шашкандыктын белгиси.
Бар шайманын камдаса,
Эрте жаз эгин айдаса,
Баба дыйкан белгиси.
Аркырап турса аялың,
Ажаандыктын белгиси.
Түндүгүн эрте тартпаса,
Түшкө чейин уктаса,
Жалкоолуктун белгиси.
Агайын-тууган кирбесе,
Алкылдап сүйлөп тилдесе,
Чалпоолуктун белгиси.
Агартып жакаң жуубаса,
Арманың күндө арбыса,
Акыл айтсаң астыртан
Аңкылдап сүйлөп чырдаса,
Жамандыктын белгиси.
Мындай бейпай катынды
Салбар кылат эр киши.
Кызың турса кылактап,
Жеңеси жандап булактап,
Анда бойго жеткени
Бар тынчыңдын кеткени.
Уулуң турса муңайып,
Сөз айтуудан уялып,
Эрте кетип, кеч келсе,
Эс учун билбей нес келсе,
Анда бойго жеткени,
Мазандын чындап кеткени
Бул — жаштыктын белгиси.
Агайын-тууган айтышса,
Ары-бери тартышса,
Тозгондуктун белгиси.
Эки тууган ыкташса,

Бири-бирин сыйлашса,
Өлгөнүңдө ыйлашса,
Жамандыкка кыйбашса,
Озгондуктун белгиси.
Ашта, тойдо айтышса,
Ар акын менен тартышса,
Бетине адам чыкпаса,
Беттешем деген ырчылар
Беделги түшүп ыктаса,
Ал — ашкан ырчы белгиси,
Айлыңда барбы бул киши?
Эл чакырып, той бериш,
Желе тартып, мал бөлүш,
Ат чаптырып алыстан,
Жар чакыртып калыстан,
Бейкуттуктун белгиси,
Ар кимдип келет көргүсү.
Санжыргасы сан болсо,
Сарамжалы мол болсо,
Салтанаты зор болсо,
Ал — жакшы аялдын белгиси.
Эртең менен кечинде
Эринин келет көргүсү.
Зоңкулдап орой сүйлөсө,
Топтун сөзүн билбесе,
Жаман уулдун белгиси.
Сөзгө кулак салгандар,
Шыпшынышып турганда,
Атаганат дүнүйө,
Атанын келет өлгүсү.
Сөздүн жайын билбесе,
Сөөдүрөп ушак сүйлөсө,
Жаман келин белгиси.
Кызы жаман экен деп,
Абысын — ажың күлгөндө
Атаны арман дүнүйө
Эненин келет өлгүсү,
Оо дүйнөнү көргүсү.
Кой сураса тай берген,
Карта, жалды мол берген,
Сураттырбай жөн берген,
Март адамдын белгиси.
Суусар кийип суйсалган,
Жорго минип жол салган,
Белине кемер курчанган,
Мырзалыктын белгиси.
Жан-жөкөрү болбосо,

Жүрө алабы бир киши.
Ай чырайлуу, кундуз чач,
Асем сөздүү, алма баш
Бели ичке ийилген,
Кашы тасма чийилген,
Сүлүүлүктүн белгиси.
Сүлүү сүйүп суктанбай
Кумары таркап бук канбай,
Жүрө алабы эр киши?
Сөз жакшысын тандаган,
Ашта, тойдо ырдаган,
Ырчылыктын белгиси.
Эки сүйлөп арада
Эпчилдик менен жан баккан,
Күйтулуктун белгиси.
Айыл ичин иритет,
Андай шумпай адамды
Кимдин келет билгиси.
Кабагын ачпай түнөрүп,
Жакшылыгың көрө албас,
Ичи тардын белгиси.
Азан-казан чуу чыкса,
Добулбас үрүп, дуу чыкса,
Жоо келгендин белгиси.
Жолунан чыгат жалтанбай,
Калың жоодон калтарбай,
Жүрт сактаган эр киши.
Ай караңгы түн болсо,
Түтулгандын белгиси.
Агайыңды кордосо,
Кутургандын белгиси.
Күн караңгы түн болсо,
Түтулгандын белгиси.
Өз тууганын кордосо,
Утулгандын белгиси.
Сурабастан мал алыш
Зордогондун белгиси.
Түндө кирсе корооңо
Уурдагандын белгиси.
Кыш жылымык жаз болсо,
Жыйган чөбүң аз болсо,
Жүт болордун белгиси.
Ынтымак болсо элинде
Кут конордун белгиси.
Күндөп-түндөп токтобой,
Жамгыр жааса көнөктөп,
Сел болордун белгиси.

Элдин камын ойлогон,
Эр азамат белгиси.
Өзү үчүн жан берген,
Өзүмчүлдүн белгиси.
Мындай адам көбөйсө,
Жумурай жүрт маарыбайт,
Урук-тууган жарыбайт.
Аргый-аргый жүгүрсө,
Аргымактын белгиси.
Азамат коону ооруса,
Азгандыктын белгиси.
Күрпөң-күрпөң жүгүрсө,
Күлүк аттын белгиси.
Гүл көңүлүң ооруса,
Күйгөндүктүн белгиси.
Эңкейип белден күч кетет,
Эки колдон иш кетет,
Бул — өлүмдүн белгиси.
Өгүз эки тиш кетет,
Бул да өлүмдүн белгиси.
Балдарга жакпай сөз кетет,
Бул да өлүмдүн белгиси.
Урматы кетсе улуунун,
Кадыры кетсе карынын,
Азаматтын курбалы —
Зайыптын кетсе ыйманы,
Кыздын кетсе кылыгы,
Келиндин кетсе келбети,
Мойнуна таккан бермети.
Ата-эненин кымбаты —
Уулдун кетсе уяты
Жүрт бузулуп нарк кетсе,
Ата уулунан барк кетсе,
Саржан салып бөлүнүп,
Сарасы¹ кетсе жериңдин,
Сандырактап ар жерде
Саны кетсе элиңдин,
Кадыры кетсе сынчынын
Кадими кетсе ырчынын,
Кайрылып топко турчунун,
Калк көңүлүн бурчунун,
Бул акыр заман белгиси,
Арстандын келбейт көргүсү.

¹ Сара — жер сооросу, суулуу, оттуу жер.

Санат

Бир туугандан кем эмес,
Бирге жүргөн айылдаш,
Тирүүлүктө агайын
Бириңе бириң кадырлаш.
Өтүп кетсе өмүрүң
Экинчи кайра табылбас.
Жеринде күлүк болбосо,
Чоң байгеге чабылбас
Жоо чаппаса жоголбос,
Жосунсуз адам оңолбос.
Кадырлаш болуп жүрбөсө,
Адамды адам сагынбас.
Оору- сыркоо болбосо,
Жакында адам карыбас.
Санаа тартып күйбөсө,
Сай-сайлап киши арыбас,
Жалкоо адам жарыбас.
Жамандык башка түшпөсө,
Адамга адам зарылбас
Күнүгө алтын тапса да,
Акылсыз жигит байыбас
Кайратың тоону бузса да,
Кашыгың көлдү сузса да,
Оозуңдан чыккан сөзүңө,
Зоо куланып учса да,
Эл менен сен адамсың,
Элден чыксаң жамансың.
Кабарың күнгө кетсе да,
Жылдызга колуң жетсе да,
Жараткандын дүйнөсү
Бүт колуңа өтсө да,
Эл менен сен бийиксиң,
Элден чыксаң кийиксиң.
Арзанды кымбат баалаган,
Сүткордун жайы — кара жер,
Айылга бүлүк чыр салган,
Анткордун жайы — кара жер.
Алсызга кайрым кылбаган,
Залимдин жайы — кара жер.
Өмүрүн кыйган адамдын
Канкордун жайы — кара жер.
Ушак-айың сүйлөгөн,
Уяттын жайын билбеген,
Жамандын жайы — кара жер.
Адамга жок пайдасы,
Ач көздүн жайы — кара жер.

Күйүткө өзүн алдырган,
Күндө ыйлап зар кылган,
Кайратсыз жайы — кара жер.
Санаага өзүн алдырган,
Заарда ыйлап зар кылган,
Алсыздын жайы — кара жер.
Эртели-кеч ооруса,
Азирейил тооруса,
Адамдын жайы — кара жер.
Ууру кылса түнүндө,
Уктап жатса күнүндө
Андайдын жайы — кара жер.
Зорлугу өтсө жакырга,
Зомбулук кылса бакырга
Зордун түбү — кара жер.
Катарлаш элге кан чачса,
Канкорлорго жан тартса,
Кандын жайы — кара жер.
Кара өзгөй болсо калкына
Калктын жетпей баркына
Жакырдык жанды кыйнаса,
Өйдө-төмөн чарпыла,
Акимдин жайы — кара жер.
Ажаан чыкса катының
Акыл сөзгө кирбесе,
Алкылдап беттеп сүйлөсө,
Анын жайы — кара жер.
Эрмин деп турса эрдемсип,
Эрдин тиштеп келберсип,
Эртели-кеч корсулдап,
Балага баар кылбаса,
Аялын уруп чырдаса,
Эрдин жайы — кара жер.
Эсиң оосо, эчки бак,
Мейли чебич, мейли улак,
Сүтүн ичсең күлазык,
Эти, майы эң артык,
Уяң тыбыт апаппак,
Чөп жакшысын таптаган,
Көк бетеге, көк шыбак.
Эгиндердин жакшысы
Эрте бышкан ар убак
Арпа болот баарыдан,
Ичип алсаң жармасын,
Талканы чын күлазык,
Суу атасы тоңбогон,
Кайнап чыккан — таш булак.

Соз атасы башында
 Угуп турган кош кулак.
 Чапса күлүк, минсе бек,
 Жылкы атасы — Чын бурак.
 Таап алып өмүрү
 Талыкпастан сылап бак.
 Адамзаттын досу экен,
 Ажырабас чын ынак.
 Тоо бузулуп, таш урап,
 Тозулбаган жерде жок.
 Чайпалбаган көлдө жок,
 Чаалыкпаган жанда жок,
 Бөксөбөгөн сууда жок,
 Бөлүнбөгөн элде жок,
 Түгөнбөгөн кенде жок,
 Түйшөлбөгөн пенде жок,
 Терең акыл, кең пейил,
 Термелбеген элде жок.
 Бирде мырза, бирде кул,
 Жаман жакшы элге жак,
 Териң төгүп жерге жак.
 Бул жакшысы бөз экен,
 Кездемеңиз мырзараак.
 Мата чепкен Кашкардан
 Чыгып турат алжырап,
 Алжыракай болсо да,
 Бир жыл киет бүрмөлөп.
 Ак сүрп¹, шалпар², киритон³
 Алты ай сайын бир кийип,
 Анан кийим таба албай,
 Карап калат жалдырап.
 Аны эмне киесиң,
 Акылы жок калжырак?
 Жыгачын арбын кыйбаса,
 Кирпичин арбын куйбаса,
 Бышыксынган жигитке,
 Салынуу турган там кайда?
 Арыгын терең казбаса,
 Арпасын тегиз чачпаса,
 Топондосун⁴ чыгарбай,

¹ Ак сүрп — түп негизи, сүп деген иран сөзүнөн, ак жибектен же ак төөнүн жүнүнөн токулган кымбат баалуу ак материал.

² Шалпар — ир. сөзү, кебезден токулган кызыл түстүү кездеме.

³ Киритон — кретон деген орус сөзүнөн, баалуу кездеме.

Токтотуп суун сугарбай,
 Дыйкансынган жигитке
 Бышып турган дан кайда?

ЧОҢДУ КОЙЧУМАН УУЛУ

Айтам

Экини коюп үчтү айтам,
 Элүүнү коюп жүздү айтам.
 Берекелүү күздү айтам,
 Адырды коюп түздү айтам.
 Кургакты коюп сазды айтам,
 Алтынды каткан ташты айтам,
 Акылды каткан башты айтам.
 Чачтууну коюп тазды айтам,
 Кышыңды коюп жазды айтам.
 Көбүңдү коюп азды айтам,
 Тоюңа кошуп ашты айтам.
 Тууганды коюп жатты айтам,
 Өрдөктү коюп казды айтам.
 Сооңду коюп масты айтам,
 Төбөгө чыккан чачты айтам.
 Төргө чыккан чөптү айтам,
 Жазгы баар көктү айтам.
 Чарымды коюп этти айтам,
 Байыңды коюп бекти айтам.
 Чеченден калган кепти айтам,
 Эсепсиз калың малды айтам,
 Эсилген казы-жалды айтам.
 Эрмектеш кемпир-чалды айтам,
 Тузуңду коюп залды айтам.
 Мөндүрдү коюп карды айтам,
 Теректи коюп талды айтам.
 Теңтушка бүткөн жарды айтам,
 Сулууга бүткөн калды айтам.
 Бүтпөскө бүткөн малды айтам,
 Күчтүүгө бүткөн алды айтам.
 Шордууга бүткөн зарды айтам,

⁴ Топондо — үрөндү сепкен учурда калбырлап чар-чурдан тазалоо.

Кулунду коюп тайды айтам.
Тайды коюп нарды айтам,
Кантыңды коюп балды айтам.
Жогунду коюп барды айтам,
Суунду коюп чайды айтам.
Кашыңды коюп жайды айтам,
Жашыкты коюп майды айтам.
Көркөмдүү бүткөн ишти айтам,
Экке бүткөн тишти айтам.
Уйкуга кирген түштү айтам,
Чөлүңдү коюп көлдү айтам,
Сайыңды коюп төрдү айтам.
Күрөшкө бекем белди айтам,
Согушка бекем элди айтам.
Токою калың черди айтам,
Сууну эңсеген чөлдү айтам.
Баарыбызды жашырган,
Капкараңгы көрдү айтам.
Сениңди коюп сизди айтам,
Сен дешпей бүткөн ишти айтам.
Эки эстүүнү кошпогон,
Эбегейсиз күчтү айтам.
Кымызды тапкан сүттү айтам,
Күчүктү тапкан итти айтам,
Чоюн, болот, мисти айтам.
Балта жана чотту айтам,
Мылтыкка шайкеш окту айтам.
Жалын менен отту айтам,
Ачка менен токтү айтам.
Гүлүң менен чөптү айтам,
Момун менен шокту айтам.
Барың менен жокту айтам,
Жалгыз менен топту айтам.
Мөндүр менен селди айтам,
Ашуу менен белди айтам.
Айкырып найза сунушкан,
Албан-албан эрди айтам.
Туу көтөрүп жөнөгөн,
Түмөн-түмөн элди айтам.
Көк мелжиген тоону айтам,
Көз жетпеген дөөнү айтам.
Ичтен чыккан жоону айтам,
Чаркап болгон боону айтам.
Мунарыксыз айды айтам,
Булутсуз аткан таңды айтам.
Камырдан бышкан нанды айтам,
Жүрөктөн чыккан канды айтам.

Баарына түткөн жерди айтам,
Устага бүткөн зерди айтам.
Ооздон чыккан жанды айтам,
Жибек менен шайды айтам.
Найзага чыккан эрди айтам,
Эл үчүн өлгөн шерди айтам.
Дүйнөгө тийген күндү айтам,
Жарымын алган түндү айтам.
Адамга бүткөн үндү айтам,
Комузга бүткөн күүнү айтам.
Жаңы ачылган гүлдү айтам,
Эми жамы, баарын мүддө айтам.
Чекеге бүткөн көздү айтам,
Чеченге бүткөн сөздү айтам.
Чының менен калпты айтам,
Баптыр менен алпты айтам.
Бир-бирине ылайык,
Айкалышкан шартты айтам.
Битир менен мартты айтам,
Өгүз менен атты айтам.
Өзөккө бүткөн дартты айтам,
Өзүңдөн чыккан жатты айтам.
Оюңду үнсүз жеткирген,
Куш тилиндей катты айтам.
Кечиктирбей батты айтам,
Уйку келсе жатты айтам.
Баарынан баатыр колду айтам,
Баарынан узак жолду айтам.
Кышында кийчү тонду айтам,
Кичинең менен чоңду айтам.
Таманга бүткөн чорду айтам,
Маңдайга бүткөн шорду айтам.
Кийимге чакан бойду айтам,
Токтолбос күлүк ойду айтам.
Ак карлуу мөңгү тоону айтам,
Сел алган аңдуу коону айтам,
Балыкка салган чоону айтам,
Колго сүзгөн кууну айтам,
Баарынан таза сууну айтам.
Обу жок чыккан чууну айтам,
Ордого сайган тууну айтам.
Казандан чыккан бууну айтам,
Кайнаса күчсүз ууну айтам.
Асманга салган алаамат,
Куюн менен шууну айтам.
Баарын айттым нени айтам,
Асылкеч жарым сени айтам.

Жалгыз уулум тал албай,
Арманда кеткен мени айтам.
Телегейин тең айтам,
Же бир жерин кем айтам,
Же бир жерин эп айтам.
Уккан жанга кеп айтам,
Кулак мээни жеп айтам.
Кеп жебеген кишиге,
Келиштирип неге айтам.
Ушуну менен мен кайтам,
Ушак сөздү неге айтам.
Уюктап алды жин-шайтан,
Айтып бүттүм нени айтам.

Балалуу туруп мен карып

Жамгырсыз калса жер карып,
Жакшысыз калса эл карып,
Аялсыз калса эр карып,
Соолуп калса көл карып,
Суу жетпесе чөл карып,
Ак мөңгүсүз тор карып,
Ачылып калса көр карып,
Тумансыз калса жел карып,
Мөндүрсүз болсо сел карып,
Мөңгүсүз калса бел карып,
Балалуу туруп мен карып,
Келиндүү туруп сен карып,
Кагылайын Күсөйүм,
Кайрылар бекен тил алып.

Кези-кези келгенде

Кези-кези келгенде
Казы керттип жал жедик.
Кези-кези келгенде,
Кымыз жутуп, бал жедик.
Кези-кези келгенде,
Чала бышкан нан жедик.
Кези-кези келгенде,
Чала кууруп кан жедик.
Кези-кези келгенде,
Текей тердик термелип.
Кези-кези келгенде,
Чычкан болдук жорголоп.
Кези-кези келгенде,
Тал токудук өрмөлөп.
Кези-кези келгенде,
Ичик кийдик булкунтуп.

Кези-кези келгенде,
Жорго миндик жулкунтуп.
Кези-кези келгенде,
Атан тайлак, төө миндик.
Кези-кези келгенде,
Куржун алып жөө жүрдүк.
Кези-кези келгенде,
Тон кийгенбиз жакалап.
Кези-кези келгенде,
Ат мингенбиз такалап.
Кези-кези келгенде,
Суу көтөрдүк чакалап.
Кези-кези келгенде,
Ыйлап жүрдүк аталап.
Кези-кези келгенде,
Тезек тердик шаталап.
Кези-кези келгенде,
Арпа жыйдык чалкаптап.
Кези-кези келгенде,
Жүн көтөрдүк тарпактап.
Кези-кези келгенде,
Аргымак болдук алчактап.
Кези-кези келгенде,
Сөз айтпадык жалтактап.
Кези-кези келгенде,
Араң жүрдүк жан сактап.
Кези-кези келгенде,
Ороо каздык дан сактап.
Кези-кези келгенде,
Бай болбодук мал сактап.
Кези-кези келгенде,
Бак тикпеппиз тал сактап.
Кези-кези келгенде,
Мырза болдук чоюлуп.
Кези-кези келгенде,
Бийкечтүн көзү коюлуп.
Биз үн салып ырдасак,
Обон салып сындасак,
Айылдар калчу чогулуп.
Чаначтап кымыз жыйылып,
Сүт эмген козу союлуп,
Топко келген бечара,
Калуучу эле тоюнуп,
Бий болуш орун алуучу,
Ортосунан оюлуп.
Кези-кези келгенде,
«Манас» айттык бакырып,

Бээжиндин колун жапырып.
Манасчы бар мында деп,
Бирин бири чакырып.
Мен турган жерде башка акын,
Ырдоочу эмес батынып.
Айтыке гана үн кошкон,
Амандашып катылып.
Бүтүн тыңшап туруучу,
Адамзат жана макулук.
Кези-кези келгенде,
Тамаша менен таң аткан.
Кези-кези келгенде,
Күлкү менен күн баткан.
Кези-кези келгенде,
Эки көздөн кан аккан.
Кези-кези келгенде,
Бүт денеден тер аккан.
Кези-кези келгенде,
Тер кошулуп шор аккан.
Кези-кези келгенде,
Балбайына барганбыз.
Кези-кези келгенде,
Андан алик алганбыз.
Кыдыр аке Боромбай,
Мындан алик алганбыз.
Көл кылаасын кыдырып,
Тамашага канганбыз.
Калыгулдан кеп укпай,
Арманда болуп калганбыз.
Жылкайырдын Тилекмат,
Жилигин колдон алганбыз.
Балдай ырдан чуурутуп,
Балкытып жорго салганбыз.
Көп жашаган карыдан,
Далай бата алганбыз.
Кези-кези келгенде,
Алды, артым төр болгон.
Касиеттүү Таласка,
Кайрылбай Чокең кор болгон
Оозеки айтпастан,
Баргым келет Манаска
Укумумдан тукумум,
Кайрылар бекен Таласка.
Кези-кези келгенде,
Дарт чалдыгып кор болдум.
Кези-кези келгенде,
Күсөй кетти Мекеге.

Кези-кези келгенде,
Сыйбай кетти чекеге.
Кези-кези келгенде,
Кой теңешет текеге.
Кези-кези келгенде,
Тулпарыңдан бээ жакшы.
Кези-кези келгенде,
Атчаныңдан жөө жакшы.
Өгүздү сыйлап аттан өт.
Кези-кези келгенде,
Өзүңдү сыйлап жаттан өт.
Кези-кези келгенде,
Карынын сөзүн жаттап өт.
Кези-кези келгенде,
Сууну кечпей аттап өт.
Кези-кези келгенде,
Туйгунду кармап таптап өт.
Кези-кези келгенде,
Досуңду жоодон сактап өт.
Кези-кези келгенде,
Душман да болсо жактап өт.
Акылын таап кутулсаң,
Душманды жолго таштап от.
Жан кейиткен бузукту,
Каарыңа алып кактап өт.
Кези-кези келгенде,
Адамдын ишин актап өт.
Кези-кези келгенде,
Өз ишиңди тактап өт.
Кези-кези келгенде,
Темирге күмүш чаптап өт.
Кези-кези келгенде,
Аккан суудай шарылда
Кези-кези келгенде,
Шамал болуп арылда
Иштин шарты жок болсо,
Болбос ишке таарынба,
Кайрат күчтүн барында
Каптаган өрттөй жалында
Кези-кези келгенде,
Байдын даңкы малында
Кези-кези келгенде,
Аргымак көркү жалында.
Кези-кези келгенде,
Баланын көркү тилинде.
Кези-кези келгенде,
Кундуздун көркү жүнүндө.

Кези-кези келгенде,
Жан чыгар жели жүлүндө.
Кези-кези келгенде,
Айдын көркү түнүндө.
Кези-кези келгенде,
Жемиштин көркү гүлүндө.
Кези-кези келгенде,
Чөптүн көркү бүрүндө.
Кези-кези келгенде,
Найзанын көркү сүрүндө.
Кези-кези келгенде,
Шырдактын көркү түрүндө.
Кези-кези келгенде,
Бадалдын көркү түбүндө.
Кези-кези келгенде,
Жакшы аял көркү үйүндө.
Кези-кези келгенде,
Кагаздын көркү чийимде.
Кези-кези келгенде,
Чечендин көркү тилинде.
Кези-кези келгенде,
Кеменгер көркү илимде.
Кези-кези келгенде,
Жибектин көркү түйүндө.
Кези-кези келгенде,
Очоктун көркү жалында.
Кези-кези келгенде,
Чолпондун көркү таңында.
Кези-кези келгенде,
Куюндун көркү чаңында.
Кези-кези келгенде,
Тулпардын көркү табында.
Кези-кези келгенде,
Жөөктүн көркү чабында.
Кези-кези келгенде,
Караңгы көркү шамында.
Кези-кези келгенде,
Кыштактын көркү тамында.
Кези-кези келгенде,
Хандын көркү тагында.
Кези-кези келгенде,
Азамат көркү жарында.
Кези-кези келгенде,
Өзөн суу көркү шарында.
Кези-кези келгенде,
Уйдун көркү сүтүндө.
Кези-кези келгенде,

Балбандын көркү күчүндө.
Кези-кези келгенде,
Аянчы көркү түшүндө.
Кези-кези келгенде,
Калтардын көркү изинде.
Кези-кези келгенде,
Камандын көркү тишинде.
Кези-кези келгенде,
Устанын көркү ишинде.
Кези-кези келгенде,
Көгөндүн көркү тизимде.
Кези-кези келгенде,
Даамдын көркү жүзүмдө.
Кези-кези келгенде,
Берсе көркү күзүндө.
Кези-кези келгенде,
Жоргонун көркү тайында.
Кези-кези келгенде,
Жайлоонун көркү жайында.
Кези-кези келгенде,
Кыртыш көркү майында.
Кези-кези келгенде,
Канттын көркү чайында.
Кези-кези келгенде,
Акылдын көркү башында.
Кези-кези келгенде,
Асылдын көркү ташында.
Кези-кези келгенде,
Сулуунун көркү кашында.
Кези-кези келгенде,
Тарас кыз көркү чачында.
Кези-кези келгенде,
Ар бир нерсе түшүндө.
Кези-кези келгенде,
Сууктун көркү кышында.
Кези-кези келгенде,
Жашоонун көркү күн менен.
Кези-кези келгенде,
Уйкунун көркү түн менен,
Тузактын көркү чил менен,
Булбулдун көркү тил менен,
Молдонун көркү дин менен,
Бакшынын көркү жин менен,
Ушактын арты чуу менен,
Чыдамсыз өлөт уу менен,
Күлкүнүн көркү дуу менен.
Кези-кези келгенде,

Учуунун көркү шуу менен.
Кези-кези келгенде,
Казаттын көркү туу менен.
Кези-кези келгенде,
Жолдун көркү жоргодо.
Кези-кези келгенде
Жаназа көркү молдодо.
Кези-кези келгенде,
Табылга көркү олжодо.
Илгертен калган өнөкөт,
Бирин бири колдомо.
Айтылып жүрөт мурдатан,
Атанын жолун жолдомо.
Кези-кези келгенде,
Ушактын көркү калпында
Кези-кези келгенде,
Ууру чуусу аргында.
Азамат болсоң, эр болсоң,
Түз жүргүн да тартынба
Кези-кези келгенде,
Дүрбүнүн көркү коргондо.
Кумайык кырлуу кулжалуу,
Өңүүнүн көркү мергенде.
Кези-кези келгенде,
Чачтын көркү өргөндө.
Адамдыктын белгиси,
Айтканга көңүл бөлгөндө.

Гай-гай ай

Ал Алайдан бул Алай,
Ат бөлөдү жорго тай.
Сырдын башы малга жай,
Сыдыра бүткөн карагай.
Түбүндө чайы кайнагай,
Башында булбул сайрагай.
Түзүндө буудай айдагай,
Тоосунда малы жайлагай.
Ботонун козү жайнагай,
Кыздар колун байлагай.
Бешикке бала чулгагай,
Белине курун курчагай.
Бетине упа сыйпагай,
Энеге бала чуркагай.
Жаңгагын балдар чагагай,
Тайганы түлкү табагай.
Мергени кийик атагай,
Жалкоосу үйдө жатагай.

Жигиттер улак тартагай,
Төөгө жүгүн артагай.
Төлкөлөп чүкө калчагай,
Кышында казы чайнагай.
Бешикке куйрук байлагай.
Бала ооруп ыйлагай,
Желеде кулун туйлагай,
Тайлактын мурдун буйлагай.
Сөз кенин кулак угагай,
Аскадан кийин чубагай.
Алыска тулпар чурагай,
Асанчы эрте турагай,
Ушакты чындык убагай.
Гай-гай-гай-гай-гай ай,
Гай-гай-гай-гай-гай ай.

Кош Айтыке

Жумгалда Айтыке акын өлгөндө
Чоңдунун элге жарыялап ырдап турган
жери:

Калайык калк келгиле,
Кадырын баалап көргүлө.
Кадырман акын кетти деп,
Казаба тартып көмгүлө.
Жумурай журт келгиле,
Убайымын бөлгүлө.
Улукмандан кем эмес,
Уйпалабай көмгүлө.
Насыятын адамдын,
Унутпай айтып көмгүлө.
Изат кылып бата окуп,
Жаннатка жайын бергиле.
Чачылган алтын сөздөрүн,
Бирден издеп тергиле.
Жыл өткөрүп күзүндө,
Урматтап аш бергиле.
Кайрылбас сапар жол тартты
Боз кыядан кеч кайтты.
Калың элге таанымал,
Акыл менен эс кайтты.
Узак ооруп бактырбай,
Уу ичкендей тез кайтты.
Ушакчынын баарысын,
Сөзү менен көзгө атты.
Айтыкемдин алдында,
Кандай акын сөз катты.
Айрылып калдым улуудан,

Ак туйгун учту туурдан.
Теңдеши жок ырчы эле,
Айтылуу саруу уруудан.
Көк туйгун учту туурдан,
Коп кеңеш уккан улуудан.
Түяксыз кетти кайран эр,
Тукуму саяк уруудан.
Чыдай албайм буулугуп,
Ыйлабай карап түруудан.
Бүт сөзүң шекер бал эле,
Жаманга уусу бар эле.
Айта электе түшүнгөн,
Көкүрөгүң шар эле.
Аркаңды карап кылчайткан,
Алдыда жолуң тар эле.
Кулап кетчү немедей,
Асты-үстүңүз жар эле.
Дал ошого карабай,
Акылыңыз шар эле.
Капилет кеттиң дүйнөдөн,
Калкыңда жоктур күйбөгөн.
Калкыңда адам жок эле,
Кадырлап сизди сүйбөгөн.
Эгер кудай тилди алса,
Кезек-кезек бирди алса.
Ушакчы, бузук сүткордон.
Ордуңузга миңди алса.
Айтыкем кетти баласыз,
Тегирмен калды каласыз.
Сөз уккандар тек калды,
Оттору жок талаасыз.
Уятсыздар мындайда,
Уктай берер санаасыз.
Ойлонтпой тартты ал жайга,
Оорусуз жана жарасыз.
Тагдыр ушу болгон соң,
Барасыз да барасыз.
Устасыз калды дүкөнүң,
Устатсыз калды бүт элиң.
Балкасыз калды дүкөнүң,
Бал сөзсүз калды бүт элиң.
Дөшүсүз калды дүкөнүң,
Төкмөсүз калды бүт элиң.
Айтыкем эле абабыз,
Акылды кайдан табабыз.

деп ырдап, сөөгүн коюп келгенден кийин салт боюнча өкүрүп түшөт. Ошондо Чоңду көпкө чейин басылбай абакелеп өкүрө берет. Анда бирөө: «Ээй Чоңду, болду эми, өз

Айтышар акын калган жок,
Күлүккө кимди чабабыз.
Шуулдаган көбүк жок,
Кымызсыз калды сабабыз.
Бекбекей айтып терметпей,
Бешиксиз калды балабыз.
Учтуң да кеттиң дүйнөдөн,
Улуулар болбос күйбөгөн.
Бастың да кеттиң дүйнөдөн,
Балдарың болбос күйбөгөн.
Кылчайбай кеттиң дүйнөдөн,
Кыз-келин болбос күйбөгөн.
Кыяматка бузуку,
Артыңдан ушак сүйлөгөн.
А дүйнө жайы чын болсо,
Айтыке, бейиште жүрсүн ыр менен.
Бу дүйнөдөн тосчубуз,
Аңкыган жыттуу гүл менен.
Ажыдаар коркутпай,
Жутуп ийчү сүр менен.
Бааласа болот сөзүңдү,
Ай менен да күн менен.
Күн артынан түн келип,
Караңгы болот түрбайбы.
Болбос ишке бир жаман,
Аралжы болот түрбайбы.
Адилет дүйнө капкачан,
Жоголуп кеткен окшойбу.
Залим, зөөкүр, ушакчы,
Оңолуп кеткен окшойбу.
Телчиге элек сүткорлор,
Төрөлүп кеткен окшойбу.
Деги эле минтип отурса,
Күн чыкпастан токтойбу.
Ааламга теңдик болбосо,
Ай чыкпай калат окшойбу.
Өлбөй калар иш болсо,
Сактап калар күч болсо,
Асманга коргон сокпойбу.
Колунан келер иш болсо,
Бирин бири жоктойбу.
Арманда кеттиң Айтыке,
Алдыңда тозок жок болсун.
Адилет ырчы келди деп,
Бейиштен орун бош болсун, —

атаң өлгөнсүп, мынча неге күйүп-быштың» — дейт. Эл басылып бата-дуба кылгандан кийин Чоңду комузун алып, тароого камына электе мындай деп ырдайт.

Өгөй да болсо баламын,
Өчүмдү сенден аламын.
Күчүм келсе өзүңдү,
Көтөрүп жерге чабамын.
Туяксыз кеткен бууданды,
Тутансам кайдан табамын.
Колумдан келсе сендейдин,
Сай сөөгүн чагамын.
Чатак өскөн экенсиң,
Баркын билбей агаңдын.
Жиптеги иттей жулкунбай,
Жолуң менен сабангын.
Туу көтөрүп койгонсүп,
Туталанган урпагым.
Туурдан тайып Айтыкем,
Түйгунсуз калды Жумгалың.
Уу чоп чайнап алгансып,
Учаланган урганым.
Уруудан кетип Айтыкем,
Уясыз калды Жумгалың.
Адыраңдап жулкунат,
Абийирсиз урганым.
Айылдан кетип Айтыкем,
Акынсыз калды Жумгалың.
Уйпаланып чу дейсиң,
Урматты билбей урганым.
Уруудан кетип Айтыкем,
Устатсыз калды Жумгалың.
Төгөрөктү төп деген,
Дөөпөрөс урганым.
Төбөңдөн кетип Айтыкем,
Төкмөсүз калды Жумгалың.
Дүрбүтөсүң эрдиңди,
Дүңкүлдөгөн урганым.
Балка, дөшү, уста жок,
Дүкөнсүз калды Жумгалың
Айланайын Айтыке,
Ушундай беле тууганың?
Ошондой беле тууганың,
Тигиндей беле тууганың,
Момундай беле тууганың?!

деп комуздун кулагын (башын) нары-
бери булгалаганда баягы киши
көпчүлүктүн арасына тура албай калган
экен.

Илгери Чоңду акын чабышып бүткөн
бир айылга барып мындай деп
ырдаптыр:

Калк үчүн тууган азамат,
Калк тилине көнүүчү.
Калк четине жоо келсе,
Кармашып жатып өлүүчү.
Калк үчүн курман болдуң деп,
Кара жашын төгүүчү.
Кармаштан аман калгандар,
Калкына кайра келүүчү.
Казабалуу эл тосуп,
Кадырлап той берүүчү.
Эл үчүн тууган азамат,
Эл тилине көнүүчү,
Эл четине жоо келсе,
Эрегиштен өлүүчү.
Эл үчүн курман болду деп,
Эл чогулуп кемүүчү.
Эки көзгө жаш алып,
Эл-журту жашын төгүүчү.
Эрөөлдөн аман калгандар,
Элине кайра келүүчү.
Эли-журту кадырлап,
Жоокерге той берүүчү.
Эл четине жоо келсе,
Жан аяган киши эмес.
Коңшуң ачка отурса,
Нан аяган киши эмес
Ала турган жарынан,
Мал аяган киши эмес.

Чоңду менен Арстанбектин айтышы

Чоңду:

Оо, Арстанбек угуп тур,
Абайлап көңүл бүрүп тур.
Талас жердин атасы,
Сөзүмдүн жоктур катасы.
Пайгамбардан бата алган,
Бардык жандан каталган.
Манас жердеп өскөн жер.
Уй түгүндөй кытайдан,

Кыргыздын өчүн алам деп,
Кандуу жолго аттанып,
Алмамбет, Сыргак, Чубактан.
Катары менен айрылып,
Кабыргадан кан жутуп,
Бир алданы пир тутуп,
Көктү карай өкүрсө,
Көк жарылып, түн түшүп.
Жерди карай өкүрсө,
Жер жарылып, түн түшүп,
Айкөлүң аза күткөн жер.
Кабыргага кадалган,
Казалына жаралган,
Ажыдаардын заарына,
Каста¹ жерде сугарган,
Кара ниет капырдын,
Карам² огу кабылган,
Карттанып ичи жалындап,
Калк атасы эр Манас,
Жан таслим кылган жер.
Түмөн кыргыз күтүнө,
Түл орнотуп үйүнө,
Кара желек көтөрүп,
Кайгырып башын ийген жер.
Бул дүйнөдөн жалганда,
Табылбастыр мындай эр.
Арстанынан айрылып,
Кара кийип, кан жутуп,
Каныкей чачын жайган жер.
Кан ордодон баш кетип,
Камчы бою жаш кетип,
Карабет катын Каныкей,
Кара чок болуп күйгөн жер.
Кадырын билбей канкордун,
Абыке, Көбөш эки кул,
Кан жесирик какшатып,
Ымыркайын көтөртүп,
Букарды көздөй сүргөн жер.
Буркурап ыйлап Каныкей,
Булкунуп чачын түйгөн жер.
Эрезеге жеткенде,
Айкөлдөн калган Семетей,
Ашуу ашып, арбын жол басып,
Арманы түтөп, муңу артып,
Ата-Журту жердеген,

Алма, өрүгү бүрдөгөн,
Киндик кесип, кир жууган,
Кейиштүү иштер өтсө да,
Түпкү теги бир тууган,
Кең-Кол, Талас келген жер.
Айкөлдүн уулу жез туяк,
Айтып жүрөм ыр курап,
Улуулар айткан сөздү улап.
Саны кеткен кыргызды,
Сай-сайдан таап чогултуп.
Куну кеткен кыргызды,
Кыр-кырдан таап чогултуп,
Элдин баарын кошкон жер.
Эзелтен Талас озгон жер.
Айда алтын тапкан жер,
Алсыздарды баккан жер.
Күндө күмүш тапкан жер,
Күчсүздөрдү баккан жер.
Жардылары жалданып,
Жалгыз атын семиртип,
Той байгеге чапкан жер.
Кыздары кымкап кийген жер,
Кылыгы журтка тийген жер.
Балдары жорго минген жер,
Бири эмес баары эр.
Келиндери сымбаттуу,
Кемпирлери урматтуу.
Жылкысы сансыз мол болот,
Жылкы тийген кор болот.
Короосу толгон кой болот,
Кой уурдаган кор болот.
Журтта күндө той болот,
Ырчылары мол болот.
Айтылуу акын Арстанбек,
Айтышып көрсөк не болот?

Арстанбек:

Оо, Чоңду өнөгүм,
Ырдап көрчү бөлөгүн.
Таласты нечен көргөнмүн,
Талдап көңүл бөлгөнмүн.
Жумурадай жер экен,
Журт сөзү менен иши жок,
Жулунган ырчы көп экен.
Байкап көрсөм жериңди,
Кушчу, саруу элиңди.
Малга кенен жайыт жок,

¹ Каста — жашыруун.

² Карам — арам.

Мал уурдаса айып жок,
Башын кармар берен жок,
Баш калкалаар эрен жок,
Байыр кылар байы жок,
Өрнөк кылар бийи жок,
Өйдө-төмөн сүйлөгөн,
Сөз кадырын билбеген,
Алабарман эл экен.
Баш аягы биригип,
Бир көөкөргө сыйгандай,
Аймагы тар жер экен.
Айтар сөзүң кем экен.
Оо, Чоңду өнөгүм,
Жер жакшысын билбепсиң,
Жер соорусу Ысык-Көл,
Желдирип барып көрбөпсүң.
Эл жакшысын билбепсиң,
Чалкып жаткан коп бугу,
Чарбагын барып көрбөпсүң.
Касиеттүү көлүмдүн,
Каркылдап учат каздары.
Каса элечек кийинип,
Карыны көрсө ийилип,
Кастарлуу келет уздары,
Карысы келет нускалуу.
Чабагы ойноп көлүндө,
Береке бар жеринде,
Берени коп элинде.
Чарба малы мол болот,
Өйүз-бүйүз эл конуп,
Өлбөгөн адам зор болот.
Чечени элдин коп болот,
Чечпеген доосу жок болот.
Каз-өрдөгү көп болот,
Касташкан доосу жок болот.
Тоосу токой чер болот,
Тоосунда толгон шер болот.
Толгоп кармап илбирсти,
Токтоткон адам көп болот.
Толорсуктан чөп болот,
Топуктуу адам көп болот.
Кайберен койдой жайылат,
Адис кыраан мергендер,
Эчки, улагын сулатып.
Текесин атып кулатып,
Жарды менен жалчынын,
Жабыгып жүргөн малчынын,

Капшытын этке толтуруп,
Казан, аяк май кылат,
Калкынын көөнүн жай кылат.
Каркыра жердин соорусу,
Кыргыз-кыпчак конушу,
Белден шибер жайкалат,
Белсенип эрен мал табат,
Бир көргөндөр таң калат.
Жашыл тулаң аралап,
Жайдары көңүл салаалап.
Жашаган адам шаңданат.
Калк атасы кан Кошой,
Каркыраны жактырган,
Кысырыктан бактырган.
Көкөтөйдүн ашы деп,
Кыргыздын болсун башы деп,
Манаска киши чаптырган.
Жер соорусу Жети-Өгүз,
Эсиңден кетпейт бир көрүш,
Көрбөй калсаң чоң кейиш.
Кок Жайыкты жайласаң,
Элиртип кулун байласаң,
Өзүнчө жаткан бир бейиш.
Чычкан менен Даркандын,
Кудурети жетпестир,
Аны жомок кылып айткандын.
Манастын жери Талас деп,
Баян кылдың баятан.
Ал айтканың ырастыр,
Алдастабай тура тур.
Аламан ырчы сизде бар,
Алп манасчы бизде бар.
Уктуң бекен өнөгүм,
Келдибек «Манас» айтканда,
Шамал уруп, бүк болуп,
Боз үйлөргө жүк болуп,
Чагылган учуп чартылдап,
Кереге, уук карчылдап,
Үзүктөрү желпилдеп,
Түндүк жабуу салпылдап,
Эшиктери шалкылдап,
Ат дүбүртү угулуп,
Айыл калбай чогулуп,
Журт атасы Манастын,
Алмамбет, Сыргак, Чубактын,
Арбагы көзгө урунуп.
Кырк чоро кырдан суурулуп,

Кемпирлер турчу балпылдап,
Келиндер турчу калчылдап.
Желеде кулун чыңырбай,
Кымызга көңүл бурулбай,
Азынабай айгыры,
Аздектеп турчу бардыгы.
Төөлөр чөгүп жоодурап,
Карылары кобурап,
Койлор жуушап кепшебей,
Коңулда иттер эт жебей,
Барбадигер кудурет,
Паана болуп өзүнө,
Кара тору түспөлү,
Кыпкызыл болуп чыңалып,
Арча отундай чок болчу.
Ашырып айтаар «Манасты»
Ак уул, Куба уул кыргызда,
Андай адам жок болчу.
Түндүк бою түйүлүп,
Кереге бою керилип.
Коргошундай былкылдап,
Кор кызындай жылтылдап,
Он эки мүчө шалкылдап,
Бүт денеси балкылдап.
Он манасчы калтылдап,
Тар дүйнөнү унутуп,
Кең бейиште жүргөндөй,
Сыйкырдуу дүйнө аралап.
Керемет болуп кеткенин,
Көргөн жайым бар эле.
Көрбөгөн адам зар эле.
Чоң манасчы Акылбек,
Чогоол сөздү сүйбөгөн,
Чоюлган, сындуу жан эле.
«Чоң казатты» айтканда,
Чок түшкөндөй чартылдап,
Ээ-жаа бербей жети күн,
Элирчи жайы бар эле.
Андан кийин жети күн,
Бутун тартпай уктачу,
Аралап айыл чыкпачу.
Чынында да Акылбек,
Эл оозунда жүргөндөй,
Жаркырап күйгөн шам эле.
Калп айтып ыйман жебейин,
Манасчынын нары эле,
Мактагандай бар эле.

Балды тарткан аарыдай,
Бар адамды караткан,
Баамы артык жан эле.
Канаты сынып кайрылып,
Чоролордон айрылып,
Кабыргадан кан чыгып,
Кабылан Манас айкөлдүн,
Кан какшап түшүп ордого,
Кайгырган жерин айтканда,
Кабыргасы сөгүлүп,
Көзүнөн жашы төгүлүп,
«Манас» айтып жатканын,
Унутканын көргөнмүн,
Умсунуп көңүл бөлгөнмүн.
Тыңшап турган калайык,
Көрүп турган немедей,
Көзүнөн жашы тамчылап,
Кошулуп кошо ыйлаган.
Журт атасы айкөлдүн,
Арбагын чындап сыйлаган.
Кабылан кайран баатырды,
Кара жерге кыйбаган.
Оо, Чоңду өнөгүм,
Чөл жериңди сактабай,
Чөп ырыңды мактабай,
Чоң манасчы колдо бар,
Чоюлбай барып көрүп кел.
Көкүрөккө түйүп кел.
«Семетейчи» Назардын,
Кан жесири Каныкей,
Букарды көздөй качканын,
Төлгө кылып долунун.
Тайторуну чапканын.
Кара нөшөр жамгырдай,
Төгүп ырдап турганда,
Каныкейдин арманын.
Калк дилине жеткирип,
Чөгүп ыйлап турганда,
Ат дүбүртү угулчу,
Айыл калбай чогулчу.
Жетим-жесир зарына
Калк көңүлү бурулчу,
Салаалап жашы куюлчу.
Оо, Чоңду өнөгүм,
Аргымак минип жол жүрсөң,
Ат арытып мол жүрсөң,
Ашуу-ашуу кезең бар.

Касиеттүү көлүмдө,
Калп айтып, ырыс жебейин,
Арбагы зор Манасты,
Ашырып айтчу нечен бар.

Чоңду:

Оо, Арстанбек акыным,
Жомок сөзгө жакыным.
Көлдү айттың сыпаттап,
Келдибек менен Акылбек,
Келтирип айттың ызаттап.
Чынында да Арстанбек,
Ырчылыкта мыктысың.
Айтышам деген акынды,
Алкымдап алып жыкчысың.
Санат ырга мыктысың,
Сабалап ырдап чыкчысың.
Анда эмесе Арстанбек,
Бул сөздү мындай таштайлы,
Табышмактан баштайлы.
Айры-айры бел болот,
Ойлобой айтсаң жел болот.
Атасы өлсө не болот?
Эр өлүшсө жоо болот,
Энеси өлсө не болот?
Акыл уккан зор болот,
Ага-тууган бел болот,
Агасы өлсө не болот?
Кара чым басып денесин,
Карындаш өлсө не болот?
Жеңилиң жерден алуучу,
Жеңеси өлсө не болот?
Эзилип тосуп туручу,
Эжең өлсө не болот?
Балкытып түрчү денеңди,
Балаң өлсө не болот?
Тоту куштай кулпунган,
Кызың өлсө не болот?
Капшытыңды толтурган,
Катының өлсө не болот?
Журт жакшысы кадырман,
Акылман өлсө не болот?
Эки эл жоолашса,
Эби кетип доолашса,
Анын жайы не болот?

Арстанбек:

Оо, Чоңду өнөгүм,
Чойроңдобой тура тур.
Маселеңди табармын,
Бир оозуңду жабармын.
Атасы өлгөн кор болот,
Аталуу адам зор болот.
Аскар тоосу солкулдап,
Ураган менен тең болот.
Айткан сөзү кем болот.
Энеси өлгөн адамдын,
Чалкар булак соолуп,
Чаңкаган менен тең болот.
Эти бою эзилип,
Энедей сүйчү ким болот?
Агасы өлгөн адамдын,
Айтаарга сөзү кем болот.
Сени аркалап жүрчү ким болот?
Иниси өлгөн адамдын,
Чабаарга камчы кем болот.
Жатындаш сага дем болот.
Жатындаштан ажыраш,
Жалын менен тең болот.
Карындаш өлсө какшайсың,
Бир айлаңды таппайсың.
Жеңеси өлгөн адамдын,
Жеңи желден жыртылат,
Жакасы кирдеп кыркылат.
Эжеси өлгөн кишинин,
Эркелээр жери аз болот.
Эженин көзү өткөн соң,
Жээн деген жат болот.
Баласы өлгөн адамдын,
Бир өзөгү өрттөнүп,
Чок чачкан менен тең болот.
Байкуш болуп калды деп,
Бар эсинен танды деп,
Калк ичинде кеп болот.
Кызы өлгөн адамдын,
Кабыргасы бөлүнөт,
Кандуу жашы төгүлөт.
Келини өлгөн адамдын,
Кермеден аты бошонуп,
Кемиген менен тең болот.
Катыны өлгөн адамдын,
Куту кетет үйүнөн,
Куну кетет тирүүнүн.
Акылман өтсө дүйнөдөн,

Артында асыл сөз калат,
Эки эл жоолашса,
Элдиктен кетип доолашса,
Жетим менен жесирдин,
Саны элде көбөйөт.
Саясы кетет жериңдин,
Сандырактап ар жерде,
Саны кетет элиңдин.

Чоңду:

Анда эмесе Арстанбек,
Эзелки кепти таштайлы,
Эмкисинен баштайлы.
Жону чаар ак жолборс,
Жонду айланды билдиңби?
Бели чаар ак жолборс,
Белди айланды билдиңби?
Эки түгөй ак шумкар,
Эргип учту билдиңби?
Ат ойнотпос сары жон,
Ат ойнотту билдиңби?
Алтындан казык кактырып,
Бек байлатты билдиңби?
Көзү кыйшык кабылан,
Көрүп калды билдиңби?
Мурда жарык сары атан,
Чөгүп калды билдиңби?

Арстанбек:

Жону чаар ак жолборс,
Жонду айланды дегениң —
Жогорку казак болбосун.
Бели чаар ак жолборс,
Бел айланды дегениң —
Төмөнкү казак болбосун.
Эки түгөй ак шумкар,
Эргип учту дегениң —
Солтолордун Эшкожо,
Канай болбосун.
Ат ойнотпос сары жон,
Ат ойнотту дегениң.
Алтындан казык кактырып,
Бек байлатты дегениң —
Кокондордун саркерин
Коктуга салып айдаган,
Кол көтөртпөй жайлаган.
Куртканын чебин бекиткен,

Купшундаган сарттарды,
Кулдарындай кекеткен,
Кыргыздын кегин кайтарган,
Кытайдын мизин майтарган,
Атантай, Тайлак болбосун.
Көзү кыйшык кабылан
Көрүп калды дегениң —
Саяктардын чоң
Садыр болуп жүрбөсүн.
Мурду жарык сары атаң
Чөгүп калды дегениң — Сарбагыштын
Атаке баатыр болбосун...

ЭСЕНАМАН ЖААГАШ УУЛУ

Эсенаман менен Жеңижоктун айтышы

Эсенаман:

Аманбы, балам Жеңижок!
Абаңдын сенден кеми жок,
Ак калпактуу кыргыздан
Айтышарга теңи жок.
Аламан ырчы көп жүрөт,
Балам, айтканынын эби жок!
Эсенби, балам Жеңижок!
Эсеңдин сенден кеми жок,
Эки жаактуу пендеден
Эрегишер теңи жок.
Элимде ырчы көп жүрөт
Эки ооз кепке эби жок!
Кандайсың, балам Жеңижок?
Картаңдын сенден кеми жок,
Кара жаак пендеден
Каяша кылар теңи жок.
Калкымда ырчы коп жүрөт
Калжырай берген эби жок!
Өзгө сөзгө токтобой,
Өзүмдөн кабар берейин.
Өкүнчүң болор, карагым,
Өзүң тапкын дебейин.
Жалпы сөзгө токтобой,
Жайымдан кабар берейин.
Таарынчың болор, карагым,
Таап алгын дебейин.
Эми айтайын чыныңды,
Жашырбай төгүп сырыңды.
Түбүнөн бери бүт билем

Үч-Кошой сарттар тууганың,
Келтирдиң менин жинимди!
Кескендей кылам тилиңди!
Үч-Кошой менен кең
Талас Жерим ошол, Жеңижок.
Калың кытай уругу
Элим ошол, Жеңижок.
Киндигим кесип бууган жер,
Киримди чайкап жууган жер.
Эзелтен бери жай кылып
Ата-бабам турган жер!
Улуулардан кеп уктум,
Уламалап көп уктум,
Ушул жерде туулган
Уругуң кытай деп уктум.
Карылардан кеп уктум,
Кабарыңды көп уктум.
Калың кытай элинен
Тегин таштап тентиреп
Тентип кете берген дейт.
Уругу Сол Каратал
Ушул жердик элден дейт.
Беш уруу Солдон адашып
Кайда бардың, Жеңижок?
Берими жок жат өскөн, .
Жайга бардың, Жеңижок.
Берекелүү эл болот,
Биздин байга баргын, Жеңижок!
Алты уруу Солду унутуп
Кайда жүрдүң, Жеңижок?
Алымы жок жат өскөн
Жайда жүрдүң, Жеңижок.
Айдап тогуз мал берген,
Биздин байда жүргүн, Жеңижок!
Бул жерден кардың тойбосо,
Кайра баргын, Жеңижок!
Уругуң Сол Каратал
Убайым тартсаң алыңды
Сурарың айтчы, Жеңижок.
Асирет, арман, арзыңды
Угарың айтчы, Жеңижок?
Алты атаң Сол Каратал
Арбагың айтчы, Жеңижок.
Аксыга качып Таластан
Барганың айтчы, Жеңижок?
Андагы көргөн көп кордук
Тартканың айтчы, Жеңижок?

Аксылыкты билемин,
Ала көөдөк эл болот.
Баарысын байкап көргөмүн,
Марттыгы бизден кем болот.
Алты күнү ырдасаң,
Алеки чапан кийгизет.
А деген жерде биздин эл
Аргымак тандап мингизет.
Жети күнү ырдасаң,
Желети чапан кийгизет.
Жеткен жерде биздин эл
Жээрдени тандап мингизет.
Айылга келип ырдасаң,
Алтының ашып карк болот.
Ат мингизип чыгармак,
Бизде абалтан бери нарк болот.
Эзелтен бери эскимин,
Эл куруткан кескимин,
Элдир-селдир ырчынын
Элдешпей тилин кесчимин!
Чоң ырчы менен айтышкам,
Чоң атасын тааныткам!
Көп ырчы менен айтышкам,
Көптө байге бербеген
Көкжалдыгым таныткам!
Сайрасам кызыл тилим бар,
Санда жок сендей ырчыны,
Сандалтып кубар жөнүм бар.
Салпайбай, балам, тилимди ал!..
Мындан мурун аныктап
Көрдүң бекен көзүмдү?
Уламаңдан иликтеп
Уктуң бекен сөзүмдү.
Уга элек болсоң сөзүмдү,
Убара кылып издетпей
Учуратты кезиңди.
Таасын айтып мен атта
Таанытайын өзүмдү.
Кереметим көрүп ал,
Келтирди, балам, кезиңди!
Эсенаман эски атым,
Эл кыдырган кески атым.
Күкүктөй күндө күүлөткөн,
Күндүр-түндүр сүйлөткөн
Кош көмөкөй — тил катым!
Акын болсоң жооп бер,
Айтам сөздүн кыйбатын.

Акындыгың жок болсо
А да болсо зыйнатың.
Үч-Кошой менен кең Талас
Өз атаң жердеп өлгөн жер.
Өөктөп жатып чогулуп
Өкүрүп тууган көмгөн жер.
Өзөнүн бойлоп башынан
Өмүрүң өсүп өнгөн жер.
Өзгө жерде өкүнбөй
Өз элиңе көчүп кел!
Чоң атаң жердеп өлгөн жер,
Чогулуп тууган көмгөн жер.
Чоочун жерде өкүнбөй
Чоюлган журтка кайтып кел!
Калкың менен болбосоң,
Кайрат айтып не кылам.
Сөөлүм бар тилимде
Сөздөн кантип жаңылам.
Кабыл алсаң айтканды
Кайта келгин Таласка.
Өлсөң ыйлап көмүүчү
Өз үйүңдөн адашпа.
Жалдырап барып көзүңдү
Жат элдин көзүн каратпа!
Бирөөнүн жери жер болбойт,
Бирөөнүн эли эл болбойт.
Туурасын айтсам мен сага,
Туугандуу адам кем болбойт.
Башканын жери жер болбойт,
Башканын эли эл болбойт.
Артың ойлоп карагын
Айылдуу адам кем болбойт.
Эсиңди жыйып элиң тап!
Эзелки Талас жериң тап!
Өчүгүп калган жоо болсо,
Карап тургун, карагым,
Карылык сөздөн сүйлөйлү
Калкынан азып жүргөн бар,
Кайгырышып жүрбөйлү.
Кайрылып келсең кадырлап
Калдайган журтуң сүйбөйбү!
«Калкынан качкан акмак» деп,
Сага да бир кайдыгер сөзү тийбейби?
Капилет жерден жоо болсо,
Карөзгөй жалаа, доо болсо,
Каңгырап жүргөн акмак деп
Катындын тили тийбейби?

Каралашар тууган жок,
Кармап минер буудан жок,
Балам, кайгырып ичиң күйбөйбү?
Тентибей элге кошулсаң
Теңтуштар сени сүйбөйбү
Теминишкен жоо болсо,
Тексиз жерден доо болсо,
Тентиген элсиз акмак деп.
Тентектин тили тийбейби?
Теңдигин айтар киши жок
Телмирип ичиң күйбөйбү?
Угуп тургун карагым,
Үлгүлүү сөздөн сүйлөйлү.
Өзгө жерден келген көп
Улутунуп жүрбөйбү.
Өзү башка элден деп
Сага бир өжөрдүн тили тийбейби?
Өбөк кылар тууган жок,
Өмөчтөп минер буудан жок.
Балам, өрттөнүп ичиң күйбөйбү?
Карысы жаштай жыргаган,
Жаштары жаагын жаның ырдаган,
Калың кытай биздин эл,
Кара башың маң кылбай
Кайрылып, балам мында кел!
Баргандардан кеп уктум,
Баарысын байкап коп уктум.
Бакылдаган кайран эл
Сенин баркыңды билбейт деп уктум.
Каттагандан кеп уктум,
Кабарыңды коп уктум.
Кажылдаган калас эл
Сенин кадырың билбейт деп уктум.
Өзүңө жалаа, доо болсо,
Өзөгүн үзүп сен үчүн
Өмгөгүн салар жаныңда
Жакшың жок дейт, Жеңижок.
Өзөгүңдү дарт чалса,
Өпкө чабар жаныңда
Бакшың жок дейт, Жеңижок!
Карышып калган жоо болсо,
Каймана жалган доо болсо,
Каралашар жаныңда
Жакшың жок дейт, Жеңижок?
Кабырганды дарт чалса,
Кара болор жаныңда
Бакшың жок дейт Жеңижок.

Жангарачтын Осмонбек
Жакыныраак жакшы дейт,
Ажынын уулу Сулайман
Алабарман бакшы дейт.
Бир мүнөзү кармаса
Бой бербеген жинди дейт.
Антсе дагы башкарып
Аксынын ичин билди дейт.
Алибектин беш торпок
Айылдагы ашка орток
Торпокту бука сүзбөйбү,
Бактысыз болуп жат элде
Башыңа кайгы түшпөйбү?
Тууган жерин таштаган
Акылсыз көрдүм сендейди!..
Айсыз бир кара түн болсо,
Ала тополоң күн болсо,
Адашып өлсө мейли деп
Артыңдан киши издейби?
Таарынбагын, Жеңижок,
Табалбассың биздейди.
Алда кимден туулду Деп
Ар ким айтып артыңдан
Атасыз, тексиз уулбу деп.
Айың ушак кеп кылат
Акыры сени жеп тынат.
Аргымак элем арыдым,
Азамат элем карыдым.
Айыкпайт тийсе этиңе
Ажыдардын заарымын.
Анча-мынча жип тийсе
Айыктырчу дарымын.
Калдайгам калың журтума
Касиеттүү карымын.
Кашыңда Майкөт пириңди
Көзүңдү ачып тааныгын!..
Арка, Талас бай болот,
Жегени куйрук, май болот.
Таласка келип ырдасаң
Алтының ашып карк болот.
Асили кедей Аксылык,
Ичкени күрү чай болот.
Жай мезгили бир кызык,
Жайнап жылдыз, ай чыгат,
Кеңешип чукул жарышса
Тап берген жерден тай чыгат.
Тамандары кызыса,

Сары таман ат чыгат.
Сабак-сабак кат чыгат.
Элирип ырдап отурсам,
Эли-журтум жактырат.
Эскирсем да, жаш балам
Ийниме чапан жаптырам.
Беш-алты ооз ырдасам,
Алдыма ат тарттырам.
Жетеси жок, Жеңижок,
Жеталбайсың чапкылап.
Таамай элдин ичинде
Таптымбы, балам, эбиңди.
Кыйынсынган, Жеңижок,
Карыган чалдан жеңилди.
Улуулар менен айтышып
Угузба, балам кебиңди.
Айтышар болсоң үн катып,
Көпчүлүк элдин ичинде.
Күйүгүп, балам, асылба,
Курчтук кылып басылба
Өз атаңа жармашып
Өспөй калба жашыңда
Таасын күлүк тулпарга
Тай жетеби жакында!
Кары да болсо кадырлайт
Кушчу, Саруу талашып.
Какылдап ырдап отурсам
Кайыктай тилим жарашып,
Атымды уккан агайын,
Алдымдан тосуп сабашып,
Жеңижок сендей акындар
Чаңымда калат адашып.
Таамай ырчы сен болсоң
Таңшыт кызыл тилиңди
Таластан келип жолуктуң,
Таанып ал, Майкөт пириңди!
Тааныбасаң кагайын
Төрт чекене жиниңди,
Чындап туруп, Жеңижок,
Чыгарып көрчү үнүңдү?
Кайрылып качан табасың
Кадимки Талас конушту.
Токтолбостон, Жеңижок
Толгоп көрчү комузду.
Улуу-кичүү баарына
Угузуп көр добушту.
Каяша кылбай тилимди ал,

Кашыңда Майкөт пириң бар.
Кайда качып барасың,
Каршы алдыңдан жолукту.
Жигиттик-жаштык кийин деп,
Жеңижок колго тийди деп
Эсекеңдин айтканын
Элдин баары сүйдү деп.
Арттан ушак болбосун
Ак жеринен күйдү деп.
Калың жыйын сөз кылсын
Карыган Эсең алды деп,
Бышыксынган баланы
Бир сүйлөтпөй салды деп.
Толгой кармап капшыра
Толорсуктан чалды деп.
Жеткилең күлүк Эсеңе
Жеңижок жетпей калды деп!
Арышын кере жүгүрүп,
Алдыңкы буту бүгүлүп,
Адырлуу жерден сүрүлүп
Аргымак келди, жол бергин!
Атактуу Майкөт пириңе
Айып көрбөй кол бергин!
Күнчүлүк жерден жүгүрүп,
Күүлөнө буту бүгүлүп,
Капталдуу жерден сүрүлүп
Казанат келди, жол бергин!
Кашыңда Майкөт пириңе
Күнөкөр болбой кол бергин!
Эргий-эргий жүгүрүп,
Эликтей буту бүгүлүп,
Эңиштүү жерден сүрүлүп
Эсекең келди жол бергин!
Эсилиң Майкөт пириңе
Эңкейип барып кол бергин!
Жаркырап шоола тийгизген
Күнүң ушул, Жеңижок.
Кошуп айтсам шарият
Диниң ушул Жеңижок.
Айткан сөзгө кулак сал,
Акырекке түйүп ал
Абайлагын, карагын,
Алдыңда Майкөт пириң бар?!
Коп сөзүмө кулак сал,
Көкүрөккө түйүп ал.
Көтөрүлбөй байкагын,
Көрдүңбү Майкөт пириң бар!

Сыйынуучу нак маар
Пириң ушул, Жеңижок.
Күүлөнтүп күндө сүйлөткөн
Тилиң ушул, Жеңижок.
Майкөт сага пир болот,
Пириңе тийген ким болот?
Сендей-сендей ырчылар
Төрт чекене жин болот.
Тааныбасаң, карагым,
Таанытайын пириңди.
Каяша кылсаң кайрылып
Кагайын сенин жиниңди!..
Сырты болом суусардын,
Дарчысы болом ордонун.
Тазаланып жуунган
Даараты болом молдонун.
Угуту болом бозонун,
Чигити болом тозонун.
Карысам да, Жеңижок,
Казыр сенден озомун.
Кайда качсаң куткарбай,
Каршы алдыңдан тосомун.
Талыкпай жолго салдырчу
Таманы болом жоргонун.
Жаактууга жай бербес
Жаалылды өйлогун!..
Пириң Майкөт алдыңда,
Пейлиң балам, оңдогун!
Мөмөсү болом дарактын,
Шишеси болом арактын.
Жакасы болом, Жеңижок,
Торкосу алтын манаттын.
Тобокел кылчы көрөйүн,
Тоорулуп кайда бараттың?
Тамырын жайып тараткан
Сабагы болом санаттын.
Чабыттап эргип учарда
Чалгыны болом канаттын.
Каяша кылчы көрөйүн,
Каңгырап кайда бараттың?
Асылы болом жылкынын,
Артыгы болом ырчынын.
Айчылыкта той болсо
Алкынып ырдап турчумун.
Айтышамын дегенди
Айттырбай тилин бүүчүмүн.
Ары жок сендей ырчыны

Алкымдап тойдон куучумун.
Торусу болом жылкынын,
Торгою болом ырчынын.
Топ жыйындын ичинде
Торгойдой сайрап турчумун.
Томпойдой болгон жетимдин
Токмоктоп тилин буучумун.
Тогонек берген жетимди
Тобумдан алыс куучумун.
Күлүгү болом жылкынын
Күкүгү болом ырчынын.
Күлдү журттун ичинде
Күкүктөй сайрап турчумун.
Күүлөнүп келген ырчынын
Күрмөлтпөй тилин буучумун.
Күүлөнгөн сендей жетимди
Күнөөлөп топтон куучумун!
Бууданы болом жылкынын,
Булбулу болом ырчынын.
Бурулушта той болсо,
Буйдалбай сайрап турчумун.
Булкунуп турган ырчынын
Буйдалтпай тилин буучумун!
Кетсе да жашым картайып,
Кетелек мизи курчумдун.
Аргымак аттай жулкунуп
Арышты мен да керейин.
Мөөнөтү келген сөзүмдү
Мөндүрдөй төгүп себейин.
Жайы жок жамсак күлүктү
Жаныма кантип теңейин!
Айтып көрчү, Жеңижок,
Акындыгың ченейин.
Айтканыма жооп бер,
Андан башка не дейин.
Чыгарып көр үнүңдү,
Сага кезек берейин.

Жеңижок:

Он сегиз миң ааламды
Бир жараткан эмеспи.
Эң биринчи дүйнөгө
Нур жараткан эмеспи.
Суук кыштын булутун
Сур жараткан эмеспи.
Эмгексизди энчиден
Кур жараткан эмеспи.

Аалам жашап турсун деп
Күн жараткан эмеспи.
Алмаштырган күн менен
Түн жараткан эмеспи.
Буруксутуп атырдай
Гүл жараткан эмеспи.
Булбулдарга шайырдык
Үн жараткан эмеспи.
Бардык жанга насипти
Бир жараткан эмеспи.
Алтын нурун төгүлтүп
Ай жараткан эмеспи.
Жылдыздарын жайнатып
Шай жараткан эмеспи.
Асман жердин арасын
Кең жараткан эмеспи.
Адамзаттын баарысын
Тең жараткан эмеспи.
Жайда салкын болсун деп
Жел жараткан эмеспи.
Жерден берип ырыскы
Эл жараткан эмеспи.
Көл бойлотуп учуруп
Куу жараткан эмеспи.
Чөл жашарып күлсүн деп
Суу жараткан эмеспи.
Өрдөк, каздын баарысын
Көлдө кылган эмеспи.
Өлгөндөрдүн баарысын
Көрдө кылган эмеспи.
Кайберендей күлүктү
Төрдө кылган эмеспи.
Курт-кумурска жайларын
Чөлдө кылган эмеспи.
Берекенин баарысын
Жерде кылган эмеспи.
Жер-дүйнөнүн туткасын
Элде кылган эмеспи.
Өмүрдү чак жаратып
Пенде кылган эмеспи.
Жердин үстүн жайнатып
Бак жараткан эмеспи.
Кээ бир жанды көбөйтпөй
Так жараткан эмеспи.
Ар жанга ажал, өмүрдү
Ак жараткан эмеспи.
Казак Майкөт пирим деп

Жиндептирсиң, Эсеке!
Карыганча пириңди
Билбептирсиң, Эсеке!
Ооздун көркү отуз тиш,
Тил жараткан, Эсеке.
Тил сүйлөтпөй айбанды
Тим жараткан, Эсеке.
Карыганча Майкөттү
Мазар кылып кармапсың.
Эл чогулган мечитке
Эч бир басып барбапсың.
Сапка туруп, башыңды
Сеждеге түк салбапсың.
Тантып ырдап отуруп,
Шайтандарга кошулуп,
Ырас айтсам, Эсеке,
Ыманыңды жалмапсың.
Эми, Эсеке, анык ук,
Айтканымдын баарын ук.
Алжып кетпей бекерге
Кулагыңды салып ук!
Анык туулган башында
Ата-энебиз адамдан.
Ай-ааламдын жүзүнө
Адам өсүп таралган.
Күндүн алтын нурунун
Күчү менен жаралган.
Албаптырсың эч кабар
Адал менен арамдан.
Эми өрдөктөй учуп келейин,
Өзүмдөн кабар берейин:
Өзүңөр байкап көргүлө,
Өнөрүм артса жеңейин,
Өнөрүм сенден кем болсо,
Өларман экен дебейин.
Каздай учуп калкылдап
Калкымдан кабар берейин.
Калыстык кылып көргүлө,
Кадырым ашса жеңейин.
Кадыры сөзүм кем болсо,
Карыган экен дебейин.
Ата-бабам баарысы
Таласта болгон туругу.
Уругум Сол Каратал —
Калың кытай уругу.
Жан болуп жаңы жаралып
Жаркырап шамым жанган жер,

Келгенимди белгилеп
Киндик каным тамган жер,
Ата-энем күлүп кубанып,
Алдейлеп сүйүп алган жер.
Баарысын билем, эсимде
Калдайган кытай — биздин эл.
Аксарбашыл кой союп
Ак түлкүсүн чалган жер.
Аргасыздан мен кетип
Алыс болуп калган жер.
Балалык кезде жүргөн жер
Бар-жокту билбей каткырып.
Туугандан кетмек бөлүнүп
Турмуштун түзү жат кылып.
Өмүрдүн жолу ар түрдүү
Бурула берет турбайбы.
Ар нерсеге кезигип
Уруна берет турбайбы.
Дүйнөдө жоктон бар болуп
Туула берет турбайбы.
Кайрадан бардан жок болуп
Кубула берет турбайбы.
Ар жерден буйруп туз-насип
Татыла берет турбайбы.
Аракет кылса, ырыскы
Чачыла берет турбайбы.
Атам өлүп жашымда,
Айламды таппай башында,
Арка болчу ага жок
Айланып турчу кашымда.
Энем өлүп жашымда,
Эсимди таппай башында,
Эрмек кылар ини жок
Имерилчү кашымда.
Арка кылар ага жок,
Азып кеттим Аксыга.
Ашуусу бийик бел ашып
Басып кеттим Аксыга.
Ак никелеп жарымды
Алган жерим Аксыда!
Тээк кылар ини жок
Тентип кеттим Аксыга
Тегеректен жай таппай
Минтип кеттим Аксыга.
Үй-жай күтүп үйлөнүп
Ушинтип жүрсөм Аксыда.
Каралап баргам ал жерге

Таякемди-тагамды.
Арка кылып эркелеп
Ата-энем кылдым аларды.
Туурлай тууган жер болсо
Туугандан качып барамбы?
Жетимдин ашын ичирбей,
Жесирдин тонун кийгизбей,
Жетелеп барып өстүргөн
Жемелеп сөзүн тийгизбей,
Алар менен кеңешпей
Эсеке, кантип келем билгизбей?!
«Баркыңды билбейт» деп айтып
Басынткансып сүйлөдүң.
Бардык эл сыйлап баркташат
Баамды чалып, билбедиң.
«Кадырыңды билбейт» деп
Каймана сөздү сүйлөдүң.
Калкымдын баары каалашат,
Чалым, кадырымды билбедиң.
Урматташат баарысы
Улуу-кичүү карысы.
«Аламан эл» деп айтасың
Алардын алыска кеткен арышы!
Ызат кылат баарысы
Ырыстуу элдин карысы.
«Ылайыксыз эл» дейсиң
Алардын ыраакка кеткен арышы!
Арканын эли бай дедиң
Жегени куйрук май дедиң.
Аксынын эли жарды деп,
Ичкени куру чай дедиң!
«Алтын казык Аксы» дейт,
Аркыты менен жакшы дейт.
Алжыганың болбосо
Айтаар сөзүң билбедиң!
Баятадан аңшаңдап
Балаңа кезек бербедиң.
Жеңип кетчү немедей
Жээлигип колуң сермедиң.
Майкөттү кылып колдоочу
Курган чал, мынча дегдедиң?!
Күңгүрөнүп ыйлагам
Күйөрүмдүн жогунан.
Эне-атасыз жетимдин
Эмне келмек колунан?
Кулак салып угуп тур
Кутулайын жообуңан:

Кутургансың мактанып
Курсагыңдын тогунан.
Багарга тууган болгон жок
«Байкуш» деп боор ооруган.
Балапан түлөк жаш кезде
Басынтып кырсык тооруган.
Жергемден кеткем бөлүнүп
Жетимдик менен оорудан.
Ала качып жанымды
Барган жерим Аксыда.
Аман сактап өлүмдөн
Калган жерим Аксыда.
Айтканымды жок небес
Алган жарым Аксыда.
Алтын боолуу ак туйгун
Салган жерим Аксыда.
Алгын жака кыйбат тон
Кийген жерим Аксыда.
Ата-энемдей ардактап
Сүйгөн жерим Аксыда.
Бакыт шамы жаркырап
Күйгөн жерим Аксыда.
Атка минип алчактап
Жүргөн жерим Аксыда.
Анык жыргал дооронду
Сүргөн жерим Аксыда.
Көңүл ачып шаттанып
Күлгөн жерим Аксыда.
Качырышар жоо болсо,
Карөзгөй жалаа доо болсо,
Каралашар элим бар.
Кабыргамды дарт чалса,
Кара болчу белим бар!
Өчөгүшөр жоо болсо,
Өзгөчө жалган доо болсо,
Өзгөчөлөр элим бар.
Өзөгүңдү дарт чалса,
Өбөк болчу белим бар!
Тарбиялап өстүргөн
Таяке-тага дагы бар.
Тели-теңтуш, тең курбу.
Тектүү элим дагы бар.
Кайгырбагын, Эсеке,
Каралашар табылар!
Байкагын, Эсе, сөзүмдү,
Айнектей ачам көзүңдү
Абышка болгон кезиңде

Адашып айттың сөзүңдү.
Баарысын айтып нетейин,
Башка сөзгө өтөйүн.
Баятан айткан сөзүңө
Баяндап жооп берейин.
Мөмөсү болсоң дарактын,
Айылдан балдар келбейби?
Ары-бери имерип
Акылын тиш илбейби?
Арка этектеп теришип
Ар кайсы жерге жебейби?
Данегиң чирип кык болор,
Кабыгың чирип жок болор,
Өмүрүңдүн акыры
Ушундай болуп токтолор!
Шишеси болсоң арактын
Мас адам сени сыйлайбы?
Таамайлап кармап мойнуңду
Ташка чаап урбайбы?
Тамтыгы кетип быркырап
Талкаланып сынбайбы?
Койкойгон мойнуң жоголуп,
Кокуй, чал, жаның тынбайбы?
Абайдагын, Эсеке,
Ичегинди күйгүзүп
Ичиңе барса уу болот.
Арагы анын суу болот.
Көрүнгөнгө жүлүнтүп
Көпчүлүккө чуу болот.
«Эсекең жинди болду» деп
Эл ичинде дуу болот!
Аракеч болсоң мас болуп,
Агаин менен кас болуп.
Ажалың жетип сен өлсөң,
Балдарың базар барбайбы.
Олуя-ата тараптан
Айтылуу шарап арактан.
Аябай арбын албайбы?
Бейитиңе бүт атап,
Балдарың арак бербейби?
А дүйнө жайга барганда,
Абышкам, арактан азап көрбөйбү?
Жанкүр-нүңкүр бериште
Жетимиш батман күрсү алып
Жаныңа басып келбейби?
«Рабиң кимдер?» дегенде
Келмеге тилиң келбесе,

Күрсү менен бир коюп,
Сазайыңды бербейби?!
Ойлонбой туруп айтылган
Оозуңда жаман кеп турат.
Эсекем каапыр болду деп
Эл айтып ушак кеп кылат.
Күүлөнүп буудан чуркаса,
Сендей, күлүктөр баспай тек турат!..
Сырты болсоң суусардын,
Эссиз бала кийбейби.
Эңкейип алса кокустан,
Жалыңга башы тийбейби.
Кылканы күйүп бырыксып
Кыйноого башың кирбейби?
Көркүң кетип күйпүйүп
Көргөн адам күлбөйбү?
Жакасы болсоң манаттын,
Бүркүткө сени алдырар
Кызыл түлкү экен деп,
Жака кылып салдырар.
Кийинчерээк эскирип
Кылы сынар кырчылып,
Тыбыты түшөр тытылып.
Каларсың, чалым, калдырап
Жаргак болуп жышылып.
Угуту болсоң бозонун,
Ородо сасып өнбөйбү.
Ары жок сендей как баштын
Ажалы жетип өлбөйбү.
Алакан жайып дубага
Агаин-тууган келбейби.
Шибер угут өндүрөр
Сокуга салып чакалап,
Сок билек менен талкалап,
Көрбөгөндү көргөзөр
Таруу шакка коштуруп.
Ботко кылып кайнатар,
Челекке куюп ачытып
Бозокорго тандатар.
Калтадан сүзүп өткөрүп,
Калганын уйга чайнатар.
Улам-улам өзгөрүп,
Мурунку кейпи жок болуп,
Акырында сыгылып,
Алжыган, чалым, топ болуп,
Күрөң үй аймап бүтүрүп,
Көйрөң чал калар жок болуп?

Бозокор болсоң мостойтуп,
Эки көзүң тостойтуп,
Токтотпой айдап өзүңдү
Тозокко түртө салбайбы?
Чапчакка бозо калтырып,
Чаңкаса суусун кандырып,
Батага келген элдерге
Балдарың бозо бербейби.
Бозо салып бербесе,
Пулу ордуна келбесе,
Шааниси жок деп сендейди
Шайтандар жаман көрбөйбү?!..
Сабагы болсоң санаттын
Өзүн-өзү күүлөйбү?
Өкүрөңдөп өйдөлөп
Обу жок сөздү сүйлөйбү?
Салабаттуу жакшы адам
Салттуу сөзгө кирбейби?
Чалгыны болсоң канаттын
Чабыттарсың, учарсың,
Жаның калбай жалпаңдап
Чар тарапка сызарсың.
Ары-бери жүгүрүп
Чамаң калар тытылып.
Талаада калган немеңди
Жок кылар шамал учуруп!
Чигити болсоң гозонун,
Астына чоң таш жаткырып.
Үстүнөн дагы бастырып,
Баш-аягын бекитип,
Баскыч салып кысылтып,
Азабың берип колуңа
Агызар майың сызылтып!..
Даараты болсоң молдонун,
Кумганга суу куюлган.
Колуна алып койкойтуп
Кожо-молдо жуунар.
Байкап көрсөң, Эсеке,
Кандайча мунун оңу бар?
Алтымыштан ашканда
Арып калган экенсиң.
Акыл менен эсиңден
Танып калган экенсиң.
Азуу менен тишиңден
Чалып калган экенсиң.
Карууң кетип шылкылдап
Карып калган экенсиң.

Азабы көп тозокко,
Барып калган экенсиң.
Жаратканды унутуп,
Жаныңдагы Майкөттү
Мазар кылып, пир тутуп
Жарып калган экенсиң!..
Таманы болсоң жоргонун,
Какыратып таш басар.
Туягың кетип түгөнүп,
Таманыңды какшатар.
Темтеңдеп баспай жүгүнүп
Теминсе көзүң жаш басар!..
Күлүгү болсоң жылкынын
Күнүгө тойго минбейби?
Күкүгү болсоң ырчынын
Күүлөнсө кыргый тийбейби?
Күкүгү болом деп жүрүп,
Көптөн алдап жеп жүрүп,
Күнөөгө башың кирбейби?
Бууданы болсоң жылкынын
Булкунтуп тойго минбейби?
Булбулу болсоң ырчынын
Бурулуп кыргый илбейби?
Булбулу болом дегениң
Мындан-андан жегениң
Бузуктукка кирбейби?..
Торусу болсоң жылкынын
Токмоктоп тойго минбейби?
Торгою болсоң ырчынын
Тоо түрүмтай илбейби?
Торгою болом деп жүрүп,
Топтон алдап жеп жүрүп,
Тозокко башың кирбейби?..
Асылы болсоң жылкынын
Алкынтып тойго минбейби?
Акыны болсоң ырчынын,
Алжыган сөздү сүйлөйбү?
Акыны болом деп жүрүп,
Андан-мындан жеп жүрүп,
Азапка башың кирбейби?
Жаак чачың алдырбай
Жүндүү болгон экенсиң.
Жаратканың унутуп,
Жинди болгон экенсиң.
Жабдык салып шайтанга
Минги болгон экенсиң.
Жаннат турса, тозокко

Кирги болгон экенсиң.
Желке чачың алдырбай
Жүндүү болгон экенсиң.
Жыйылган топко каркылдап
Үндүү болгон экенсиң.
Жетелеп Майкөт жүргүдөй
Миңги болгон экенсиң.
Баарынан безип, жатыркап
Пир болду Майкөт казагың!
Билбесең айгып билдирем
Ким экенин мазарың.
Анык, Майкөт пир болсоң
Ашкан кыйын эр болсоң,
Ушул жашка чыкканы
Канча КИП1И жасадың?!.
Баатырсынып, Эсеке,
Байлыгыңа мактанба.
Бүт баарынан безипсиң
Бир Майкөттү тапканга.
Караанын көрбөй калкыңдын,
Каларсың түшүп капканга.
Тиштенип барып жатарсың
Тизеден мыткып чапканда.
Баятан бери айтканың
Мааниси жок ыр болду
Бүтүн качып баарынан
Майкөт сага пир болду
Айтканыңдын баарысы
Аябаган чыр болду
Жети атаңды унутуп,
Жолоочуну пир тутуп,
Сандырактап, Эсеке,
Сага кандай сыр болду?
Арышын кере жүгүрүп,
Алдыңкы буту бүгүлүп,
Адырлуу жерден сүрүлүп
Аргымак келсе, жол бербейм!
Атактуу Майкөт пириңе
Айыпкер болуп кол бербейм!..
Күнчүлүк жерден жүгүрүп,
Күүлөнсө буту бүгүлүп,
Капталдуу жерден сүрүлүп
Казанат келсе, жол бербейм!
Кашыңда Майкөт пириңе
Күнөкөр болуп кол бербейм!
Эргий-эргий жүгүрүп,
Эликтей буту бүгүлүп,

Эңиштүү жерде сүрүлүп,
Эсекең келсе, жол бербейм!
Эсилиң Майкөт пириңе
Эңкейип барып кол бербейм!
Эскирип кеткен казагым,
Эзелки өткөн сөздөн чач,
Эшендигиң бар болсо,
Эсекеңдин көзүн ач,
Эшендигиң болбосо,
Эшектей болбой нары кач!
Картайып кеткен казагым,
Кадимки өткөн сөздөн чач.
Карыяңдын көзүн ач.
Калпалыгың жок болсо.
Качырдай болбой нары кач!..
Адал эмгек — динибиз,
Ата-баба — пирибиз.
Көпчүлүктөн адашсак,
Кандай болот күнүбүз?
Тантырактап адашпай
Таза жолго жүрүңүз.
Жол көрсөтүп отурган
Мен, Жеңижок, иниңиз.
Эс-акылдан адашпай
Элдин салтын билиңиз.
Ала кетем Аксыга,
Ар кылбастан жүрүңүз.
Билип жүрсөң, бир тууган,
Бирге болот түбүбүз.
Ойдогунун баарысын
Орду менен кам кылган,
Эзелкиден калган иш
Эл-журт үчүн жам кылган.
Карманың пир болсо,
Каалаганың дин болсо,
Арстанбапта кожо бар —
Арман кылбай шого бар.
Билип сөздү так айтып,
Бейлиңди агартып,
Пирим дебей Майкөттү
Пикириңди оңоп ал!
Ай кыярып баркырап
Баткан жайы кайда экен?
Ата-бабаң чогулуп
Жаткан жайы кайда экен?
Азезилди таш менен
Аткан жайы кайда экен?

Таңкы сары жылдыздын
Баткан жайы кайда экен?
Топ олуя биригип
Жаткан жайы кайда экен?
Учсуз-түпсүз ааламга,
Үлөштүрүп адамга
Ырыс менен насипти
Чачкан жайы кайда экен?
Айтчы, бейиш эшигин
Ачкан жайы кайда экен?
Олуялар байыстап
Турган жери кайда экен?
Азезилди таш менен
Урган жери кайда экен?
Мээрим тонун жамынган,
Эрте туруп камынган,
Кол куушуруп калкынын
Кадырына багынган,
Көзү көргөн чындыкты
Көңүлүнө толтурган,
Акыл сөзүн үйрөткөн,
Ак туйгундай түлөткөн
Ажымат атам — ошо бар,

Жеңижок ырдап бүтүп терин сүртүнүп, оңдонуп отурат. Жүз баштуу үйдүн ичи толгон эл туурдуктарын каңтарып, туш-туштан тыңшап жүрүшкөндөр андан көп. Жеңижоктун ырдаганына калың эл таң калат. Майкөт адегенде элге карап: «Бали, балам, Жеңижок, жумыры басты, кызыл тилди адамда сенден аскан акын болмас, рахмет!» — дейт да анан Эсенаманга кайрылып: «Аулемин», «мазарыңмын», «пириңмин» деп мен сага кашан айтып эдим! Өзиң көтерип уруп жыгып, төрт аягыма бууп бердиң. Балаң бауздамастан тирилей теримди тескери сыйрып салды. Энди айтар не сөз калды. Ырахмет, балам Жеңижок, мен айтыспай ак жыгылдым», — дейт.

Эсенамандын Чоңду ырчы менен табышмак айтышып ырдаган ыры

Чоңду:

Бурай-бурай сөз келди,
Балам, бурачы жерге кез келди.
Толгой-толгой сөз келди,
Балам, толгочу жерге кез келди.
Алыс менен жакындын,
Ченин алган бар бекен?
Кызыл жылаан ширгелеп,
Кымыз ичкен бар бекен?
Сары жылаан ширгелеп,
Саамал ичкен бар бекен?

Арманда болбой, кошо бар!
Карыганда келиптир
Көп калжыраар кезегиң,
Билбей жүргөн экенсиң,
Пирдин кандай экенин.
Айтып берсин толуктап
Арсыз Майкөт эшениң.
Келер сөздүн кезегин.
Жети атамды бүт билем
Жерим Талас экенин.
Аксыга жүр мен менен
Айыкканча кеселиң!
Талашы жок эч кимдин,
Талас тууган — Мекеним!
Болбосун десең маскара,
Уруксат бер Ташкара,
Соолугуп келгин дартыңдан,
Сооп үчүн ала кетемин!
Токтотоюн сөзүмдү,
Көпчүлүк көңүл бөлгүлө.
Кимдин сөзү жүйөлүү
Калыстар сынай бергиле!
Кесирленип унуттуң

Узун жыгач башынан,
Улап алган ким экен?
Эки жыгач башынан,
Эптеп алган ким экен?
Туура жаткан жыгачтан,
Чек чыгарган бар бекен?
Тубар-тубар жыгачты
Туурап алган ким экен?
Аштан ырдап ат алдың,
Тойдон ырдап тон алдың.
Муну таап айтып бер,
Муну таап айтпасаң,
Эсеке, алганыңды кайтып бер.

Эсенаман:

Кудайдын жайын билбейсиң,

Курандын сөзүн сүйлөйсүң,
Кадимки каапыр болдуң сен,
Чалыяр жайын билбейсиң,
Чаар китеп сөзүн сүйлөйсүң.
Чала каапыр болдуң сен,
Бериште жайын билбейсиң.
Асмандагы айыңдын,
Батар жери кыбыла.
Азистерич чогулуп,
Жатар жери Медина.
Алакандай никенин,
Адалдыгы (алемдүү) алаңда.
Муну билбес ырчынын
Ичкен ашы арам да,
Анын өз башына залал да.

Чоңду:

Бурай-бурай сөз келсе,
Бурачы жерге кез келсе,
Толгой-толгой сөз келсе,
Толгочу жерге кез келсе,
Беш убаккы намаздын
Аксакалы кайсы экен?
Таңга маал болгондо,
Келбейт сопу уйкусу,
Кайсы болот Чоңду аке,
Кураныңдын кулпусу?
Кой кыштатып короого,
Сооп алган бар бекен?
Өткөн менен кеткенден,
Жооп алган бар бекен?

Эсенаман:

Беш убаккы беш намаз,
Аксакалы «Багымдат».
Таңга маал болгондо,
Келбейт сопу уйкусу.
Кайда болот дегениң —
Кураныңдын кулпусу,
«Кулкулдават» эмеспи.
Өткөн менен кеткенди,
Сооп алат дегениң —
Оң ийниңде бериште.
Сактап турат турбайбы,
Сол ийниңде бериште.
Күнөөң менен соопту,
Каттап турат турбайбы.

Эмесе, мен — бериште, сен — шайтан,
Билбесем сөздү неге айтам.

Чоңду:

Камыш башы калк этет,
Бул эмине болуучу?
Жекен башы желп этет,
Бул эмине болуучу?
Жер чапчыган чалбуура,
Бул эмине болуучу?
Желини сүттүү куу инген,
Бул эмине болуучу?
Кумурсканы кой кылып,
Кумга жайган бар бекен?
Чегирткени ат кылып,
Черүүгө минген бар бекен?
Көпөлөктү ат кылып,
Көл кыдырган бар бекен?
Сокбилекти кыз кылып,
Эрге берген бар бекен?
Кара тоонун боорунда,
Казык каккан бар бекен?
Кунан койдун куйкум эт,
Бутун жеген бар бекен?
Бедел менен Жайыктын,
Белин ашкан бар бекен?
Узун чыбык колго алып,
Жар кыдырган бар бекен?
Токумдугун тердетип,
Түндө жүргөн бар бекен?
Кара тоонун башына
Ат ойноткон бар бекен?
Карлуу тоонун бооруна,
Кар бургуткан бар бекен?
Эки таштын түбүнө,
От жактырган бар бекен?

Эсенаман:

Камыш башы калк этсе,
Казы элечек эмеспи.
Жекен башы желп этсе,
Желке чачың эмеспи.
Желини сүттүү куу инген,
Өз энекең эмеспи.
Жер чапчыган чалбуура,
Өз атаңыз эмеспи.
Кумурсканы кой кылып,

Кумга жайган шайтаның.
Көпөлөктү ат кылып,
Көл кыдырган шайтаның.
Сокбилекти кыз кылып,
Эрге берген шайтаның.
Кара тоонун бооруна,
Казык каккан капканчы.
Кунан койдун куйкум эт,
Бутун жеген карышкыр.
Жети төрдүн башына,
Шерне жеген боз балдар.
Бедел менен Жайыктын,
Белин бууган арыкчы.
Узун чыбык колго алып,
Жар кыдырган балыкчы.
Токумдугун тердетип,
Түндө жүргөн каракчы.
Кара Тоонун башынан,
Ат ойноткон бүркүтчү.
Карлуу тоонун боорунда,
Кар бүргүткан куу түлкү.
Эки таштын түбүнө,
От жактырган жылкычы.

Аккан суу

Аягы бийик ак жалтаң
Таштан чыккан аккан суу.
Ак жалтаңдын боорунан
Канат алган аккан суу.
Көк зооканын боорунан
Канат алган аккан суу.
Баш, аягы былкылдак
Дайра болгон аккан суу.
Бир чымындай жаныңа
Пайда болгон аккан суу.

СОЛТОБАЙ ТОКТОБОЛОТ УУЛУ

Боромбайдын керээзи

Кадырлуу журт башчысы өлөрүндө өзү менен коштошкону чогулуп келген элине осуят калтырып, керээзин айтышы салт болгон.

Бугу уруусунун башчысы Боромбай да өлөрүндө керээзин айтып, эли-журту менен коштошкон экен.

Керээз кебин баштады
Керээз кебин укмакка
Калың бугу жыйылды,
Тагдыр ажал ушу экен,

Төгөрөктүн төрт бурчун
Жайгап алган аккан суу.
Адамзатка көп пайда
Кылып жаткан аккан суу.
Ак буудайың буралып
Чыгып аткан аккан суу.
Баш аягы былкылдак
Жылып жаткан аккан суу.
Бендесине көп пайда
Кылып аткан аккан суу.
Кара асканын боорунан
Жарып чыккан аккан суу.
Кайрылышынан жез канат
Балык чыккан аккан суу.
Муздак тоонун боорунан
Жарып чыккан аккан суу.
Бөлүгүнөн жез канат
Балык чыккан аккан суу.
Күнөөсүнөн пак болуп
Арып чыккан аккан суу.
Тууган айдай иреңи
Жарык чыккан аккан суу.
Кара жердин алдынан
Тумчукпаган аккан суу.
Булбулдай сайрап жарыктык
Тил чыкпаган аккан суу.
Алтын башат төрүндө
Кайнап чыккан аккан суу,
Аягы бийик ак жалтаң
Зоодо болгон аккан суу.
Алты бара тегирмен
Ноодо болгон аккан суу.

Көтөрмөк болду кыйынды.
— Калкка нуска калтырып,
Нуска сөзүң баштап кет.
Нарктуу нуска кеп айтып,

Эл журтуңа таштап кет.
 — Журтум, ат чаптырба ашыма,
 Коргон урба башыма.
 Ат чаптырсаң ашыма,
 Коргон урсаң башыма,
 Кожо-молдо кеп айтат,
 Күнөө болот деп айтат.
 Коргондун өзүн дубал дейт,
 Өлгөн жанга убал дейт.
 Ат чаптырба ашыма,
 Ат чаптырсаң ашыма
 Теңдиги башка кеп айтат,
 Кеп айтканда нени айтат,
 Чапкан ат келип өлгөндү,
 Тебелеп кетет деп айтат.
 Сөзүмдү угуп байбиче,
 Менин сөзүм кармагын,
 Башыңа кара салбагын.
 Беш тырмак салып бетиңе,
 Менин убалыма калбагын.
 Акылың болсо ойлонуп,
 Айткан сөзүм кууп ал.
 Айнектей бетке так салбай,
 Башыңды ак жоолук менен бууп ал!
 Журтум, Ысык-Көлгө ыктаңар,
 Кең Текем көздөй чыкпаңар.
 Жерге салгын эгинди,
 Тегиз уккун кебимди,
 Табайын журтум эбинди,
 Айтайын керээз кебимди.
 Түлкүлөрүн ыштаңар,
 Түп, Жыргалаң кыштаңар.
 Четтен келген коңшуну,
 Өз туугандай куштаңар.
 Эки семиз байлаңар,
 Эл жайлоого чыкканда
 Серүүндүн жонун жайлаңар.
 Аштыкка жайлуу жер эле,
 Чычканга эгин салыңар.
 Ага-ини сыйлашып,
 Ынтымак болсун баарыңар.
 Сарыбагыштын зарпынан,
 Күйдүргөн күндө дартынан,
 Баштап келдим орушту,
 Баш карматтым болушту.
 Келе турган заманга,
 Кеңитип кеттим конушту.

Эгин айдап, бак тигип,
 Көңүңөр журтум дыйканга.
 Баш көтөрбөй моюн сун,
 Шарият менен мыйзамга.
 Өрөөнүмө бак сайдым,
 Өзүмдөн кийин калганга,
 Өрнөк болсун деп сайдым.
 Эл ичинде бир катар
 Эрмек болсун деп сайдым.
 Санаама түрдүү ой түштү,
 Сапар кетер чагымбы?
 Түркмөн менен Өмүрзак,
 Жакшылап баккын багымды.
 Ажал-каза жеткен соң,
 Акыры пенде өлүүчү,
 Азамат бала, тиккен бак
 Өлгөн жандын белгиси.
 — Чоң чүйдөгү казалды
 Кичи үйдү көздөй ташыды,
 Кудайменде¹ жашыды.
 — Менин көзүм барында
 Бугу жебейт тайыңды.
 Менин көзүм өткөн соң,
 Кудайменде бучугум,
 Таппайсың го жайыңды.
 Ормон залым зарпынан,
 Оюлган тууган дартынан,
 Кестирип келдиң мурдунду,
 Келтирип айттың сырыңды.
 Басалгалуу² сөз айтып,
 Басып жүрдүм чырыңды.
 Уул өсөт Урумга,
 Кыз өсөт экен Кырымга
 Кысталак Ормон зордугу
 Дайын болгон кылымга.
 Сарбагыш сенин атагың,
 Тартыш³ жатат чатагың.
 Жан тууганын тапсын деп,
 Керээз айтып жатамын.
 Бейпил эле Бердибай,
 Бейажал кеткен Тилекмат.
 Күкүк эле Тилекмат,

¹ Ормон өлгөндө чыккынчылык кылды деп сарбагыштар Кудайменденин мурдун манаптын аялына кестиртип салат. Кудайменде бугу Боромбайга качып барып, баш калкалап туруп калат.

² Басалгалуу — салмактуу, салабаттуу.

³ Тартыш — салгылашуу, алышуу.

Күйгүзүп кеткен эр Балбай.
Белимден кетти дарманым,
Капыр менен мусулман
Чогулуп атка мингениң,
Чогуу жыйын кылганың,
Бир көрбөдүм арманым.
Элим-журтум, ук сөзүмдү,
Ач көзүңдү.
Заманың тар болор,
Залимдин сөзү шар болор,
Пейли жумшак
Бечаралар кар болор,
Алдамчылар көп болор,
Айткан сөзү жат болор.
Калыстык жок болор,
Касиеттүү сөздөр токтолор.
Уурулар шок болор,
Убада жок болор.
Кийгени топу болор,
Жалган сөз менен боёлуп,
Жандын баары сопу болор.
Илгеркиден кийинки чечен болор,
Бою кыска бекене бечел болор.
Оюлган заман ай,
Сарттар келип эшен болор.
Журт бузулган кезинде
Мындай шумдук нечен болор.
Кийгени күрмө болор,
Издегени дүйнө болор,
Башка түрдүү жүрүш болор.
Урунганы күмүш болор.
Күмүштү кор кармаса,
Түбүндө буга күйүт болор.
Алтын менен күмүштү тепсеп өтөр,
Анык жери — ал иштен мээри кетер.
Айал кылган көрөт ал заманды
Аргымак аттай зыпылдап, заман жетер.

Солтобайдын Шабданды кордогону

Илгертен Ормон дөө болгон,
Курманкожо, Кулжыгач
Буйлалаган төө болгон.
«Ай» деп коёр адам жок,
Бекер малга ээ болгон.
Ээн малга эсирип,
Эсиргени кээ болгон.

Баштын доосу пул эмес,
Кедей-сакай жөө тынай,
Бул жаныбар Ысык-Көл
Сен оодарар кул эмес.
Колдо жаткан көп бугу
Катыны билип мал берген,
Түн катар, түнтөй эл эмес.
Төмөнтөн Шабдан дөө келди,
Артынан ээрчип Шабдандын
Аттуу, жөөсү аралаш
Эки жүз тынай жөө келди.
Кедей-сакай жөө тынай,
Кемсел кийдин көтөрүп,
Кеминден келдин жөтөлүп.
Топу кийдин көтөрүп,
Токмоктон келдин жөтөлүп.
Айдап энчи алгыдай,
Атасы белек тынайдын,
Аркалатып койгондой,
Же булар ардагы беле кудайдын?
Энчи бөлүп бергидей,
Энеси белек тынайдын,
Же булар эркеси беле кудайдын?
Акыңды алгын жөө тынай,
Чүйгө айдаган уй куйрук кара
тарууңдан,
Энчинди алгын жөө тынай,
Энеңди алган саруудан.
Бейшекеңди чалдыкбы,
Белсенип бугу бардыкбы?
Беденден башка малың жок,
Сенин беденди тийип алдыкпы,
Бейпай доого калдыкпы?
Боролдоюң чалдыкпы,
Болжолсуз арбын бардыкпы?
Бозоңдон башка ашың жок,
Бозоңду төгүп салдыкпы,
Болбос доого калдыкпы?
Жылтырдан кечүү салдыкбы,
Жылкы түгүл, итиң жок,
Жылкыңды тийип алдыкпы,
Жылас доого калдыкпы?
Каштегин башын чалдыкпы,
Калың бугу бардыкпы?
Камыштан башка малың жок,
Камышың тийип алдыкбы,
Кары доого калдыкбы?

Көк көйнөк алган келеңди,
 Кайдан таптың беленди,
 Саруу Муратбек алган энеңди.
 Билбейсиң тынай жазанды,
 Жаңыл кыз атып өлтүргөн,
 Үчүкө, Түлкү атаңды.
 Жаңыл кыздын атасы
 Белгилүү берен Нойгут хан.
 Нойгуттун кызы Эр Жаңыл,
 Түп уругу нойгуттан.
 Кунуңду алгын жөө тынай,
 Атаңды сойгон нойгуттан.
 Ой Тынайдын балдары
 Оюңа салам мен муну:
 Уяты жок жөө тынай,
 Улак бербейт Көл бугу.
 Кепичи таштай чачылып,
 Абийири журтка ачылып,
 Кабылан Шабдан дөө кетти,
 Калган каткан көп тынай,
 Кара жол менен жөө кетти.
 Келдиң эле жөө Тынай,
 Бадана кийип балкылдап,
 Эми кетип барасың,
 Байтал минип шалкылдап.
 Келдиң эле жөө Тынай,
 Жорго минип шалкылдап,
 Эми кеткин жөө Тынай,
 Торпок минип тоңкулдап.
 Жем баштыгың байлангын,
 Эми жээкти кайта айлангын,
 Ат баштыгың байлангын,
 Ат баспас жерди айлангын.
 Баатыр Шабдан кеп айткан:
 Солтобайды Деркенбай
 Өлтүрүп бергин — деп айткан.
 Намыска тууган кара көк,
 Нары мырза, нары бек,
 Деркенбай тилин алабы,
 Шабдан айткан сөз менен
 Солтобай өлүп калабы?
 Өлтүрчү пенде сен эмес,
 Өлүп калчу мен эмес,
 Көл башында көп бугу
 Кетирчү намыс эл эмес.
 Жаныңа суусун байландың,
 Аламын деп шайландың.

Үйдөн чыктың жөтөлүп,
 Бешмант кийдиң көтөрүп,
 Бешмантыңды бере кет,
 Бул кордугуң аз болду,
 Боомдун ташын тере кет.
 Сан жылкылуу Сарыбай,
 Миң жылкылуу Каптагай,
 Эр Өмүрзак, Чыныбай,
 Билесиңби, кедей-сакай жөө тынай,
 Биздин бугу четтен бай.
 Алты басар Тагай бар,
 Нышаанын уулу Малай бар,
 Тескей жакты карасаң,
 Кара көйнөк Канай бар,
 Жөө тынай сен айтышканча далай бар.
 Көл башында көп белек,
 Көптөгөн жылкы көрөрсүң,
 Көз агытсаң өлөсүң,
 Аз дебегин, көп дегин,
 Каниет кылсаң жөнөрсүң.
 Кайыптан бүткөн бугуну
 Катын билген түн катардай көрөсүң,
 Көтөрүп кийген кемселди
 Бычан¹ оруп төлөрсүң.
 Атаң Жантай көпкөндөн
 Хан Ормонго чалдырган,
 Кокондуктун тушунда
 Колунан намыс алдырган.
 Солтого катып өз башын
 Кер күлүнгө ай тамга
 Кандайлыктан салдырган?
 Ойлосоң, кедей-сакай артыңды
 Көл бугу билет чаркыңды.
 Солто болуп бир кезде
 Кетиргенсиң баркыңды.

Солтобайдын Шабданды мактаганы

Төрөгө барып, жол тапсаң,
 Тегеректен мал тапсаң,
 Төбөгө келген заманбы,
 Төрөгө барып кол берген,
 Төрө Шабдан аманбы?
 Пашага барып, жол тапсаң,
 Пайда кылып, мал тапсаң,

¹ Бычан — бышпаган эгин, чөп.

Башка келген заманбы,
Падышага кол берген,
Баатыр Шабдан аманбы?
Уласалар учурткан,
Улукка тууган эрсиңби,
Учурашар шерсиңби,
Улук Шабдан сенсиңби?
Акылга толук байсыңбы,
Азып келген азамат
Буга Алайдан кең жайсыңбы?
Алтындан ойгон мөөрүңдү
Ак падыша чакыртып,
Сенин тапкан эмес өөнүңдү.
Күмүштөн ойгон мөөрүңдү
Күрдөөлдүү топ чогулуп,
Сенин тапкан эмес өөнүңдү.
Баатыр төрөм сен көрдүң,
Далай сонун кыйынды,
Кашыңа жыйдың жыйынды.
Бирге сунгун колунду,
Түзөсүн кудай жолунду.
Тектүүлөрдүн баарысы
Терип айтат тегинди,
Байың¹ табар эбинди.
Жантайдын уулу эр Шабдан,
Эр Шабдандын тушунда
Эки болуш тынайдын
Жардысы жок бай болгон,
Ичкени кызыл чай болгон,
Жегени азоо тай болгон.
Бистон² болгон атканы,
Мамык болгон жатканы.
Шумкар болгон салганы,
Сулуу болгон алганы.
Карчыга болгон салганы,
Каныш болгон алганы.
Күлүк болгон чапканы,
Күмүш болгон тапканы.
Жантайдын уулу эр Шабдан
Журт үстүндө туралы,
Токмоктогу солдатты
Малайындай урады.
Тогуз уруу калмакты
Чыңгыш бучук сурады.
Четке кеткен черикти

Темир барып бурады.
Алагуш, Маамыт он болду,
Ар тараптын баарысы
Алдыңа келип жем болду.
Жаманың жакшыга тең болду
Карабек уулу кан эле,
Баарысы бирдей нар эле,
Баяке кулдун оозунда
Аз бузугу бар эле.
Эр Шабданга көкүткөн
Манапбайдын иши эле.
Чыныбай менен Манапбай
Экөөнүн курбу теңдиги ай.
Эки болуш тынайды
Манапбайга сураткан,
Эр Шабдандын кеңдиги ай.
Соодагер минди күлүктү
Ырысыңа туш болду Кара-Кужур,
Төлөктү, Катмары менен жол кылдың,
Тогуз-Торо — черикти.
Булкунтуп миндиң бууданды
Музоодой кылдың төмөнкү
Түнкадар, Каба тууганды.
Соодагер минди эшекти
Сонун да таптың эсепти.
Солкулдатып кыз алып,
Кайтардың калктын намысын
Кокондук кылган кезекти.
Көрдүң сонун далайды,
Айдап жүрүп караттың,
Анжиян менен Алайды.
Азирет кудай жар болуп,
Атретке³ баш болуп,
Анжиян барсаң жол болгон,
Азаматың кийгени
Ала мойнок тон болгон,
Маргалаң барсаң жол болгон,
Балдарыңдын кийгени,
Кызыл мойнок тон болгон,
Кудайга ишиң оң болгон.
Каяша берген кыргыздын
Тизгинин кайра каңтардың,
Карды салык байлардын
Казынасын аңтардың.
Чоң-Кемин менен Көк-Ойрок

¹ Байың — Солтобай өзү жөнүндө айтып жатат.

² Бистон — пистолет.

³ Атрет — отряд.

Конуш кылдың эр Шабдан.
Артындагы Мамытты
Болуш кылдың эр Шабдан.
Сары алтын таптың бокчолоп,
Солдатты алдың ноктолоп.
Кара жоолук жаптырып,
Каттооруңа үй кылдың,
Кара-Кужур, Төлөктү.
Ырыскыңа түш кылдың,
Ысар менен Көлөптү,
Алматы менен Челекти.
Сарбаздардын баарысы
Сарпай кийди чыгаарда
Санатыңдын баарысы
Самаркан менен Букарда.
Кабарың кеткен Кырымга
Калпыңды баатыр чыгарбайт,
Калийпа, Султан Урумга.
Сарпайды алдың бокчолоп,
Күлүктү алдың ноктолоп.
Ардактаган тулпарды
Адырга минсе тер чыкпас,
Ак калпактуу кыргыздан
Артылып сенден эр чыкпас.
Кынабы келген тулпарды
Кыяга минсе тер чыкпас,
Кылжырдын уулу мактанып,
Кыргызда сенден эр чыкпас
Алдуу сунбай эч кимге
Оорутпай көөнүн адамдын.
Олуя экен эр Шабдан
Ойлосом ошол замандын.
Ак сакал келсе бата алып,
Астына чөгүп, жол берип,
Адашкан келсе, чогулуп,
Ажатын ачтың мол берип.
Карыя келсе, бата алдың,
Казы, карта, жал берип,
Календер келсе чогулуп,
Кабагын ачтың мал берип.
Коо бузган күлүк мингиздиң,
Кокондон келген калпага.
Эсенкул, Тынай мас болду,
Эр Шабдан сенин аркаңа.
Караңгынын жарыгы
Шамы болдуң кыргыздын,
Айдалганда токтогон,

Тамы болдуң кыргыздын.
Кеме жүргөн дарыя
Суусу болдуң кыргыздын.
Адашканда жоктогон,
Туусу болдуң кыргыздын.

Назар менен Солтобайдын айтышы

Назар:

Солтобай келет солтоңдоп,
Сакалы жок молтоңдоп,
Солтобайың көсөөдүр,
Көсөөнү үйгө киргизбе,
Көчүгүн жерге тийгизбе.
Сакалы жок Солтобай,
Бачым айтчы онтобой,
Кийиз курдуу Солтобай,
Кийин чүрчү онтобой.

Солтобай:

Өзүң буздун батаңды
Байсары жазган атыңды.
Ит ургандай демитпе,
Сакалымдан кемитпе.
Сакал иттин күйругу,
Көсөө кудай буйругу.
Каракыз¹ Назар не дейсиң,
Калк кыдырган кедейсиң.
Томаяк Назар не дейсиң,
Топ кыдырган кедейсиң.
Катының жүрөт май сурап,
Өзүң жүрсүң ар кайсы
Жыйылган топон тай сурап.
Балтыркандуу колотту
Көргөмүн атаң сенин Болотту,
Бука минген бултулдап,
Майлуу шорпо көрүнсө,
Тайган иттей жылтылдап.

Жарыктыгым, көл ата

*(Солтобайдын Ысык-Көл менен
коштошуусу)*

Баарыңды айтып өтөйүн,
Айтпай кантип түгөйүн,
Жаныбарым Ысык-Көл,

¹ Каракыз — Назардын уругу.

Сен бетиңе түшөйүн.
Кызыл-Кыя жарыктык,
Жез жакалуу тон элең,
Жети атам ашкан жол элең.
Алтын жака тон элең,
Алты атам ашкан жол элең.
Кызыл-Кыя пас келет,
Кыйылып карап мен турсам,
Кылгырып сөздөн жаш келет,
Кайрылып карап мен турсам,
Кара көздөн жаш келет.
Кызыл-Кыя жарыктык,
Кысылышып ашканда
Кыз-күйөөдөй жанашып,
Кылыгыңды санаймын,
Кылчайгысыз заман бол,
Кылыктуу кыям аман бол.
Табылгыты, Сары кыр,
Салаа сайын баары кыр,
Замананын тары бул.
Аалыбайдын алты уулу
Ар кимиңде миң жылкы,
Ат-Башы көчүп баратсак,
Бербеди күчүн бир жылкы.
Кайрылгысыз заман бол,
Караңгы байлар аман бол.
Чоң-Таштан көчүп кетпеген,
Көчүнө мингич жетпеген,
Майлаган кара буудайдай
Байкуш боорум аман бол.
Бул Чоң-Ташка келгени
Кара Боор менен сары боор
Чогулуп алып баары боор.
Мындай малга жете элек,
Абай кылсаң калайык,
Үркүнчү менен Байбоктун
Колунан камыштын тагы кете элек.
Корумду жердин кени элең,
Коңурат, саруу эл элең.
Коңурат кетти козголуп,
Саруу кетти сандалып,
Жатып калдың Корумду
Сан гана болгон байды алып.
Ой, Эчки-Суу, Талды-Суу,
Ортодо кургак булагың,
Оюнда сыңар кулагың,
Ат-Башы кетти кандайсың,

Ногой уулу ынагың.
Айтсам сөзүм ар кандай,
Сени эртелеп баккан эр Балбай.
Жазы шүкүр жыйчу элең,
Кара күрөң боругум,
Эми айталбасмын жоругуң.
Ат-Башы кетти балдары —
Багып калды шатыны
Жакшы найман арбагы,
Жакасында чарбагы.
Бугуну тууду маралдан,
Буластаган Чоң Карач,
Буулугуп көчтү Аралдан,
Текени тууду маралдан,
Текеберлүү чоң Карач,
Теңселип көчтү Аралдан.
Өмүрзак көчтү Чычкандан,
Дүнүйөсү кыскандан.
Аз көчпөдү, көп өчтү,
Өмүрзак, Карач эки дөө
Ат-Башыда көп черик
Аким болом — деп көчтү,
Акимдикке жарайбы,
Ат-Башыда көп черик,
Алардын көзүн карайбы?
Теңдигин черик бербесе,
Сурашка күчү келбесе,
Темселеген эки чоң
Ысык-Көл кайта санайбы?
Кутургандан көчүштү,
Кырсык баскан эки дөө
Пул, малынан айрылып,
Чубап келер баары жөө.
Ат-Башы арзан жер эмес,
Масейил оңой бел эмес.
Эки чоң сага суратчы,
Черик арзан эл эмес
Чериктен чыккан эр Матай,
Сага сурак берчү неме эмес.
Кара баткак кара жол,
Караганың Каракол,
Кайрылып журтуң келгиче
Капа болбо кайран жол,
Араба, чана көп жүргөн,
Аңыраган кара жол,
Сен да мында турасың,
Сен көргүчө аман бол.

Күңгөй менен Кыркындан
Жолго түшүп шырылдап,
Айткым келди ар суусун
Аста -секин былкылдап.
Ой-Тал менен Күрмөнтү
Жер сонуну жыргалым,
Жерин, суусун калтырбай,
Нуска кылып ырдадым.
Желе-Дөбө, Күрмөнтү,
Ышың-Ата, Карындык
Биз ыраак кетип барабыз,
Ыраазы болуп калыңыз.
Кудургу менен Дың-Булак,
Түрүүчү элең гүл бурап,
Кудургу сенин канатың,
Дүң-Булак сенин башатың,
Сен да мында турасың,
Сен көргүчө аман бөл.
Үч Өрүктү, Байсоорун
Чогуу айтып тапшырдым.
Алды көчтү саягым,
Өйдө көчтүң саягым,
Токтонбоду аягың.
Токтогон жериң Байсоорун
Жайылып калды кең соорун.
Үч Өрүктү жыргал жер,
Жыргап жаткан биздин эл,
Капшытына туурдук,
Калка болгон Ысык-Көл.
Байсоорун менен Ак-Суу бар,
Кара-Бууруд, Кой-Суу бар,
Мында шыкмамат деген эли бар,
Жанында Ысык-Көлү бар.
Ушул жерди жердеген,
Эминеден кеми бар?
Кар-Ой, Сар-Ой, Үч Кой-Суу,
Чолпон-Ата, Чок-Тал бар,
Жайы-кышы капкара
Жыргап жаткан көп жан бар.
Чолпон-Ата, Кессеңир,
Тору-Айгыр менен Дөрөсү,
Жандын баарын жыргаткан,
Жалпы жердин сереси.
Талды-Булак, Көтмалды
Жердеп турган адамдар
Күтүп жаткан көп малды.
Жигити жыргап дуулаган

Адырдан аркар уулаган,
Жайы-кышы бипбирдей
Жандын баары жыргаган.
Өрдөк, казы каркылдап,
Көл үстүндө чуулаган.
Жана түштүм жол менен
Ысык-Көлдүн башынан
Кызыл-Кыя, Сан-Таштын
Кыя салып башынан.
Түргөн менен Ак-Сууну,
Кереге таш, Жергезди
Келтирип айтам ар сөздү.
Жыргалаңдын өзүндө
Карылар айткан сөзүндө,
Тулпар-Таш деген ташы бар.
Ашташкан ак таш баш жагын,
Көңдөйүңдү айтамын,
Байчечекей бажырап,
Өңүрүңдү айтамын.
Күңгөй менен тескейге
Теңдигиңди айтамын.
Бир дубан элиң келгенде
Ой, Кулусун жаныбар,
Чайкандыга келтирбей,
Кеңдигиңди айтамын.
Ой, Кулусун жаныбар,
Бөйрөмчөдөй бөлүнүп,
Учтанганын айтамын.
Кудайменде балдары
Кыштаганын айтамын.
Сары-Булун, Сар-Дөбө
Жанашканын айтамын,
Жазга маал торгоюң
Сайрашканын айтамын.
Жазда келген каркыра
Жаздаганын айтамын,
Күздө келген каркыра
Күздөгөнүн айтамын.
Оводогу канаттуу
Аздаганын айтамын,
Күздө келген канаттуу
Күсөгөнүн айтамын.
Күңгөй менен тескейиң,
Бет алганын айтамын.
Чын куран айы тоо эли
Жыбыраган арыкты
Көтөргөнүң айтамын.

Абай кылып карасам,
Бетин салып мелтирейт,
Бей-бечара байкуштун
Эгин салар жайы элең,
Калың журтун калдыбы,
Кадиктүү булуң сени айтам,
Казак орус алдыбы,
Жердеп жаткан журтуңуз,
Аңырап куру калдыбы?
Баш жагыңды мен айтсам,
Мелтиреген Кең-Көңдөй.
Аяк жагың Кулусун,
Журтуң сенден айрылып,
Көргөн күнү курусун.
Кулусунда жатканда
Орун алып калыптыр,
Куруп калган салмаке
Эми ач бөрүдөй улусун.
Тегин айтып кетейин,
Түптү айтам Түргөндү
Сарыке, Шапак жүргөндү.
Түп, Тологой, Токтоян,
Түбү сенин жок таян.
Капырдын баскан бармагы,
Багып калды Токтоян,
Байтелинин арбагы,
Жакасында чарбагы.
Тескейдеги сабатар,
Теги журтка таң атар,
Текшилик келип эл жатар.
Термелбеген капырың
Теги кытайына каматар.
Кылчайып журтуң келгенче
Кыймылдаба сабатар,
Кыйла журтка таң атар.
Саба атарсың өнөгүң,
Саан убагы болгондо
Калаага жакын капырай,
Колуңдан кетпейт көнөгүң.
Караколдун кара чий,
Арманда калдың кайран чий.
Эс оогон мындай заман бол,
Эшей, соно аман бол.
Жыргалаңдын Тулпар-Таш,
Бириси тирүү шумкарташ.
Кереге-Таш, Сары-Камыш,
Кең жайылма жарыктык

Кең Кыдырга тапшырдым.
Капкайдагы чогулуп,
Кала болдуң Каракол,
Калың журттун башына
Балаа болдуң Каракол.
Ногой алды оюңду,
Орус алды боюңду,
Күндө салып оюнду.
Чала калган эмедей,
Чарбакка киши барбады.
Кокондук чыгып бир жактан
Санап алды коюңду,
Сүткө теңге жумшады,
Бечара журтту зарлатып,
Алман койго күйгүздү.
Жай айында кокоюп,
Насыя жыйчу сарт келген,
Кою жок жандын баарына
Козголгусуз дарт келген.
Кулагы карыш кой алган,
Жандын баарын жыйнаган,
Кой табалбай кембагал
Бей-бечара ыйлаган.
Караколду сарт алган,
Көкүрөктү дарт чалган.
Таңдап алган борукту
Сарт семирп торукту.
Мындан мурун ким көргөн,
Алман алган жорукту.
Азар көрдү калың журт,
Болуш, бий менен тентектен,
Кош, аман бол, жаныбар,
Айрылып көчтүк Челпектен.
Сарт калмагың бар эле,
Кыргызга жериң тар эле.
Дунган алган Ырдыкты
Ырдыктан элиң дырдыкты.
Жалгыз мазар талың бар,
Беш уруу журттун ортого
Талашка түштүң жаныбар.
Дагы үмүтүм дагы бар,
Айрылгысыз заман бол.
Коштошорго киши жок,
Оо, Кокуй-Кол, Ак-Дөбө
Сен да мында турасың,
Кош айтышып кетели,
Сен көргүчө аман бол.

Чар учкандай чабы бар,
 Чала кескен киндиктей,
 Чорчоё бүткөн жаныбар.
 Ой, Оргочор жарыктык,
 Сен да мында турасың,
 Сен көргүчө аман бол.
 Кош Кара-Суу, Кой-Сары,
 Кошуң менен аман бол.
 Жер соорусу Жети-Өгүз
 Же коштошуп кетебиз.
 Жети-Өгүз үстү чаң болду,
 Жебирейил укурук
 Жеткен жерге даң болду.
 Атуулунун баарысын
 Аттан алып салганда
 Адамдын баары маң болду
 Менин айткан сөзүмө
 Манчыркаба уруктар
 Башыңда тургун улук бар.
 Хан Чыныбай момашник¹
 Калк чогулуп не көчтүк?
 Кудай кылат баарыны
 Ыйлаттың Кылыч карыны.
 Кылыч ажым көчкөндө
 Сырдалуу калды сарайы,
 Зыркырады далайы,
 Бордолуу калды сарайы,
 Буркурады далайы.
 Кайрылгысыз заман бол,
 Ажымдын шаары аман бол.
 Тилекматтын Чыныбай
 Жети-Өгүздү жердеди,
 Жети аталуу байга окшоп,
 Кызыл-Суу, Жууку, Чычкандан,
 Ыйлап көчтү элибиз,
 Чыныбай журттту кыскандан.
 Үч-Жыргылчак, Ак-Терек,
 Айтып айтпай не керек.
 Барскоон, Тамга аман бол,
 Тосор менен Кекилик
 Ажырай көчүп калганга
 Айрылдык деп шекиндик.
 Туура-Там, Тоң, Кашка-Суу.
 Кош, аман бол, жаныбар,
 Окшобойт сага башка суу.

Коңур-Өлөң, Алабаш,
 Коңурсуган кайран жер.
 Аяк жагы Бар-булак,
 Ак-Терек менен Шор-Булак.
 Ылакол менен Семиз-Бел,
 Бели текши тегиз бел.
 Күңгөй-тескей баарыңда
 Жыргап жаткан биздин эл.
 Ыр кылганым Ысык-Көл,
 Ысылайт белең кайран эл.
 Жайлооң менен төрүң ай,
 Жайнап жаткан көлүң ай,
 Жакаң менен чөлүң ай.
 Көз ачканда көргөн жер,
 Кичинемде жүргөн жер,
 Айдаган малым өргөн жер,
 Аштыгың кумдай өнгөн жер,
 Толкунуң ай, шарың ай,
 Токоюң ай, талың ай,
 Коёнуң койдой жайнаган,
 Копшонгон торгой сайраган.
 Үңкүрдөн үкү талпынган,
 Үстүртөн күкүк чакырган.
 Көлүндө бака чардаган,
 Көк зоодон теке жардаган,
 Көргөн адам таң калган.
 Короосун корооз оттогон,
 Тоодагы боздо топтогон,
 Шалбаадан чили чыргыйчтап,
 Чабагы көлдө ыргыштап,
 Ууз кайың тоодо бүрдөгөн,
 Улары зоодо үндөгөн.
 Жаныбарым, Көл-Ата,
 Жандыктын баары төлдөгөн.
 Ташы жок жерде тапталып,
 Кумдай таруу акталып,
 Жайлоого даның сакталып,
 Жаныбарым, Ысык-Көл,
 Жер өтпөс сенден мактанып.
 Чилдеде учкан чиркейиң,
 Чиркин ай жайы-кышы бирдейиң.
 Колдо ойногон балыгың,
 Кок башы күткөн арыгың.
 Ысык-Көл сенден айрылып,
 Көп ыйлайт го карыбың.
 Адам кечпес тереңиң,
 Жарыктыгым Ысык-Көл,

¹ Момашник — помощник.

Кылдырап аккан булагы,
Саамалынын ынагы.
Бетегеси, тулаңы
Белгилүү жердин ынагы.
Жылтырканы, шыбагы
Жылып аккан булагы.
Жайлоосу жакын жанында
Жалпы кыргыз турагы,
Жайкалып турат бу дагы.
Ысык-Көл деген көлүн көр,
Жалпы кыргыз элин кор.
Күңгөй, тескей бет алып,
Жыргап жаткан жерин көр.
Ысык-Көл сенин өзүңдөн
Кеткен адам оңобу,
Бай, жардыга бипбирдей
Кемиткен адам оңобу?
Ысык-Көлдөн чыкканда
Жууку менен Жуукучак
Сүйгүнүн өрдөп алганбыз,
Кемпирлерди кейитпей,
Кекиликти ийилтпей,
Кесип өттүк Төө ташты.
Абышканы арчындап,
Алды-кийнин тазалап,
Алып өттүк тоо-таштан.
Ашык өттүк ошондо
Алда нечен миң ташты.
Ашып ойрон болгонбуз,
Тарагай бойлой конгонбуз,
Тоо, ташынын баарысы
Чын келгенин айтайын.
Башынан булут үзүлбөй,
Шамалы тынбай зыркырап,
Ак үйгү болгон тезектин
Тамекиге окшошуп,
Ным келгенин айтайын.
Мындан мурун курган жан,
Тарагай жайын ким билет?
Көлдө жүрүп укчу элек,
Өтөгү сайын таш калак,
Ошондо жактык таш калап.
Өчөшүп журтту айдады,
Падышабыз санталак¹.

¹ Санталак — ант ургур.

Текес менен коштошуу

Орус менен Кытайдын чегин бөлүүдө Кытай тарапта калган текестик бугу уруусун Чыныбай зордуктап Колго көчүргөндө ырдалган.

Кошого менен Сеңириң,
Жарыктыгым кең Текес,
Кой туудураар өңүрүң.
Албан¹, бугу эки журт,
Аралаш жатса кеңириң,
Айырды сенден теңирим.
Такалуудан тай калбай,
Текестен көчтү бай калбай.
Карагай-Таш белинен,
Оңол жетпес чоң шапак²,
Ооп көчтү жеринен.
Айдалган көчпөй жатабы ай,
Арманда көчтү такабай³.
Аркы атасы Аалыбай,
Аалыбайдын Сарыбай,
Өз атасы Солтонкул,
Солтонкулдун бай Жунуш.
Азамат эрге жай конуш.
Айрылып көчтү Текестен
Жыргап жаткан жеринен,
Солдат айдап көчүрдү,
Ашырып Тото белинен.
Көчкөн элдин чатагы
Айтылып өтөт атагы.
Тазабек, шапак, коңурат,
Саруу, саяк, меңмурат,
Аңгемеси артык бар,
Айтып өтөр анык бар.
Бул көчкөндүн ичинде,
Белек менен арык бар,
Ырысменде бай көчкөндө
Солдат айдап сүргөндө
Эртелеп үй чечкенде
Айдап малын көчкөндө,
Агып кеткен жүз жылкы
Агыястын суусуна
Адам чыдап тургусуз,
Аскердин салган чуусуна.
Жылдыздан жылкы ашырып,
Жыргап жүрдүк заманда

Үч Куштайдын бөксөсүн,
Жайлап жүрдүк заманда.
Чырылдатып сан кулун,
Байлап жүрдүк заманда
Маңкан менен Кордойду,
Басып жүрдүк заманда
Алтын менен күмүштү
Ташып жүрдүк заманда
Сыйпалган капыр шаштырды,
Жылдыздан берки жагына,
Журтуң көрүшүп алып бастырды.
Биринчи жыргал — чоң Жылдыз,
Жердеген адам түк жылгыс.
Экичи жыргал — бак Жылдыз,
Эстеген адам түк жылгыс
Жылкы жайлуу Жылдызым,
Жылкычыга күндузум.
Жарыктыгым кең Текес,
Телегейи тең Текес.
Майда чаар адырың,
Байларга жетер кадырың.
Жылма чаар адырын,
Жылкыга өтөр кадырың.
Жайлооң толгон жалбырак,
Зарланды элиң ажырап.
Кереге, уугуң шалдырап,
Келин, кыз барат жалдырап.
Кымыздыгың, кымызың,
Кылыгыңды санасам,
Ичимден сызам тымызын.
Кызыктырган жигитти
Кыз, келин сенин шыбышың.
Жарыктыгым кең Текес,
Телегейи тең Текес,
Өрүгөн койдой түлкүңдү,
Өткөрө санайм күлкүңдү.
Жайылган койдой түлкүңдү,
Жана санайм күлкүңдү.
Чегирткедей түлкүңдү,
Ченей албайм күлкүңдү.
Жарыктыгым кең Текес,
Телегейи тең Текес,

¹ Албан — казак уруусу.

² Шапак — уруктун аты.

³ Такабай — уруктун аты.

Алмасы жерге чачылган,
Адамдын көөнү ачылган,
Жийдеси жерге чачылган,
Жигиттин көөнү ачылган.
Эки-экиден күрөшкөн,
Күлкүң калды Кең-Жылдыз.
Эр азамат байланган,
Түлкүң калды Кең-Жылдыз.
Жигити жыргап дуулаган,
Көркүң калды кең Жылдыз.
Суусунан кармап алуучу,
Кундузун калды кең Жылдыз.
Адырдан кууп атуучу,
Аркарың калды кең Жылдыз.
Аңгемеге батуучу,
Дарканың калды кең Жылдыз.
Курбудан кууп атуучу,
Кулжаң калды кең Жылдыз,
Кумары күндө кануучу,
Мырзаң калды кең Жылдыз.
Тектирден терип атуучу,
Текең калды кең Жылдыз.
Албан түрдүү ар сонун,
Адамзат пенде жыргакан,
Өзөнүң калды кең Жылдыз.
Айтылбаган сөздөрдөн,
Нечени калды кең Жылдыз.
Жарыктыгым кең Текес,
Телегейи тең Текес,
Майда чаар адырың,
Баарыга өтөр кадырың.
Алмалуу булак өзөнүң,
Айдап баарын көчүрдү,
Айбаалыдай көзөлүң.
Жийделүү булак өзөнүң,
Жыйып айдап көчүрдү,
Жин ургандай көзөлүң.
Жарыктыгым кең Текес,
Телегейи тең Текес.
Күлүгү менен жоргосу,
Чекиртипи бойлогон,
Ок жыландай сойлогон,
Азаматы жыйылып,
Тамашага тойбогон,
Кайрылгысыз заман бол.
Кайран Текес аман бол.
Мукур-Модун бурулуш,

Бурулуш сени айтайын.
Толгон суунун бели элең.
Кош жаныбар аман бол.
Эсиме сала кетейин,
Эрменди, Сүмбө буурулду»
Элим сенден айрылып,
Заманасы куурулду.
Аралаш айтып кетейин,
Айгыр-Жал менен Кайнарды.
Кудай билет жаныбар,
Сени кайрылып келип жайларды.
Үч-Моюнту, Үч-Капкак,
Айтып турам мен чактап.
Үч-Моюнту, Чаган-Сай,
Күркүрөөлүү, Чырынтай
Күрдөөлдүү журттан айрылып,
Күн чыгышта жарыктык,
Күлүмсүрөп калдың ай!
Узун-Булак, Сабырды,
Айдап келе жатпайбы,
Сенден аркы Садырды.
Беш карагай белим, ай,
Бекер калды жерим ай!
Чолок-Терек, Көк-Терек!
Чочугандай биз көчтүк,
Арча аралаш талы бар,
Аты уйкашым жаныбар.
Эстен кеткис заман бол,
Эгиз терек аман бол,
Арада калды Ак-Сайың,
Кайсы бирин какшайын,
Кайрылгысыз заман бол.
Кайран Ак-Сай аман бол.
Арада калды Ак-Суубуз,
Ажырай көчүп баратат,
Бай Жунуштай жакшыбыз.
Чекиртини Чалдыбар,
Ченей албайм жаныбар.
Чениңден көчтү айтайын,
Ой, Таабалды, Түнкатар.
Өйүз-бүйүз күдүрүң,
Адырдай ачык үдүрүң.
Саратан жайдын аптапта,
Салкын жайлоо кайран сырт,
Санаса мындай заман бол,
Салкын сыртым аман бол.
Өрттөң, Музарт, Нарын-Кол,

Ортодо бар бекети,
Сен да калдың ушунда,
Сен көргүчө аман бол.
Көк кайкынын белинде,
Көздөн жашым тыйылбай,
Эки жагым карасам,
Эси кеткен немедей,
Эки-экиден төрт бугу,
Элеңдеп турат жаныбар,
Эки чүкө калчаса,
Таа конгону бар эле,
Эсенкандын элине,
Көтөрүп турган алтының,
Мүйүзүңдүн жалканы,
Баа болгону бар эле.
Көтөрүп турган күмүшүң,
Төрөгө берсе жаныбар,
Бүтүүчү эле жумушуң,
Асылып турган бараңым,
Айдап жүрүп атчу элем,
Алтын менен күмүшкө,
Аралаша сатчу элем.
Бугу менен маралың,
Көрүнбөй калар карааның.
Ажырай көчкөн айыбым,
Алыскы жерге барабыз,
Аман болчу кайыбым.
Кара-Саз калды калкайып,
Улабас калды заңкайып.
Чалк-Өйдө калды чалкайып,
Балыкты калды балпайып.
Ботонун-Сазы моймоюп,
Куш-Мурун калды кумсарып,
Кум-Текей калды томсоруп.
Чалкакта калды Чаар-Кудук,
Чачыратты бул улук.
Өрдөштө калды Чаар-Кудук,
Өкүмдүк кылды бул улук.
Татып барам тузуңду.
Бириндеген талы бар,
Бириси тирүү жаныбар.
Үч-Каркыра, Куру-Сай,
Замандан бери жарыктык,
Теке бир багып түрүүчү ай.
Карыганда Мутакем,
Каралдашып түрүшү ай.
ара-Коргон уруш ай,

Жер ортосу Куру-Сай,
Сен да мында турасың,
Сен көргүчө аман бол.
Балтыргандуу Былчакай,
Калың бугу көп журттуң,
Ыйлап көчтү кылчактай.
Кегендин суусун бойлогон,
Кенебестен ойногон.
Чаарындын суусун бойлогон,
Чар учкандай ойногон.
Желеден айгыр минишкен,
Жерден бакан эңишкен,
Жылкы тийип алышкан,
Эр өлүшүп калышкан,
Айрылгысыз заман бол,
Албан журтум аман бол!
Карабалта темирдин,
Курч болбосун билгемин,
Кара калмак капырдын,
Журт болбосун билгемин.
Эстесем мындай заман бол,
Эсенкан журту аман бол!
Өгүз-Кечүү, Тай-Ашуу,
Үч-Шыргалаң, Көңүзүм.
Карагай-Таш, Ала-Айгыр,
Аман болгун сен дагы,
Ажырап көчтүм мен дагы.
Тогуз-Торо, Кетмен-Бел,
Сенден көчтү биздин эл,
Кетмен-Бел сенден айрылып,
Көзүмдөн агат мончок сел.
«Аа» деп айтар үн барбы,
Арасы жакын түн барбы?
Кеңирсиген кең Текес,
Кайрылып көрөр күн барбы?

НУРМОЛДО НАРКУЛ УУЛУ

Насыят ырлары

Шарият айтпа жунупка¹
 Насаат сөздү унутпа,
 Болбос адам түнт болот,
 Боруму окшош дудукка.
 Азезилге алдатсаң,
 Түштүм деп ойлон кудукка
 Эсирип жүргөн нааданды,
 Бука менен кошокто.
 Мусулмандын баласы,
 Калбасын эгер тозокто.
 Эси жок жаман ургандар,
 Элүүгө чыкса чоңойбойт.
 Акылы жок адамдар
 Алтымышка чыкса да,
 Сүйлөгөн сөзү оңолбойт.
 Уурулар таап албаса,
 Кылбаттап² каткан буюмун,
 Кырк жылга чейин жоголбойт.
 Пейли бузук адамдар,
 Беш түрлүү малы болсо да,
 Береке күтүп жүрө албайт.
 Кыянат айткан жаман сөз
 Кышкы суук сыртактай.
 Бактысы бардын маңдайы,
 Жанып турган чырактай.
 Түнт кишинин пейили,
 Дүлөй болгон кулактай.
 Эсиң болсо, эр жигит,
 Этиет болгун, көп күлбө,
 Эсиргенсип кеп айтып,
 Оозуңду көптүрбө.
 Аңдабай жаман сөз менен,
 Атаңды бошко сөктүрбө.
 Алтын такка минсең да,
 Ааламды бүт билсең да,
 Армансыз болбойт бу дүйнө.
 Оокатың колдо аз болсо,
 Тезек терип, от үйлө.
 Асыл жаның өткөн соң,
 Сөөгүң көрдө упурап,
 Көзүң тирүү турганда,
 Кыласың оокат кыбырап.
 Ажал жетсе өлөөрбүз,

Сойгон малдай тыбырап,
 Ушакчы болбо, агайын,
 Укканыңды шыбырап.
 Жакшы, жаман адамдын
 Айырмасы башкача.
 Алтын менен жезге окшоп,
 Алыш-бериш кылбаса,
 Макоо менен песке³ окшош.
 Акылы жок, жел көөдөң,
 Айланбаш болгон неске окшош.
 Бузукту жолго салган бар,
 Куруп койгон тезге окшош.
 Атадан жаман туулса,
 Адашып калган көчкө окшош.
 Акындардан сөз чыгаар,
 Күйүп турган мешке окшош.
 Көкүрөк туюк кээ адам,
 Сокур болгон көзгө окшош.
 Абайлагын сөзүмдү,
 Ага, ини, карындаш,
 Чыгып кетсе чымын жан,
 Издеген менен табылбас.
 Ажал жетсе, кар болуп,
 Ар жерде калаар алтын баш.
 Баркыңды билген тууганга
 Бастырып барып амандаш.
 Атаңдай сыйлап карыны,
 Астынан чыгып саламдаш.
 Угуту жок урганга,
 Убара болот кайран баш.
 Абалтан бери адамды,
 Азгырган колдо дүнүйө.
 Ойлонсоңор, агайын,
 Ордуна келбейт кийнине.
 Караңгы көргө кирген соң,
 Кайрылып келбейт үйүңө.
 Залимдиги бөрүдөй,
 Бу замандын адамы.

Жар чакыруу

Бисмилла ираим
 Бир Аллах кылып ырайым
 Кырылыштан сакташтын
 Кыйырын айтты. Улайын.
 Аман-эсен болгула

¹ Жунуп — таза эмес, арам.

² Кылбаттап — оолак, бекем.

³ Пес — бетпак, шерменде.

Ардактув калкым илаим!
Тувулганда пендеси
Барысын увучтап Кудайым
Ааламга чачып жиберет
Билбегенге не чара
Билгендерге мубарек.
Адам деген бечара
Дүнүйөгө бир келет.
Турмуш менен алышып
Түшүнбөйт муну илгерээк.
Каерге түшсө ырыскы
Пендеси терип жеп келет.
Бир шылтов менен барылат:
Совдагер болуп же желдет,
Киши деген байкушуң
Сезбейт муну кежеңдеп.
Терип жешке ырысын
Тентип жөнөйт кедендеп.
Марткерлик деле ушундай
Сапардан десек эп келет.
Алашынын Акешен
Айтыбатат саламны.
Туркыстандын Акешен
Таратыбатат саламны.
Тураныңын Акешен
Таазим кылат саламны.
Ат жетпеген алыска
Жазыбатат саламны.
Оңго-солго кат берет
Оң колго уштап каламны.
Жар чакырам жарандар
Жарылбасын араңар.
Ак ниеттер алып бак,
Кара өзгөйлөр карап бак.
Кармабасын байагы
Карт тырмачув касалиң?
Нускабатат баарыңа
Нурмолдодой эшениң.
Овлукмалар ойлоп бак,
Опкокторун жойлоп бак,
Оврутпасын байагы
Өрт койувчу касалиң.
Ойлоп айтып баарыңа
Нурдун сөзүн сүйлөгөн
Нускабатат пайкагын
Нурмолдо деген эшениң.
Куттув өмүр өткөзгөн

Карынын кебин айтагай.
Жигиттин тынчын тилеген
Жарыңын габин айтагай.
Бир пикирге келишти
Баарының габин айтагай.
Кырсыктан тышта болушка
Жааминин габин айтагай.
Аманаттан кутулуп
Анан үйгө кайтагай.
Мааракеден куп маырып
Четте турган бери кел.
Олжо-буйла авжалып
Кете турган бери кел.
Аш-паш дебей байгеге
Жете турган бери кел.
Аксакалдар геп айтты
Азыр тыңда деп айтты.
Бектербеги геп айтты
«Баарың эшит!» деп айтты.
Жалпы журтту аралап,
Нурмолдо өзүң кабарлап
«Жар чакыргын» — деп айтты.
Ташкент, Кокон, Кожокент
Кенттерге айттым бу гапти.
Анжыжан, Өзгент, Парикана,
Жеткенде айттым бу гапти.
Ош, Жаллабат, Маргалаң
Наменкентте бу гапти.
Түркүн айттым баарына
Түрлөндүрүп бу гапти.
Кетмен-Төбө, Сувсамыр
Алайга айттым бу гапти.
Боурлошум Бадакшан,
Жанайга айттым бу гапти.
Чылмайран, Акы, Курама
Далайга айттым бу гапти.
Байбы? Гедей? Совдагер?
Малайга айттым бу гапти,
Мардикер барсаң байыйсың
Таалайга айттым бу гапти.
Укпай калдым дебеңер,
Увугуп кайгы жебеңер.
Эшитпей калдым дебеңер
Эзилип кайгы жебеңер.
Билбей калдым дебеңер
Бирегей кайгы жебеңер.
Олуйата, Алматы,

Таласта айттым бу гапти.
Арбагына сыйынып
Манаска айттым бу гапти.
Тегеренип Туранды
Алашка айттым бу гапти.
Элет, кыштак, шахариң
Жарашка айттым бу гапти.
Аркага барып ашыгып
Ысык-Көл, Нарын, Чүй боуры
Алдувга айттым бу гапти.
Канат хандай зоруна
Малдувга айттым бу гапти.
Каршы чыккан болбоду
Көптөн акыл түзөттү
Калайык бүтүн колдоду.
Каршыгып кайда барасың
Кыпчактыктын жарасын:
Койкоңдосоң корозчо
Картыңы тырмап саласың!..
Ийреңдетсең найзаңы
Ихражга ихраж аласың!..
Мадаличе «маштансаң»
Чайрактасаң келжиреп
Кырылган бойдон каласың.
Чарыгың бовойт «замбирек»
Балакетке каласың.
Токтогулдай томолой
Жакшылар тартар жаласын.
Учарларың тандашып
Түбүнөн кыркара канатын.
Мыктыларын жалалап
Мыктап ачар «сабатын».
Эр бүлөнү мындай кой,
Кырылар катын-калачың.
Такыр тирүв койбогой
Түрк мусулман баласын.
Кайаша кылсаң кайкаңдап
Тозокко күйүп-жанасың.
Уругуңа дов кеткей,
Тукумуң тартар чаласын.
Нары кылсын Кудайым
Бу бетпактын санаасын!
Башка сөздү таштайлы
Жарыйадан баштайлы.
Жар чакырам жаранлар
Жарылбасын араңар.
Аллахтын буйрук бу дагы

Айак-башын караңар.
Бурулбай тиктеп тургула
Бу сөзгө көңүл бургула.
Тике тиктеп тургула
Түбүнө көңүл бургула:
Жаврупадан ашталып,
Жахандин уруш башталып
Жутунганда биз жакка
Жахангир орус кашкайып
Иолун тосту йазитни
Жаами милдетти башкарып.
* * *
Ингилис, фараң, алманның
Аскери каптап жалмаңдап
Атып келе жатыры.
Байлыкты көздөй жутунуп,
Басып келе жатыры.
«Түрк калкын тегиз кырам, — деп
Баш көтөргүс кылам», — деп
Шашып келе жатыры.
Овзуна кирсе аппак ит
Капкара болуп чыгат-у
Сасып келе жатыры.
Көрүнгөндү кул кылып
Сатып келе жатыры.
Дүйнө-мүлкүн талашып
Чачып келе жатыры.
Адисиден аждарха
Ашып келе жатыры.
* * *
Йолун тосту ашкере
Жахангир орус аскери.
Жардамга бизни чакырды
Баспайлычы тескери.
Октон алыс оурукта
Иштегенге кечкери.
Марткерликке чакырды
Келгиле деп ичкери.
Март жигиттер — марткерлер
Мусулмандып аскерлер.
Жардам берип коңшуга
Аллах колдоп силерди
Ар бириңе нан берер.
Кожойу — Кыдыр жыловлоп
Кошулгасын нап берер.
Кайра тартпай баргыла
Кыйрыңа соуп бап келер.

Негизиге келегей Не керек?
Айтып берегей...
Асасына келегей
Аныгын айтып берегей:
Элүв түтүндөн экиден
Эр жигиттер жарагай.
Элүв башы, он башы
Ыстарчыбыз жана бай,
Кошумчасын ар түтүн
Кошуп колдоп алагай.
Аттап, тондоп экөбүн
Алыс жолго салагай.
Бир жылдык азык өзүгө,
Бир жылдык азык үйүгө
Баптап бергей накалай.
«Байыйсыңдын» мааниси
Мына шунда караң-ай!
Берилет бекер ат, тондор
Азык-овкат жана май.
Барганлар Орусийага
Аң казып, кыйат карагай.
Март жигиттер — марткерлер
Уруштан алыс иштешет
Мусулманның аскерлер.
* * *

Алманга орус согушат,
Мусулман иштеп болушат.
Болушпасаң алмандар
Мардикерге барбасак
Алманлар көзнү ойушат.
Март жигиттер — марткерлер
Мусулманның аскерлер
Жардам берип коңшуга
Ар-намысты апкелер.
Кеңешкиле жараңлар,
Келишишке жараңлар.
Араздашып кетпегей
Ак Пааша менен араңар.
Шайтан тилге кирбегей
Шым кылбасын арамлар
Кырылышып калбагай
Кележакка караңар.
Оңоп алар ортону
Өнүп-өссүн балалар.
Март жигиттер — марткерлер
Мусулманның аскерлер.
Жардам бергей коңшуга

Ар намысты апкелер.
Аллах чачкан насипти
Пендеси терип йеп келгей.
Марткерликке мунасып
Март жигиттер бап келгей.
Ак жол болсун эмесе
Аны буйрук текшергей.
Эл четинде эр жигит
Эли үчүн бел жигит.
Керек болсо калкыга
Жов бетинде шер жигит. * * *
Овмат бертин баарыңа
Оо, пенде, сураң ак тилек.
Оомийин облоов акинар
Овматтувлар сак келет.

ЖАНЫШ АКЫН

Карагул

Эки жигит, бир чалдын жолоочу жүргөнү
Уксаңар эми айтайын, кулагың сал,
Икая жазган менен болбойду убал,
Үч киши жол үстүндө жолдош болду,
Үчөөнүн экөө жаш, бирөө чал.
Үчөө келе жатып эригиптир,
Жолуна тез жетпейтин көрүнүптүр,
Бир нерсе ушу чалды кылалы деп
Эки куу өз-өзүнчө ээлигиптир.
Узун жолду кыскартып жүрүшөлү,
Үч ооз ыр айтып күлүшөлү.
Эр оозуна эки ооз ыр таппаса,
Ээр эрттеп, жүгөндөп минишли.
Үчөө өлөң менен ырын айтсын,
Ичинде жалган эмес, чынын айтсын,
Эр башына үч ооз ыр таппаса,
Мурунку баштан кечкен сырын айтсын,
Соңунан ине болорун билип алсын,
Байкуш чал ой ойлонуп жарар деди,
Чал бабаң да ойлонуп карар деди.
Эки жаш үч ооздон аңгеме айтса,

Ортодо биздей бабай калар деди.
 Эки жаш кыйыштырып эп айтады,
 Өлөң-ыр аз гана эмес көп айтады.
 Түк бүткөнү башынан иш өтпөгөн
 Шордуу байкуш жазган чал нени
 айтады?

Эки жаш өлөң айт деп чыдатпады,
 Жазган чал айтарына сөз таппады.
 Айтарына байкушун сөз таба албай,
 «Балалар» деп калжырап ыржактайды.

Эки куу бир-биринин тилин алды,
 Чал байкуштун башына бүлүк салды.
 Аксакал деп сыйлайтын заман кайда,
 Ээр эрттеп, жүгөндөп минип алды.

Бирөө минип, бирөө жетеледи,
 Экөө жүргөн жолун төтөлөдү.
 Бирөө айдап, бирөө минүү менен
 Бир кандын шаарына апкеледи.

Бирөө айдап, бирөө жүрүү менен,
 Акырындап, аяңдап жүрүү менен,
 «Апиримай, адам минген келеди» деп
 Болоду жандын баары күлүү менен.

Адамды адам минген жарашабы,
 Жыйылды жандын баары тамашага,
 Апиримай, адам минген не жан экен?
 Жыйылды жандын баары тамашага.

Тамашага калайык жыйылышты,
 Эки куу чалга салды кыйын ишти.
 Мунарада терезеден карап туруп,
 Шахар канымы көзү түштү.

Жазган чал алы куруп сандырады,
 Эки көзү элден өтүп жалдырады.
 Каным аял карап туруп ошолорго,
 Чакырып кел деп эки жигит жибереди.

Шахар канымы көзү түшүп,
 Чакырып үчөөн да алдырады,
 «Биз болобуз бул журттун бий, төрөсү,
 Ушундай макоолордун барбы ээси,
 Атаңдай карыяны мынча кыйнап,
 Бар беле мунун жазган не күнөөсү?»
 «Кай этип, аяганда кыйнабайбыз,
 Айтышкан убадабыз бар мында» —
 деди.

«Айтайын бир азыраак токто» — деди,
 «Сени мен өлтүрөр деп коркпо» — деди
 «Ушунча жашка келгенче, ай бечара,
 Андан соң карып болду менин алым».

Каным айтты: «сөзүмө көнөмүсүң,
 Колунда ушулардын өлүмүсүң?
 Чалың үчүн беш ооз өлөң айтсам,
 Күнөөсүнө бечараны беремисиң?»
 «Атыңдан айланайын, таксыр каным,
 Курмандык жолуңузда каным менин,
 Ушунда үч-төрт ооз аңгеме айтмак
 Эмдиги сизге койдук ыктыярын».

Каным энди аңгеме айтмак болду,
 Чал үчүн канымдан каймат болду.
 Каным өзү беш аңгеме айтса,
 Бул чалды аңгемеге сатмак болду.

Каным айтты аңгеме баштап муну:
 «Тогру жолдон айттым сага, теңири
 кулу,
 Кыз күнүмдө башымдан өткөн ишим,
 Баяндап берейин ушу жолу.

Ушу жолу кылайын сага баян,
 Кылган ишим теңиринин өзүнө аян,
 Бенде кылган айыбын жашырады,
 Кудайгапдуу¹ кылбаса, жоктур чараң.

Кызы элем мен жандан таза баккан,
 Бир сарайым бар эле алтын чапкан,
 Атыңдан айланайын азгырба деп,
 Тилөөчү элем жатсам, турсам жалынып
 актан.

Кызы элем алпештеген бир кандын,
 Карап жүзүн көрбөгөн тирүү жандын,
 Бир күнү сарайымдан базар барып,
 Кишиге базардагы көзүм салдым.

Базарда бир жигитке көзүм түштү,
 Жигитти көргөндөн соң ичим бышты.
 Чакыртып кемпиримден тез алдырдым,
 А мурун кылган жок элем мындай ишти.

Чакырган соң бечара келди жигит,
 Чакырып оңочо үйгө төшөк салып,
 Жигит менен бир жатмакка кылдым
 үмүт.

Жигиттин колумду артып моюнуна,
 Жабыштым жатып кет деп коюума.
 Кудай асыл жараткан таза жигит,
 Менин айткан сөзүмө туюнабы,
 Жигит айтты, коюнуңа жатпайм деди,
 Коркомун бир күнөөгө батсам деди.
 Сени менен ойногон кызык үчүн

¹ Сөзмөр.

Жалганда акыретим сатпайм деди.
Жигит айтты сөзүңө болбойм деди,
Жалганга акыретим сатпайм деди.
Сени менен ойногон кызык үчүн
Ак жүздүү Мукараны чанбайм деди.
Жигиттин асыл экен деги заты,
Болгондо акыр заман ак урматы,
Күн көзүндөй чырайлуу кан кызы элем,
Жатканга асыл жигит унатпады.
Куу жигит, көзгө түштүң кайдан дедим,
Азгырды мени малгун шайтан дедим.
Кандын кызы канымча жабышты деп,
Элине аман барса айтар дедим.
Жигитти болбодуң деп ачууландым,
Ачууланып колума бычак алдым,
Каарланып, ачууланып баргандан соң,
Как жүрөктүн башына сайып калдым.
Бычак салдым жигитке аябастан,
Баспасаң, шайтаның мени баскан,
Ажал жетип бечара өлүп кетти,
Ушундай күндөр кечти биздин баштан,
Бүтүрүп бул ишимди жатып алдым,
Болбос жерден күнөнү сатып алдым.
Там үйдүн ортосунда даяр чуңкур
Жигитти сүйрөп барып шого салдым.
Күнө кылып Канымчаң сандалады,
Ичим күйүп, көөдөндө от жанады,
Баласы Балапан бектин жоголду деп
Бир күнү Каракан кабар салды.
Шол жерден каза жетип пенде өлдү,
Куданын салганына пенде көндү.
Жарым айдай болду го жаткан жигит
Сасып кеткен сыяктуу ис келеди.
Сарайга эч бир адам каратпадым,
Келгенин эч пенденин жаратпадым,
Канымча кандын кызы сасыды деп,
Келген адам айтаар деп алактадым.
Талаага чыгарайын деп ойлоду элем
Жигитке арыстандай ал келбеди,
Канымча шол убакта катуу шашкан,
Ушундай күндөр кечкен биздин баштан.

*Кыз күнүндө Канымчанын
Карагул менен болгон иши*
Чакырып ага арызымды айттым,
Бар эле Карагул кызыл баштан,
Сабыр кыл, Карагул, шашпа дедим,

Ошондой шумдук баштап эдим,
Берейин алтын, күмүш, Карагулум!
Өлүктү алып барып ташта дедим.
Карагул бул сөзүмдү билип алды,
Мырс этип мыйыгынан күлүп алды,
Кылганыңды элге айтамын деп,
Кайта менин өзүмө бүлүк салды.
Карагул, тойгузармын сени малга,
Карагул бейил койбойт берген пулга
Ар убак каалаганың берейин деп,
Ыйлап туруп жабыштым Карагулга.
Сөзүмдүн түшүп алды маанисине,
Алтын, күмүш берсең да албаймын деп,
Жабышты жаман чиркин так өзүмө.
Карагул айтканымды бергин деди,
Менин айткан сөзүмө көнгүн деди.
Бекзаадалар жыттабас Канымча кыз,
Карагулдан корккондон элеңдеди.
Карагул менен эрегишип тура албадым.
Өзүмө эч бир кайрат кыла албадым.
Шол жерде эсим ооп жыгылыпмын,
Карагулдун не кылганын биле албадым.
Шол жерде бир аз жаттым эсим ооп,
Өзүмдү жапа кылдым отко салып,
Карагул оз муратын кабыл кылып,
Кеткен экен сарайдан өлүктү алып,
Кеткен соң көңүлүмө санаа кирди,
Ичи-боорум өрт болуп жана берди,
Өлүктү алып барып таштаган соң,
Баягыда кеткен күл жана келди.
Аны энди эшиктен каратпадым,
Дегенин кайтып келип жаратпадым.
Кылганыңды дагы да айтам десе,
Карагулдан дагы шашып алактадым.
Доорону Канымчаңды абдан кетти,
Карагул мурасына дагы жетти...
Ыйлашып Карагул менен бир түн өттү.

*Карагулдун Бекзаадаларга сырын
айтканы*

Бул кенттин таштан соккон калаалары,
Калаанын адам сыйбас аралары,
Бир күнү ойношторун айтышыптыр,
Жыйылып өңкөй бектин балалары.
Мурзалар айтышыптыр ойношторун,
Ал Карагул эшитип турады шонун
баарын.

Мурзалардын айтканын ал эшитип,
Айтты кой кан кызы мен кылгандарын.
Кишиге өтүрүк айтмак баары кылап,
Мурзалар ойнош айтып мактандыңыз,
Мактанмак сиздерден да бизге ылайык.
Баарың да кан баласы асыл тектүү,
Мурунтан эшитиппи мындай кепти,
Кандын кызы Канымчага ойношобуз,
Мактанмак сиздерден да бизге эптүү.
Мурзалар муну эшитип тура берди,
Карагулдун сөзүнө арсылдап күлө берди.

Канымча кан кызынын күйөөсү деп,
Мурзалар аны мазак кыла берди.
Карагул айтчы, мени мазак кылба деди,
О, мурзалар, айткан сөзүм тыңда деди.
Айтканыма күмөн кылып ишенбейсиз,
Ээрчитип апкелемин мында деди.
Ичинде бир жакшы жигит жарар деди,
Мурзалар сиз келгенче карар деди.
Канымча кандын кызын ээрчитип келсе,
Сөзүнө анан мунун ишенели деди.
Шол кезде кылар ишке жүрүп кетти,

Мурзаларга убадасын кылып кетти.
Мурзаларды, Карагулду кандын кызы
Канымча заар берип кырганы
Алтын сарай ичинде олтурар элем,
Үстүмө Карагул да кирип келди,
Ал айтты Канымчага билгендерин,
Билип, эшитип, көргөндөрүн,
Канымча аял кылбай жүрүңүз деп,
Айтты кой мурзаларга убадаларын.
Ушул жерде бир аз туруп ой ойлондум,
Оюмду аз гана эмес көп ойлондум.
Канжар жана бычакты колго кармап алып,
Бул күлдү өлтүрөйүн деп ойлондум.
Базарга бараңги тон байга ылайык,
Бай шекилдүү Карагул бийге ылайык,
Олой болсо мейнетиң дурус экен,
Мурзаларга алып барып сый кылайык.
Карагул бул сөзүмө күдүңдөдү,
Аларды алдаганым билинбеди:
Мурзалар бизди карап токтоп отур,
Канымча аял кылбай жүрүң деди.

Шол жерден энди эшикке чыгып кеттим,
Караңгыда Карагул менен жүрүп кеттим.
Мурзалар оюн кылган жерлерине,
Үстүнө жарк-журк этип кирип келдим.
Базардан кырк бөтөлкө арак алдым,
Не жерде спиртинен карап алдым.
Анын бири ичине заар салып,
Мурзалардын жанына бара калдым.
Мурзалар бизди көрүп тура берди,
Биздерге туруп орун бере берди.
Мынабу Карагул айтканы ырас го деп,
Бир-бирине карашып күлө берди.
Биздерде түндө жүргөн үлкөн айып,
Бир ишти кылып келдим жолдон тайып,
Мурзалар, бир келгенге айып этпеңиз,
Бир күнчө ойноп күлүп олтурайын.
Арак, шарап, аларга баса берип,
Баарын бирдей Канымчаң мас болдурду,
Мурзаларга арактан соң бердим ууну.
Бир кесе баса куюп берип элем,
Мурун туйлап жыгылды Карагулум.
Бул жерден эми эшикке жүрүп кеттим,
Алды-артыма карабай күлүп кеттим,
Мактанчылык Карагулдун сөзү менен
Мурзаларды бир үй толгон кырып кеттим.
Канымчанын күйөөсү келгендеги айласы
Бир күнү күйөөмдөн кабар келди,
Үч ай мурун алдынан чабар келди.
Карагулдун кылганы эсиме түшүп,
Ичи-боорум от болуп жана берди.
Чакырып дагы алдырдым кемпиримди,
Кемпир билет башынан бул сырымды.
Энеке, кандай айла кыласыз деп,
Кемпирден жашырбаадым мен сырымды.
Энеке, сабыр кылгын, шашпа дедим,
Ушунда акыл башта дедим.
Сулуу катта, нары сыйда кыздар болсо,
Аяңдабай айылдан барып изде дедим.
Энекем энди эшикке жүрүп кетти,
Алды-артына карабай туруп кетти.
Алтын, күмүш аябай берди дагы,

Бир жардынын жаш кызын алып келди.
 Бул кызды абыдан таза кийиндирдим,
 Көңүлүн бечаранын сүйүндүрдүм.
 Кан кызы менен күң кызын тааныбай,
 Ишимдин жөнөлөрүн шондо билдим.
 Башыма тез ортмол ороп алдым,
 Таам татпай, аш ичпей жарап алдым.
 Күйөөмдүн колуна бере амып,
 Чымындыкка оронуп тура калдым.
 Кан уулу менен күң кызы сообет салды,
 Канымчаң как башында карап калды.
 Ажал жетпей, эч ким да өлбөйдү экен,
 Ичи-боорум өрттөнүп күйүп калды.
 Экөө талай жатты, аз жатпады,
 Канымчаң түр деп айтар сөз таппады.
 «Тез ойно да, бат кайт» деп айтып элем,
 Мурдар күн жатып алды, козголбоду.
 Түр десем да мурдар күң түрбас гана,
 Башынан өзүм менен сырдаш гана,
 Шыбырашып сүйлөшүп жатканында,
 Кылайын деп коркомун бир маскара.

Өз ордуна жаштыгын берген кызды өлтүргөнү

Акырындап, аяңдап чыктым дагы,
 Сарайга от жандырып коюп калдым,
 Бул кызды сүйрөп барып отко салдым.
 Күйөөмдү колунан тартып алып,
 Оңочо бир сарайга жатып алдым.
 Калайык отту көрүп, жыйылышты,
 Ушундай катуу кылдым кыйын ишти.
 Кан кызы мен, кан күйөө аман го деп,
 Жамыйтат бизди көрүп сүйүнүштү.
 Бул ишти эч бир адам билбей калды,
 Кыйналдым ушундайкып ширин жанды.

Канымчанын кыз таап алып келип берген кемпирди өлтүргөнү

«Баягы кызым менин жарайбы» деп
 Өкчөмдөп анам байкуш жана келди.
 «Ана жан, тата кой» — деп сууну
 бердим,
 Башынан айрылмайтун чууну бердим.
 «Анан байкуш, мынаны ичиңиз» — деп,
 Акчыл каймактаган ууну бердим,
 Энем байкуш ууну тата салды,
 Ичи-боору өрттөнүп, күйүп-жанды.

Бүктүшүп эт-бетинен жата калды.

Аңгеменин аягы

Сырымды жашырам деп киши
 өлтүрдүм,
 Башыма машакаттуу иш бүтүрдүм.
 Ушу чалды күткарсам капарат¹ деп,
 Байит сөз кылып эп келтирдим.
 Мунан булай мындай кылбай жүргүн,
 Адам минип, бул шаарга келбей жүргүн,
 Адам минип, ар убак келе берсең,
 Эч адам айтып бербейт мындай ширин.
 Сырымды айттым силерге баян кылып,
 Өткөн күнөөнү жашырбай, баян кылып.
 Деп чал байкушту ажыратып,
 Кош айтып, үчөөнү да жолго салып.
 Алардан кайыр дуба үмүт кылып,
 Ушинетип бошотуптур кызык кылып.

Коён жылы (1889)

Кеткен жок ошо кышың, жаткан болуп,
 Бутуна мал, адамдын капкан болуп.
 Бай болуп, казак, кыргыз ашып элиң,
 Кийгени ороочунун макмал болуп.
 Калбанын сыйыр жайдым талаасына,
 Казак менен кыргыздын арасына,
 Ошо кыш кудай оңдоп жазга чыкса,
 Балалар минер бекен танасына?
 Коюнда катып алдык көмөч нанды.
 Коёндун катуулугун мындан билгин,
 Коёндон күтө албадык сыйыр малды.
 Тынчтык жок бир жанымда ала кыштай,
 Арык сан созулуптур тарамыштай,
 Бир жерде ак самандын жыты чыкса,
 Жүгүрдүк кетмен ала кыран куштай,
 Басаба агам болуп менин шерик,
 Конушбай иним жүргөн соңумда эрчип,
 Коёндун катуулугун мындан билгин,
 Айгырды алып калдык саман берип.

НИШАН МОЛДО

Эски терме-санат ырлары

Жашыңда оку илимге,
 Жакуттай көзүң ачылат.

¹ Сооп болот.

Ынтымак болсо бир тууган,
 Башкалар кантип багынат.
 Алганы жаман чыкканда,
 Азамат жигит пас болот.
 Амандашаар тууганың
 Алыска кетип жат болот.
 Көргөндүн көркү көө болот.
 Жаман менен достошсоң,
 Акыры түбү доо болот.
 Этегинде жоо болот,
 Жүк көтөргөн лөк болот.
 Мээлүү жигит сүйлөсө,
 Түшүнүп чоркок тек болот.
 Жакшыда көрктүү эрк болот,
 Жаралып сөзү эп болот.
 Башынан арбак ургандын,
 Аркасында чуу болот.
 Ынтымагың бар болсо,
 Душман да сага эл болот.
 Тууганы болсо ынтымак,
 Жаңылбай чечен шер болот.

Элге насыят

Ынтымагың бар болсо,
 Ар жерден намыс аласың.
 Башкадан келген душманга
 Батырып найза саласың.
 Ынтымагың бар болсо,
 Мусапыр келсе, багасың.
 Сөздү сылык чыгарсаң,
 Кимге да болсо жагасың.
 Ынтымагың бар болсо,
 Ордунду таап коносуң.
 Алыстагы душманга
 Айбатың шаңдуу болосуң.
 Ынтымагың болбосо,
 Ач бөрүдөй үлүйсүң,
 Алдырып жатка куруйсүң.
 Ынтымагың болбосо,
 Душманга бута болосуң,
 Ача албай көзүң оёсүң.
 Ынтымагың болбосо,
 Таранчыдай торуйсуң,
 Жаңжалды кууп коруйсуң.
 Ынтымагың болбосо,
 Тарп болосуң душманга
 Таланат ээрчип жүргөнүң,

Каласың катуу пушманга!¹
 Ынтымагың болбосо,
 Өз жашыңды билбейсиң.
 Чекеден келген душманга,
 Кошоматтап сүйлөйсүң.
 Тууганыңды жамандап,
 Душманга бетин ачасың.
 Ырыскыңды түгөтүп.
 Алыскыга чачасың.
 Ынтымагың бар болсо,
 Толуп турган айдайсың.
 Жагымдуу кебиң балдайсың.
 Тууганды туура сүйөсүң.
 Бикирлешпей душманга,
 Бир көңүлдө жүрөсүң.
 Абалап учкан шумкардай,
 Качканга чеңгел саласың.
 Качам десе ырыскың,
 Жылдырбай кармап аласың.
 Ынтымагың бар болсо,
 Өзүңдөн чыккан жакшыны,
 Өзгөчө көөнүң сүйөсүң,
 Айтканын эки кылбастан,
 Көтөрмөлөп жүрөсүң.
 Ынтымагың бар болсо,
 Түлөйсүң жазгы кунандай.
 Ынтымак кетсе элинден,
 Бекинесиң душмандан,
 Бүркүттөн качкан улардай,
 Айтканың болот кош жүздүү,
 Эрден чыккан жубандай.
 Сагызган талап тарп кылып,
 Кырчаңгы атты куугандай.
 Куйругуң өспөйт узарып,
 Турумтай чымчык жулгандай.
 Жүргүлө, балдар, ынтымак,
 Напсиңден кетип булганбай.
 Ынтымагың бар болсо,
 Кеңешесиң жат кандай.
 Душман келсе бек карма,
 Карышкыр баскан капкандай.

¹ Пушманга — бушайманда, кайгыда.

ЖЕҢИЖОК (ӨТӨ) көкө уулу

Аккан суу

Жер жүзүнө жайылып
Толуп чыккан аккан суу,
Жети кабат жер астын
Жарып чыккан аккан суу.
Жер, Ааламдын баарысын
Багып чыккан аккан суу.
Алты кабат жер астын
Жарып чыккан аккан суу.
Адам менен Обону
Багып чыккан аккан суу.
Ала-Тоонун боорунан
Жарып чыккан аккан суу.
Алтын канат, жез куйрук
Балык чыккан аккан суу.
Кара-Тоонун койнунан
Агып чыккан аккан суу.
Күмүш канат, жез куйрук
Балык чыккан аккан суу.
Кара жердин астынан
Жылып чыккан аккан суу.
Кайда барып токтоорун
Билип чыккан аккан суу.
Ак кыянын боорунан
Агып чыккан аккан суу.
Өмүр отун тугантып
Жагып чыккан аккан суу.
Көк жалгаяк асканы
Тешип чыккан аккан суу.
Кок торпулуу көк жарды
Эшип чыккан аккан суу.
Зоодон сынбай бир жери
Кулап түшкөн аккан суу.
Аяк-башын үзүлтпөй
Улап түшкөн аккан суу.
Ташка тийип чачырап
Баркыраган аккан суу.
Далай жерге токтолбой
Шаркыраган аккан суу.
Кууш жерге келгенде
Күркүрөгөн аккан суу.
Үрөйүңдү учуруп
Үн сүрөгөн аккан суу.
Жайык жерге барганда

Жаркыраган аккан суу.
Эңкейишке киргенде
Аркыраган аккан суу.
Кулагыңды тундуруп,
Капчыгайды чуу кылып
Шаркыраган аккан суу.
Коркок адам сүрүнөн
Калтыраган аккан суу.
Сурап-сурап отурсаң,
Кайда болот аккан суу?
Тескейи бийик терең сай
Коодо болот аккан суу.
Ак асаба мелжиген
Зоодо болот аккан суу.
Башы туюк капчыгай
Сайда болот аккан суу.
Издегенде табылбас
Жайда болот аккан суу.
Бетегеси кулпунган
Төрдө болот аккан суу.
Жаратылыш жасаган
Өрдө болот аккан суу.
Каз-өрдөгү калкыган
Көлдө болот аккан суу.
Бопбоз болуп кор болгон
Тамчы сууга зар болгон
Чөлдө болот аккан суу.
Мурда болуп көрбөгөн
Жерге келген аккан суу.
Жер үстүндө жашаган
Элге келген аккан суу.
Өз тулкусун жоготпой,
Бир тамчысын коротпой
Кармап келген аккан суу.
Курмандыкка денесин
Арнап келген аккан суу.
Аягы жок, колу жок,
Токтойм деген ою жок
Жүрүп келген аккан суу.
Бара турган жерине,
Кире турган көрүнө
Күлүп келген аккан суу.
Бир жагына көгөртүп
Дарбыз кылат аккан суу.
Эч кимди шерик кылбастан
Жалгыз кылат аккан суу.
Алабата, көк беде,

Жалбыз кылат аккан суу.
Аюу чачы, ак сокто,
Андыз кылат аккан суу.
Үстүңө кийип жүрүшкө
Кийим кылат аккан суу.
Өз өнөрүн билбестен
Кыйын кылат аккан суу.
Чайга салып ичишке
Нават кылат аккан суу.
Барган жерин кулпунтуп
Абат кылат аккан суу.
Жердин бетин жайнатып
Чөп жаратат аккан суу.
Төрт-түлүктү семиртип
Эт жаратат аккан суу.
Алма, жүзүм, алмурут,
Алча кылат аккан суу.
Четин, шилби, карагай,
Арча кылат аккан суу.
Биз билбеген дүйнөдөн
Канча кылат аккан суу.
Жердин үстүн тепсеген
Малга келген аккан суу.
Ай-Ааламда жашаган
Жанга келген аккан суу.
Арык казып төтөлөп,
Алып кетсе жетелеп
Кете берген аккан суу.
Бөлгөн жерге токтобой,
Чарчаганга окшобой
Жете келген аккан суу.
Кара таштан жаркырап
Түшүп жаткан аккан суу.
Жан-жаныбар шимирип
Ичип жаткан аккан суу.
Ак жектенин жеңине
Кир койбогон аккан суу.
Ай, аккан суу, аккан суу
Ай-ааламды, баккан суу,
Сыр-дайрадан кең туруп
Сыр аякка баткан суу!
Жабыркатпай жай-кышы
Жандын баарын баккан суу,
Дайра болуп ташкан суу,
Тар арыктан ашкан суу,
Агыны катуу болгон суу,
Ар өзөнгө толгон суу.

Кара шибер, көк майдан
Саздуу болот аккан суу.
Кайырсаң келет арыкка,
Баштуу болот аккан суу.
Аккан жери дайыма
Эңиш болгон аккан суу.
Ай чапчыган толкуну,
Эч билбеген коркууну
Деңиз болгон аккан суу,
А жаныбар, аккан суу.
Деңизиңде сойлогон,
Алышканын койбогон,
Арыстан баштуу, мурду шиш,
Канаты бар учканга,
Бул дүнүйө жалганды
Кайраты бар жутканга
Алтымыш кулач, беш баштуу
Ажыдаарың дагы бар.
Жарык кылган түндөсү
Кулагынын түбүндө
Күйүп турган шамы бар.
Сырларың көп катылган,
Көк өгүздөй балыгың
Көктү көздөп атылган,
Жаркыратып түн ичин
Кайра сууга жашынган.
Тоодон аккан жеринен,
Жаралганда тегинен,
Түнук болгон аккан суу.
Тазалыгы жагынан
Карап турсаң баарынан
Улук болгон аккан суу.
Кемеринин ичине
Алтын канат, жез куйрук
Балык толгон аккан суу.
Керектиги Ааламга
Анык болгон аккан суу.
Алдына шайтан жуутпай
Кууп турган аккан суу.
Ажал жетип өлгөнүн
Ак кепиндеп, аруулап
Жууп турган аккан суу.
Арам менен адалды
Ылгабайсың, аккан суу.
Бир адамды жамандап
Булгабайсың, аккан суу!
Жайы-кышы барабар

Саан алган аккан суу.
Асмандан булут кубулуп
Жаан алган аккан суу.
Алты айчылык жол бассаң,
Арасынан үзүлбөй
Созуласың, аккан суу.
Алтымыш бөлөк баш жагың,
Аягың келип бир жерден
Кошуласың, аккан суу.
Дыйкан-чарба адамды
(Бүт тындырып мураанды)
Жабыркатпай баккан суу.
Кызматы менен кишиге
Мына ушундай жаккан суу!
Челек менен көтөрсө
Түгөнөм деп шашпаган,
Тиктеп туруп байкасаң,
Калыбынан жазбаган
Кандай молсуң, аккан суу!..
Тоо боорунан оргуштап
Булак болгон аккан суу.
Катын менен балага
Ынак болгон аккан суу.
Жоодураган бото көз,
Моймолжуган ширин сөз,
Күмүш үндүү, күн жүздүү,
Жан эргиткен бал тилдүү,
Шыбырашып, сүйлөшүп,
Бирин бири жүр дешип,
Аста күлүп, шыңк этип,
Алтындан иймек сөйкөсү
Кулагында жылт этип.
Муну көргөн жигиттин
Эт жүрөгү зырп этип,
Эки челек көтөрүп
Кыздар келген аккан суу.
Ай тамагын кылайтып,
Ак көйнөгүн булайтып,
Секетпай деп ырдап,
Аккан сууга сыр айтып,
Жанаша басып кыналып,
Өңүн суудан каранып,
Тоту куштай таранып,
Келиндер келген аккан суу!
Булактын башын болжошуп,
Муңайып күтүп, жолтосуп,
Жашчылык менен каңгышып,

Булактын жанын аңдышып,
Чылбырдан атын кармашып,
Чын перидей сулууга
Чын дилден сөзүн арнашып,
Чыңыртып күлүк минишип,
Чийбаркыт тандап кийишип,
Далбас уруп жаштыкта
(Алдастаткан адамды
Арагы жок мастык да!)
Бир көз салып калууга
Ынактыгын билгизип
Учуру келсе айтууга,
Жеңесин салып ортого
Желдирип эрте кайтууга,
Жашчылык иштин айынан
Башын сайып тартууга,
Булактан көзү өтүшүп
Жигиттер келген аккан суу!
Белдемчисин байланып,
Балдарына айланып,
Небересин ээрчитип
Секин басып чайпалып,
Отурганда «белим» деп,
Чоочуганда «эрим» деп,
Кемпирлер келген аккан суу!
Ак сакалын жайкалтып,
Аста сүйлөп, нарк айтып
Жолдун ташын теришип,
Булак оңдоп беришип,
Чалдар келген аккан суу!
Божурашып сүйлөшүп,
Бир күндө он беш суу кечип,
Суу боюна барышып,
Суу мылтык жасап алышып,
Суу мылтык менен атышып,
Бир кумарга канышып
Балдар келген аккан суу!
Ай туяктан арнашып,
Ак боз бээ тандап союшуп,
Абыдан этке тоюшуп,
Арча көпкө чыдайт деп,
Каржыгачка коюшуп,
Карагай кесип кынашып,
Карылар менен сынашып.
Чеңгек менен бекитип,
Чечилип сырга келишип,
Суу кечпей малы өтсүн деп,

Сугун артпай кетсин деп,
Эл катташып оңсун деп,
Эбин таап жасаарга
Эпчил уста болсун деп,
Көпүрө салып көпчүлүк
Элдер келген аккан суу!
Таң кашкайып сүргөндө,
Булутту шамал түргөндө,
Суу катуулап киргенде,
Тараза жылдыз бөлүнүп,
Ой-тоонун баары көрүнүп,
Сүрүлүп жылдыз качканда,
Таңкы Чолпон батканда,
Өзөндөн ак шамал жүрүп ыркырап,
Суудан кара буу чыгып буркурап,
Асмандан жылдызы качып дыркырап,
Токойдо гүлдөр гүл бурап,
Бутакта булбул ыр курап,
Шыбакта торгой чулдурап,
Жылгадан алты миң булак шылдырап,
Жарашкансың, аккан суу!...
Күн жайылып келгенде
Күңгүрөнүп күч алып,
Күмүш комуз күү чалып,
Аркыраган күч алып,
Алтын комуз күү чалып,
Күн келбетин бетине
Жаркыратып түшүрүп,
Чаңкап келген мал-жанга
Тартынбастан ичирип.
Күмүштөй болуп жалтылдап,
Берекесин арттырып,
Ийип берген балкылдап!
Бири консо, бири учуп,
Бири келсе, бири кетип,
Эки жагын карашып,
Канаттарын тарашып,
Мукам-мукам сайрашып,
Өз тилинде күү чертип,
Жагжагына толтуруп
Балапанга суу берип
Куштар келген аккан суу.
Куйрук-жалы бир карыш
Кулан келген аккан суу.
Аягы жок, колу жок
Жылан келген аккан суу.
Түш мезгили малында

Күкүктөнүп күүлөнгөн,
Күкүк болуп сүйлөгөн,
Шамал чыгып өзүнөн
Шапатасы жыргаткан,
Шайырланып шар агып,
Шаңшыттырып ырдаткан.
Жандап барган мал ичип,
Суусап барган жан ичип,
Боору менен сойлогон,
Буту менен баскан да,
Асман менен учкан да,
Мурду менен тынган да,
Баары өзүңө келишкен,
Асилденсиң, аккан суу!
Бешим убак болгондо
Бир аз калган тартылып,
Тандырбаган адамды
Тамашасы артылып.
Башбалдак атса өрдөгү
Козголот балык көлдөгү,
Койкоюп сүзсө каздары,
Калбастан ээрчип балдары,
Ылаачын, көк куш келе албай,
Ыкыс берип тебе албай,
Ичинде калар арманы.
А жаныбар аккан суу,
Көпкө тийген жардамы!
Кечки мезгил болгондо
Керимсел жүрүп ойногон,
Суучул кара, чулдук куш
Суу бойлоп тоюн тойлогон,
Кыбыланын кызыл шамалы
Кылкылдап күн батаарда
Кыялды жайга койбогон.
Күндүн нурун сүртүнүп
Күлүңдөп көркүн жойбогон,
Кыдырып дүйнө жойлогон,
Караган менен канчалык,
Көркүнө көңүл тойбогон.
Түн ичинде карасаң:
Өзөндүн ичи шуулдап,
Көктүн чыгып жылдызы
Өңүн карап жымыңдап,
Сан жылдызды батырып,
Табактай Айды калкытып,
Нурун чачкан түш-түшка
Күмүштөнүп жаркытып,

Аттай болгон балыгын,
Асманды көздөй атылтып,
Күкүмдөлгөн тамчысын,
Күргүштөп жээкке чачылтып
Агылат алга жулунуп,
Үн алышып сайраган
Күкүк менен Зейнептин
Сайраны бирге угулуп.
Жалбыздын жыты буркурап
Көңүлүңдү сергитип
Ырдагыңды келтирет
Ылаачын куштай эргитип.
Жаз келгенде токтобой
Ордон чыккан аккан суу,
Кайык сүзүп өтө албас
Кара тоонун боорунда
Көлдөн чыккан аккан суу.
Жер үстүндө мелмилдеп
Дарыя болгон аккан суу.
Жеңижок төккөн ыр менен
Жарыя болгон аккан суу.
Желип өткөн жерине
Жемиш өсүп, бак болгон,
Келип кеткен жерине
Шаар орноп, эл толгон.
Пейли кенен, тар эмес,
Бир калыпта бузулбай
Агып жаткан аккан суу.
Дүнүйөнүн баарына
Балдан таттуу шипширин
Жагып жаткан аккан суу.
А жаныбар, аккан суу!
Ылдыйды карап жүргөн суу,
Ылайланып кирген суу,
Эңишти карап жүргөн суу,
Эрки менен кирген суу.
Памалдай үнү шуулдап,
Парендеси чуулдап!
Жээгинде сайраган
Күкүк менен булбул бар,
Көлүндө киши көрбөгөн
Кара кашка дүлдүл бар.
Жүнү селсең, ак куйрук
Кундузу бар аккан суу.
Көзгө жылуу көрүнгөн
Жылдызы бар аккан суу.
Жүнү түркүн кубулган

Суусары бар аккан суу.
Дүйнөдө түркүн сонунду
Мына ушинтип баккан суу.
Кимге болсо барабар
Мумуядай жаккан суу!
Суусуз чөлдө жашап көр,
Өтөт суунун азабы.
Айта берсең түгөнбөйт
Аккан суунун казалы.
Керүүдөн кыял кошулуп
Сел болосуң, аккан суу.
Этек жагың буулса
Кол бөлөсүң аккан суу.
Жайыр жерге келгенде
Алтын менен күмүшкө
Тең болосуң, аккан суу.
Кыртыш байлап бетине
Жүн чыкпаган аккан суу.
Айбанатпы — адамбы,
Башын салса «тур, кет» деп
Унчукпаган аккан суу.
Ирик менен чирикти
Таза кылган аккан суу.
Эл жайлоого конгондо
«Эртерээк ичсем» дедиртип,
Эки агайын кишини,
Ача кылган аккан суу.
Жүргөн жерин гүлдөтүп,
Дурус кылган аккан суу.
Нөөбөтү мага келбейт деп,
Коңшу отурган адамды
Уруштурган аккан суу.
Жаздын айы келгенде
Байчечекей башбагып,
Булак ийип таш жарып,
Тоо башында мөңгү эрип,
Токсон миң булак бир келип,
Асмандан булут бүркөлүп,
Жамгырын төксө — ал көрүп!
Жекендин баары желпилдеп,
Камыштын башы калкылдап,
Ааламга булут оролуп,
Айдын башы тоголуп,
Чагылганы чартылдап,
Ай караңгы түнүндө
Күндүзгүдөй жаркылдап,
Жердин жүзүн термелтип

Каарданып киргенде,
Ылдый көздөй сүргөндө,
Капчыгайга толгондо,
Жандап барган мал-жанды
Ажыдаардай соргондо,
Күңгөйдөгү таш агып,
Аюу, жолборс, сүлөөсүн
Туш келгендин баары агып,
Байлап койгон сал агып,
Көпүрөлөр дагы агып,
Кечип кирген мал агып,
Байкабаган жан агып, —
Бүзүп өткөн кыяны, —
Бул, аккан сунун зыяны!
Ташка тийген жеринен
Көгүш жалын от жанып,
Жарга тийген жеринен
Жолум үйдөй из калып,
Ортосунан карасаң
Билектей кызыл кан агып,
Түптүү терек токтобой,
Бир куурайга окшобой,
Карагайы, арчасы,
Толгон токой канчасы
Бир токтошко жарабай
Агып барат даң салып!
Ташка тийсе чачырап,
Сүрү жанды качырат,
Күнгүрттөнүп сүйлөнүп,
Мөңкүп барат жинденип,
Үйдөй болгон таштары
Тоголонгон калдырап,
Аны коргон пенденин
Эси чыгат далдырап.
Ташка тийип жанчылап,
Айбатынан жан чыгып
Кирип барат аккан суу!
Жердин бетин жайпаса,
Жер силкинип чайпаса,
Айтыла берет быягы
Бу да аккан суунун зыяны!
А жаныбар, аккан суу,
Жаз келгенде күрпүлдөп
Ээ-жаа бербей аккан суу.
Тоодон чөлгө жеткенче
Далай жолду баскан суу.
Жан-жаныбар күйөнү,

Ушул турган дүйнөнү
Жаркыратып баккан суу.
Жиктеп журтка болбогон
Кербөсө адам чөлдөгөн,
Арык кайрып байласа,
Шооласы бар көлдөгөн,
Пайдасы бар аккан суу.
Өмүрүндө түгөнбөс
Жайрасы бар аккан суу.
Ташкыны бийик дүйнөнүн,
Таалайындай жаралган.
Түрдүү чөпкө, мийвага,
Каны болуп таралган,
Тегеренип жанынан
Карып-мизгин кетпеген,
Кандай молсуң, аккан суу,
Жердин үстүн тепсеген!
Тунук болуп шар аккан,
Кол арыкка бурулуп,
Тартынбастан жулунуп,
Талаасында бараткан,
Тегирменди айланткан,
Кызматын көр жарашкан!
Жайдын айы келгенде
Паренделер толуккан,
Балапанга суу ташып
Бир күндөп беш болушкан.
Жердин бетин саймалап
Атырын чачат гүлдөрү,
Булбул менен күкүктүн
Басылбайт мукам үндөрү,
Комузчу күүсүн черткендей
Коктуга батпай күүлөрү,
Бали, ыракмат, аккан суу,
Бапестеп баккан дүйнөнү!
А жаныбар, аккан суу,
Аккан суунун белгиси:
Камчыланбай тез кеткен
Мудаасына бат жеткен,
Жийиркенбей ичине
Кырк аяктуу курт күткөн.
Камыш чыгып көлүнө
Кара бээлер оттогон,
Балырынын ичине
Бака чардап токтогон,
Келишкенсиң, аккан суу.
Көрүп адам жырлаган

Бейиштенсиң, аккан суу.
Арам, адал дебеген
Асылдансың, аккан суу.
Өз башыңан күнөөнү
Арыткансың, аккан суу.
Кимге болсо «макул» деп
Баш ургансың, аккан суу.
Туш тарапка бет алып
Агып өттүң, аккан суу.
Он сегиз миң ааламды
Багып өттүң аккан суу.
Адашпастан өз жолуң
Табып өттүң, аккан суу.
Кыялданып кыйшайып,
Шоокумданып ун салып
Желип өттүң, аккан суу.
Аласасын адамга
Берип өттүң, аккан суу.
Кышын-жайын барабар
Коргошундай көлкүлдөп,
Тунук болуп мөлтүлдөп,
Эрип өттүң, аккан суу.
Келин менен кыздарга
Керектүүң алгын деп
Челегине толтуруп
Берип өттүң, аккан суу!
Өмүр шерик адамга
Болуп өттүң, аккан суу.
Бул дүйнө жарыктан
Толуп өттүң, аккан суу.
Кара жерге жылмылдап
Кирип өттүң, аккан суу.
Бара турган жериңди
Билип өттүң, аккан суу.
Киши баргыс чуңкурга
Кирип өттүң, аккан суу.
Касиеттүү, аккан суу,
Сенсиз бизге күн кайда?
Жайнап өскөн гүл кайда?
Ушул турган сулуулук
Жөгөлмөк баары бейпайда!
Күз мезгилде карасаң:
Калыбынан тартылган
Кубатынан айрылган,
Мөңгүсү аздап эриген,
Булагы ийбей кемиген,
Каркылдап учкан каз кеткен,

Куркулдап жүргөн куу кеткен,
Өрдөк, чүрөк калбастан
Жер которуп дуу кеткен.
Жинин каккан бакшыдай
Жарым болуп суу кеткен.
Эртең менен кечинде
Буркурап чыккан буу кеткен!
Кыш чилдеде карасаң,
Көрүнүшүн байкасаң,
Көк муз, карга оронуп,
Көңүлдүү ыры жоголуп,
Туңгуюкта чулдурап
Агып жатат булдурап.
Алкынган алы жок болуп,
Араңжандай токтолуп,
А бирок моюн бербестен
Аяз-суукка көнбөстөн
Агып жатат аккан суу!
А жаныбар аккан суу,
Күнү-түнү аксаң да,
Кызмат этип жатсаң да,
Кадырыңды билбейбиз,
Көңүлүңдү кир кылып
Кайра өзүбүз тилдейбиз.
Жок дегенде бир жылда
Зыярат кылып жүрбөйбүз.
Адамзаат пендеси,
Аккан сууну булгаба!
Суу сыйлаган зор болор,
Суу кордогон кор болор.
Акыл менен ойлоп ал,
Айткан жокмун тим гана
А жаныбар аккан суу
Жок дегенде бир күнгө
Келбей койсоң таарынып,
Кесирленип жүргөндөр
Чуркайт эле ак уруп.
Барктабастан жүргөндөр
Айчылык жерде болсоң да
Жетет эле жалынып.
Бир ууртап сени алганда
Колунда болгон дүйнөсүн
Берет эле жабылып.
Бирок сен андай эмессиң,
Чалкып жаткан кененсиң,
Керектеген жандуунун
Кызматына беленсиң.

Байыртадан бир жакка
Керектелип келгенсиң.
Бали, ыракмат, аккан суу,
Түбөлүккө агарсың,
Далай жолду басарсың,
Калайык-калк журтундун,
Кызматына жарарсың.
Ыракматын аларсың,
Укум менен тукумга
Белек болуп барарсың.
Күүлөрүңдү черте бер,
Күкүктөнүп кете бер,
Темир комуз кага бер,
Толкуп-ташып ага бер,
Тегеренип жер жүзүн,
Турмуш отун жага бер!
Мөңгү болуп ашууда
Үнөмдөлгөн аккан суу.
Жети күн, бир түн айтсам да,
Түгөнбөгөн аккан суу.
Аккан, аккан, аккан суу,
Бардык жанга жаккан суу!..

Санат

Бар болбой малың чачылбайт,
Жок болбой жонуң ачылбайт,
Башыңа мүшкүл иш түшпөй,
Малың арзан сатылбайт.
Кеспей терек жыгылбайт,
Жетимдин арты жабылбайт.
Куусуз чакмак чагылбайт,
Ылайсыз дубал күрүлбайт.
Жаманга тандап кеп айтсаң,
Кабаган иттей ырылдайт.
Атылган мылтык сай болбойт,
Эсеп таппай, бай болбойт.
Куш кадырын биле албайт,
Өмүрүндө салбаган.
Пөпөлөсө жарашат
Туйгун таптап кармаган.
Алдейлесе жарашпайт
Алдына бала албаган.
Өлмөйүнчө кор болбойт
Жакшы адамды жандаган.
Ар жерге батпайт ушакчы
Элден элди тандаган.
Сөз кадырын биле албайт

Өзүнөн акыл чыкпаган.
Кеп маанисин биле албайт
Башынан акыл жукпаган.
Жан кадырын биле албайт,
Айтса акылды укпаган.
Тон кадырын биле албайт
Торко тандап кийбеген.
Ашыктык жайын биле албайт
Албырып отко күйбөгөн.
Жар кадырын биле албайт
Жаш кезинде үйлөнгөн.
Жоо кадырын биле албайт
Алты сай бараң атпаган.
Жетелеп жүрүп байге албайт
Мурунтан буудан чаппаган.
Нарк кадырын биле албайт
Жетелеп төө тартпаган.
Колуңдан дөөлөт тайганда
Агайын сенден жат болот.
Аласа кирбей колуңа
Алаган колуң мант болот.
Катынды мээнет чырмаса,
Каяша кылат эрине.
Кедейди мээнет чырмаса,
Үрөнү жетпейт жерине.
Жакшыны мээнет чырмаса,
Коңшусу менен кас болот.
Баланы мээнет чырмаса,
Сары карт түшүп таз болот.
Ак бөкөн келип жыгылат
Алдын казып ордосо.
Ак туйгун келип чалынат
Саятчы алдын торгосо.
Ийри жыгач түз болот
Теске салып оңдосо.
Душманына кор болот
Жигиттер оз тууганын оордосо.
Өзөнгө өскөн тыт болот,
Жаман тууган кырс болот.
Каарына алганда
Ак жайдын күнү жут болот.
Ашыкча доор келгенде
Аргымак минип таптайсың.
Алтынды үйгө чаптайсың,
Алышкан жоону таптайсың.
Ашыкча доор кеткенде
Айланып издеп таппайсың.

Күлүстөн доор келгенде
Күлүктү минип таптайсың.
Күмүштү үйгө чаптайсың,
Күрөшкөн жоону каптайсың,
Күлүстөн доор кеткенде
Күн сайын издеп таппайсың.
Ашыкча доор келгенде
Аргымак минип дуулдайсың
Айгай салган чуудайсың.
Ашыкча доор кеткенде
Акпай калган суудайсың.
Ашыкча доор келгенде
Ашуусу бийик белдейсиң,
Агыны катуу селдейсиң.
Ашыкча доор кеткенде
Аңгырап калган жердейсиң...
Күлүстөн доор келгенде
Күн нуру тийген белдейсиң,
Күкүктөп аккан селдейсиң.
Күлүстөн доор кеткенде
Көрүстөн болгон жердейсиң...
Ашыкча доор келгенде
Атылган жоого мылтыксың,
Алтындан мунар чырпыксың.
Ашыкча доор кеткенде
Ажалдуу болгон чымчыксың...
Күлүстөн доор келгенде,
Көгөргөн чалкар көлдөйсүң,
Кийиги коп төрдөйсүң.
Күлүстөн доор кеткенде
Көмүлгөн кара көрдөйсүң...
Ашыкча доор келгенде
Агарып аткан таңдайсың,
Аякка куйган балдайсың.
Ашыкча доор кеткенде
Алынан кеткен чалдайсың.
Күлүстөн доор келгенде
Намыстуу жигит карманар.
Намысы жок бир жаман
Какшаган менен кур калар!..

Дүнүйө

Асман, Ай, жылдыз бүткөндө
Улангансың, дүнүйө.
Жер титиреп бүткөндө
Куралгансың, дүнүйө.

Он сегиз миң Ааламды,
Бир жараттың, дүнүйө.
Кемтиги жок эч жерде
Куп жараттың, дүнүйө.
Аял менен эркекти,
Жуп жараттың, дүнүйө.
Адамзаттын ичине,
Куп жараттың, дүнүйө.
Жан-жаныбар күйөнү
Бүт жараттың, дүнүйө.
Канаттуудан башкага
Сүт жараттың, дүнүйө.
Алты теңге пулдууга
Абат кылган дүнүйө.
Эки күзгун кошулса,
Бечараны карактап
Кабат кылган дүнүйө.
Булбул менен чымчыкты
Бакта кылдың, дүнүйө.
Баардыгы пашаны
Такта кылдың, дүнүйө.
Жетип алар ажалды
Башта кылдың, дүнүйө.
Бир теңгеге зар кылып,
Жалдыраттың, дүнүйө.
Байдын колун башкарып
Калтыраттың, дүнүйө.
Эки беттин албырган
Нурун алдың, дүнүйө.
Атасынан баласын
Мурун алдың, дүнүйө.
Салтанатын саначы,
Сайдагы жолду карачы:
Сары килем жаптырып,
Сар аркан менен тарттырып,
Санжырга менен төө өткөн.
Саймалуу калпак кийгенден,
Сайышып жоого киргенден,
Санатсыз нечен эр өткөн.
Адамдан артык чуулган,
Ааламга салган чуулган
Атабыз Манас шер өткөн!
Капталда жолду карачы:
Карагер жылкы бээ өткөн
Калы килем жаптырып,
Кара аркан менен тарттырып,
Көркөмдүгүн арттырып

Калкайып каймал төө өткөн.
Кайырма калпак кийгенден,
Кайрылбай жоого тийгенден,
Кармашып жоону сүргөндөн
Көкчө, Кошой, Алмамбет,
Чубак менен Сыргактай,
Көк жалдардай шер да өткөн!..
Эгини менен жер өткөн,
Найзасы менен эр өткөн,
Жер каптаган сел өткөн,
Жер жаңырып, эл өткөн!
Дүнүйө, кимди кармап калгансың?
Менменсинген пендени,
Жер койнуна салгансың!
Каран күн, бир өзүң балбансың!..
Ошол күндөн ушул күн,
Тоо бузулуп түз болду
Ойротто жок иш болду
Түз бузулуп тоо болду,
Кылымда жок иш болду
Бел бузулуп жер болду,
Кара жер менен тең болду.
Буга күбө ким болду?
Асмандагы жайнаган
Ай-жылдыз менен Күн болду.
Биз билбеген, көрбөгөн
Канча жан өлүп тим болду,
Дагы күбө ким болду?
Чарчаганды билбеген,
Чатак салып жиндеген,
Төгөрөктүн төрт бурчун
Төрт айланып желдеген,
Кармасаң колго келбеген,
Же көрүнбөгөн көзүңө,
Же келбеген эсиңе,
Булутту айдап түрүлтүп
Ачууланган кээ күндө
Шамал күбө бир болду
Байыстабай бир азга
Өткөнүн көрчү дүйнөнүн,
Артынан жоо куугансып
Көчкөнүн көрчү дүйнөнүн!
Кирген суудай шаркырап
Акканын көрчү дүйнөнүн,
Жерден берип ырыскы
Бакканын көрчү дүйнөнүн,
Көзүңө жылуу көрүнүп

Жакканын көрчү дүйнөнүн,
Түгөнбөгөн мезгилден
Ашканын көрчү дүйнөнүн,
Чакырып тойго жаткансып
Шашканын көрчү дүйнөнүн!
Күн менен түндү камчылап
Өтүп жаткан дүнүйө,
Журттан журтка ташынып
Көчүп жаткан дүнүйө,
Бири күйсө, бирөбү
Өчүп жаткан дүнүйө...
Түшпөсүн деп ай-жылдыз
Бышык кылган дүнүйө,
Таң калтырып адамды
Кызык кылган дүнүйө,
Өлүм менен коркутуп
Сызык кылган дүнүйө.
Баш-учуна күлүк ой
Учуп жеткис дүнүйө,
Ойлоп-ойлоп олтурсаң
Түбү чексиз дүнүйө,
Керемети дүйнөнүн
Эстен кеткис дүнүйө!
Күндүн нуру сыяктуу
Күйүп турган дүнүйө,
Баласындай алпештеп
Сүйүп турган дүнүйө,
Кайра баштан кайгыны
Үйүп турган дүнүйө.
Башчы болуп жүрсүн деп
Баш жараткан дүнүйө,
Ооз, мурун, көз үстү
Каш жараткан дүнүйө,
Кемтиги жок эч жерде
Саз жараткан дүнүйө,
Акылманды ар элде
Аз жараткан дүнүйө!
Кор болбостон жүрсүн деп
Акыл берген дүнүйө,
Жердин үстүн тепсетип
Бакыр берген дүнүйө,
Кээ бир жерге чөп бербей
Такыр берген дүнүйө.
Кыдырсын деп ааламды
Шамал кылган дүнүйө,
Өргөн буудай өзөгүн
Саман кылган дүнүйө,

Түрдөн-түргө өткөрүп
Амал кылган дүнүйө.
Көз алдыңда байкалып
Болуп жаткан дүнүйө,
Бир бөксөрсө, кайрадан
Толуп жаткан дүнүйө,
Бири учса, бирөбү
Конуп жаткан, дүнүйө.
Көлдүн көркү болсун
деп Куу чыгарган дүнүйө,
Жашарсын деп чөлдөрдү
Суу чыгарган дүнүйө,
Кайра баштан кууратып
Чуу чыгарган дүнүйө.
Адамзат жашаган
Жери сонун дүнүйө,
Көңүлүңдү көтөргөн
Жели сонун дүнүйө,
Аркар, кулжа жайылган
Бели сонун дүнүйө,
Жарык кылган ааламды
Күнү сонун дүнүйө,
Асманында ай-жылдыз
Түнү сонун дүнүйө,
Жаз чыкканда жайнаган
Гүлү сонун дүнүйө,
Булбулдары сайраган
Үнү сонун дүнүйө,
Төрт түлүгү жайлаган,
Төрү сонун дүнүйө,
Каз-өрдөгү калкыган
Көлү сонун дүнүйө,
Айта берсем ыр менен
Көбү сонун дүнүйө!..

Акыркы ыр

Тобурчактуу торала ат
Токуп койсом тер алды,
Топ жыйында сайраган
Тоту кушту жер алды,
Кайчы кулак карала ат
Каңтарып койсом тер алды,
Күнү-түнү сайраган
Күкүгүңдү жер алды.
Алтын белем аккыдай,
Ай белем чыгып баткыдай?
Армандуу болуп калыпмын

Аз гана жашап кайткыдай!..
Күмүш белем аккыдай,
Күн белем чыгып баткыдай!
Күйүттүү болуп калыпмын
Күн көрбөй эрте кайткыдай!
Боздогон элим сен болдуң,
Бозоргон бейит мен болдум.
Какшаган элим сен болдуң,
Карайган бейит мен болдум.
Жаңгактай сөздү жара айткан
Жаагы жок акын мен элем,
Теңгедей сөздү тең айткан
Термелбес акын мен элем.
Ак шумкар кушту үндөгөм,
Айтышам деген акындар
Алдыма келбей жүдөгөн,
Алгы ооз ыр таппай сүрдөгөн.
Кок шумкар кушту үндөгөм,
Көрүнөө келген чечендер
Көрүшкөндө сүрдөгөн,
Кармашпай жатып жүдөгөн.
Кештелүү жака, керме каш
Келиним ыйлап олтурса,
Кейийт белем мен мынча?
Кырмызы көйнөк, кыйгач каш
Кыздарым ыйлап олтурса,
Кыйналат белем мен мынча?
Кок болоттой шыңк этип
Сынарымды билбепмин.
Көк кептердей зып этип
Учарымды билбепмин.
Ак болоттой шыңк этип
Сынарымды билбепмин.
Ак кептердей шып этип
Учарымды билбепмин.
Чырпыгы элем чынардын,
Чырагы элем туугандын,
Камчысы элем буудандын,
Кайраты элем туугандын.
Эшигим алды кан арык,
Суум элең, кыргыз эл.
Эгиз тоодой сүйөнгөн
Туум элең, кыргыз эл.
Капшытымда кан арык
Суум элең, кыргыз эл,
Кара тоодой бел кылган
Туум элең, кыргыз эл.

Жети арыктан суу ичкен
Жериң калды, Жеңижок.
Жети уруу деп аталган
Элиң калды, Жеңижок.
Алты арыктан суу ичкен
Жериң калды, Жеңижок.
Саруу, Багыш аталган,
Элиң калды, Жеңижок.
Аргымак минер чечендер,
Арманга батып не керек,
А дүйнө кеткен нечендер.
Күлүктү минген чечендер,
Күйүткө батып не керек,
Кайрылгыс кеткен нечендер.
А дүйнө кетсем мейличи,
Аман-эсен эл калсын,
Артымда нуска кеп калсын.
А дүйнө көчкөн Жеңижок
«Акын өткөн» деп калсын.
Акындык жолго түшкөндөн
Аралап барып кеп салсын!
Туура чыккан терегим,
Турумтай куштай айланып
Тууганга тийген керегим.
Туюндуруп эми айтам,
Тушумда турган карегим,
Туурумдан учуп баратам
Тууганым издеп таба албас
Эми туюктан чыкпас дарегим!
Катар чыккан терегим,
Карчыга куштай чабыттап
Калкыма тийген керегим.
Кабарымды эми айтам,
Кашымда турган карегим,
Калкымдан кетип баратам
Кааласа элим таба албас
Эми кабырдан чыкпас дарегим...

Өскөн жер

Алмасы аттын башындай,
Жаңгагы сайдын ташындай
Алчасы койдун этиндей,
Алтымыш түрлүү мөмөсү
Бышып турат эзилип,
Сулуу кыздын бетиндей.
Ар бутагы билектей,
Алмуруту жүрөктөй,

Көтөрө албай сабагын,
Ийилип турат жаныбар.
Бышып турса кол салып,
Издеген мөмөң табылар.
Токоюнда сайраган,
Тоту куштун үнү бар,
Толукшуп аңкып буралган,
Атыр жыттуу гүлү бар,
Аркыт өзү кандай жер?
Көтөрмө ашуу белиң бар,
Баш аягы бир күндүк,
Ат чабым жерде көлүң бар.
Токоюнда булбул бар
Көлүндө жүрөт кишенеп,
Кара кашка дулдул бар.
Көлүндө ойнойт дулдулу,
Багында сайрайт булбулу.
Тоскоол ата көлүңдүн,
Толгонун айтам элимдин.
Сар-Камыш, Кыла-Көлүңдүн,
Санатын айтам элимдин.
Кыздары күлгүн кийген эл,
Күндө байге, күндө той
Калың доорон сүргөн эл.
Келини кере баскан жер,
Кыздары эндик казган жер.
Мындай сонун өскөн жер.
Асманга чыкпай аманат
Турган жери турбайбы?
Ыман-Ата, Карагыз,
Аркамда калган балам жок,
Арманда кетип барабыз.
Наманган, Чарбак, Кызыл-Жар,
Санасам ичим тызылдар,
Кара шыбаа, чабым ай,
Ичиң толгон алтын зар
Маңдайың кайкы Үч-Коргон.
Аркамда калган балам жок,
Арманда кетет экенмин.
Мал калдысы, Бурана,
Мааниңди айтып турам аа,
Ак-Жол, Боктөр, Тегене,
Аман бол журтум теги эле.
Айтып турган жайыңда,
Акының Өтө мен эле.
Карасуу, Түрдүк, Каркжолду,
Карыпка кандай сыр болду.

Мен куруган шум Өтө,
Ичим толгон муң болду

Насыят

Арча менен карагай,
Асман мелжийт Чаначга
Арпа менен ак буудай,
Бүткөн жери Таласга
Айдың көл бети тунукта,
Адамдын башын кайсаган,
Ашык өлүм улукта.
Айтарга тил жок дудукта.
Капталына жүк арткан,
Караңгыда жол тарткан,
Каруу-күч жок бечелде.
Кандай арга кылам деп,
Убайым болот кеселде.
Байкап турсаң калет жок
Жеңижок айткан казалда
Алып-сатып бакылдап,
Соодасы болот базарда.
Ажал жетип күн бүтсө,
Улуу-кичүү жыйылып,
Уктап жатат мазарда
Караңгыда чакырган,
Калмакча сүйлөп бакырган,
Кара жин болот бакшыда
Каерге барсаң кел бери
Кадыр жүз болот жакшыда
Күңгөйдүн бетин кар албайт,
Күндүз чырак жаналбайт.
Чоркок жыгач жаралбайт,
Чогууга жаман баралбайт.
Өйдөгө арык жүрө албайт,
Өксүгөн бенде күлө албайт.
Өлөөрүн адам биле албайт,
Өзү баш бала тил албайт.
Калкып жаткан дайрадан,
Кайык өтөт илинбей.
Каймактаган кара жер,
Канча жанды шимирди,
Кай кеткени билинбей.
Кеч кирбесе күн батпайт,
Кесенде адам тим жатпайт.
Таң атпаса күн чыкпайт,
Таз башына жүн чыкпайт.
Балык сууда тумчукпайт,

Манапка малай унчукпайт.
Тердебей баштан суу чыкпайт,
Бекер жерден чуу чыкпайт.
Кургак жерден суу чыкпайт,
Жоо көрүнбөй туу чыкпайт.
Иманы бүтүн пендеден
Жалган айтар куу чыкпайт.
Качырып кирип келгенде,
Каман мойнун буралбайт.
Карылуу киши тап берсе
Каруусуз начар канетсин
Каяша кылып туралбайт.

Санат ыр

Жайында чечен буулбайт,
Алалдан арам туу албайт,
Бар болбой малың чачылбайт,
Жок болбой жаның ачылбайт.
Башыңа мүшкүл иш түшпөй,
Малың арзан сатылбайт.
Кеспей терек жагылбайт,
Куусуз чакмак чагылбайт,
Жетимдин колу жабылбайт.
Ылайсыз дубал урулбайт,
Устасыз дүкөн күрүлбайт,
Жаманга толгон кеп айтсаң
Кабаган иттей ырылдайт.
Атылбай мылтык сай болбойт,
Эсеп таппай бай болбойт.
Соз кадырын биле албайт,
Өзүнөн акыл чыкпаган.
Кеп маанисин биле албайт,
Эзелден кудай муштаган.
Ат кадырын биле албайт,
Алыска сапар чыкпаган.
Тон кадырын биле албайт,
Торко тандап кийбеген.
Ашыктык жайын биле албайт,
Сулуу алып сүйбөгөн.
Нар кадырын биле албайт,
Жетектеп төө тизбеген.
Зер кадырын биле албайт,
Алты пул чака күтпөгөн.
Жоо кадырын биле албайт,
Алты сай бараң атпаган.

Турбайбы

Өз огунан жаңылбай.
Жер айланат турбайбы.
Асмандагы ай-жылдыз,
Тең айланат турбайбы.
Күн-түн менен алмашып,
Кете берет турбайбы.
Өмүр таттуу көрүнүп,
Өтө берет турбайбы.
Жандуулардын бардыгы,
Өтө берет турбайбы.
Өмүр кайра башталып,
Өнө берет турбайбы.
Буйругуна мезгилдин,
Көнө берет турбайбы.
Аккан суулар кайрылбай,
Ага берет турбайбы.
Мезгил тынбай канатын,
Кага берет турбайбы.
Кылымдарды карыткан,
Аска болот турбайбы.
Түркүн элде түркүн салт,
Башка болот турбайбы.
Акак, бермет, каухарың,
Таштан чыгат турбайбы.
Не бир сонун акыл сөз,
Баштан чыгат турбайбы.
Эсин алган коёндун,
Камыш болот турбайбы.
Эр жигитти курчуткан,
Намыс болот турбайбы.
Кара кылды как жарган,
Калыс чыгат турбайбы.
Аргымактын кулуну,
Чалыш чыгат турбайбы.
Адамзатты кор кылбас,
Акыл болот турбайбы.
Жардамдашкан кыйында,
Жакын болот турбайбы.
Сөздү кыштай кынаган,
Акын болот турбайбы.
Күн жаабаса жер бети,
Такыр болот турбайбы.
Айбанаттан акылдуу,
Түлкү болот турбайбы.
Адамзатты жашарткан,
Күлкү болот турбайбы.

Көптү көргөн ак сакал,
Кары болот турбайбы.
Кары сөзү жаштарга,
Дары болот турбайбы.
Тартип көргөн азамат,
Сылык болот турбайбы,
Кыз балдарда өзгөчө,
Кылык болот турбайбы.
Ким минеге¹ кызыкса,
Уста болот турбайбы.
Акылмандын айтканы,
Кыска болот турбайбы.
Айта салса тар жерде,
Нуска болот турбайбы.
Ташты жарып аккан суу,
Тунук болот турбайбы.
Эмгеги менен элине,
Улук болот турбайбы.
Жүдөтпөгөн бугуңду,
Чарык болот турбайбы.
Өткөндөрдүн бардыгы,
Тарых болот турбайбы.
Тарых болсо өткөн күн,
Анык болот турбайбы.
Бүт ааламга жалгыз күн,
Жарык болот турбайбы.
Кыңыр иш болсо, кырк
Жылда, Анык болот турбайбы.
Коного чуркаар күлүктүн,
Табы болот турбайбы.
Жоого шилтер кылычтын,
Сабы болот турбайбы.
Колдо болгон алтындын,
Баркы болбойт турбайбы.
Эл ичинде баатырдын,
Даңкы болбойт турбайбы.
Чукугандай сөз тапкан,
Чечен болот турбайбы.
Элдин башын айланткан,
Эшен болот турбайбы,
Карып кылган адамды,
Кесел болот турбайбы.
Атасына баласы,
Өбөк болот турбайбы.
Баласына атасы,

¹ Минеге — эмнеге.

Жөлөк болот турбайбы.
Өн бир тууган болсо да,
Аягында үй-жайы,
Бөлөк болот турбайбы.
Өмүр менен өлүмдө,
Күрөш болот турбайбы.
Ар адамда ар башка
Мүнөз болот турбайбы.
Жакшы кылган жигитти,
Жары болот турбайбы.
Эстүү жигит туш келсе,
Багы болот турбайбы.
Көз жоосун алган чөптөрдүн,
Гүлү болот турбайбы.

Тажатпаган булбулдун,
Үнү болот турбайбы.
Арыстандын көзүндө,
Сүрү болот турбайбы.
Азуулунун бир канча,
Түрү болот турбайбы.
Нар төөнүн өзүндөй
Жүгү болот турбайбы...

Үй-бүлө

Алганың жакшы болгон соң,
Кирсең үйүң ордодой,
Көңүлүңдү куш кылат,
Кымбат баа жоргодой.
Таза болот сымбаты,
Алганыңдын бир башы,
Айнектен артык таптаза,
Кармаган казан, тулгасы.
Ачык болот кабагы
Барды-жокту байкатбайт,
Берекелүү берген тамагы.
Ал өңдөнгөн ургаачы,
Жаннатты болбой калабы?
Алганың жаман болгон соң,
Кирсең үйүң кепедей,
Тапканыңдын бардыгы,
Быркырап сынат көзөдөй¹.
Айыл десе кам урат,
Илекисин пар кылат.
Тарсылдатып элегин,

Башы-көзүн чаң кылат.
Уулун жакшы болгон соң,
Кымбат баа жакут таш,
Кызыган базар көргөндөй.
Ар жыйында кеп урса,
Анын айткан сөзүнө,
Ар кандай пенде көнгөндөй,
Көңүлү ачык жаркырап,
Дабала жаркын мергендей.
Атасы менен энеси
Алладан жардык көнгөндөй.
Уулун жаман болгон соң,
Ачуусу тез арактай,
Ата безер ит болот,
Үйлөп койгон чаначтай.
Кишиге өзүн теңебейт,
Өзү үлкөн манаптай.
Уулум бар деп ойлонбо,
Мөмөсү жок дарактай.
Атадан артык туулган,
Андай перзент кай жактай.
Иниң жакшы болгон соң,
Кымбат баа жакут таш,
Кызыган шаар базардай.
Ар жерге барып кеп урса,
Айткан сөзү казалдай.
Жара сүйлөп жалындап,
Тараза жайы базаңдай.
Мындай иниң бар кезде,
Тартынбайсың ар кандай.
Жорго минип жылжытып,
Бейишке өзүң баргандай,
Жакшылыкты кудайым,
Башына өзү салгандай,
Жамааттын баарысы,
Жаркырап жайнап калгандай.
Жаркын тийип жаамыга
Жалгасын өзүн ар кандай.
Иниң жаман болгон соң,
Бак конбогон мазардай,
Кырмандан данын айырган,
Боолугу бош бакалдай.
Жан сактоосун кыла албайт,
Жамачылуу чапандай.
Иним бар деп ойлонбо,
Жата бер жалгыз жапандай.
Агаң жакшы болгон соң,

¹ Көзөдөй — кумурадай.

Аппак тиккен өргөөдөй,
Күндө кызык, күндө той,
Айлыңдан кетпейт топ жыйын,
Кандардын курган ордодой.
Бактыңа болгон ага-ини,
Коёбу теги колдобой.
Агаң жаман болгон соң,
Туурасы чыгат өгүздөй.
Ичинен маслаат кеп чыкпайт,
Тирүү эмес өлүктөй.
Муктажына жеткирбей,
Бергенин алат кемитпей.
Жакшы менен жаманды,
Жараткан тура эрикпей.
Үй-бүлөң жаман болгон соң,
Он сегиз болсо пайда жок,
Чуркураган көп иттей.
Жажалактап туш-туштан,
Талап кирет кемиктей.
Мындайлардын так өзүн
Дагы айтамын мен өзүм
Жараткан теңир эрикпей.
Ким айтат менин ырымды
Суудан аккан дөңгөлөк,
Ниязаалы жөргөлөк
Калган ырды термелеп,
Чоң Ормонду чоң чертип,
«Сарыбарпы» күү чертип,
«Кер өзөндү» келтирип,
Борош чалдын баласы,
Болуштан кетпейт жалаасы,
Бу да айталбайт ырымды.
Балык кулак чакмактар,
Барпырата куу туткан,
Карайган тоонун талаасы.
Калың журтту ээрчиткен
Алмамбет, Сыргак, Манасы.
Кайназар менен баласы,
Кыдыралы жомокчу
Бу да айталбайт ырымды.
Өгүздөн жоон көөдөсү,
Үч чексе келет келдеси.
Кырдан жоон салаасы,
Бу кай пенденин баласы?
Калбото акын дейт экен.
Буура киндик Калбото,
Бу да айталбайт ырымды.

Жерге-Талды жердеген,
Жамбашы нымшып тердеген.
Сийгек бала кейиптенген,
Сиркеси чыгат чепкенден.
Мүсүраалы акын дейт экен
Бу да айталбайт ырымды.
Кожо-Атада аюу бар,
Энеси — Бүбү, өзү — ырчы,
Ноктолуу аюу көздөнгөн,
Абалы суук сөздөнгөн,
Балдырата күү кайрып,
Баркын билбейт ырымдын.
Оңду-солду кыдырып,
Оңолбоду чери
Кыйла бар анын кээри,
Аты Жуман дейт экен.
Бу да айталбайт ырымды.
Сасык сайда Орозмат,
Көлкүлдөк тери шымы бар,
Дубана болор сыны бар,
Калыбына келтирбейт,
Оңду-дөңдү ыры бар
Бу да айталбайт ырымды.
Толгонуп колу байланган,
Топтон Шыбыр айдалган,
Аркага колу байланган,
Алыска Шыбыр¹ айдалган
Түрмөдө жатып тутулган,
Соолуда² мойну жыртулган,
Кыдырып барып жер көргөн,
Кайтып келип эл көргөн.
Жер тамда жатып ачынган,
Көзүнөн жашы чачылган,
Оо, десем добушум козголгон,
Кыяматтык дос болгон,
Көп болбосо азыраак —
Током, сен айтып кой ырымды!!!

ЖУМАМҮДҮН МОЛДО

Казал

Жаздым казал жаңыдан,
Шум дүйнөнүн айынан.

¹ Шыбыр — Сибирь деп жатат.

² Соолу — моюнга салына турган кишен.

Насыя алсаң сарт өөдө,
Бул замандын байынан.
Талкан чалган жарма өөдө,
Бул замандын байынан.
Ибарат чыкты жумуштан,
Эски эмес жаңыдан.
Нуска калаар артында,
Касиеттүү карыдан.
Жалгызын алып зарлаткан,
Өлүмдү айткын баарыдан.
Жалганда тирүү калабы,
Өлбөй пенде барабы.
Атага бала кайрылбай,
Никелейдин заманы.
Эки тууган кас бөлүп,
Бирөөңө жабат жалааны.
Кыз менен катын уялбай,
Таанып алды калааны.
Баары жандар аманат,
Байгамбар өткөн, ким калат.
Өлүм келсе пендеге,
Ыйманы болсун саламат.
Пендеге ажал кез келсе,
Беш мүнөт карап туруу жок.
Тил байлоочу бериште,
Беш ооз сөзгө буруу жок.
Араң үйгө биз барсак,
Ага тууган, үрүк жок.
Зыңкыйып муздап калыпсыз,
Бүткөн бойдо жылуу жок.
Баяны жок шум жалган,
Барбай тирүү ким калган.
Байгамбар өткөн баласыз,
Баары жанда көп арман.
Өлүм келсе пендеге,
Кой деп айтаар жок дарман.
Айдап жүрүп не пайда,
Зекет бербес көп малдан.
Кудайдын досу Мукамбет
Үммөтүм деп зарлаган.
Ата менен энесин
Досунан сурап албаган.
Тилебеди атасын,
Кечиргин деп зар ыйлап,
Үммөтүнүн катасын.
Буркурап, боздоп үммөт деп,
Мукамбет өткөн дүйнөдөн.

Дулдул минген жолуна,
Зулпукор алган колуна,
Салсал менен салышкан,
Заркум менен алышкан.
Аккан менен тирешкен,
Жанабил менен күрөшкөн.
Шондой, шондой душманды,
Өз жолуна киргизген,
Арстансың деп ат койгон,
Аалы да өткөн дүйнөдөн.
Торт чалыяр дагы өткөн,
Улукман аким кары өткөн.
Жалганын байка дүйнөнүн,
Мурунку жандын баары өткөн.
Асан, Үсөн жаш өткөн,
Нечен адил казы өткөн,
Кадыр, көңүл калышпай,
Эркелешип наз өткөн.
Зынданга салып таш кылып,
Өз агасын кас кылып,
Байгамбар кылып кудайым,
Мисир шаарга баш кылып,
Кул деп сатып агасын,
Атасына дарт кылып.
Жок кылып Жусуп набини
Атасынан жат кылып.
Акыры болгон бадыша,
Жусуп да өткөн дүйнөдөн,
Өлбөй тирүү ким калган,
Жеткен каза кудайдан.
Азирети Сулайман
Жин перини сураган.
Жигит кылган шамалды,
Сураган ушу заманды.
Сурап өткөн Сулайман,
Учкан куш менен адамды.
Сулайман өткөн ким калган,
Капырга казат кылам деп,
Кытайдын баарын кырам деп,
Дин мусулман чогулуп,
Коңурбайга кылам деп.
Бакай, Кошой карысы,
Байыркы дөөнүн баарысы.
Алманбет менен Чубак бар,
Сереги, Сыргак, Чубактар.
Дин талашып өлмөккө,
Өлсө бейиш көрмөккө.

Байкачы жалган аманат,
Манастар өткөн, ким калат...
Токсонго чыгып чал өткөн,
Толгонуп ыйлап бала өткөн,
Мекчейип бели чал өткөн,
Бешикте ыйлап бала өткөн,
Байлар да өткөн чалкалап,
Байкуштар өткөн дүйнөдөн,
Кап, куржунун аркалап,
Келиндер өткөн кашкайып,
Жигиттер өткөн тастайып.
Өткөндөргө калгандар
Куран оку кол жайып.
Жардылар өткөн пулу жок,
Жамандар өткөн куну жок.
Зарлап өткөн дүйнөдөн,
Кей адамдын уулу жок.
Бий-болушу бара жеп,
Акты коюп кара жеп.
Акыретке бара жеп,
Жакшылар өткөн дүйнөдөн.
Келме молдо колунда,
Алласы бар тилинде,
Алты келме дининде,
Таспи-талип колунда,
Жаа алла деп чарк уруп,
Такыба өткөн дүйнөдөн.
Дооран бер деп жутунуп,
Дооран алса кутуруп,
Акыретке барганда,
Мойнуна түшөөр укурук.
Шарият айтып коомуна,
Шайтандын кирип жолуна,
Өзү кылбай элге айтып,
Чалынаар шайтан торуна.
Теспесин тартып өткөрүп,
Доорон тийсе колуна,
Болбой кылып көп күнөө,
Молдолор өткөн дүйнөдөн.
Ызырынып чамынып,
Старчын өткөн дүйнөдөн.
Сөзүнүн турбай ордуна,
Теңге тыкса койнуна,
Копия кесип ыйлатып,
Баласынын мойнуна,
Жабыр кылып момунга,
Канчалар өткөн дүйнөдөн.

Кара жинин чакырып,
Кайберен кел деп бакырып,
Өңгөчүн тартып кыкылдап,
Өзгөсүн өзүм алдым деп,
Басылды ооруң өлбөйт деп,
Бакшылар өткөн дүйнөдөн.
Кейибе журтум өлгөнгө,
Кесир кылба бергенге,
Кантип айла кылабыз,
Кудайдан ажал келгенге.
Өкүнбөгүн өлгөнгө,
Өз ажалы келгенге.
Бакырга жүргүн кайрылып,
Бай болдум деп желденбе.
Камдап жүрүң боз бала,
Акыреттин азыгын.
Тартат экен барганда,
Күнөө кылган жазыгын.
Кар кылбагын диниңди,
Шарияттын каршыгын.
Акылдууга көп нуска,
Жумаштын таппас жазыгын,
Келме билсең тирүүңдө,
Мүсүлмандын баласың.
Келме билбес адамдын,
Кетирээр барса айласын.
Шарияттан сөз кылып,
Акын Мүдүн сайрасын.
Атанын уулу ырчы деп,
Айып кылба сөзүмдү.
Кат жаздым нуска болоор деп,
Талытып эки көзүмдү.
Токтосун сөздүн аягы,
Айтса, Жумаш баягы.
Муну көргөн молдолор
Жазып элге жаябы.
Азаматтар, боз балдар
Адамдын акын жебегин.
Атанын уулу болбой кал,
Аңылдады дебегин.
Айтып өттүм уялбай,
Аз гана казал чыгардым,
Кызыл тилим тыя албай.
Арстанбек айткан заманды
Адиси менен сөз айткан,
Акын Кылыч аманбы?
Артында нуска сөз калса,

Мен Жумашка жаманбы?

КАЛМЫРЗА САРПЕК УУЛУ

Калмырзанын Шабданга барып ырдаганы

Элдин баары дүрбөдү келдим,
Мамбетаалы жүр деди келдим.
Ниязаалы ашына келдим,
Баатыр Шабдан кашына келдим.
Жаратканга жалынып келдим,
Жакшы сени сагынып келдим,
Сагынганга жараша
Совда¹ бектер табылып бердиң.
Кан Карабек каныңа келдим,
Калың тынай баарыңа келдим,
Келгениме жараша
Кадырлуу каным табылып бердиң.
Бек Карабек бегиңе келдим,
Береним тынай баарыңа келдим,
Келгениме жараша Бекзаатым
Шабдан табылып бердиң.
Кара куба жолборсум,
Кайберен сенин жолдошуң,
Сенден жолум болбосо,
Баатыр билдим ишим оңбосун.
Кызыл куба жолборсум
Кырк чилтен сенин жолдошуң,
Сенден жолум болбосо,
Баатыр билдим ишим оңбосун.
Кумар ойноп курудум,
Каңгыган иттей улудум,
Кумар ойноп уттурдум,
Кумарчыга жуткурдум,
Ойлобой ойноп кумарды,
Билбедим кудай урарды.
Кары болуп картайдым,
Тоногон төөдөй тартайдым.
Билбедим өзүмдөн кеткен катаны,
Ак сакалдуу карыдан
Албадым жакшы батаны.
Мен кумар ойноп карт болдум,
Кара сакал сарт болдум,

Калың журттан жат болдум,
Ирмис ойноп иридим,
Насыяга чиридим,
Ат өлтүрүп жөө калдым,
Агайын издеп жол салдым.
Чомун ойноп чоңкойдум,
Эл жайлоого кеткенде,
Жатакта калып коңкойдум.
Күлүс ойноп күбүлдүм,
Насыямды бере албай,
Кайран жандан түңүлдүм.
Ылдый кетип курудум,
Ырайым болор мага — деп,
Ушул жерде турумун.
Балыктын уулу Найманбай,
Арбагынан качкамын,
Арбытып жолду баскамын,
Аралап саруу шашкамын,
Азаптуу жолду тапканым.
Көчүп келдим азыр мен,
Аяк эмес ортого,
Ай тамгалуу солтого,
Баатырым кетип калбайын,
Байланып башым олжого.
Онго жетер жылкым жок,
Насыям коп, уйкум жок,
Жүзгө жетер коюм жок,
Коюм жүзгө бир жетсе,
Минтип селбик² сулар оюм жок.
Эки гана карам бар,
Төрт эркек гана балам бар,
Экөө эле зайыбым,
Кедейлигим айыбым,
Эгер кедей болбосом,
Менин каеримде майыбым?
Берекелүү жерде өстүм,
Бейли жаман элде өстүм,
Сойбодум соолук боз койдон,
Жарыбадым Бошкойдон,
Жалпы Бошкой балдары,
Сары өзөн чыга жайлады.
Сазына бээ байлады,
Калмырзадай балаңдын
Быйыл жатакта шору кайнады.
Араңдан зорго тырмышып,

¹ Совда — мыкты, сүйкүмдүү деген мааниде.

² Селбик — жардам.

Бир теше таруу айдады,
Эки Ойрондун чиркейи,
Дал ортомо жайлады.
Кетмен чаап арыкка,
Кесилди бугум чарыкка
Чалгыны алып колума,
Чаначты тарттым жонума
Карадан туулган Кан Шабдан,
Айта турган арзым бар,
Беш жүз теңге карзым бар,
Санасам санаам тутулат,
Беш жүз теңге карзынан
Калмырза кантип кутулат?
Үч теңгеге бир борук,
Сатып келип сойгомун,
Аксакалдан бата алып,
Мен кумарды койгомун.
Өз уругум чертике,

Шабдан угуп отуруп, «беш жүз теңге жыйнап берип, элге көчүрүп келгиле» деп, Мамбетаалыга тапшырган экен.

Калмырзаны солтодон көчүрүп келүү иши бир аз кечендеп калган оңдуу. Ошондо Чолпонбайдын ашында топто чогулуп отурган сарбагыштардын Шабдан баштаган мыкчегерлерине кайрылып дагы да ырдайт:

Оо, текөөрү болот темирлер,
Тепкени өлгөн себилдер,
Тумшугу болот тунжурлур,
Илгени болот канжарлар,
Баарыңар аман барсыңбы?
Улуу, кичүү ушунда
Карыңар аман барсыңбы?
Чоң-Кеминдин сазына,
Кайрылып келдим туугандар,
Чолпонбайдын ашына.
Сала көргүн көзүңдү,
Угузгула сөзүңдү.
Айткылачы бектерим,
Жүртүмдү деги көрөмбү,
Же тентип жүрүп өлөмбү?
Кулак салгын сөзүмө,
Кумар ойноп куураган,
Калмырзанын сөзүнө.
Төбөбүзгө күн болгон,
Түн ичинде ай болгон,
Таянганга тоо болгон,
Жашынганга коо болгон,
Айткан сөзү баа болгон,
Баатыр Шабдан аманбы,

Өзгөлөр айтат келдике,
Түпкү тегим сарбагыш,
Туугандын тентип жүргөнү
Туйгунум сага чоң намыс
Таяке, тайым жоочалыш,
Кыла көргүн кол кабыш,
Кара сакал кара сарт,
Бөктөрүп кетсе артына,
Ажыратып албайт — деп,
Айтылар сизге чоң наалыш.
Калмырза кетсе кармалып,
Кул сыяктуу байланып,
Бууданым сизге чоң намыс,
Бурулуп кылгын кол кабыш,
Айланып издеп жол табыш.
Айтып бүттүм ырымды,
Жакында бүтпөс чырымды.

Сарбагыштын урпагы,
Бөтөн жерде каламбы?
Төрөлүк чепкен кең кийген,
Төрт тарапка тең жүргөн,
Төрө Шабдан аманбы,
Төбөңдөн урган Калмырза,
Төтөн жерде каламбы?
Баатыр Шабдан, Баяке,
Мамбетаалы, Дүр экөө,
Маамыт, Төлө алтооңор,
Аман эсен барсыңбы,
Алдастатпай Какенди
Айласын табар жансыңбы?
Эки Кемин жайлаган,
Элиртип күлүн байлаган,
Элим аман барсыңбы,
Эки өзөнгө бөлүнгөн,
Кемин аман барсыңбы,
Калмырзадай ырчыга
Көңүл бөлөр жансыңбы?
Ысамүдүн, Мөкүшүм,
Бегим аман барсыңбы,
Бектин айткан сөздөрүн
Бекемдеп койчу жансыңбы?

Эки Кемин жердеген,
Сары өзөн Чүйдү ээлеген,
Казакка намыс бербеген,
Бектерим аман барсыңбы,
Безилдетпей Какенди
Аткарып койчуң барсыңбы?
Көк-Ойрок көчүп жайлаган,
Көз кайкып жылкы айдаган,
Байлар аман барсыңбы,
Баамдай турган жансыңбы?
Мекеге барып, кол берген,
Алда таала жол берген,
Ажылар аман барсыңбы,
Акылың айтар жансыңбы?
Баатыр Шабдан, Баяке,
Пайдасын элге тийгизди,
Баарыңа кепич кийгизди,
Токмок менен Бишкекти,
Чыңгышка жеке билгизди,
Күйкө бучук ажыңыз,
Ошол аман турабы, Күлпөтүм
Шабдан турганда, Күйпөлөктөп
Какендин Күлала болуп жүрүшү
Айткылачы туурабы?
Ырыстуу эрдин алдына

Чолпонбайдын ашында ырдап кайрылуусунан кийин мал-сал жыйып берип, өргөө көтөртүп Мамбетаалынын айлына көчүрүп келишет. Ушундан баштап аш-тойго көп чакырылып, Калмырзанын кадыр-баркы артат.

Шабдан ажыга жөнөгөндө Калмырзанын ырдаганы

Маргалаң менен Анжиян,
Малга жакшы базары,
Бар агайын кулак сал,
Баатыр Шабдан казалы.
Мартабасын биз баштап,
Эл кумарын жазалы.
Карап турган калайык,
Кан Шабданды мактасам,
Калмырза сөзү ылайык.
Казал айтам баарың ук,
Узун кулак сарыңа,
Уга турган кеп айтам,
Ушу отурган баарыңа
Бактыда жүрөр эр Шабдан,
Мартабаң ашык бир жандан,
Абалы кудай аты бар,

Ырчы келет какылдап,
Ырысы жок адамга
Доочу келет шакылдап.
Мээнет мага жакындап,
Аягымдан такымдап,
Ырчың турат кашыңда
Ырын айтып какылдап.
Заманам турат куурулуп,
Кыямат башка жакындап,
Дөөлөтүм да мээнетим,
Аңдып жүрөт алкымдап.
Баатыр Шабдан, Баяке,
Баягы сөзүң канаке,
Айрысыңбы, нарсыңбы,
Кечүүсүңбү, шарсыңбы,
Кечеги кепте барсыңбы,
Көчүрүп алчу жансыңбы?
Баатыр Шабдан асылым,
Сөзүмдү айтып басылдым,
Мамбетаалы, Дүрүмө,
Мындан мурун баатырлар,
Айтып келдим кимиңе,
Айткылачы экөөңөр,
Айыл коном кимиңе?

Асмандан түшкөн каты бар,
Азирети Осмон баш болуп,
Артынан өткөн чалыяр.
Кудайдын досу Мукамбет,
Мукамбетке биз үмөт,
Каржысы келген адамга
Ажыга баруу зор милдет.
Сапар кылды алыска
Эр жарачу намыска,
Башында баатыр ойлогон,
Медина, Меке барышка.
Кабыл болсун ажыңыз,
Кан болду кырк жыл башыңыз,
Баатыр аман келсе — деп,
Көздөн агар жашыбыз.
Кан Жанатайдан туулган,
Катарда сиздей ким чыккан,
Агер чыкса бир чыгар,
Калыйпа менен Урумдан.

Калк — кара тал, Сиз — терек,
Калк кысылса — Сиз керек,
Калкың бирге кетүүгө
Каржысы жетпейт жан бөлөк.
Эл — кара тал, Сиз — терек,
Эл кысылса — Сиз керек,
Элиң бирге кетүүгө
Эби келбейт жан бөлөк.
Ар жерден уста алдырган,
Асемдеп мечит салдырган,
Калкым канаат алсын — деп,
Каржы жыйнап кам кылган,
Орун бордо окуган,
Молдо маалим алдырган,
Каржысын өзү көтөрүп,
Чогултуп бала окутуп,
Калк көңүлүн шаң кылган,
Эр Шабдандай ким болгон,
Кылган иши баатырдын
Бир аллага жөн болгон.
Аргымак кетсе из калар,
Артында асыл сөз калар.
Азап түшсө калкыңа
Аброю арткан пашага
Арага түшүп ким барар,
Акылын анын ким табар?
Күлүк кетсе из калар,
Күлдү журтта сөз калар,
Күйүт түшсө калкыңа,
Кадеми арткан пашага
Калка болуп ким барар,
Айласын анын ким табар?
Эми сөз баштайын далайдан,
Адигине, Тагайдан,
Эшкожо менен Канайдан,
Жедигер менен Мундуздан,
Жетимиш уруу кыргыздан,
Кушчу менен саруудан,
Курала журттун баарынан,
Сарбагыш менен солтодон,
Саяк менен бугудан,
Баатыр Шабдан мээрман,
Өзгөчө болуп туулган.
Эп келтирип айтайын,
Саяктан Медет өтүптүр,
Эсенкул менен Ормондун
Казакка даңкы жетиптир,

Эшкожо менен эр Канай,
Кыргыздан чыккан бир далай,
Ошолордун ичинен
Баатыр Шабдан бир даана ай.
Алайдан өткөн Алымбек,
Айта турган сөзүм көп,
Аялга кеткен арбагы,
Коконго бек болом — деп,
Арбыбай кеткен чарбагы,
Анын несин айтайын,
Көп алдында маалимдеп.
Бугунун лөгү Боромбай,
Эл башкарган Чыныбай,
Кан Шабдандын алдында
Экөө бирдей буюмбу ай.
Улуулугун айтайын,
Улуктан барып чин алган,
Кадырлуусун айтайын,
Казактан барып кыз алган,
Арага түшүп пашага,
Айдалганды бошоткон,
Кайрылып барып пашага
Камалганды бошоткон,
Айткылачы калайык,
Канча мактап айтсам да,
Кан Шабдандай баатырга
Калмырза созү ылайык.
Башына селде чалынып,
Баба динге жалынып,
Аубана барган Шабданга,
Ууру кылып көп сынган,
Кесел барган Шабданга,
Күн оокатын табалбай,
Кары барган Шабданга,
Казак, кыргыз мусулман,
Каржысы жетпей кысылган,
Баары барган Шабданга.
Мусапырга кой союп,
Койдун эти жетпеген,
Кожо, молдо, дубана,
Ошол үйдөн кетпеген.
Кол кайырды мол берип,
Баатыр өзү эптеген,
Калк каржысы болсун — деп,
Карып-мискин тойсун — деп,
Күндө миң сом жыйнаган,
Бей-бечара жардыны

Жамандык ишке кыйбаган,
Кедейлер кейип келгенде,
Кара жанын кыйнаган.
Кудайы сурап келгенди
Курсагын абдан тойгуз деп,
Жылуу үйгө жаткыз — деп,
Мусапырды сыйлаган.
Кайрымы артык Шабданды
Калың журту сыйлаган,
Сарты менен ногою,
Казак менен дуңганы,
Айтканымда калет жок,
Чындык кептин казалы.
Токмокто ногой, дуңкана,
Сагынар сизди бечара,
Сагынгандын себеби —
Өнбөй жүргөн доо болсо,
Өкүм кылган кан Шабдан,
Бербей жүргөн бексулга¹
Бөгөт болгон кан Шабдан.
Баатыр Шабдан кемеңгер,
Аман барып, аман кел,
Ак боз бээни жүз сойсо,
Атын Шабдан жүз койсо,
Казак менен кыргыздан
Асты чыкпас сиздей эр.
Шабдан ажыдан келгенде
Калмырзанын көрүшүп ырдаганы
Оо баатыр, кабыл болсун ажыңыз,
Кан болду кырк жыл башыңыз,
Сиз ажыга кеткенде
Баатыр аман келсе — деп,
Көздөн акты жашыбыз.
Ажынын аман келгени,
Элин эсен көргөнү —
Куп туюнтту жүрөктү,
Кудай берди тилекти.
Жалпы журтум сүйүнгүн,
Башыбызга сайынган,
Бардык пенде сыйынган,
Таажыбыз келип калыптыр,
Шаңшып тоодон үн салып,
Шумкар келип калыптыр,
Кучагын жайып калкына,
Мээримин төгүп жалпыга

Камкорум келип калыптыр.
Тамам жылдыз ичинде
Нурун төгүп жаркырап,
Чолпон келип калыптыр,
Жарык кылып жер жүзүн
Айыбыз келип калыптыр,
Жылуулук берип калкына
Күнүбүз келип калыптыр.
Төрт тарабы шайма-шай,
Төгүлүп турган каймак-май,
Байыбыз келип калыптыр,
Чарчап барсаң чаалыгып,
Капага башың малынып,
Жайланып жатчу жайма-жай,
Жайлообуз келип калыптыр.
Калкын түрчү кайтарып,
Душмандын мизин майтарып,
Каныбыз аман келиптир,
Жалпы жүргүм сүйүнгүн,
Кудай жалпы бериптир.
Тоо бүлбүлдай сайраган,
Топко тилин кайраган,
Чеченим келип калыптыр
Атсыз барсаң ат берчү,
Ачка барсаң аш берчү,
Кечиктирбей бар берчү,
Мартым келип калыптыр.
Тоонун суусун бойлогон,
Топтун жайын ойлогон,
Калысым келип калыптыр,
Карагай өрдөп бойлогон,
Калктын жайын ойлогон,
Намысым келип калыптыр.
Орус менен тил тапкан,
Ош, Ташкенге жол чапкан,
Ойронум келип калыптыр.
Күмүш эмес, мис эмес,
Алтын келип калыптыр,
Күндө журтка пайдалуу,
Ажыбыз келип калыптыр.
Тоо суусундай таптаза
Тунугум келип калыптыр,
Агайын-тууган биригип,
Алланын жолу ушу — деп,
Ак боз бээни байлашып,
Ай туякка чалыптыр.
Төрт ай болгон кеткени —

¹ Бексул — вексель.

Төрөмдүн аман жеткени,
Беш ай болгон кеткени —
Бегимдин аман жеткени.
Алты ай сапар жол жүрүп,
Арып-ачып мол жүрүп,
Тобо-топук кылган эр,
Акка моюн сунган эр,
Аллага жагып кылганы,
Ак калпак кыргыз көп журтун,
Аман-эсен көргөн эр.
Баатыр ажы, эр Шабдан,
Мартабаң сиздин көп ашкан,
Ашкан жерин айтайын,
Баатыр сени каалаган,
Калыстыгың баалаган,
Казак менен калмак бар,
Дуңган менен сартың бар,
Орус менен ойрот бар,
Таранчы менен ногой бар,
Жетпеген сизге далай бар.
Сизден мурун илгери
Өткөн эрди айтайын,
Саруу, кушчу көп журтта
Ажыбек, Бүргө болгон — дейт,
Ажыбек датка аталып,
Кокондук кандан каталып,
Мекеге барып, бата алып,
Салтанаты толгон — дейт,
Анын мартабасы озгон — дейт,
Суу сураса, май берип,
Суусуну кана ичсин — деп,
Байтал кымыз бал берип,
Казы, карта, жал берип,
Байлыгы ашып толгон — дейт.
Оң менен солго даңктанган,
«Манас» айтып барк алган,
Балыкты урмат кылыптыр,
Жетим менен жесирди
Өз жанына жыйыптыр.
Каранын ханы кан Бүргө
Туу көтөргөн элине,
Чат-Базар, Кара-Ой жерине,
Мөөрүн баскан катына,
Кокон менен жоолашып,
Кыргыздын кунун доолашып,
Кокон кандын тыңчысы,
Майып кылган баатырды,

Билинбей келип калкыңа,
Айтамын сөздү жалпыңа.
Кайран баатыр өткөн соң,
Капыстан ажал жеткен соң,
Туусу калган ийилип,
Кушчу ичинде каратал,
Аза күткөн бүлүнүп,
Солто менен сарбагыш,
Ат чаптырып алдырып,
Калыс кылган Бүргөнү,
Калайык калкка белгилүү
Калканын кийип башына,
Ажыбекти аркалап,
Калкын жыйып калкалап,
Кан Бүргөнүн жүргөнү.
Бек атасын бек айткан,
Алды, артынан сөз каткан,
Шербет кыздын кошогу,
Кушчу менен сарууга
Жалпы кыргыз баарына,
Белгилүү кылган ошону.
Атагы калсын артында,
Урмат кылган калкында,
Бүргөнү сөзгө кошолу.
Айтылуу саяк элинде
Качыке, Медет ажы бар,
Арага жүргөн баарына
Кан Шабдандай кими бар,
Калмырзадай ырчынын
Калк туусу баатырды
Мактай турган жөнү бар.
Орустардын пашасы
Сынамакка жиберген,
Анжиян, Кокон, Наманган,
Ташкен, Алай жерине,
Кулак салгын кебиме,
Анда да келген көрүнө.
Баалап турам тегинди,
Баса айтамын бегимди,
Көрүп турам тегинди,
Көктөп айтам бегимди.
Баатыр Шабдан ажыбыз,
Каралашар каржыбыз,
Оруска оён болгон — дейт,
Калың кыргыз элине
Катарлап салган коргон — дейт.
Сарбагыштан илгерки

Эсенкул менен Ормон — дейт,
Эски адамдар көп мактайт,
Алар да мыкты болгон — дейт.
Кан аталган Ормонун
Саяктарды соргон — дейт,
Карабек уулу Жантайды
Жиберип жигит айдатып,
Тизелетип койгон — дейт,
Амалы күчтүү эр Ормон,
Алдап колго түшүрүп,
Кененсары, Норузду,
Катары менен сойгон — дейт,
Айтпай койсом болбостур,
Каары күчтүү кан Ормон,
Калкын жоодон куткарып,
Туусун тигип койгон — дейт,
Өз кезинде бу дагы
Кыргызга коргон болгон — дейт.
Кары адамдар кеп айтат,
Калпысы жок эп айтат,
Ниязбек уулу Ормон кан,
Зөөкүр адам болгон — дейт,
Бугу менен саяктын

Ушинтип айтканда Шабдан «Балам, бөлөккө теңесей да Тайлак, Атантайга теңебечи» — деп чочуп кетет. Анда Баяке: «Өлгөн арстандан тирүү чыккан — дейт. Алар болсо өлүп калды, биз тирүү турабыз. Ырчы бечаранын жаагын жаппаңызчы, баатыр» — деген экен.

Кыдыр чындап даарыган,
Кырк жигитиң жарыган,
Бак караган бир күнү,
Катары менен бир түнөп,
Кеткен экен бир түнү.
Үзүлгөндү улаган,
Адилдик менен сураган,
Чачылганды жыйнаган,
Дин мусулман баласын
Жамандыкка кыйбаган.
Жарды адамды көргөндө,
Жакынындай сыйлаган,
Жаш адам өтүп кеткенде,
Жанын кыйнап ыйлаган,
Жаныңдагы жарыган,
Учуңдагы узарган,
Калп айтпаган карысы,
Ажы болду баарысы.
Аксакалың Баяке,
Айлың барды ажыга,

Арманы ичке толгон — дейт,
Бугулар менен чабышып,
Болбогон иштен карышып,
Өзү да мерт болгон — дейт,
Кан атагын алса да,
Өз букара колунан
Ажал таап кеткени,
Калкка өткөн кадыры
Сизге кайдан жетмеги.
Солтодон чыккан илгерки
Эшкожо менен эр Канай,
Мартабасы, бактысы
Сизге жетмек бир далай.
Адигине Алымбек,
Арбагы кетти катынга
Несин айтам маалимдеп.
Боромбай менен Чыныбай,
Баатыр Шабдан төрөм ай,
Барк кылбаймын муну да ай
Жазы саяк көп журттан,
Атантай, Тайлак өтүптүр,
Мартабасы, бактысы
Баатыр, Сизге кайдан жетиптир.

Ак элечек оронуп,
Зайбың¹ барды ажыга,
Жарты чака пулу жок,
Жалдап алар кулу жок,
Эрмек болуп баатырга
Куудул² барды ажыга,
Бул сыяктуу кыргыздын
Кимиси барды ажыга?
Мамыт, Төлө аты уйкаш,
Иниң барды ажыга,
Бул сыяктуу кыргыздан
Кимиң барды ажыга?
Жылкы бул болгону —
Жабагы менен тай кымбат,
Кой бул болгону —
Кадактап саткан май кымбат.
Караңгыда ай кымбат,
Кадырын билсең бай кымбат,

¹ Аялы Шааке.

² Куудул Карачунак Шалдыр уулу.

Күзгө маал болгондо,
Кызылын бөлүп алууга
Кызыл бороон жел кымбат,
Эки дубан баш кошсо,
Эрегишкен иш болсо,
Баатыр Шабдан сиз кымбат,
Масел сөздү баштаган,
Байкасаңыз биз кымбат.

Калмырза менен Найманбайдын айтышканы

Найманбай:

Мен Балыктын уулу Найманбай,
Айта берем ар кандай.
Бирер сөзүм карасаң,
Сөөмөй менен сайгандай,
Бирер сөзүм карасаң,
Каргылы кара тайгандай.
Мен куштан тууган буудайык,
Текөөрүм темир болучу,
Тепкеним өлүп калуучу,
Ой, Калмырза күлүнүм,
Сени кандай айтсам ылайык?

Калмырза:

Сен Балыктын уулу Найманбай,
Сөз сүйлөйсүң тайраңдай,
Бакырган төөдөй айбан ай,
Айткан сөзүң ар кандай,
Адам туруп куш болдуң.
Каргысы бар ит болдуң
Карыганда Найаке,
Калмырзага түш болдуң,
Сен куштан тууган буудайык,
Канакей, мен кайсы кушка ылайык?

Найманбай:

Балам атыңды коюп берейин,
Кыргый деген бир куш бар,
Бөдөнө кууп бөлбөгөн,
Башканы кууп көрбөгөн,
Короолу кууса корголоп,
Суу бүркүттү көргөндө,
Көтүнөн богу шорголоп,
Мен бүркүт деген балбанмын,
Сен өңдөнгөн балдарды
Нечен эңип алганмын,
Текөөрүмдү малганмын.

Калмырза:

Сен Балыктын уулу Найманбай,
Сөз айтасың ар кандай,
Ээн жерде жайылып,
Элирип жүргөн айбандай.
Айбан болсоң чөп берем,
Тайган болсоң, бок берем.
Тамакка кадоо саламын,
Мен кыргый да болсом аламын,
Тартайган төөдөй тайганды
Короомо байлап саламын,
Кыйрата жүрчү баламын.

Найманбай:

Калмырза балам кедейсиң,
Кедей балам не дейсиң,
Оо жаанга жатып куурадың,
Жан бүткөндү туурадың,
Кече эле күнү жарды элең,
Сен мынча неге дууладың?
Короого жатып куурадың,
Кой кепшесе туурадың,
Куур тон кийген жарды элең,
Мынча неге дууладың?
Оо, Калмырза томаяк,
Козу бактың жашыңан,
Бириңди бириң өлтүрүп,
Кунсуз болдуң башынан.
Төшөккө жакшы жатпадың,
Бир кишиге батпадың.

Калмырза:

Найаке, ал айтканың дагы чын,
Жарды да болсом байыдым.
Жалгыз да болсом көбөйдүм.
Устаттан шакирт өтөт — деп,
Таскактаса Калмырза,
Тал чокуга жетет — деп,
Жыламыштын сазында,
Жапаркулдун ашында,
Жакадан алдым өзүңдү,
Топко ыргыттым сөзүмдү,
Алты болуш солтого
Мыктап айткын өзүмдү.
Кедей да болсом мырзамын,
Кер жорго сымал чуркадым,
Жарды да болсом мырзамын,
Жаанда жок жоргодой,
Жаа алла айткан молдодой,
Топ ичинде чуркадым,

Тойтоңдобой коё сал,
Сенин колундан түшкөн каскагын,
Кой артынан жетпестен,
Басаңдап калган таскагың,
Алыңды Наке байкагын,
Дагы нени айтайын,
Жар чакыраар кез келди,
Чолпонкул мени эп көрдү,
Туш-туштан калк чогулду,

Калмырза үнү угулду,
Топту көздөй кайтайын,
Толкутуп сөздү айтайын.

Найманбай:

Оо капыр, томаяк,
Кары эмес, жаш эмес,
Картайган зайбың бар эле,
Ар кайсы койчу сүйрөгөн,
Тартайган зайбың бар эле.
Аялыңды көргөмүн,
Аябай жатып күлгөмүн,
Жеңең десем энеңдей,
Энең десем жеңеңдей,
Эне десем эне эмес,
Же энеден бир жери кем эмес.
Топ жыйында тойтоңдоп,
Атагы кеткен алыска
Найакеңдей акындын
Алдынан чыгар эп эмес,
Айтканың сенин кеп эмес.

Калмырза:

Алтын ооз дарбаза,
Ачканыңбы Найманбай,
Катын жагын кеп кылып,
Айтпас сөздү эп кылып,
Шашканыңбы Найманбай,
Ажыдаардын куйругун
Басканыңбы Найманбай.
Таарынбай анда угуп тур,
Таруудай бирден терейин.
Талмоорсунган зайбыңдын
Кылыгын айтып берейин,
Кырка бирден терейин.
Наяке өзүң баштадың,
Айтайынбы айбыңды,
Чуңкурда чөмүп жүрчү эле,
Бүтүндөй солто күлчү эле,

Айтайынбы зайбыңды,
Чукуюнбу дайныңды.
Мактанбагын Най аке,
Ойрону чыккан жеңемди,
Он тогузда алгансың,
Сен ойрондон куру калгансың.
Жылас болгон жеңемди,
Жыйырмада алгансың,
Сен жыргалдан куру калгансың.

Найманбай:

Менин зайбым сурасаң,
Чоң молдонун кызы эле,
Чоң байбиче өзү эле,
Акмолдонун кызы эле,
Анык сопу өзү эле,
Оймоктүүдөн уз эле,
Оюнга чыкпас наз эле,
Аламүдүн оюнда,
Кыз-кыркындын тоюнда,
Той баштаган нус эле,
Айтар сөзүң ушу эле.

Калмырза:

Айтканыңда калет жок,
Чоң молдонун кызы эле,
Чоң шуркуя өзү эле,
Ак молдонун кызы эле,
Анык жалап киши эле.
Аламүдүн оюнда,
Аларча суунун боюнда,
Абдыракман алдаган.
Ар кимден куру калбаган,
Анык жалап өзү эле.

Найманбай:

Кызыл чырай нур бетин
Санап келген турбайбы,
Жыпар жыттуу койнуна
Самап келген турбайбы.
Букара эмес зайбыма
Манап келген турбайбы.
Сенин зайбың көргөмүн,
Кең Токмокто калаада,
Дунган менен сарт жаткан,
Менин зайбым койнуна
Байтик уулу март жаткан.

Калмырза:

Атаны кокуй дүнүйө,
Айтпай койсоң эминем,

Оң менен сол чогулуп,
Жыйын турган жеринде,
Эл оозунда айтылып,
Шылдың болдуң Кеминде.
Мактаныч кылдың Най аке,
Намысың сенин канаке,
Ай тамга¹ айгыр салыпсың,
Балага марып калыпсың,
Мактансаң да карыпсың,
Акылың ооп аңгырап,
Алжыганга барыпсың,
Чалыштан айгыр салыпсың,
Чалкалап марып калыпсың,
Байтиктен кулун алыпсың,
Эл көзүнө карыпсың,
Көңүлүң ооп күүгүмдөп,
Алжыган күнгө барыпсың.
Ала тоодо байтерек,
Саябаны болбосо,
Айтып айтпай, не керек,
Өз түкүмүң болбосо,
Арам бала не керек,
Элге кылып жарыя,
Айтпай койсоң не демек.

¹ Ай тамга — солтого карата айтылып жатат.

Калмырзанын сөздөрү курч чыгып, Найманбайды жеңип кеткен экен. Найманбайды жеңген ушул аштан кийин акындын аброю көтөрүлүп, тынымсыз аш, тойго жарчылыкка чакырылып, атак-даңкы артат.

Калмырзанын жар чакырып ырдаган ырларынан

Оо ат куйругун буугандар,
Алыстан келген туугандар,
Ой ат байлаган саяпкер,
Алыстан келген талапкер,
Кеңешке келген жакшылар,
Эл бийлеген кашкалар,
Ой айтып турам шашпаңар.
Чогулушуп кеп айтты,
Чоң Байгазы мени айтты,
Чоң дөбөнүн башына
Чогулгула — деп айтты.
Сөзгө көңүл бургула,
Катар-катар тургула
Ар нерсе бар санаада,
Ат чабуучу талаада,
Күлүктөрүң топко сал,
Чыгып келсе байгеңди ал,
Чыкпай койсо куру кал.
Байгенин башы миң болду,
Арбагы журтка дүң болду,
Чыгып келсе атыңар,
Миң кой санап аласың,
Чыкпай калган ат болсо,
Бозоруп куру каласың,
Атым чыкпай калды — деп,
Үйүңө араң барасың.
Калмырзанын жары ушул,
Сөздүн анык шары ушул,
Ат-атыңа мингиле,
Айдай сары талаага
Атыңды коштоп жүргүлө.

* * *

Оо кыйын аткан мергендер,
Кыйла ишти көргөндөр,
Мына жамбы байлады,
Көңүлүңдү жайлады.
Жамбы атууга келгиле,
Тамашаны көргүлө.
Короодон кой үркүткөн,
Көң карга атып дүргүткөн,
Копол мерген болбогун,

Кокусунан бул элге
Ок жаңылтып койбогун.
Коркогуңдун баарысы
Ушул баштан ойлогун.
Айылдан ат үркүткөн,
Ала карга дүргүткөн,
Айбан мерген болбогун,
Кокусунан бирөөнүн
Атын атып койбогун.
Кыраан мерген сен болсоң,
Тай туякка тең болсоң,
Кыркып жамбы атып ал,
Куржунуңа катып ал.
Ашыра мерген сен болсоң,
Ай туякка тең болсоң,
Апкаарыбай атып ал,
Астыңа салып катып ал.
Бармагыңдан май чыксын,
Карегинден кан чыксын.
Жалама тоодон эчки аткан,
Жалпак мүйүз теке аткан,
Жазбаган мерген болсун деп,
Көк карганы жаза аткан,
Кокуй мерген койсун де.
Оо учкан кушту төшкө аткан,
Отурган кушту көзгө аткан,
Ошондой мерген болсун де,
Начар мерген койсун де.
Эки бакан колго алып,
Эки баатыр сайышат,
Эриң болсо чечингин,
Коркогуң болсо бекингин.
Түшө турган баатырдын
Мойну болсун көсөөдөй,
Мурду болсун тешедей,
Көзү болсун көргөнгө,
Суусун куйган кеседей.
Такымы болсун таяктай,
Жабдыгы болсун аяктай,
Бети болсун быткылдай,
Беттешкенди жуткудай,
Колу болсун колодой,
Оозу болсун ороодой,
Буту болсун буурадай,

Келбети болсун чородой,
Чачы болсун камыштай,
Алар болсун намысты-ай.
Эки баатыр сайышсын,
Бакандары кайышсын,
Тулпарлары майышсын,
Үзөңгүлөр кагышсын,
Сайышка түшкөн пенденин
Баатырдыгын билгиле.

* * *

Угуп тургун калайык,
Калмырза сөзү ылайык,
Эки балбан күрөшөт,
Омурудон тирешет.
Карса-күрсө кармашат,
Буттан чалма салышат,
Белден кыса кармашат,
Берендер азыр таймашат.
Күрөшөр болсоң бери чык,
Жаргак шымың кие чык.
Белиңе куруң байлай чык,
Беттешерди баалай чык.
Айтылган жерде жомок бар,
Алышкан жерде домок бар,
Тамыр сөөк, куда бар,
Тамашага жуда бар.
Тоо текенин терисин
Чалбар кылып алгандар,
Топко келген балбандар,
Мыктыларың чечингин,
Коркокторуң бекингин,
Эки балбан күрөшөт,
Азоо айгырдай тирешет,
Күчтүүң жыгып аласың,
Күчсүзүң куру каласың.
Оо калк башкарган карылар,
Калыс ниет баарыңар,
Кармаган жерден койбербес,
Камбыл балбан салгыла,
Кармаган жерин бош кармап,
Копол балбан болбосун,
Басып жүргөн көбүнчө
Маңги балбан болбосун,
Бойдок жүргөн темселеп,
Аңги балбан болбосун.
Байгеси элүү кой болду,

Мартабасы Чокемдин¹,
Жалпы журтка дүң болду
Жыксаң байге аласың,
Жыгылсаң куру каласың.
Алсаң байге аласың,
Астыңа койду саласың.
Оо, калайык, кулак сал,
Калмырзанын сөзүнө
Жалпы көңүл бура кал,
Эки балбан эңишет,
Ылаачын куштай тебишет,
Каруудан кармап булкушат,
Кабыландай жулкушат.
Буудандын бели майышат,
Кабыргалар кайышат.
Баарың келип көргүлө,
Балбандык жайын билгиле.
Каруулууну камдай чык,
Атын коштоп жандай чык.

Калмырзанын өз өмүрү жөнүндө ырдаганы

Сары жазы, кыйма жал,
Санжыргалуу баатырлар,
Жакшылап кылды конокту,
Айтып жаттым жомокту.
Мурун барып Таластан
Мындай көрдүм домокту.
Кумар ойноп, ач калдым,
Ошондо ырды баштадым.
Ачкадан өлө жаздадым.
Жүгөрүдөн дүмбүлдү
Отко салып жеп жүрдүм,
Өлөмүн го деп жүрдүм.
Сарбагыштын четине
Бир барууга зар болдум,
Ат, тонумдан айрылып
Чоочун элде кор болдум.
Сарбагышты көрмөккө,
Жайымды айтып бермекке,
Эки көзүм төрт болду,
Ичим күйүп өрт болду
Араң келдим жериме,
Айтылуу Шабдан бегиме.
Чолпонбайдын ашында,

¹ Чолпонкул.

Туура келдим ушунда,
Башыма дөөлөт бак конду,
Мингеним жорго ат болду
Эртеси күнү куш кылды,
Самагандын баарысын
Алдыма келип туш кылды.
Үртүктөп бир ат мингизди,
Үлкөндүгүн билгизди,
Аянбастан үстүмө
Түрлүү кийим кийгизди.
Жарчы кыла баштады,
Башка ырчынын баарысын
Менден кийин таштады.
Жасаган сүйүп ыр берди,
Жанымдагы ырчылар
Ыраак калып дыр берди.
Ошо түнү түшүмдө
Албан түрлүү сыр берди,
Баатыр Шабдан жол берди,
Дөөлөттү кудай мол берди.
Ошондон бери карата
Айтып жүрдүм арылдап,
Тоодон аккан кашка суу,
Агынындай шарылдап,
Бектер минген бедөөнү
Жүрүшүндөй арымдап.
Ободугу шумкардын
Канатындай барылдап.
Ашта, тойдо тынбадым,
Ала бердим бергенин
Алган менен тойбодум,
Ар жерде чоң аш болсо,
Барамын деп ойлодум.
Кайсы жерде той болсо,
Кабар салып өзүмө
Калктын баарын каратам,
Тааныш болду көзүмө,
Куштар болду өзүмө.
Мурунку коргон кордугум,
Коп көргөмүн башында,
Кумарчынын зордугун,
Ошондон бери карата
Жакшыларга жанаштым,
Жамандардан адаштым,
Ар тарапка барганда,
Намысты артык талаштым.
Кумар ойноп, кем болдум,

Ушу кезде карасаң,
Кутургандай мен болдум,
Курдаштарга тең болдум.
Барган сайын оңолдум,
Басташканым жоголдуң,
Моминтип ишим оңолду
Ырчынын баарын таштадым,
Өзүм жолду баштадым.
Аш менен тойдун баарынан
Албаганым калбады.
Бу дүнүйө жалгандан,
Эч калган жок арманым,
Мамбетаалы баатырдын
Этегинен кармадым.
Чоң жыйындын баарында
Тапкандарым жалмадым.
Канча алып тойбодум,
Алганымды койбодум,
Акыры бир күн өлөм — деп,
Акыретти ойлодум.
Аш менен тойго дегдедим,
Ат үстүндө жем жедим.
Бу дүйнөдө арман жок,
Мендей ырчы калган жок.
Жамак ырга калганда,
Сагынбайды жеңгемин,
Тыныбекти таштадым,
Тынбай ырдап какшадым.
Ал экөөнүн айтканы
Манас менен Семетей,
Абай кылып карасам,
Айыл жүргөн эмедей.
Алардыкы бир башка,
Менин сөзүм ар башка,
Жамак ырды мен айттым,
Жомок ырды ал айтты,
Жомокко жайым жок болду,
Ошо бойдон токтолдум.
«Манастын» жайын билбедим,
Бет алышып келгенде,
Ырчыларды тилдедим.
Казак, кыргыз баарына
Улуу, кичүү карыга
Ырым артык добушум,
Алыс кетти дабышым.
Теңдешкен ырчы калган жок,
Теңириме арман жок,

Теңтуштардын баарынан
Албаганым калган жок.
Кедей менен кембагал,
Аянбастан мен бердим,
Кертинди алгын — деп,
Баарысына тең бердим.
Бере бердим келгенге
Сурап койсо ал эмес,
Жолдо жүргөн кербенге.
Кедейдин жөнүн жай кылдым,
Кээ бирөөн бай кылдым.
Өзүмдөн өткөн башында,
Жамандык көрдүм жашымда.
Как ошону санасам,
Аябай бердим ашым да,
Малым түгүл башым да.
Сөзүм ширин ушундай,
Ар кайсы жерден мен өзүм
Ак жамбы алдым муштумдай,
Казынаны жыйбадым,
Карыптарды сыйладым,
Бейкасам да жыйбадым,
Бечараны сыйладым.
Ушул менин кесибим,
Көрүнгөнгө беремин,
Артып калса насибим.
Жардыларды тойгузуп,
Жамасынан бата алдым,
Жамак ырдын баарысын
Көкүрөккө жат алдым.
Жоомарт экен десин — деп,
Жолго койду сойдурдум,
Өйдө-ылдый өткөндүн
Баары-жогун тойдурдум.
Ырдап жүрдүм укканга,
Кулагына жүкканга.
Ала бердим тойбодум,
Алганымды койбодум,
Акыретти ойлодум,
Мал, жанымды аябай,
Дүнүйөгө карабай,
Бечера менен жоксузга
Бере бердим санабай.
Үйдөн чыгып аттанам,
Ырдаганда шаттанам,
Куудул сөздү көп айтып,
Уламалуу кеп айтып,

Өлгөнүмчө тынбадым,
Кишиден шагым сынбадым,
Казынаны жыйбадым,
Карыптарды сыйладым.
Мен Калмырза болгону,
Башыма сыймык конгону,
Айтышкан ырчы оңбоду...

МОЛДО КЫЛЫЧ ШАМЫРКАН УУЛУ

«Зар заман»

Зар замандын казалы,
Калем алып жазалы.
Жөнү жокту жаздың деп,
Кудайым кылба жазаны.
Молдо Кылыч мен атым
Болжолу жок санатым.
Чаар китептен аз окуп,
Чала чыккан сабатым.
Санаадагы сөзүңдөн
Чыгаар сөзүм орундуу.
Жигит болсоң абайла,
Убал кылба жаныңа,
Тазалагын жолуңду,
Тарта жүргүн колуңду.
Жаман адам курусун,
Доо чыгарып бир жерден,
Милдет кылаар жумушун.
Жакшыларды карасаң,
Кылганынын доосу жок,
Сыр билгизбейт тымызын.
Мен сүйлөйүн канчаны.
Казак, кыргыз барчаны¹.
Калайыкка эринбей,
Кетти канча далай сөз
Кара көзгө көрүнбөй.
Акындардын обону
Домбуранын үнүндөй.
Жарашыктуу зар заман
Тоту куштун жүнүндөй.
Бар келишкен боруму
Кызыл кымкап гүлүндөй.

¹ Барчаны — бардык, бүткүл, баарын.

Кандай салса жарашаар,
Калы¹ килем түрүндөй.
Түшүп турат күбүлүп,
Ак теректин бүрүндөй.
Көчүп турат токтобой,
Кирекечтин жүгүндөй.
Кызыкканда жакшы сөз
Кызыгышкан оюндай.
Айдап келем көп сөздү
Кербенчинин коюндай.
Тилим шыдыр, түздүгү
Зым карагай жолундай.
Баары жогу тийимдүү
Бардаңкенин² огундай.
Маани билбес эсерге,
Башка тийген союлдай.
Тегеретээр көңүлүңдү
Тегирмендин огундай.
Акылы бар адамга
Тынч олтурган орундай.
Тили жүйрүк акындар
Сөзү сайдын ташындай.
Кенендигин сурасаң,
Кең Кочкордун сазындай.
Зар заманды байкасаң,
Даамы татты казыдай.
Эч болбосо ширеси
Чекендинин ашындай.
Кулагыңа жүгүмдүү
Көк темирдин датындай.
Асан кайгы жигиттер
Эри өлгөн катындай.
Зардабы бар боз балдар
Заяпкердин атындай.
Пейли тардын куну жок,
Бай да болсо жакырдай.
Бузулганды түзөгөн —
Жоо качырган баатырдай.
Кыйшык сөздүү жигиттер —
Кыянаты капырдай.
Кылыгы жакшы боз бала
Булу кымбат асылдай.
Зекети жок малыңыз
Эшек менен качырдай.
Ишеничтүү жигиттер

Ат байлаган акырдай.
Житери бар азамат
Жыты жакшы атырдай.
Дөөлөтү бар адамдар
Дөбөдөгү чатырдай.
Кайырдуу болсо журтуна
Кала салган чарбактай.
Кайыры жок бай болсо,
Көрүстөндө арбактай.
Малым бар деп кубанса,
Беш намазды билбесе,
Кайыр, зекет бербесе,
Дин билбеген калмактай.
Мен сүйлөйүн канчаны —
Казак, кыргыз барчаны.
Дин мусулман: ногой, сарт
Мусулмандан таркады.
Бу замандын адатын:
Пейли, үрпүн айталы.
Пейли жаман адамдар
Өз напсине тартады.
Абайласаң, жигиттер,
Ата-энең Мекедей.
Куштап жакшы бага көр
Колуңдагы кеседей.
Сыйлашпаган бир тууган
Он да болсо жекедей.
Көп сүйлөгөн маңгилер³
Күзгү кирген текедей.
Жаман болсо катының
Ичтен жеген митедей.
Кутулууга көңлү бар
Караңгы түн кечедей.
Тил албаган балаңыз
Бел ашпаган арыктай.
Кетейин десең, айла жок,
Каралайсың, жүрөсүң
Оору баккан табыптай.
Байкасаңыз бу сөзүм
Жалган эмес, аныктай.
Изаты бар боз балдар
Дубасы бар арыптай.
Изаты жок боз балдар
Казылбаган арыктай.
Кең пейилдүү жигиттер

¹ Калы — килем. Кымбат килем деген түшүнүктө.

² Барданке — бир атар мылтык.

³ Маңги — нашаачы, нашаа чегүүчү.

Сары өзөн жайыктай.
Дүнүйөкор адамдар
Жалган сөзү аныктай.
Жаман айткан суук сөз
Көңүлүңө салыктай.
Туруп калаар так болуп,
Көкүрөккө айыкпай.
Мен сүйлөйүн сиздерге
Буудай үрөн чачкандай.
Кызыса тилим чуркайды,
Кызыл буудан чапкандай.
Кызыл тилим чыдайды,
Кең казына тапкандай.
Кызыл темир үстүнө
Ура берсе чоюлбайт,
Дөшү менен барскандай.
Токтоосу жок жигиттер
Жардан коён качкандай.
Тил албаса аныгы
Тим жүргөнү шашкандай.
Бир чочутаар жаныңды
Элиңди жоо чапкандай.
Дүнүйөкор байларың
Жеке дөөлөт тапкандай.
Карыз сураса абалы
Азыр алып качкандай.
Жоксуз адам болсо да
Кара жолборс, арстандай.
Акылы жок март болсо
Караңгыда баскандай.
Кайры тийбей калган соң,
Кур талаага чачкандай.
Жумшак айткан сөздөрү
Кулагыңа мулайым
Чигити жок бактадай.
Кабыл болсо ыйманың,
Катып жүргөн акчадай.
Караңгы көр ичинде
Айдап алган бакчадай.
Айта берсем сөзүм көп,
Үзүлбөгөн тасмадай.
Жакшы адамдын сөздөрү
Кагазга баскан басмадай.
Сөз маанисин билбеген
Жолу туюк аскадай.
Элге дайын жигиттер
Кан алдында тактадай.

Кайда барса таанымал,
Ат башында кашкадай.
Мына сөзүм байкасаң,
Шарияттын сөзүндөй.
Байкап турсаң, ширеси
Кашкарлыктын бөзүндөй.
Алың келсе Меке бар
Сегиз бейиш төрүндөй.
Ажы болуп атансаң,
Ак падышанын чениндей.
Аралайсың бейишти
Бу жалгандын элиндей.
Жалпы журтка урматың
Жаңы келген келиндей.
Күнөө кылбай түз жүрсөң,
Таза жууган көйнөктөй.
Аштыгыңдан кайыр бер
Алал болуп калаарга.
Кастык кылып жаныңды,
Каалабагын залалга.
Алал дөөлөт малыңды
Булгабагын арамга.
Тил байланаар бир күнү,
Тириликке кубанба
Көңүлүңдү алдатып,
Бул дүнүйөгө жубанба
Малың болсо, жигиттер,
Кайыр, зекет бергиниң
Ыйманыңдын канаты.
Ар жоруктан сөз кылган,
Молдо Кылыч санаты.
Алал жүргөн бенденин
Жайы болоор жаннаты.
Жүгүргөндө ачылаар
Чапкан күлүк турасы.
Түндө короо күзөткөн
Кыргыз, казак адаты.
«Саксакай» деп кыйкырган,
Кыз-келиндин адаты.
Элим кыргыз, өзүбек,
Тилим түркү урматы.
Калкы менен көчмөн го
Кыргыз, казак адаты,
Кыйла сөздү чыгарам
Кыргыз, казак — алачтын
Көрөңгөлүү сабасы,
Идиштери чаначы.

Аяк-табак үйүндө,
Аскан казан, тулгасы.
Ачып адат кылганы
Арпа, буудай жармасы.
Илгертеден сөзүмдүн,
Агып турган кыйласы.
Байыркынын боруму
Айтып турса ушундай,
Бу кебиңдин оруну.
Байыркынын макалы,
Өтүктөрү такалуу.
Бөйрөмчөсү¹ бир тутам,
Кийимдери жакалуу.
Байыркынын үркүнү
Көчүп жүргөн күн-түнү.
Аты, киймин аябай,
Кыз-келиндин үртүгү.
Кыз-келиндин кийгени,
Кызыл жибек кырмызы.
Түштү жерге жылдызы.
Байыркынын кийгени
Көчүгүндө чалбары²
Тоо текенин жаргагы.
Балактатып кең кылган,
Багалеги саймалы.
Байыркынын берени,
Кайдан көрдүң эрендер,
Эми калдайтып жайган серени.
Эмдигинин карачы
Азыргысы ченеди,
Унутту нокто менен желени.
Бээ байлап кымызды,
Кана кимиң береди?
Байыркыдай үлүштү
Канакей элиң жегени?
Бисмилла сөздүн баяны,
Чыгаар сөздүн даяры.
Туура кылып сүйлөсөң,
Жерге тийбес аягы.
Айткан сөзүм шарият,
Диниңиздин таягы.
Жан күйөргө карабай,
Жакшы жеди бараны.
Жалган айтып кууланып,

Аппак кылды караны.
Күбөөң башта болбосо,
Бергениңди танады.
Элинде жок касиет,
Эмдигинин заманы.
Бей-бечара коп берет
Бий-болуштун салымын.
Жетпеди деп карабайт
Жетим-жесир карыбын.
Үй башына бир алат
Оокатынын жарымын.
Замананын белгиси —
Жакшы бузду калыбын.
Илгеркинин баатыры
Эл жебеген акыры.
Бата сөзүн бузбаган
Бир кудайга жакыны.
Антың менен иши жок,
Эмдигинин капыры.
Малай салса, бүт бербейт,
Болжолунда акыны.
Каргап жүрөт какшанып,
Карып-жетим, бакыры.
Эмдигинин заманын,
Эстеп баарын карагын.
Алдап сырын сурагын
Үч-төрт жашар баланын,
Ууру кылса, чыгарбайт
Атасынын арамын.
Замананын шумдугу —
Сөздүн кетти чындыгы.
Жакшы-жаман баарына
Жакты опсуз кылыгы.
Ага-ини жашырды
Бир-биринен сырыны.
Бу да болсо, жарандар,
Бир кудайдын кылымы.
Мал азайып, көбөйдү
Соодагердин тыйыны.
Жайы-кышы тарыды
Былтыркыдан быйылы.
Эл жегени күчөдү
Жакшылардын кыйыны.
Боздотту го карыпты,
Болушнайдын чыгымы.
Элдин жоктур күнөөсү,
Барбы бузук мүнөзү.

¹ Бөйрөмчө — көйнөктүн белинин кыналган жери.
Текстте бели бир тутам деген мааниде.

² Чалбар — саймаланган тери шым.

Арамдыкка азгырып,
Шайтан болду бүлөсү.
Жан бергени коп болду,
Жалган айгак күбөсү,
Жетим-жесир какшанып,
Бир жетпеди мүдөөсү.
Эмдигинин жакшысы
Элди-журтту дүрбөттү.
Замананын боруму,
Залим болду молдосу.
Пейли бузук калкынын
Берекеси толбоду.
Ата сөзүн балалар
Алды-кийнин торгоду.
Тыңдасаңыз акыры,
Адалсынган молдону.
Сөздү чындап биле албай,
Шариятты булгады.
Текеберлүү бендени
Үйгө кирсе, кел дебе.
Бек чагылтып көңүлүн,
Кишилигин тилдебе.
Акылсызга убал жок,
Сөз сүйлөсө, үн дебе.
Бакыр болсоң, кызыкпа,
Кара кемсел курмого.
Акылдуу болсо боз бала
Алал ишти козголо.
Жарды болсоң, капалап,
Мурункуңду жоктобо.
Ууру кылсаң, байланат
Башың чыкпас ноктого.
Ага, ини, жар, жоро
Ынтымагы таралды.
Болбой кетип баратыр,
Бир-бирине каралды.
Колдон келсе, кылады
Туушканына залалды.
Анты бар деп ойлобо
Көңүлү жакын адамды.
Пайдасына чакырды
Байкасаңыз заманды.
Сөзүм менин зар заман,
Уят кетти барчадан.
Убал бар деп карабай,
Жалпы журтту чайкаган.
Бей-бечара зарланып,

Күндө каргап какшады.
Шол себептен калайык
Пейли кетип чарчаган.
Эмдигинин жакшысы,
Тили жүйрүк таттуусу.
Ою менен жеп алып,
Келип түр го жаткысы.
Болбос ишке жан берип,
Бузук болду напсиси.
Акыр заман адамы
Ар жоругу баягы,
Жалган ишти чын кылат,
Жедирсеңиз бараны.
Болуш коюп, бий кылып,
Бул орустун заманы.
Ылгатпады түгөңгүр
Акты менен караны.
Закүнүнө тууралап,
Кылаар болсоң жалааны.
Расмиси ушундай
Көңүлүнө жактырды.
Заң билбеген момундар,
Зарданып байкуш калады.
Карап турсаң аныңдын,
Кыйын экен калбасы,
Илгери экен амалы,
Ишинде жок жаманы.
Атка чексе аркырайт
Арабасы, чанасы.
Жашынан мурдун көзөтпөй
Жалпы сыйыр багады.
Мал багышка аныңдын,
Кыйын келди амалы.
Кулундары кунандай,
Ат, кунаны дубалдай.
Калыс кылган жакшылар
Пара бер деп суранды.
Арам менен ырыскы
Табылганга кубанды.
Эмдигинин боруму,
Ошондой кылды коолуну¹.
Кинегеге тиркетип,
Бийлер салып доолуну.
Чындыгына койдүраар,
Молдо болсоң колуңду.

¹ Коолу — токтоом, чечим.

ууру кылсаң, болдураар,
 Бир тогуздан жолуңду.
 Жана бир жыл аласың,
 Набактыдан орунду.
 Жалган-чындыр мойнуңа
 Оодарып коёт күнөөнү.
 Пайдасына караган
 Жакшы табаар жалаадан.
 Бул заманда жакының
 Бир атадан тараган,
 Кылып кетээр жамандык,
 Ыгы келсе арадан.
 Пайда тийбей баратат
 Ичтен чыккан баладан.
 Ынтымагың бөлүнөөр
 Ини менен агадан.
 Мусулмандан кол кайыр,
 Чыгып барат санаадан.
 Журт кармаган жакшыны
 Шайтан капыр азгырды.
 Акыр заман адамы,
 Тыялбады напсисин.
 Сүткө берген соодагер,
 Артык алаар пайдакер.
 Урундуруп мал тапкан
 Бул заманда тапкан эр.
 Кудай деген азамат
 Маңдайыман берсин дээр.
 Алал эмгек мал таап,
 Буюргулук кылсын дээр.
 Эмдигинин адамы
 Эп келтирип жалааны,
 Адам акы дебестен,
 Арам малды табады.
 Кылган иши бул болуп,
 Жакшы менен жаманды.
 Берекеси калкыңдын,
 Кай жеринде калады.
 Жанын колго карманып,
 Бир тыйынга карганып,
 Казыр турат баарысы
 Дүнүйөгө алданып.
 Сыз курган топ болсо,
 Бийлер чыгаар шаңданып.
 Кинегеге¹ чалынсаң,

Испискеден кармалып,
 Бири чыгаар туурадан,
 Давернеске² жалданып.
 Ишим ак деп жанында,
 Канча турсаң зарланып,
 Айгак, күбөө жан берсе,
 Жыгылаарсың далбарып.
 Бир кудайдан жетсин деп,
 Жүрөсүң да таң калып.
 Эмдигинин бийлери
 Ак-караны билбеди.
 Карып, жетим, бакырдын
 Каргаганы тийбеди.
 Акыр заман жакшысы,
 Иш колунан келгени.
 Жамандыкка чалынып,
 Жар-жороосун көп жеди.
 Колунан келсе аябай,
 Бул жакын деп санабай,
 Өз пайдасын караткан
 Бул түгөңгүр заман ай.
 Сөз байлашкан адамың
 Убадага карабай.
 Курандашкан тамырың
 Кетип барат карабай.
 Пейил кетип адамдан
 Береке качты замандан.
 Нуска, жорук жоголду,
 Жакшы менен жамандан.
 Замананын шумдугу —
 Байлар кылды ууруну.
 Байкап туруп сөз айткан
 Жаш балдардын куулугу.
 Ынтымагы келишпей,
 Бир атанын уругу.
 Бул заманда жолдошкон
 Сөздүн кетти туругу.
 Кетти журттан убада,
 Баары дайын кудаага.
 Кана эми турганы
 Бата менен дубага.
 Жүк артылат дечү эле
 Торпок менен танага,
 Арстанбектин айтканы —
 Билсең ушу замана,

¹ Кинеге — книга.

² Давернес — доверенность.

Айтканымдай зар заман,
Акылдуулар байкаган.
Көчкөнүндө унаага
Эли тегиз батпаган.
Жакшыларын карасаң,
Бир конушун сактаган.
Нээтине жараша,
Ырыскың кудай сактаган.
Илгеркидей балдарга
Көчкө минээр жылкы жок,
Жүгөн салып кармаарга,
Бала тургай ат жетпейт,
Алтымышта чалдарга.
Илгеркинин байлары
Дагы билди пайданы.
Эмдигини карасаң,
Көчүн жөө айдады.
Катын, бала бир-бирден
Атка минмек кайдагы.
Учкашады экиден
Унаа жетпей калганы.
Бул эмеспи жарандар,
Замананын тарганы.
Илгеркидей төөгө
Кана жүктү салганы.
Элиңизден тосулду,
Ээр-токум, шайманы.
Заман шонтип тарыды
Кенен оокат көрүшкө.
Илгеркидей убак жок,
Жылкы тийип келишке.
Илгеркинин карысы
Айтып баарын, зар какты.
Эмдигини карасаң
Уурулук менен жан бакты.
Ууру кылган жигиттер
Набактыга көп жатты.
Бул заманда айыбың
Билинбесе эң жакшы.
Билингендин баарысы
Жыл он эки ай набакта
Күнөө кылсаң тергеди,
Журт үстүнөн болушу
Казынадан жем жеди.
Өз пайдасын карады,
Старчыны, бийлери,
Элүү башы, он башы,

Бир тизмеге киргени.
Үзүр болот ошонун
Мөөр басып бергени.
Бул замана тар болду,
Душман элиң бир конду...
Сөзүн укпай баратат
Шариятчы молдонун.
Молдонун түрүн карасаң,
Написин бузуп кууланды.
Бакырларга берээрге
Байдан кайыр жоголду.
Кыргыз билди кыдырып,
Кызыл кулак соодаңды.
Замананын шумун бил,
Бузулду го жылдан жыл.
Карызга мал чыкпады,
Мейман консо, кой сойбос,
Байларыңдын сараңы.
Эмдиги калк ушундай
Тарып барат заманы.
Кең пейилдүү жигиттин
Иши келээр илгери.
Пайда болоор жигитке
Жакшы өнөр билгени.
Мына бу сөзүм абайла:
Текебердүү бендени,
Боюң ашып, кеп айтсаң,
Учуратаар залалга.
Курандашып, ант бербей,
Күп кежирлүү адамга.
Жардамы жок жамандан
Башка түшкөн заманга.
Жарабайт го ал өзү,
Сенин көөнүң табаарга.
Жолобоңуз акыры
Ал өңдөнгөн адамга.
Жакшы болсо азамат,
Жайдары деп аталат.
Ала көңүл жигиттер
Жүргөн жерге чыр салат.
Бересесин көбөйтүп,
Дүнүйөгө алданат.
Дин мусулман үзбөдү
Орозо менен намазын.
Күнүң бүтүп түгөнсө,
Жер алдына каласың.
Өлсө — жайы көр деген,

Мүнкүр, нанкир¹ бар деген.
Капыр болоор нускада
Шариятты тилдеген.
Алалсынган молдолор
Болбос ишти тергеген.
Шарияттын буйругун
Билип туруп бербеген.
Кудай сүйгөн молдону,
Кызыр баба колдоду.
Напсин басып өлтүрүп,
Мекеге кылаар тобону.
Напсиң тирик болгон соң,
Кайдан молдо болоду.
Акыреттин эшени
Баарын тегиз көз көрдү.
Зикир чалып алла деп,
Көздүн жашын төгөдү.
Акыр заман кожосу
Эл кыдырып келеди.
Жакын тургай ал өзү
Кыйыр сөзүн билбеди.
Айткан болот ааламга,
Ызаат менен күнөөнү.
Ар пенденин ыйманы
Кудай кабыл кылганы.
Талап кылып жол тартаар,
Мына Меке дуулан¹.
Катыны билген жигиттин
Раазы болбос коногу.
Такыбалуу молдонун
Колдон түшпөс кураны.
Кудай үчүн көп кылат
Арбактарга дубаны.
Эптүү болсо азамат
Эр жигиттин жубаны.
Акылы жок наадандар,
Өлгөндөрдү табалаар.
Ал өңдөнгөн адамдын
Дини жаман карараар.
Кудай деген азамат
Карыяларга кайыры бар.
Акыретте аныкы
Эки жүзү агараар.
Жел өпкөнүн баарысы,
Жакшымын деп чыңалат.

Мыктысынган боз бала
Бой көтөрүп суналат.
Кудай алсын андайды,
Ошентип жүрүп кур калат.
Арзан болсо жакшылык,
Ар ким өзү сактанып,
Жакшы чыгып албайбы
Өзүн-өзү таптанып.
Сабыр кылмак пендеден,
Ырыскы насип алладан.
Он сегиз миң ааламды
Кудай өзү ылгаган.
Сүйгөн кулу булардын
Чын олуя саабдан.
Момун чалыш пендеси
Жаман ишке барбаган.
Өз малынан башкага
Буруп көңүл салбаган.
Көп күнөкөр байларың
Кайыр, зекет кылбаган.

1

Өз колунда көп туруп,
Бөлөк малды уурдаган.
Эр азамат болсоңуз,
Убадага тургун бек.
Ыйман тиле кудайдан
Ойлосоңуз шүгүр деп,
Жакшылык менен жамандык
Жазууңуздан көрөлүк,
Китеп сөзүн билелик.
Башта жүргөн мүнөзүң,
Ошо жакшы түбөлүк.
Куру бекер жагынып,
Калкка жаман көрүнбө.
Көөнүм жарык жүрсүн деп,
Көпкөн экен дедирбе.
Кудай болсо ыраазы
Текеберлүү пендеге.
Жасаганың не керек,
Жакпаган соң көңүлгө.
Кайраты бар десин деп,
Куру бекер теминбе.
Көпкө жакпай турган соң,
Жок болосуң теңирге.
Дөөлөтүңүз бар болсо
Маанисине жетип же,
Колуңуздан келбесе,

¹ Мүнкүр, нанкир — элинде өлгөн адамды суракка алуучу периште.

Мунусуна шүгүр де.
Эр азамат болсоңуз
Жарык болсун жүзүңүз.
Улуу, кичүү — бигрыга
Жумшак болсун сөзүңүз.
Ушак-айың кеп болсо,
Кербес болсун көзүңүз.
Асты жаман дебесин,
Бириктешкен кишиңиз.
Чыңданып жүр боюңа,
Чыр болбосун ишиңиз.
Кудай дешкен тамырдын
Колдоосуна туруңуз.
Жамандыкка чалынба,
Жарык болсун бетиңиз.
Бузугуна ишенбей,
Маанисине жетиңиз.
Пейлиңизди кең салып,
Бир кыялда күтүңүз.
Пайдаңызды коп карап,
Бакыл болбо өзүңүз.
Конок келсе аянба,
Келип турса күчүңүз.
Муну кылган жигиттер,
Акылы мол, толуктай.
Кимге болсо кыялы
Киргили жок тунуктай.
Айткан сөзү үнөмдүү
Жерге сепкен уруктай.
Элдин жүрөөр үстүндө
Асмандагы булуттай.
Эч болбосо боруму
Ага-иниге улуктай.
Эмдигинин калкына,
Карасаңыз наркына
Эч бир адам жетпеди
Шарияттын баркына
Ырайым кылып кудайым
Ыйман берсин жалпыга.
Турбай кетип барады,
Курандашкан антына.
Илгеркинин адамы
Берекелүү убагы,
Кыргыз, казак өзүнчө,
Өзүбектин сурагы.
Падышасы алардын
Башчы кылган манабы,

Оруска кол байлаган,
Эмдигинин заманы.
Болуштукту талашуу,
Элдин эки тарабы.
Жаңжал болуп, чыр чыкса,
Журтка тиер залалы.
Талаш болсо болушту,
Эли кылаар урушту.
Замананын зарпынан
Далай адам өлүштү.
Пайда табам дегендер,
Көбү залал көрүштү.
Элди минтип чайкаган,
Өкүмүн көр орустун.
Калайыкка залимдин
Кана тийген жардамы?
Теңгеден алды салыкты,
Каратты далай калыкты.
Коркунуч кылды колуна,
Дин букара карыпты.
Билген алды жериңди,
Жерге салды эгинди,
Дин мусулман сеникин
Күтпөйт экен кебиңди.
Аралаш кылды көп элге.
Кыргыздан көрдүк залимди.
Аманат багып курудун,
Алал жыйган малыңды.
Пейлиңе болжоп карасаң,
Береке журттан тарылды.
Колунан келген адамдар
Кылганы кана сабырды.
Кылып барат калкына
Ого төтөн жабырды.
Аябады, жеп койду
Колуңда жок жардыңды.
Эң залимдик мына бу,
Билбеди го жардыны.
Старчыны, болушу,
Орустан кыйын жумушу.
Жемекей болсо калкына,
Элинен кетпейт урушу.
Куруп калсын алардын
Арамдан тапкан ырысы.
Орустун жоктур залалы,
Көрүнөт көзгө карааны,
Көрө албай куруп жатабыз,

Жүрдү деп анын арааны.
А болбосо кургурдун,
Адамга жоктур залалы.
Капырлыгы тийбесе
Кайда мунун жаманы.
Тилмечин салат тилине,
Закүндү айтат элине.
Капырлык кылып адамга,
Каршылык кылбайт диниңе.
Колумдан келип турат деп,
Өкүмдүк кылбайт элиңе.
Эмне десе, кыргыздын
Ишенип калат кебине.
Жамандык чыкса жармашып,
Өзүнчө салбай калыска,
Эрегишин тыя албай,
Уезге барат арызга.
Орустан көрбө күнөөнү,
Кыргыздын курсун тилеги.
Салам деп жатып куруду
Бир бирине күнөөнү.
Мусулман өзү минткен соң,
Капырың журттту билеби.
Орустун пейли кең экен,
Ынсап салган неме экен.
Кыргыз менен казакка
Мал урунтпай жебеген.
Дагы байкуш канетсин,
Алына карап ченеген.
Капыр да болсо аяган,
Жардынын көөнүн караган.
Жакшы менен жаманга
Баарына бирдей санаган.
Азыраак болот чыгымы,
Акылга туура кылымы.
Сураса орус баарыңды,
Албайбы сенден алымды.
Падыша болсо бул өзү
Бийлеп турган баарыңды.
Алымдан башка бир тыйын,
Чыгым кылбайт малыңды.
Өзүңдүн бий-болушуң
Кетирип жаткан шайыңды.
Орустун гана жазыгы —
Малайга берет акыны.
Падышалуу чиркиндин
Законго туура жатыгы.

Тарыткан менен жериңди,
Арзан баа кылды эгинди.
Тындырып койду жайына
Чабышып жаткан элиңди.
Түбү башка мунуку,
Дини капыр уругу.
Орусту дейбиз баланча,
Кыргыздын кандай кылыгы.
Мусулман заада баласы,
Дүйнөдө болду санаасы.
Орозосун кемитип,
Ала кол болду намазы.
Калем уч алган колуна,
Молдонун жазган кагазы.
Шариятка карасаң,
Орустун кайда чаласы.
Айталык акыр баянын,
Акылың менен карагын.
Орусту коюп айталык
Мусулман жакын тарабын.
Ичип алды молдолор
Капырың салган арагын.
Ушуларды кудайым
Кандай кылып алаарын,
Өлгөндөн соң ким билет
Эмне болуп калаарын?
Эмдиги акыр заманы
Карабас ини, аганы.
Бөлөкчө санаар көңүлүн
Өзүнөн туулган чырагы.
Бирлик кылып жарыбас
Бир атанын урааны.
Сөзүмдүн чыгаар макалы,
Осуят кылып чачалы.
Акылы болсо боз бала,
Сыйласа керек атаны.
Китептен окуп карасын,
Атасы деген — мазары.
Кызматын кылсаң өлгөнчө,
Кудайдын түшөөр назары.
Куштаса ата-энесин
Диниңдин жакшы алалы.
Өлүп калса, аларга
Курандан кылсаң дубаны.
Дүнүйө курсун жыйганы,
Адамдын көзү кыйбады,
Кана ажал келгенде,

Тил алдырып тыйганы.
Ого бетер азгырып,
Жанына кас кылганы.
Падыша болсоң не керек,
Болбогон соң ыйманы.
Мен айтамын сонунду,
Чыгаар сөзүм орундуу,
Залал болбос жаныңа
Тарта жүрсөң колуңду.
Милдет кылып кудайга
Колуңдагы жогуңду,
Сабыр кылып алалдап,
Тазалагын жолуңду.
Бай болсоңуз чыгарба
Көтөрүлүп жонуңду.
Желдүү болсо боз бала
Аны акыр мактаба,
Жетпес анын акылы.
Шек келтирбе сөзүнө
Китеп ачкан молдого.
Ит болсо да акыры
Оозу-мурдун булгаба.
Туура динден чыгасың,
Адам ата, Ового
Шек келтирип коёсуң.
Билбей туруп оюңдан
Минтип капыр болосуң.
Бул дүйнөнүн белгиси:
Ай менен Күн, жылдызы.
Жети асман, кара жер
Жаркыраган күндүзү.
Адам ата, Оводон
Ошондон карай белгиси.
Өлүп келет канчалык
Нечен түмөн, миң киши.
Пайгамбарлар, бары өлдү,
Падышалар, кан өлдү-
Нечен азиз пенделер
Бул дүйнөдөн жөнөлдү.
Тобо кылсаң, өткөрөөр
Тоодой болгон күнөөңдү.
Тыңдасаңыз айтайын
Акыр заман бул элди,
Илгеркинин адамы
Көп жашады өмүрү.
Кудай билет эмдиги
Узун өмүр көрөөрдү.

Колдон келсе имарат —
Коргон салсаң бир жерге,
Дини катуу пендени
Жаман деген бир жери,
Тийбес деген китепте,
Кайыр, зекет бергени.
Дин мусулман балдары,
Ырайым кылса кудайым,
Кирсин ыйман кентине.
Эмдигинин адамы
Турбай кетти шертине.
Жакшысы жок калайык
Кадимки кара каргадай.
Ызаты жок сүйлөдү
Ак сакалын ылгабай.
Байлар малын багады
Зекет бербей сараңы.
Жаман го дейт китепте
Ырыскыңыз арамы.
Жаман адам курусун
Доо чыгарып жок жерден
Милдет кылар жумушун.
Жакшыларды карасаң,
Сыр билгизбей тымызын,
Бергенинин доосу жок.
Кудай деген аламат
Убадасын танбайды,
Арты-кийни ойлогон
Бир сөзүнөн жанбайды.
Күнүмдүгүн санаган
Көз көрүнө алдайды.
Беш намазын үзбөгөн
Ыйманы жок өлбөйдү.
Дүнүйөкор адамдан
Сурасаң да өнбөйдү.
Жоксуң болсоң, бир тууган
Кадырыңды билбейди.
Зарласаң да кайгырып
Оокат кылып бербейди.
Кайра көңүл чөгөрүп,
Жерге кир деп тилдейди.
Билээр болсоң, айтайын
Пейли бузук молдону.
Колдорунда бар туруп,
Доорандан алганы.
Шариятка туура эмес,
Мына мындай кылганы.

Написиси бузук молдолор
Айтканы менен болбойду.
Ыйманына көп залал
Билип туруп койбоду.
Дин мусулман пенделер,
Тобосунан жанбагай.
Жаман айткан суук соз
Сөөккө баскан тамгадай.
Кайыры көп байларың
Карагайлуу жылгадай.
Азиз тутсаң диниңди,
Сооп болоор бир далай.
Акылга мол азамат
Дарс окуган молдодой.
Таалим алса сөзүнөн
Тамыр берген олжодой.
Айтып келем сөз кылып,
Нечен түркүн адамды.
Китеп сөзүн тутпаган
Дини катуу жаманды.
Ал өңдөнгөн адамдын
Ыйманы жок караңгы.
Кулак салсаң акылга,
Куулук кылып бакырга,
Убал кылып жаныңа,
Убадаңды качырба.
Жакшылыктан даам этсең,
Конок келсе, жашынба
Бул ишиңди түзөгүн
Ага-ини, жакынга.
Берекеңди кетирип,
Бийлик бербек катынга.
Бул борумду кылбасаң,
Пейлиңди кең салбасаң,
Өз пайдаңа келгенде
Убадаңда турбасаң,
Антты-шертти ойлобой
Ата, энени булгасаң.
Сыйлашпаган тууганың
Сыр айтпаган душмандай.
Кыз-келиндин жаманы
Үй бүлдүргөн чыккандай.
Жакшы катын белгиси
Кылган ишин кызганбай.
Сыр билгизбей бек турат
Мүнөзүнөн козголбой.
Акылы даана молдолор

Ак кагазга жазгандай.
Илгеркинин борумун
Көзүм менен көрбөдүм.
Карыялар сөз кылат,
Калпы-чынын билбедим.
Казак, кыргыз чабышып,
Кайкып жылкы тийгенин.
Карыялар сөз кылат
Мына ушинтип жүргөнүн.
Илгеркинин калыбы,
Деги жакшы нарыгы,
Атасындая урматтап
Ак сакалдуу карыны.
Эмдигинин баарысы
Уяты жок таалымы.
Атасына баш бербейт,
Бул замана тарыды.
Байкасаңыз илгерки:
Бий-болушту бийледі.
Акча төгүп биздердей
Алым, салык бербеди.
Өз сурагы өзүндө Алым,
салык билбеди.
Өз буйругу өзүндө
Орус жүзүн көрбөдү.
Илгеркидей көбүнчө
Не кыласың өңгөнү,
Төрөгелди, Ормондун
Жаман эле жүргөнү.
Жакшы болду кечикпей
Бачымыраак өлгөнү.
Байлардан кайыр жоголду,
Жакшылар залим атанып,
Качырганы кара доо болду
Дин мусулман балдары
Өз ичинен жоо болду.
Ошондой жорук болгон соң,
Замана кайдан оңолду
Пейли бузук адамдар
Беш намазды окубас.
Жанга келген өлүмдөн
Жан-жаныбар кутулбас.
Ыкыбалдуу жакшылар
Бересеге басынбас.
Пейили кең болгон соң,
Берекесин качырбас.
Дүнүйөкор байларың

Тамагынан таттырбас
 Дини катуу пенделер,
 Мусулманга кошулбас.
 Ата тилин албасаң,
 Жакшылыкка жарыбайсың.
 Жарык болуп бу жүзүң
 Акыретке барбайсың.
 Агаңыздан ызат кыл,
 Жаман болуп калбайсың.
 Дин мусулман адамдар,
 Өткөн ишке өкүнбө.
 Жалган эмес китепте,
 Дөөлөтүңө эсирбе.
 Акылыңды алдырсаң,
 Жолугаарсың кесирге.
 Чамаң келсе күйгүзбө
 Дос кишинди кепилге.
 Сырдаш болбо жаманга,
 Кесир кылба адамга
 Үй жагына көп барба
 Өзү кызганч адамга
 Зарылдыктын ишидир,
 Уурулукка кубанба.
 Уят болот байкасаң,
 Көп кыныгып суранба
 Кыялыңды жактыргын,
 Ага-ини тууганга
 Утуш ойноп кызыгып
 Кыныкпагын кумарга.
 Кыйнап минген атыңды
 Ысык сууга сугарба
 Кырчаңгылык ушундан
 Сен каласың убалга.
 Кыянаттын иши го
 Акыл менен абайла
 Бей-бечара зарлады
 Залымдардын зарпынан.¹
 Орозо-намаз бузулаар,
 Молдолордун алкынан.
 Береке журттан жоголду
 Күндө кылган антынан.
 Эр буйруган бек туткан
 Ыйманы бар ургаачы.
 Алал болот үйүндө
 Аскан казан, тулгасы.

Ал өңдөнгөн катындар
 Акыреттин жолдошу.
 Жакшы катын белгиси
 Жарык болоор кабагы.
 Кичи пейил, уяттуу
 Жаш баладай сыягы.
 Ал өңдөнгөн айымдар
 Шарияттын чырагы.
 Жаман катын белгиси
 Ычааты жок сөзүндө.
 Эрден мурун сөз айтаар,
 Уяты жок жүзүндө.
 Эрден коркуп көнбөгөн,
 Ыйманы жок бетинде.
 Ал өңдөнгөн катындар
 Жети тозок отунда.
 Акылы жок катындар
 Аңги койгон айгырдай.
 Эрки менен сүйлөйдү
 Эч кишиден тайманбай.
 Кыз баланын жакшысы
 Күмүш, шаңшуур² жамбыдай.
 Качан болсо кымбатка
 Адам качпай алгыдай.
 Жаман болсо кыз бала
 Жазгы конгон коноктой,
 Үй-бүлөсүн жүдөтөөр
 Мизи мокок ороктой.
 Азаматтын жакшысы
 Жүк көтөргөн атандай.
 Жүзү жарык эр болсо,
 Кайнап турган казандай.
 Ыкыбалуу жакшылар
 Эл көзүнө мазардай.
 Пайдасы жок байларың
 Малы тоодо жапандай.
 Сөз билбеген жамандар
 Камчы билбес кашаңдай.
 Жаман айткан суук сөз
 Көңүлүңдөн кетээрби?
 Бөөдө каргыш адамга
 Канча кылсаң жетээрби?
 Акылы бар адамдар
 Шариятты ойлodu.
 Биз өңдөнгөн наадандар

¹ Зарпынан — азабынан, айынан.

² Шаңшуур — уютулган алтын.

Өз билгенин койбоду.
Арам дөөлөт байларың
Малга көзү тойбоду.
Өлгөнүнүн этин жеп,
Колу менен сойбоду.
Жакшыларды карасаң,
Адал ою болбоду.
Адам акын жесе да,
Дүнүйөсү толбоду.
Молдолорду карасаң,
Ак селдесин үзбөдү.
Аят, адис сөздөрдү
Акыл менен болжоду.
Напси бузук кургуру
Ак тайгандай жойлоду.
Кайда өлгөн-житкенге
Барамын деп койбоду.
Тил билгилүү азамат
Дили жумшак жакшыдай.
Ар боруму түз болсо
Алтын күрсү¹ тактыдай.
Ичиңдеги сырыңды
Акыл менен тапкыдай.
Азаматтын жаманы
Иттен бетер капкыдай.
Айткан сөзү көк чыгаар
Көңүлүңө баткыдай.
Акылы бар азамат
Зымга тарткан күмүштөй,
Айткан сөзү ширелүү
Демдеп койгон күрүчтөй.
Консоң, сага жай болот
Кол алышкан билиштей.
Көрсөң көзгө толумдуу
Көрөңгөлүү идиштей.
Боз баланын жаманы
Чатак болот кыялы.
Айткан сөзү адамга
Урушкандай сыягы.
Эси жетпес алардын
Куру кайрат, жел өпкө,
Болбос ишти үйрөнөөр
Мен кыйынмын демекке.
Минген атын күлүк деп,
Бек теминип мактанаар.

Адамда жок эрсинип,
Куру бекер таптанаар.
Акылы бар азамат
Ар нерседен сактанаар.
Эси жоктун барысы
Болбос ишке капталаар.
Куру кайрат боз бала
Жасоол жыйган урушта
Ошондо болоор маскара.
Кайрат кылбас теминип,
Качалыдан башкага.
Катуу тийип качырып,
Уруштарга жарабас.
Камчы тийсе кокуйлап,
Жолдошуна карабас.
Эси жоктун баарысы
Ушундайды санабас.
Мактансаңыз мактангын,
Мына мындай иш болсо,
Өлсөң дагы качпагын.
Кача турган болгон соң,
Куру кайрат айтпаңыз.
Азаматтын акмагы
Болбос ишти болжойду,
Уруп кетээр жер келсе,
Кой десең да болбойду.
Тең келишкен жоо келсе,
Жүр десең да болбойду.
Акылы жок, жел өпкө
Өз кайратын эр көрөөр.
Бир өзүнөн башканы
Адам дебей, чөп көрөөр.
Акылы бар азамат
Кылган ишин эп көрөөр.
Эси менен иш кылса
Элдин баары эп көрөөр.
Эрегишкен душманга
Жалгыз кирген эр эмес
Аралашып калган соң,
Качып кирген жол эмес.
Жатып калган адамды
Чаап кеткен кол эмес.
Акылы жок акмактар
Эчтекени кенебес.
Кайраты бар азамат
Элден мурун качпайды,
Канча союл тийсе да,

¹ Күрсү — такты.

Акылынан шашпайды.
Эси жоктун баарысы
Мурун чырды баштайды.
Эки камчы тийгенде,
Качаар жолун саптайды.
Кайраты бар азамат
Жолдошуна кайрылаар.
Жүрөгү жок ургандар
Качып берип сайдыраар.
Мактангандын баарысы
Акмактыгы көп болоор,
Арты-кийнин ойлобой,
Элге шылдың кеп болоор.
Акылы бар азамат
Ар нерсеге бек болоор,
Канча коркок болсо да,
Сыр алдырбас кишиге.
Мактанганга көөнү жок,
Сөз батыраар ичине.
Ызаат кылып тил алаар,
Аксакалдын сөзүнө.
Жел өпкөлөр кубанаар
Балбан болсо күчүнө.
Жанагыдай иш болсо,
Жардам болбос кишиге.
Азаматтар аңдачы,
Айтканымды тыңдачы.
Билип алган акылың
Бетиңиздин пардасы.
Ызааты бар жигиттин
Жанына көп пайдасы.
Бу жалганда болбосо,
Акыретте айласы.
Ызааты бар кор болбос,
Ачуу кылган чоң болбос.
Ичи бузук жигиттин
Асты иши оң болбос
Кудай берген ырыскы,
Канча берсе жоголбос.
Малы бардын көөнү ток,
Жарды дебей, бай дебей
Ыгы келсе, колу шок.
Шариятка тууралап.
Кудай деген пенде жок.
Бетегелүү тулаң чөп
Илгеркидей жерде жок.
Бир кишиде миң жылкы,

Издеп жүрсөң элде жок.
Адилеттүү жакшылар
Асабалуу желектей.
Саяласаң көлөкө
Жапан чыккан теректей.
Агайындын пайдасы
Сүтү мүрөк инектей.
Кебетелүү кыз бала
Тамга тарткан сүрөттөй.
Салакалуу боз бала
Сүйлөгөнү жибектей.
Берекелүү байларың
Мөмөлөгөн алчадай.
Алдуу-күчтүү азамат
Жыгач кескен балтадай.
Темгектеги¹ жакшылар
Темир сайган арчадай.
Топ жыйында сакалдуу
Тоого чыккан арчадай.
Күнү кеткен байларың
Үшүк алган арпадай.
Азаматтын ач көзү
Жүрткө түшкөн каргадай.
Көрүнгөндү көп карайт,
Алды-кийнин карабай.
Зар замандын санаты,
Сайраганын карачы.
Динге кубат берсин де
Дин мусулман баласы.
Алла таала күдүрөт
Ар түрлүү жан жаратты.
Насип салып баарысын
Жер жүзүнө таратты.
Баарысынан чоң кылып,
Пилге берди кубатты.
Жалпы журтту кубантып,
Падышага суратты.
Акын кылып бирөөгө
Арбын берди жамакты.
Пендесине буюрду
Кылыч, мылтык, жаракты.
Күнөкөргө көргөздү
Бозо менен аракты.
Билип окуп жүрсүн деп,
Берди китеп-аятты.

¹ Темгектеги — кызмат абалы, даражасы.

Жаратканын кудайдын,
Жан-жаныбар туулду,
Туулгандын баарына
Ажал өлүм үгүлдү
Пейли жакшы пенделер
Билип алып туюнду.
Туюнгандын баарысы
Жакшылыкка бурулду
Жан кишинин баарысы
Жаман ишке бурулду.
Жашырса да айыбы
Элге дайын үгүлдү
Сөзгө жүйрүк алдамчы
Акыретте ошонун
Убадасы жалганчы.
Сөзү жалган азамат
Кылган иши булганчы.
Сергек болсо боз бала
Саяпкердин атындай.
Кең пейилдүү азамат
Бир болуштун башындай.
Асан кайгы азамат
Эри өлгөн катындай.
Пейили тар, куну жок
Бай болсо да бакырдай.
Касиеттүү молдолор
Колго алган чатырдай.
Бузулганды түзөгөн
Жоо качырган баатырдай.
Кычык сөздүү азамат
Кыянаттуу капырдай.
Боруму түз боз бала
Булү кымбат асылдай.
Зекети жок малыңыз
Эшек менен качырдай.
Баласы жок адамдар
Чөп чыкпаган такырдай.
Ишеничтүү азамат
Ат байлаган акырдай.
Сөзү жакшы карылар
Сүйлөгөнү акындай.
Карындагы каймак
май Жыты жакшы атырдай.
Дөөлөтү бар жакшылар
Дөбөдөгү чатырдай.
Сөз байкаган азамат
Ишке жетээр кубаты.

Касиеттүү адамдын
Кабыл болоор дубасы.
Асман менен кайыган
Учаар куштун канаты.
Жүгүргөндө ачылат
Чапкан күлүк сапаты.
Таалим алган устатың
Кол тапшырган пириндей.
Касиеттүү молдолор
Стамбулдун дининдей.
Дили жумшак молдолор
Жакшы чыккан эгиндей.
Сүйлөгөнү насыят
Пайгамбардын кебиндей.
Касиеттүү молдолор
Мазары бар дөбөдөй.
Күндө жыйын эшиги
Эл бийлеген төрөдөй.
Напси бузук кургуру
Жалган айткан күбөдөй.
Кылган ишин карасаң,
Капыр болгон немедей.
Ыкыбалдуу жакшылар
Көлгө жүргөн кемедей.
Кайда болсо мал даяр
Бышып турган мөмөдөй.
Кайраты бар азамат
Кара болот өгөөдөй.
Өнөрү бар боз бала
Жакшы кайрак өгөөдөй.
Акылы бар карылар
Жаңы келген күйөөдөй.
Сабыры көп адамдар
Жүк көтөргөн төөдөй.
Көркү жакшы кыз бала
Көл боюнда кырчындай.
Булү кымбат канчалык
Ак алмаздын курчундай.
Бар келишкен боруму.
Ажы болгон адамдар
Пайгамбардын туундай.
Башындагы селдеси
Ысык-Көлдүн куундай.
Мектептеги балалар
Желедеги кулундай.
Пейли жакшы молдолор
Бетегелүү булуңдай.

Кыялы түз катындар
Кызыл жардын булуңдай.
Кызыктыгы баланын
Кыз да болсо уулдай.
Адам ата, Ово эне —
Бир канчалык көп бала —
Экөөнөн туулду.
Дин мусулман, капырлар
Шол адамдын уругу.
Алда таала барманы,
Өкүмдүгүн жүргүзүп,
Пашааларга так берди.
Акыретти көрсөтүп,
Пайгамбарга бак берди.
Китеп сөзүн билмекке
Молдолорго кат берди.
Чечен кылды бирөөнү,
Сүйлөгөнү эп келди.
Жакшы менен жаманды
Өзү билип текшерди.
Кудурети кудаанын
Күндү көккө жүргүздү.
Айды жарты чыгарып,
Арбын кылды жылдызды.
Кара сууга сүздүрүп
Асыл кылды кундузду.
Он сегиз миң ааламды
Орду-ордуна түргүздү.
Суу түбүнөн жай берип,
Жылма кылды балыкты.
Жадигерге буюрду
Дуба менен арыпты.
Караңгы түн чыгарып,
Күнгө берди жарыкты,
Азиз кылып жаратты
Олуялар шайыкты.
Узун өмүр көрсөттү
Улукман аким табыпты.
Алтымышка чыгарып
Эмдигини карыпты.
Тирүү койду көргөзбөй,
Азирет Ильяс кайыпты.
Денени куртка жедирди
Азирети мирсал Аюпту.
Ургаачыга пир кылды Бүбү,
Батма зайыпты.
Камкор кылды биздерге

Нурмукамбет абидди¹.
Кудай үчүн иш кылсаң,
Акыреттик кереги.
Тобо кылсаң, жок кылаар
Канча болсо күнөөнү.
Кудай билет жарандар
Көп жашабай өлөбү.
Тагдыр жетсе, жаныңыз
Учуп кетээр чымындай.
Денең калаар суналып
Буту-колун жылынбай.
Тирүүлүктө көркүңүз
Ак сарайдын сырындай.
Өлгөндөн соң дүнүйө
Кереги жок кымындай.
Арбагы чоң жакшылар
Миң кишинин деминдей.
Ырыскы, насип канчалык
Кызыл алтын кениндей.
Эл-журтуна аркасы
Тоосу бийик сеңирдей.
Ага-ини пайдасы
Күлүк аттын жеминдей.
Дөөлөтү бар жакшылар
Кырчыны көп өзөндөй.
Сөзгө даана карылар
Айткан каби меселдей.
Казыналуу молдолор
Кереметтүү эшендей.
Акылы бар азамат
Айткан кеби нускадай.
Колунда жок эр жигит
Жетишпеген кыскадай.
Акылы мол, малы жок,
Аспабы жок устадай.
Сыйлашпаган тууганың
Атасы жат башкадай.
Тил билгилүү боз бала
Жетелеген коштоодой.
Сарамжалдуу азамат
Чегип койгон почтоодой.
Кайраты бар жакшылар
Кара коргон гүл бактай.
Ынтымагы бар болсо,
Мазары бар чарбактай.

¹ Аббид — сопу, табыба.

Тил алышып турган соң,
Бузулбаган каймактай.
Ынтымагы келбесе,
Бактысы жок арбактай.
Кыйып кетээр бир-бирин
Кытай, кыргыз, калмактай.
Айыл бузган азамат
Уй качырган сайгактай.
Токтоосу жок адамдар
Оюн салган тайлактай.
Сөз бербеген жөө чечен
Учуп жүргөн камгактай.
Пайдасы жок сөзүңүз
Чөп чыкпаган кайрактай.
Өзү жеке сүйлөдү
Ала качкы жайдактай.
Буйрук болсо алладан
Биз да бир күн өлөбүз.
Жакшылык менен жамандык
Жазуубуздан көрөбүз.
Жан аманат болгон соң,
Жакшы кепти сүйлөңүз,
Жазыгы жок адамды
Эч бир жаман көрбөңүз.
Жаман айтып чагылтып,
Жанга азар бербөңүз.
Жакшы чыксаң түбөлүк
Жүрөсүңбү жалганда.
Акылыңдан пайда жок
Акыретке барганда.
Эли-журтуң не керек
Эркиң кетип калганда.
Байкасаңыз дүнүйө,
Пайгамбардан калган да.
Падыша болуп жүрсөң да,
Бир өтөсүң арманда.
Кыз баланын жакшысы
Күзгүсү бар айнектей.
Жакшы кийим жарашаар
Жашыл моюн өрдөктөй.
Карап турсаң чырайын
Таза жууган көйнөктөй.
Жетпей жүрөөр далайы
Күкүк менен зейнептей.
Дүнүйө кимде көп болсо,
Кайда болсо жыргайды.
Сарт, ногойдун баарысы

Шаар куруп, там салды.
Ойлосоңуз мына бу
Орус, кытай тууганды.
Чарбак куруп, бак тигип,
Калың терек, тал кылды.
Кызыл терек булуну
Кымбат кылып, мал кылды.
Алакандай кагазды,
Беш коконго¹ баа кылды.
Мына бу тыйын чыкканы
Береке журттан тайылды.
Жылас болгон замана
Жылдан жылга тарылды.
Бышыксынган адамдар
Бересеге чарпылды.
Алык-салык көбөйүп,
Бей-бечара зарылды.
Шарият иши бүт калып,
Закон деген табылды.
Молдолор кылды борумду,
Башка элде коюлду
Өлүк өлгөн жер болсо,
Орой басып чогулду
Байкасаң, баары алууда,
Байлады шайтан жолуңду.
Кудайдын сөзү куранды,
Курандан таалим ким алды,
Алым-таалим болгон соң,
Чакырбас жерге не барды.
Китептен көрүп турабыз
Жакшылык менен жаманды,
Абайлап жүрсөң болбойбу
Аят, адис² кабарды.
Молдолор курсун, акыры
Баарынын бузук мүнөзү.
Акылы жаман баарынын
Агарган менен төбөсү.
Башында туруп кор болду
Пайгамбардын селдеси.
Дилинде шайтан жолу бар
Тилинде актын келмеси.
Молдо болсоң, көңүлүн
Оорутпагын адамдын.
Динге залал келтирбе,

¹Беш кокон — Кокон хандыгындагы күмүш тыйын.

² Адис — Мукамбет пайгамбардын сөздөрү, осуяттары.

Текебердүү жаманды.
 Карап жакшы окугун
 Калет¹ кылбай куранды.
 Чакырбас жерге барбагын,
 Собоп иштен калбагын.
 Доорон болсо талашып,
 Адиясын билбей, албагын.
 Минтпей турган болгон соң,
 Башыңа селде салбагын.
 Баарысын бирдей кор кылып,
 Колуңа теспе албагын,
 Селденин билсең маанисин,
 Пайгамбардын таажысы.
 Жакшылап тутсаң башыңа
 Ыйманыңдын дарысы.
 Ишенсең китеп кагазга,
 Этиет кылгын намазга
 Өлөөрдө тобо кылам деп,
 Өткөрө жолдон адашпа
 Билип айткан молдонун
 Сөзүн бузуп талашпа.
 Ушунча журтту сураган,
 Кагылайын кудай ай,
 Кай жеринде куту бар.
 Чочкону малдай айдаган,
 Капырлыгы эмеспи,
 Арамды билбей чайнаган.
 Кудай өзү сактагын,
 Динге залал болот деп,
 Түбүнөн адам чочунат...
 Акылы менен бачагар
 Араба минди, ат чекпей.
 Кош аяктуу араба
 Жаңы чыкты, ат жетпей.
 Кандай кылып жүргөнүн
 Карап туруп, көз жетпей.
 Дөңгөлөгү, ээси
 Жүрсө кетет ит жетпей.
 Минип көрсө аныкы
 Бутта экен тетиги.
 Жүрүп кетсе, бачагар,
 Аттан кыйын жетиги.
 Мындай сонун нерсе жок
 Кубандырат кишини.
 Көрбөгөндү көрөөрбүз,

Өлбөй тирүү биз турсак.
 Укпаганды угаарбыз,
 Дагы жаңы сонунду
 Биз эшитип тураарбыз.

Кыз-жигит

Кыз жетиге келгенде,
 Энесин кошот жергеге.
 Ойногону куурчак,
 Кызыгып турат кылчактап
 Кызыл-тазыл нерсеге...
 Сегизинде секелек,
 Ыркын башка бөлгөнү.
 Тогузунда толгонот,
 Ойго түшүп ар неме.
 Дебилгелеп² сермелеп,
 Жакындашат күзгүгө.
 Он жашында обозго³
 Оюн жакка умтулуп,
 Көңүл коёт комузга
 Он биринде оолугуп,
 Көңүлдөнөт абыдан,
 Оюн менен күлкүгө.
 Кыял күтө баштаган,
 Он экиге келгенде
 Кыз-келинге жакындап,
 Эртеги кеч өргөөдө.
 Он үч жашта ойлонбойт,
 Теңтушунан өңгөнү.
 Буладай болуп булайып
 Ай тамагы кылайып,
 Он төрт жашта кыз бала,
 Тоту куштай булактайт.
 Толукшуган тууган ай,
 Он беш жашка келгенде
 Ой тилеги сүйгөндө.
 Чолпондой жүзү жаркырап,
 Кызгалдактай кылактап,
 Кызыл алма анардай.
 Жигит ынтык⁴ зарланып,
 Жетбедим деп арданып.
 Ашык болчу ар качан
 Күндүз-түнү какшаган,
 Кызыл өңү самандай.

² Дебилгелеп — демилгелеп.

³ Обоз — абаз, үн, обон.

⁴ Ынтык - ашык, ашыктык, сүйүү, жакшы көрүү.

¹ Калет — ката, жаңылыш.

Он алтыга келгенде
Тирүү эмес өлгөндөр,
Жүзүн көрүп талгандай.
Жигит түгүл кары да,
Жытына чаңкап баргандай.
Он жетиге келгенде
Жанган жарык панардай.
Оюндун күлү болгондо,
Короздонуп койкойгон,
Теректей бөлүк теңселип,
Чырпыгы алтын чынардай.
Ыргайдай болуп ыргалып,
Көркүн көрсө таңданып,

Буластай басып буралып,
Эптелишип кыналып
Сүйлөгөндө жоодурап,
Сөөлөтү туйган тынардай,
Жатса, турса оюнан,
Сүйгөн жарын чыгарбай.
Тазалыгы жанда жок,
Ар ким көрсө кумардай.
Бети кызыл, эти ак,
Көзү жанган шам чырак.
Күлүк аттын мойнуна
Тагып койгон тумардай...

ҮМӨТААЛЫ ЭСЕНАМАН УУЛУ

Учурашуу

Ай тамгалуу Алакчын
Жалпың аман барсыңбы?
Саруу, кушчу калың жүрт
Калкым аман барсыңбы?
Алчыкен менен Кубатбек
Айлыңа айтам саламды.
Сан каралуу Сазанын
Дайныңа айтам саламды.
Тээтиги кызыл ат минген
Төлөнү Кыдыр алла жөлөдү.
Кылымга калат айтылып,
Мына бул Токомдун кылган өнөрү.
Тээтиги ак боз ат минген
Төлөнү Азирети Аалы жөлөдү.
Таласта мындай ким кылган,
Мына Төлөкемден бөлөгү.
Сан кара сайып аш берди,
Эми тамашасын көрөлү.
Эми учураштым калың жүрөт,
Ырчынын эл го жөлөгү.

Жар чакыруу

Кагылайын калайык,
Бир аз кулак салалык.
Кандай сөөлөт болот деп,
Тургандыр ичте камалып.
Аш шаанисин бир баштан,
Ирээттеп айтып салалык.

Эр сайышчу балбандан,
Экиден издеп табалык.
Жөө балбан күрөшкө,
Жүрөктүүдөн салалык.
Жоон билек, жолборс төш,
Оодарышка алалык.
Биринчи кармап өткөндө,
Билеги калсын кабарып.
Акыркысы ат чабыш,
Көкүлгө байлап саамалык.
Бүгүн келген меймандар,
Эс алууга баралык.
Чоң кеңеште каралып,
Байге калды саналып.
Тамаша эртең башталат,
Төлөжан өзү башкарат.
Шайланышкан мырзалар,
Бирден жорго ат алат.
Чыр-чатагын жок кылып,
Тартип менен алпарат.
Кийгиненен билгиле,
Үстүндө торко жайкалат.
Жалаң кийиминин өзүнөн,
Көз уялып жалтанат.
Кереметтүү бул ашты,
Огуз бир киши башкарат.
Төлөкемден жооп алып,
Бүгүн түнү чакталат.
Эми мен эртеңкисин айтайын,
Айтып берип кайтайын.
Азыраак сабыр кылгыла,
Аттын башын тартайын.

Эртең болсо тамаша
Жөө күрөштөн башталат.
Оодарыш, сайыш үчөөсү,
Эртең бүтүп ташталат.
Жорго салыш, ат чабыш,
Наркы күнгө чакталат.
Эми байгесин айтып берейин,
Малын санап көрөйүн.
Жөө күрөштө балбандар,
Жамбашка, төшкө салгандар.
Сол бутунан имерип,
Торой чалып алгандар.
Оң жамбаш өөдө көтөрүп,
Оңкосунан салгандар.
Айры төштүн үстүнө,
Алчайып басып калгандар.
Сегиз токту, бир кочкор,
Таягы бар бир чокмор.
Сегиз байтал, бир айгыр,
Жетелеп жүрүп сен кайгыр.
Сегиз инек, бир бука,
Чандырында эт жука
Кошу менен төө бар,
Жетелеп жүрчү дөө бар.
Мына күрөштүн ушул байгеси,
Керемет аштын дал өзү.
Анан булчуңу жумур чабандес,
Оодарыш болот уккула
Байгесин аз дебей,
Бирден санап чыккыла
Эңкейип жалды кармабай,
Тике тартып жыккыла
Аттын мойнун кучактап,
Аңтарылба чычактап.
О, тегирмен кетпейт богустан,
Буга сайды тогуздап.
Анан эр сайышта балбандар,
Ээрге найза салгандар.
Саярда көзүн жумбастан,
Жалт карабай баргандар.
Жандан кечип өз башын,
Канжыгага байлап алгандар.
Ээринен козголбос,
Эр жүрөктүү балбандар.
Кокус туура эмес сайсаң найзаны,
Эл чабышчу жаңжал бар.
Эми эр сайышта жыкканга,

Эрегишип чыкканга,
Эрди ыргыта сайды деп,
Эл кулагы укканга,
Эки өркөч төө нары бар.
Элүү жылкы дагы бар.
Эки короо кой менен,
Ала турган жары бар.
Андай кызга жолуккан,
Найзакердин багы бар.
Кой багуучу кулу бар.
Беш жүз дилде пулу бар.
Айланайын калайык,
Кулак салып угуп ал.
Андан аркы тамаша,
Ат жорго келет жанаша
Оңду-солду камчы уруп,
Мараны көздөй талаша.
Бозомуктан ат чыгар,
Дүрбү салып караса.
Менин атым окшойт деп,
Кыйкырып иет балача
Жетимиштей болуптур,
Чабуучу атты санаса
Булар кононого айдалат,
Марага келсе байге алат.
Алыстан келген талапкер,
Ат таптаган саяпкер,
Күлүгүң болсо жолго сал.
Күтүп туруп байгеңди ал.
Жоргоң болсо жолго сал,
Жоболоңсуз байгеңди ал.
Жети атка байге сайылат,
Жетпей калган таарынат.
Биринчи ат миң кой, жүз жылкы.
Экинчи ат жүз кой, он жылкы.
Үчүнчү ат жүз кой, бир жылкы.
Төртүнчү ат жүз кой, бир түлкү.
Бешинчи ат бир төө, бир кулун,
Жетемин деп сен жулун.
Алтынчы ат үч кой, бир тайлак,
Жетелеп алгын тай-тайлап.
Эми жетинчи ат келет көз жайнап,
Бир кунанга бел байлап.
Кошумчасы жокпу деп,
Куру калбай кудайлап.
Анан акыркы күнкү тамаша,
Таң атат күнгө жанаша.

Атагы чыккан бул ашты,
Бир эсеп келип санаса.
А дагы келип пул алат,
Анын да сөзү уланат.
Жанагы биринчи ат менен экинчи ат,
Бирден койчу кул алат.
Ошентип акыркы күнү болгондо,
Май боткого тойгондо,
Таң агарат чачырап,
Тарарда жамбы атылат.
Көзгө атуучу мергендер,
Көп тоодон кийик өңгөндөр.
Илбээсинди учуруп,
Илгертпей атып көнгөндөр.
Кууп жүрүп жырткычтын,
Жазасын колго бергендер.
Кырка тоонун кырынан,
Кылт этип кийик көргөндөр.
Кыл кайыкты аткандар,
Кызыгына баткандар.
Чаап жүрүп жамбы аткандар,
Тамашага баткандар.
Ошондо чынарга кыйык байланат,
Түз аткан мерген байге алат.
Алыска жамбы байланат,
Айлакер мерген байге алат.
Кылга кыйык байланат,
деп аттан түшүрүп, конок кылат. Кызды ырдаганы:
Тон тостуруп, тоо ашып,
Токсон күлүк чарчатып,
Бактыга кандай болот деп,
Төлгөлөп чүкө каңатып,
Тон бычтырып жигитке,
Өз боюна чактатып,
Суусардан бөрк кынаттык.
Колундагы камчысы,
Көргөн жанга бир аттык.
Баланчада кыз бар деп,
Уламадан улаттык.
Ушак-айың сөзү жок,
Улуулардан сураттык.
Ушул жерде кыз бар деп,
Укканда буудан чубаттык.
Оңко мурун, кара көз,
Кыз сүйсө жары бул болот.
Махабаты жарашса,

Кыя аткан мерген байге алат.
Баштан аяк төгөйүн,
Байгесин айтып берейин:
Ок чонтойлуу тону бар,
Өркөчү жок нары бар,
Үстү жүктүү кому бар,
Сегиз бээ, бир айгыр,
Эки жүз элүү кою бар.
Ар жерден келген мергендин,
Мен атсам деген ою бар.
Жамы журт сенсиң көргөнүм,
Жарыя кылдым болгонун.
Кыз көрүү
Кыз арытып жол тартып,
Кош олоңун бек тартып,
Куюшканын узартып,
Көмөлдүктү кыскартып,
Сулуу кызга көз артып,
Суктана турган сөз айтып,
Кыз көрөлү деп келдик.
Кыз жандаган келинди,
Түз көрөлү деп келдик.
Ала жай жайлоо кыдырып,
Күз келели деп келдик, —
дегенде жеңеси тура калып:
Кыз көрүүчү жигитти,
Биз көрөлү деп келдик, —
сүйлөштүрөт. Ошондо конокто отуруп
Бир-бирине кул болот.
Төрүндөгү жагданда,
Алтын-дилла пул болот.
Эгер бийкеч куп десе,
Эрке жар деген ушул болот.
Апкелиңиз бийкечти,
Кең отуруп сүйлөшсүн.
Келер-кетер сөздү айтып,
Бек отуруп сыр чечсин.
Сыртынан сынап отурбай,
Байкайлы жөнүн бийкечтин.
Арсырлык жакшы жан болсо,
Акыл-эстүү жан болсо,
Көрөлүк жакшы жар болсо.
Көкүрөгү шар болсо,
Көп узатпай камданып,
Калың эл келсин жарданып.
Жар маанисин билбестер,

Отуруп калсын арданып.
Арадагы ач көздөр,
Жете албай калсын зарланып.
Алып учуп жөнөйлү,
Ак карлуу тоону айланып.
Алтындан жүгөн ойдуруп,
Аргымак оозун чойдуруп,
Адал нике кыйдырып,
Ак боз бээ сойдуруп,

Кыз-келиндер келип ашкана тараптан орун алат. Жигит менен кыз сүйлөшүп бүткөндөн кийин, эртеси аттанаарда:

О, кудагый купулга толду кызыңыз,
Биздин жигиттин ичи тыпа-тыз.
Эми күдүрөтө мал айдап,
Кудалыкка келели.
Кудай кошкон жар экен,
Айтканына көнөлү.
Алтын сырга, жез оймок,
Апасы жакшы киши экен.
Адилет сөздүү, кең пейил,
Атасы жакшы киши экен.
Кыз издеген мырзага,
Сиздердин кыз туш экен.
Эми аман калып, аман түр,
Айланып кайра келебиз.
Аргымак баштап мал айдап,
Кыз калыңын беребиз —
деп ырдаган экен.
Үмөөталы акындын бешик тойдо
ырдаганы:
Балка-балка эмизип,
Бал буламык жегизип,
Арчадан бешик жасатып,
Аксакалга куйрук ашатып,
Ата-эне берген бешик той.
Айыл-апа чогулуп,
Эл-журтту көргөн бешик той.
«Падыша» бол деп Үмөткө,
Бата берген бешик той.
Алаканың батага,
Жаса берген бешик той.
Аман жүр, узак жаша деп,
Ага берген бешик той.
Абийирдүү болгун деп,
Апа берген бешик той.
Бешик тойго келгендер,
Берекесин көргөндөр.

Айылдан алып кетерде,
Алты күнү той кылып,
Күмүштөн жүгөн ойдуруп,
Күлүктүн оозун чойдуруп,
Күйөө-кызды урматтап,
Күрдөөлдүү кызык той кылып.
Кыз көрүүгө келгенбиз,
Кымбаттуу кыргыз элденбиз! —
деп сөзүн бүтүрөт.

Атын коюп ахалап,
Ак батасын бергендер.
Айылды көздөй тарталы,
Бата берип кайталы.
Тойго тоюң улансын,
Той көргөндөр кубансын.
Бешик бооң бек болсун,
Береке дөөлөт көп болсун,
Алдыңда алтын так болсун,
Башыңа кетпес бак консун.

Атасын эскерүү

Аягы Талас башы Чүй
Эл кыдырып ырдаган.
Эл оозунан атакем,
Элдик дастан жыйнаган.
Эл чогулуп келгенде,
Элирип токтоп турбаган.
Түштүктө Алай, Күлчөдө,
Курманжан датка сыйлаган.
Эл ичине келгенде,
Эт жүрөгү туйлаган.
Өз үчүрү келгенде,
Байтикке барып ырдаган.
Тыягы Жантай, Жанкарач,
Түгөл келчү чакырып.
Көлдө Балбай, Тилекмат,
Булар алган чакырып.
Балыктын уулу Найманбай,
Айтышкан экен тайманбай.
Ал экөө бириксе,
Алчу экен элди жапырып.
Жаш кезинен чуркайт деп,
Болоттон кынап така уруп.
Атакебиз Эсенди,
Жеңген далай кеселди.

Бирок Жеңижоктон жеңилип,
Калганын айтып кетемби.
Арасташпай достошуп
Калганын айтып өтөмбү.
Өз кезинде Жеңижок,
Барктоочу атам көсөлдү
Калың эл айтып жүрүшөт,
Атамдын качан сөзү өлдү
Кайран атам чоң акын
Сөзү өлгөн жок өзү өлдү

Балалык

Ак куржунун салынып,
Астыга салып иркилтип,
Айдап жүрсөң кай дөөлөт.
Аманат жан өткөнчө,
Балалык башка зор дөөлөт.
Дөөлөт эмей эмине,
Алты айчалык жол жүрсөм,
Ач болорун билбессиң.
Арак менен бозо ичсем,
Мас болоорун билбессиң.
Артык дөөлөт балалык.
Арча жагып үйлөнгөн,
Ал-абалын билбеген,
Ашык сөздү сүйлөгөн,
Артык дөөлөт балалык.
Көкүм жагып үйлөгөн,
Кетте сөздү сүйлөгөн,
Кетте кичик билбеген,
Кетте дөөлөт балалык,
Эки жашка чыкканда,
Энесине эркелеп,
Ыйлап жүргөн балалык.
Элде жокту тапкын деп,
Кыйнап жүргөн балалык.
Алты жашка чыкканда,
Атасына эркелеп,
Ыйлап жүргөн балалык.
Айылда жокту тапкын деп,
Кыйнап жүргөн балалык.
Ачылып калса араасы,
Айып болуп калат деп,
Аспияттап ат кармап,
Токубаган балалык.
Алты жашар убакта,
Атасы кармап берсе да,

Анда кайда зыркырап,
Аптиек менен курандан,
Окубаган балалык.
Агымы күчтүү кашка суу,
Алакандап колго алса,
Аман болор бекен деп,
Бойлобогон балалык.
Аманат жан, алтын баш,
Акыр бир күн өтөт деп,
Ойлобогон балалык.
Он бешке жашың келгенде,
Оюнга тойбойт көңүлүң,
Орчун дөөлөт балалык.
Жыйырмага келгенде,
Жылаандай сойлойт билегиң,
Жылкыдай чуйлайт жүрөгүң,
Жык толгонун балалык.
Отузга жашың келгенде,
Орунда турат балалык.
Оюң менен иш кылсаң,
Колумда турат балалык.
Отуз бешке келгенде,
Олбу-солбу жоргодой,
Бирде бар да, бирде жок,
Кирди-чыкты балалык.
Кыялыңдын барында,
Кылып өткүн балалык.
Кыркка жашың келгенде,
Кыя салып алдыңдан,
Жолой өтөт балалык.
Өткөнү эмей эмине?
Кырда болот кызыл таш,
Кырктын өзү кыйла жаш.
Кыйла да болсо аз сынат,
Кыялында жашсынат.
Жакшы ат камчы чаптырбайт,
Жакындап жашка кеп айтсаң,
Жаман көрүп жактырбайт.
Кембатайдан кыз алсак,
Керилген төшөк сеп келбейт,
Өз теңтушуң болбосо,
Келиндерге кеп айтсаң
Эч убакта эп көрбөйт.
Элүүгө жашың барганда,
Эркин дөөлөт балалык!
Эми сапар бүттү деп,
Кете берет жолуна.

Кетип калдың жаштык деп,
Кейисең келбейт ордуна.
Алтымышка барганда,
Агарып сакал калганда,
Атаны кайран жаштык — деп,
Ар ким калат арманда.
Кара өзгөй сүйлөп калп айтсаң,
Карып жанга күч келет.
Картайганда пендеге,
Өлүмдөн кабар үч келет.
Этиң кетип каржаят,
Ээктен сакал агарат,
Бул да өлүмдүн белгиси.
Эңкейсе белден күч кетет,
Эки колдон иш кетет,
Бу да өлүмдүн белгиси.
Маңдайдан чырак көз кетет,
Балдарга жакпай сөз кетет,
Бу да өлүмдүн белгиси.
Керт башыңа келгенде,
Кейийт экен карылык.
Качан өлүм келгенче,
Жүрөт экен зарылып.
Өз башыңа келгенде,
Өйдөлөнтөт карылык.
Өмүрүм ада болгончо,
Жүрөт экен зарылып.
Маңдайда анар көрүнөт,
Басып жетсек алалык,
Баса албаса калалык.
Барган сайын ылдыйлап,
Өтүп барат балалык.
Балалык кезден өткөн соң,
Кичи пейил немедей,
Кичи пейил сөз сүйлөп,
Сиз десең келбейт балалык.
Жоо жарагын камынып,
Жолоочу жүрүп зарыгып,
Издесең келбейт балалык.
Аксарбашыл кой союп,
Сыйласаң келбейт балалык.
Чаткалдагы адылас,
Аксыда заат буланга,
Түнөсөң келбейт балалык.
Бу дүнүйө жалганда,
Кимдер арман кылбаган?
Кимдердин көөнү шат болуп,

Кимдер зардап кайтпаган?
Жакшы азият адамдар,
Жалганда алланы таппаган!
Анык жакшы ал адам,
Таткан тузун актаган.
Албаа авван эмеспи?
Азирети тартпаган.
Жакшы киши болобу,
Өзүн өзү мактаган.
Чын жакшынын белгиси,
Өнөрүн ичке сактаган.
Бей үмүт калбайт дээр экен,
Жакшынын жагын жактаган.
Азият жерге көмүлөт,
Касиеттүү эрлердин,
Босогосун аттаган!

Сыйкырдуу кыз

Сыланып чач тараган
Сыртынан байкап караган.
Көзүмө пери көрүндү
Көргөн кезде талаадан
Бул периге жолуктум
Жолуккан жерде оолуктум.
Кудай берсе дал ушул,
Болот ко дедим колуктум.
Суйкала басса жарашкан,
Суктандыра караткан.
Сөзүнөн шекер бал тамган,
Мен бир перини көрдүм Таластан.
Качырып сөз баштадым,
Кем бекем деп Манастан.
Ошентип кул болдум да мен калдым,
Куру сөзгө ынандым.
Эгер мени сүйбөсөң,
Мынча неге сыландың.
Сыйкырлашып, анткорсуп,
Кара күчкө уялдың.
Эсим ооп мен калдым,
Түбүнө жетпей кыялдым.
Көк кашка түнүк булактан
Күндө келип суу алдың.
Дайыма жалгыз келесиң,
Тартып алды элесиң.
Сөз сүйлөбөй жылмайып,
Алкымдан жыттап өбөсүң.
«Мени албагын, кош» — дедиң,

Ажалдан мурун өлөсүң.
Эгер чындап аскырсам,
Артымдан ээрчип берерсиң.
Деди да пери жок болду

Бул «Сыйкырдуу кыз» деген ырды аялына арнап чыгарган. Ошол булактын башында келечектеги колуктусу менен сүйлөшчү экен. Кийин аялы дүйнөдөн кайткандан кийин да ошол булактын башына барып түнжүрүп, көпкө ойлонуп отурчу деп эскеришет. Төмөндө аялына арнаган ыры:

Көк көйнөк кийсең булаңдап,
Көчөгө чыксаң кылаңдап,
Көрөйүн деп мен барсам,
Көрсөтпөй апаң чунаңдап.
Андай кемпир неге өлбөйт,
Көк жотол тийип ылаңдап.
Ак көйнөк кийсең булаңдап,
Айылга чыксаң кылаңдап.
Атайылап мен барсам,
Алдырбайт апаң чунаңдап.
Андай кемпир неге өлбөйт,
Ажалы жетип ылаңдап,
Азыр үйгө кайтып бар,
Апакеңе айтып бар,
Атадан калган малды алсын
Арнап тиккен талды алсын
Ага ыраазы болбосо,
Жалгыз чырак шамды алсын.
Мейли баарын мүлдө алсын,

Эсенамандын жеңеси болгон малын берип, үйлөндүрөт. Ошондо чоң апасына айтканы:

Атамдан калдым айрылып,
Арка мойнум кайрылып.
Калыңды көп берерге,
Койбоптүр бизди бай кылып.
Энемден калдым айрылып,
Эки канат кайрылып
Кедейликтин себебин,
Неге айтам элге жар кылып.
Туугандарды жаратты,
Тубаса ичин тар кылып.
Багып берсе болушмак,
Калган малды мал кылып.
Ким эле бүтүн өтүптүр,
Төрт түлүгүн шай кылып.
Бир чети апам-энемсиз,
Апамдан артык белемсиз.
Энеден эмчек эмизбей,
Көз жашымды төгүзбөй,

Көкүрөгүм чок болду.
Кайып калган кайран жан
Жарым күн өтүп козголду.

Алты канат үйдү алсын.
Экөөбүз кетсек баш кошуп,
Өмүрлүккө достошуп.
Экөөбүзгө мал кайда,
Өстүрүүгө тал кайда,
Мал да, тал да табылат,
Баш кошушкан жубайга
Кошулган соң кейитип,
Салбасаң болду убайга
Тобокел кылып көрөлү,
Асмандагы кудайга.
Эри жолдош жар болот,
Жок дүйнөсү бар болот.
Сыр жашырбай эринен,
Айткан сөзү шар болот.
Көрө албас, ач көз адамдын,
Жеринен ичи тар болот.
Айласы кетип акыры,
Бир көрүүгө зар болот.

Көтөрүп бактың кагылып.
Көрбөй калсам өзүңдү,
Өлүп кетем сагынып
Төрөттөн апам өлүптүр,
Төрткүл Чүйгө көмүптүр.
Ошондо калып колуңда,
Ойнодум далай жонуңда.
Өлбөй жүрсөм акыры,
Убайымды көрөрсүң.
Келиниң перзент төрөсө,
Эки беттен өбөөрсүң,
Оюңузду таппасам,
Ойлонуп сөгөрсүң.
Өзүң көрсөң перзентти,
Ак бешикке бөлөөрсүң.

Үмөтаалы менен Эшмамбеттин айтышы

Үмөтаалы:

Асаглоом алейкум,
Келипсиң Кетмен-Төбө жеринен.
Келишкен саяк элинен,
Атабыз акын туулган,
Кушчу, саруу ичинде.
Чоң акындын баласы,
Өйүз-бүйүз Таласка,
Чабылып жүргөн баласы,
Курч жүгүрүп байге алган,
Анык тулпар даанасы.

Эшмамбет:

Ачууланып кеп айтпас,
Башынан берки адатым.
Ырдашам деп жулунуп,
Сөз баштачу мен эмес.
Үмөтаалы тууганым,
Ырдашсаң ырдын жөнү бар.
Жөнү жок эмес ырдашса,
Анын топто неси бар.
Саякта жүрүп сагындым,
Туулуп өскөн жеримди,
Учурашып кетүүгө,
Кушчу-саруу элимди.
Эсиң болсо ойлонгун,
Айтып турган кебимди.
Мен ойлодум эле жеримди,
Эски ырчынын баласы,
Эл үчүн калган даанасы.
Ырдашам деп жулунуп
Жаман-жакшы кеп чыгат,
Бар бекен ырдашкандын пайдасы.
Үмөтаалы инибиз
Кабарың угуп алыстан,
Жайыңды жакшы билебиз.
Кыржылардын кыйыны,
Ормоштон чыккан ойрону,
Кушчулардын курчу деп,
Каймазардын катуусу,
Саруулардын салмагы,
Байкабайт тура Таластык,
Чоң атасы Манастын,
Тиет экен жардамы.
Алыстан келдим элиңе,

Ашып келдим даванды,
Элиңде бар экен,
Кудайберген Кызылбаш,
Жапайы өскөн каманды.
Каман чалса оңдурбайт,
Үмөтаалы инибиз,
Этият кылып жүрүңүз,
Оңу келсе каманды,
Балчыкты көздөй сүрүңүз.
Ушул жерде төрөлгөн,
Үмөтаалы эл үчүн,
Булбулдай болуп көп сайрайт,
Атактуу акын тил билет,
Айтпай койсо ким билет.
Эстүү акын тил билет,
Эстебей койсо ким билет.
Жаман манап жай билбейт,
Тынчы жок болсо манабың,
Бей-бечара күн көрбөйт.
Ырчыларды кордошот,
Жарчысы дейт шайтандын,
Манап молдо кожолор,
Жашоо үчүн күн бербейт,
Кедей-дыйкан жерден жейт.
Жапайы сокур манаптар,
Жанын сабап элден жейт.
Оокат кыйын манапка,
Обу жок жерден бийлик жейт.
Үмөтаалы инибиз,
Иниликти билиңиз,
Эл акыны Эпшамбет,
Айлыңа келди көрүңүз.
Эшмамбеттен ыр угуп,
Элиңе ырдап жүрүңүз.
Эсекемдин баласы,
Кушчу-саруу эл билет,
Көп ырчынын даанасы.
Эсенаман эски ырчы,
Эл ичинде ырдаса,
Катыла албайт көп ырчы.
Каттаган элден кеп уктум,
Катуу ырчы деп уктум.
Казактан чыккан Майкөттү,
Жер сүздүрдү деп уктум.
Атасынын баласы,
Үмөтаалы ырдаса
Жыйылып келген калың эл,

Кулак салып тыңдаса,
Көркөмдүү Талас сайында,
Көк кашка аккан суу ичип,
Көңүлдүү өсүп чоңойгон,
Көркөмдүү кыргыз айылдан.
Эч жерине чаң жукпайт,
Келип кеткен кыргыздар,
Айтып жүргөн дайыма
Жайдын күнү май агат,
Күздүн күнү эт байлайт,
Чоң Таластын боюнда,
Бактылуу кыргыз эл жайлайт.
Олуя ата базарың,
Оң менен солдун элинде,
Окулуп турат казалың.
Айтканда эле билинет,
Акындардын начары.
Окуйсуң көп казалды,
Түгөнбөйт ар күнүнө жаңылык.
Ачылып турат базарың,
Ачылып турса бактыңыз,
Аман-эсен элинде,
Гүлдөй турган чагыңыз
Куттуу болсун бактыңыз,
Эсен болсоң элинде
Жыргай турган чагыңыз.
Эл менен айта бересиң,
Сөз чыгат башы менен тилинде,
Ар убакта табылат,
Керек болгон жеринде.
Ар дуванда ырдадым,
Акындарды сындадым,
Ак калпак кыргыз элинин,
Кетирбедим намысын.
Ырдадым ар түрлүү урук элдерде,
Кубат кылып жүрчүмүн,
Ак калпак кыргыз жергени.
Жердеген жерим Таласты,
Баш жагында үч Кошой,
Кезегинде ыр менен,
Кошуп коём Манасты.
Кыйынмын деген ырчылар,
Сөз табалбай адашты.
Токтогул менен Жеңижок
Алым-сабак ырдашкан,
Айткан сөзүн тыңдашкан,
Анык ырчы Эшмамбет,

Талас менен Манасты,
Айта берсе сөзгө бай,
Элин жерин таштабайт,
Эшмамбеттин акындыгы
бир далай.

Үмөтаалы:

Кезиктим эле бир кезде,
Кетмен-Төбө жеринде,
Жердеген саяк элинде,
Куштар болдум көрөм деп,
Эшмамбет ырчы тууганды.
Анжиян жакка кетиптир,
Көралбадым тууганды.
Токтогул келди баркылдап,
Ак шумкардай жаркылдап.
Айтып калды сөз баштап,
Табышмакка окшотуп
Ырчыларга кеп таштап.
Ырчылар жооп бербеди,
Эл четинен кайтышты,
Үмөтаалы баштады.
Өйүз-бүйүз элинин,
Чоң дайранын боюнда,
Жыргалын айтып таштады.
Коңур, Өгүз, Саргата,
Эли жерин оодарып,
Козгоп айтса бир башка

Эшмамбет:

Туулган жерим Таластан,
Уругум кыргыз Манастан.
Чоң атам Ардан балдары.
Кедейликтин сарпынан,
Адашып кеткем Таластан.
Опо ажы биздин бай болгон,
Кол жетпеген жар болгон.
Жардын түбү шылдырап,
Кыпкызыл аккан шор болгон.
Кантип качпай коёсуң,
Туулуп өскөн жеринден,
Кушчу-агруу элинден,
Кудайберген Кызылбаш,
Башта карыз бергенсип,
Алып турат күнүгө.

Үмөтаалы:

Эшмамбет биздин агабыз,
 Көп ырчынын жанында,
 Эч жака мен барбадым,
 Биз тим эле ойноп жүргөн балабыз.
 Ак буудай бышкан жериңди,
 Кантип тыштап кеттиңиз?
 Кушчу-саруу элиңдин,
 Бакканы кызар¹ кой болот.
 Жакшы иштесе дыйкандар,
 Жарым жылда бай болот.
 Жайы салкын, кыш жылуу,
 Мал көбөйтчү жерибиз.
 Көпкөнүнө чыдабай,
 Урушуп жүрөт элибиз.
 Эл башчысы Кызылбаш,
 Эриксе уруш башталат.
 Уяты жок манабың,
 Бийлик кылып олжо алат.
 Баш жарылып, кол сынса,
 Эч кимге анын доосу жок,
 Кудай кылды деп турат,
 Кудайберген Кызылбаш,
 Ал уруштун олжосун алып жеп турат.
 Кашка-Суунун сайында,
 Томолок, Токтук айлында,
 Катика-Суу, Калба жайлоосун,
 Жайы-кышы жердеген,
 Калың Колпоч дайыма.
 Копа² ажыга аш берди.
 Айтылып өткөн сайында.
 Аш башкарган Кызылбаш,
 Үмөтаалы ырчыга,
 Кордук кылды дайыма,
 Жөо бастырып ырдаткан,
 Ошол ашта айылда
 Аалынын баласы,
 Кудайберген болушум.
 Каймазарды жамандап
 Кантип ишиң оңолсун.
 Аалынын баласы,
 Кушчу-саруу элине,
 Кызыл чыйкан жарасы.
 Күн сайын жаңырат,
 Айыкпайт экен карачы.
 Оорунун аты чоң чыйкан,

Жайы-кышы айыкпайт,
 Кудайберген Кызылбаш,
 Жаралантат карачы.
 Билгич табып болбосо,
 Биле албайт кушчу-саруу баласы.
 Кудайберген болушум,
 Ачып калса курсагы,
 Ачуу чыгат добушу.
 Капажынын ашында,
 Ырдап турдум башында.
 Жоо жүрүп ырдадым,
 Оокат ичпей үч күнү,
 Азабын тарттым чабылдым.
 Кызылбаштын зордугу,
 Чоң ооруга кабылдым.
 Кудайберген куу башка,
 Учуп калдык тар жерде,
 Айталбай салам шашканым.
 Үч чокудан өтө албай,
 Сулпукордон өтө албай,
 Султаным сага жете албай,
 Бу кордукту билгеним,
 Болот ко деп жүргөнүм.
 Арыстаным кечкин күнөөмдү,
 Үч күндөн бери оокат жок,
 Кармады оору кеселим.
 Жакын калды өлүшкө,
 Эсенаман баласы,
 Эки ырчынын даанасы,
 Эл ичинде кор болдум,
 Качып көрдүм кетсемби,
 Адигине Тагайга,
 Кантип жашап турасың
 Тарыган Талас жеринде.

Эшмамбет:

Тагай саяк кенен эл
 Бей-бечара качкындар
 Жашай берет элинде.
 Эсенаман, Чоңду ырчы
 Таласта элдин жарчысы.
 Жеринде ырчы көп болот,
 Ошолордун башчысы.
 Айта берсе сөзгө бай,
 Жашыра албайм булардын,
 Акындыгы бир далай,
 Качырса кармап шаштырат,

¹ Кызар — Гисар пародасы.

² Кээ бир материалдарда Опа ажы деп айтылат.

Катууланып ырдаса,
 Эсенаман, Чоңду ырчы,
 Отурган элди мас кылат.
 Кепке кенен сөзгө бай,
 Айта берсе чарчабайт.
 Тил жагынан көөнү жай,
 Көмөкөй кенен тил узун,
 Кайта кайрып ырдаса,
 Түшүнбөйсүң көп жерде.
 Таластан адам качпаган,
 Таалайлуу жакшы жер эле.
 Кушчу, саруу жашаган,
 Жайы-кышы курсак ток,
 Кубанычтуу эл эле,
 Кылымда мындай жер жок деп,
 Кыргыздар айтып жүрчү эле.

Үмөтаалы:

Тарыды Талас жерибиз
 Башта берекелүү элибиз.
 Болгон эле жерде береке,
 Кетирди жаңы болуш бегибиз.
 Качып көчсөм жер калат,
 Кадыры сиңген эл калат.
 Ажалым жетип күн бүтсө
 Мүрзөмдү касчу ким болот.
 Эсенаман, Чоңду ырчы,
 Элиңде ырдап жашаган.
 Үмөтаалы батбады,
 Аркасында сөз болот,
 Өз элинен качкан деп.

АЛДАШ ЖЭЭНИКЕ УУЛУ — АЛДАШ МОЛДО

«Хал заман»

(Үзүндү)

Падыша залим кутурду,
 Букарасын тең көрбөй.
 Бузуп журттун мүнөзүн,
 Бирине бирин тукурду.
 Таалайы качаар өкүмөт
 Өзүнө казат чуңкурду.

Падыша залим Николай,
 Балакет баскан иттер-ай!
 Билимге качан тең кылды.
 Артыкча биздин кыргызды,
 Бирине бирин жем кылды.
 Билимсизди бий кылды.
 Күндө отуртуп сыязын
 Бийибиз абдан ый кылды.
 Ыстарчын болду бул тапкан,
 Ынсабы жок акмактан.
 Ындыны өчтү элимдин,
 Калбады адам журт баккан.
 Бир дубанда окуган
 Эшмукамбет¹, Касымбай²
 Караколдун училиш³
 Гимназия бүтүрдү-ай.
 Эч илимге жетпеди,
 Байкап көрсөм мансабы,
 Бесирликтен⁴ өтпөдү.
 Бир дубанга баш кылып,
 Оёзду койду начендик,
 Олурандап коркутуп,
 Опуза кылат машендик⁵.
 Айлалап ар бир болуштан,
 Жыйнатып миңден теңгесин,
 Жатып алып сен жейсиң,
 Ушуга эми не дейсиң?
 Болобу теги ынсабың?
 Кумар ойноп уттүрүп,
 Түгөнүп калса тыйының,
 Кыласың шайлоо жыйынын.
 Шайлоо менен шылтоолоп,
 Кайтадан чыгым жыясың.
 Канабы сенин кумарың?
 Калбай барат уятың.
 Калкты кажып отуруп,
 Качан тоёт курсагың?
 Же жалган айтып жатамбы?
 Тапчы менин катамды?
 Караколдун уези
 Качан толот күнөөсү?
 Калк чогулуп, арыз кылса,

¹ Э. Кендирбаев — советтик кызматкер.

² К. Телтаев — уездге тилмеч, кийин советтик кызматкер.

³ Караколдогу орус орто мектеби.

⁴ Орустун «писарь» («катчы») деген сөзүнөн.

⁵ Орустун «мошенник» («алдамчы») деген сөзүнөн.

Ыстарчысы жасоолдун
 Сарынын уулу Абдылда,
 Тазалап актайт күбөсү.
 Актабаска болобу
 Бир болсо жеген мүчөсү?!
 Начендиги Ионов
 Бугусевич, Лиханов
 Помощдиги Храмин
 Палиса ачендик — пристав¹
 Катунсевский, Кайчов
 Базарга элди жүргүзбөйт.
 Кысталып калган адамды,
 Отуртуп жерге сийгизбейт.
 Балакет баскан жасоолу
 Жалдуу жылкы мингизбейт.
 Кара көрпө тебетей,
 Жаңы чапан, жакшы тон,
 Жакалуу кийим кийгизбейт.
 Зымчы болгон төрөсү,
 Мусуренко, Уюдун (Юдин)
 Элдин баарын куруттуң,
 Ач бөрүдөй улуттуң.
 Кедейлердин жерлерин,
 Кесип берди котурга²
 Көпөш³ болгон оруска.
 Айдап чыкты тоо-тоого,
 Ашып көчтү эчен бел,
 Аштык айдаар жери жок
 Азып жүрөт кайран эл.
 Шол кылганы дуруспу?
 Аргасы кеткен эли-журт,
 Акыры түбү бир күнү,
 Бунт кылып салаар урушту.
 Тоону да кесип бериптир
 Лесничий кысталак,
 Күндө салат анысы,
 Коломто деп штараф.
 Салганын төлөй албасак,
 Урдуруп сабайт ызалап.
 «Тоо-токойдун арасын,
 Карагай чердин салаасын
 Аралаба, баспа! — дейт, —
 Руксатсыз менден чегедек,

Бир бутагын сындырып,
 Отун алып, жакпа! — дейт.
 Жайба, — дейт, — чарба малыңды,
 Арканда, — дейт, — жалгыз атыңды».
 Жайылса, кокус малыбыз,
 Бошонсо жалгыз атыбыз,
 Күнөкөр болот башыбыз.
 Ылоо⁴ болот атыбыз.
 Айдап барып тапшырат,
 Жөө карагай тарттырат.
 Зооту бар тактайчы,
 Кара мүртөз таранчы.
 Атабаев Касымга⁵,
 Рахымы жок капырга,
 Тактай тилип алты айга
 Иштейбиз тегин малайга.
 Атабайдын Касымы,
 Арам ырыс капыры,
 Айылды жаман каарыды.
 Алакандай жайлоонун,
 Баш-аягын таарыды.
 Өзү сайып алгансып
 Карагай, арча, талдарды.
 Ач бөрүдөй аңдытты
 Аркандап койгон аттарды.
 Алдына салып кубалайт
 Карагат терген балдарды.
 Акысыз малай алууга,
 Айласын анын табууга,
 Чычкакка иттей кыныкты,
 Чыгарды далай кылыкты.
 Колуна берип мылтыкты,
 Аткарып койду, карачы,
 Абийри кеткен Байзакты⁶.
 Кыркып салып арканды,
 Кыянат салып ал дагы,
 Кызартып көзүн Байзагы.
 Кырк аттан ар күн айдады.
 Абиенчик⁷, балкачы,
 Айбандыгын карачы.
 Айылга келет анталап,

¹ Ошол кездеги Каракол уездин бийлеп турган билермандардын фамилиялары.

² Орустун «хутор» деген сөзүнөн.

³ Орустун «купец» деген сөзүнөн.

⁴ Жасоол тартып алган, милдеттүү түрдө бийликке күчүн берген унаа.

⁵ Жети-Өгүздүн өрдөшүнө тактай тилүүчү заводду курган киши.

⁶ Атабаевдин корукчусу.

⁷ Орустун «объездчик» (токой кайтаруучу) деген сөзүнөн.

Ар күнү келип аңтарат.
Айгайлатып чаң салат.
Аялдарды коркутуп,
Ала кийиз, жүн сурап,
Саңсаң, кара көрпө алат.
Сураганын бербесе,
Кысырларын кыйкыртып,
Бооздорун боздотуп,
Баласын бойдон түшүрүп,
Аялдарды сабашат.
Кардончу келет каңкуулап,
Каймак, сары май сурап,
Кийиз өтүк, байпакты
Сары менен каймакты.
Аны менен шүк турбайт:
Казы, карта, сүр сурайт,
Ар нерсени көп сурайт,
Атына арпа, чөп сурайт.
Ынсап кылбайт бергенге,
Эч убакта ишенбейт,
«Эми жок калды!» дегенге.
Эгини жоктон ун сурайт,
Эчкиси жок шордуудан
Жоолуктук тыбыт жүн сурайт.
Ую жоктон сүт сурайт.
«Бергин — деп, — жалгыз атыңды»
Унаасы жоктон күч сурайт.
Сураганын тапкыча,
Лесничий, балкачы,
Абиенчик, кардончу
Буртакелин (протоколун) жазышат.
Оор чыгым ыштарاپ,
Үч жүз теңге салышат.
Чакчелекей,будуң-чаң,
Чаң тополоң түшүрөт,
Үйүн сыйрып көчүрөт.
Көчкөндө бараар жери жок
Амалсыздан кедейлер
Алды-алдынан басышат,
Ар кайда тарап качышат.
Тили буруу дуңгандын
Байларына барышат: —
Мени малай алгын — деп,
Асты-астынан жалынат.
Азапка минтип чалынат.
Малайга башы байланат,
Акыры түбү — аягы,

Кулдукка башы айланат.
Байлары кыштай дуңгандын
Иригин борго байлатып,
Жаз башында шаарга —
Анжиян менен Фергана —
Көгартты ашып айдатат.
Коюна кошуп малайын,
Сатып кайтат далайын.
О, кантесиң — а, кантейин?!
Кайсы бирин айтайын!..
Мен айттым көзүм көргөндү.
Кең дүнүйө тарыпты (тарыптыр).
Жан сактатпай турган өңдөндү
Кедей менен кембагал-а,
Бечара, байкуш карыпты!!
Заманың кыпкызыл корго айланып,
Кедейлер ачуу шорго кайнады.
Соодагер, байлар издешет
Күнү-түнү пайданы.
Алардын тапкан пайдасы
Улуктун оозун майлады,
Кичиктин оозун байлады.
Каңгырап башым маң болду.
Табабыз кандай айланы-а!
Старажник коюптур,
Доңуздай Занин¹ Чоң Колду.
Баарыдан Чоң Кол чоң болду.
Жыгып минип биесин (бээсин),
Ээрчип барса иесин (ээсин),
Чыгара чаап миесин (мээсин),
Жыга муштап өлтүрүп,
Кай бирин жанчып, чала өлүк,
Далайды Чоң Кол сойлотту.
Жесир кылып аялын,
Жетим кылып баласын
Ботодой Чоң Кол боздотту.
Бий-болушуң камаса,
Ыстарчын келип сабаса,
Күндө төлөп чыгымды,
Тынч алдырбай жадатса,
Кыла албасак эч бир иш,
Кыйналгандан түркмөн тынч!
Ачендик, уезд, төрөбүз,
Адилет качан көрөбүз,
Арз (арыз) кылып барсак алдына

¹ Мыкаачылыгынан «Чоң Кол» атанган полицейский.

Бир көзүңдү жумасың,
 «Так и надо!»¹ деп, күлүп,
 Башыңды ийкеп турасың.
 Ионов уезд сокурсуң,
 Ынтыгып семиз болупсуң,
 Ардансаң сокур дегенге,
 Боор этимди чокуурсуң.
 Ачууң келсе, сабаарсың...
 Абагыңа камаарсың...
 Каардансаң, салаартың...
 Каршыга² салып сабаарсың.
 Адилетсиз өкүмдөн,
 Абагың жакшы үйүмдөн.
 Көркү кеткен күнүмдөн,
 Көшүүсү кеткен түбүмдөн,
 Өлгөнүм жакшы тирүүмдөн.
 Ракаты кеткен дүйнөдөн,
 Неси артык түрмөдөн?
 Калбады кийим киерге,
 Ат калбады минерге,
 Аш калбады ичерге,
 Айыпбатсаң мейличи,
 Айдагып жибер Шиберге.
 Уктап жаткан элиме
 Уу тырмагың батырдың.
 Уйпалап шорун катырдың,
 Ойгонсун деп эл-журтум,
 Уйкусун бузуп, качырдым,
 Мен ураан сала чакырдым.
 Ураанымды түйгүнүң!
 Көзүңдү жумба, уктаба!
 Кереги жок бу күндө,
 Куйкуму жок уйкүнүн!

«Үркүн»

(Үзүндү)

Алдаш Молдо мен атым,
 Акундук менин санатым.
 Алсам колго калемди
 Замананын сыпатын,
 Жаза салмай адатым.
 Жакшы менен жаманын,
 Жашап турган адамын,
 Баян кылып газалга
 Жаза салган адатым.

Кулак сал сөзгө агайын,
 Аз гана көңүл ачайын.
 Уккула кары-жашыңар
 Үркүп келдик Алты Шаар,
 Кайран эл карып болдуңар,
 Кайгы зарга толдуңар
 Кыштап чыгаар үйүң жок
 Кыш чилдеде тоңдуңар.
 Уккан — жалган, көргөн — чын,
 Кедейлер алсыз, байлар тың.
 Соодагерлер кутурду
 Буттап сатып апийим.
 Артыкча үркүн кемирди
 Жетим менен жесирди.
 Бир жагынан будалап,
 Манаптар шайын кетирди.
 Кай бир төлөр ошентип,
 Кылып да жүрөт кесирди.
 Мен айтайын көргөндү,
 Азап тартып өлгөндү-
 Ач жылаңач ашууда,
 Дарманы калбай басууга.
 Адаты калбай Көлдөгү,
 Жетим менен жесирге
 Айгыр болуп азынайт,
 Өзү «бек» болуп аңгырайт,
 Бу кызыкты көрдүңбү?
 Мен бу жерде да көрдүм көпкөндү.
 Аргасыз жесир Батмакан
 Амбалга³ келип арыз кылган,
 Адилет андан көрөм — деп, —
 Адилет амбал кылбаса,
 Ажалдан мурун өлөм — деп.
 Алсырайт аял ыйласа,
 Көз жашын мунун тыйбаса.
 «Буга тий», — деп кыйнаса,
 Батмакан аны сүйбөсө,
 Күчүгү² келип сүйлөнсө:
 Өлтүрөм, деп коркутуп,
 Айылда кылса кордукту,
 Күчүгү кылса зордукту,
 Батмакан аган болчубу.
 Бапалардын Күчүгү,
 Бап келди элдин үркүнү,
 Жашыкка тоюп семирген

¹ «Сооп болот» деген какшыктун орусчасы.

² «Карцер» деген сөздөн.

³ Кытайдын соту.

Дөбөттөй үрүп күчөдү.
Жоксуз жетим-жесирлер
Коркуп жаман чүнчүдү.
Карачы мунун кесирин,
Катынындай доо кылат
Карга уулунун¹ жесирин.
Көрчү мунун кесирин,
Күйөсүндөй доо кылат
Күрүчбектин² жесирин.
Уурулук эле кесиби,
Тушоосу мунун чечилди.
Деги түбү тиет го
Эл журтка мунун кесири.
Көнгөн жаман адатка:
Кедейдин бирден чологун
Уурдап катып, жашырып,
Барскоон менен Тарылга,
Жаргылчактын кара бадалга,
Айдап барып сатчу эле
Анжиян, Оштун базарга.
Бу жерге эми келгени:
Баралап амбал, бектерди
Жалгыз өзү билчүдөй,
Чайнабай жутуп ийчүдөй,
Шымаланат жулунуп,
Мөөнөт бербейт сүйлөсө,
Жин тийгендей кутуруп.
Сааты бар көзүндө,
Жалганы көп сөзүндө.
Тегеренип кылтылдап,
Чечекейи токтобойт,
Деги адамдын көзүнө
Эч убакта окшобойт.
Ошон үчүн айтам да,
Окшотомун шайтанга.
Шайтандан сабак жат алган,
Шадыкан, Шамыр ажылар
«Саат көз» — деп атаган.
Лийин³ укту амбалдан —
Диниңер бирге мусулман,
Арзыңды боолап⁴ жиберем,
Бүтөсүң казы, муфтудан.

Келсек муфту сурданган:
Мүнөзү бар уу чалган,
Саймалуу жоолук курчанган
Байкасам казы уу чалган.
Ак-Суунун казы, муфтусу,
Такыба галим мыктуусу,
Чалган экен башына
Ар бириси он кезден
Дакеден⁵ жөргөп чалманы,
Чалма эмес дамбалды.
Бараны алып сээрден⁶
Казы менен муфтудан,
Калыс көрдүм мен өзүм,
Капырлыгы болбосо,
Какан өкмөт амбалды.
Чадайган экен кардыңар,
Байкап же муфту, казылар
Бай-манап берген параны.
Кедейлердин аялы
Чыдабайт андай кордукка,
Саат көз кылган зордукка.
Байкаңар казы, муфтулар
Арам менен адалды.
Же ажырата билбейсиң,
Айбан менен адамды.
Берсе бара жеп алып,
Ачууланып тилдейсиң
Шарияттан жол сурап
Алдыңа келген аялды.
Казы менен муфтулар
Амбалдын лийин уктуңар,
Адилеттик кылбайсың,
Шарият кантип туттуңар,
Минтип жүрсөң кумпайлар
Ажалдан мурун жуттуңар.
Же дин башчысы галимдер,
Кызы талак залымдер,
Таптыңар кайдан шарият?
«Бара алсын», деп казият⁷.
Тетири батуа⁸ кылсаңар,
Кедейден кардың жарылат,
Көчөдө каның чачылат.

¹ Саат көз күчүк — кыргыз, соодагер, сүткөр.

² Карга, Күрүчбек — Желдеңдин бир ата уулдары.

³ Лий — Кытайдын процессуалдык законү.

⁴ Арызыңа резолюция салып жиберем деген мааниде.

⁵ Лаки деген сөз.

⁶ Кытайдын күмүш акчасынын бирдиги.

⁷ Казылар (мусулман дини тартиптеринин бузулбоосун сактоочулар) закондорунун жыйнагы.

⁸ Бата, бүтүм, өкүм деген мааниде.

Силердин карын жарылса,
 Жетим, жесир, кедейдин
 Ошондо көңлү ачылат.
 «Алсаңар бара арам» деп,
 Куранда да айтып түрбайбы,
 Анкар¹ кылсаң куранды,
 Силерди кудай үрбайбы.
 Адисте² да айтат байгамбар:
 «Арраши уалмурташи биннар —
 Берсең да бара арам» — деп.
 Бекерге адис айттыбы?
 Бейлиң курган бетпактар,
 Бекер сээр абдан таттыбы?
 Аныгын айтып аяттын,
 Акысын коргоп аялдын,
 Далилдеп аят, адиске,
 Суал берсем муфтуга,
 Соолгон сокур казысы
 Сол жактан чыгып асылды.
 Карыш түйүп кабагын,
 Кайыштан камчы-балагын³
 Кармап турат колуна,
 Алтымыш таазир жонума
 Руксат сурап муфтудан.
 Казий айтат «балак урамын».
 Дилин кайыл келтирип,
 «Ааббай таксыр» дедирип:
 «Падышаңга ок аткан,
 Жуан тумак кыз талак
 Булаңчы кыйгыз жүн тумак,
 Руксат таазир урамын
 Тукумун бүтүн кырамын».
 Мына минтип казий-акун,
 Кетирди менин амалым.
 Кандай айла кылсам деп,
 Мен мусапыр ошондо
 Ичимден ыйлап кудайга
 Мунажат кылып турамын.
 Ак-Суунун казий, муфтусу,
 Аябай кылды чоңдукту.
 Нафсисине күл тартып,
 Казий, муфту мунафык⁴
 Булар шариятты будалап,

Динге да кылат зордукту.
 Амбалдын лийин бурмалап,
 Абийри кеткен кызталак,
 Акыры кылды кордукту.
 Окуп көрсөм гезитин,
 Шаңзун-ажун бегимдин.
 Кулатып падыша залимин
 Бөлкөндүк(полковник) жандыралысын.
 Битир бор, Маскөө элине
 Тийиптир күндөй жарыгы.
 Урияты чыгып Лениндин.
 Ишенгиле эл-журтум,
 Төгүнү жок кебимдин.
 Шашпагын казий, муфтият
 Туш келсе заман урият
 Кедейдин багы ачылат.
 Эсебиң эптеп табылат.
 Жеп жүрүп арам, семирген
 Курсагыңар жарылат,
 Азууңар ташка чагылат.
 Мээңер ооздон кагылат,
 Каныңар суудай агылат.
 Кордук тарткан биз өңдүү,
 Жетим, жесир, кедейдин
 Ошондо көңүлү ачылат.
 Насип кыл, деп, кудайым,
 Күн үч убак ыйлаймын,
 Көрсөтө көр, деп, бакырга⁵
 Дармансыз шордуу карыпка
 Уруят, теңдик заманды.
 Же кез келбестен зарыгып,
 Ушул Ак-Суу шаарынын,
 Каарын тартып казынын,
 Мүшкүлүн тартып муфтунун,
 Касабында каламбы?
 Же болбосо кез келип,
 Кегимди бир күн аламбы?
 Кабыл болсун тилегим
 Калкылдап кагат жүрөгүм,
 Кабылчудай каймана
 Уруят күтүп жүрөмүн.
 Канатымды күүлөймүн,
 Жардамдашаар кишим жок
 Өзүмдү өзүм сүрөймүн.
 Же учеам десем Маскөөгө

¹ Куранды бурмалоо, бузуу.

² Адис — диний эреже.

³ Уруп жазалоодо колдонулуучу күрал.

⁴ Акмак, бузуку.

⁵ Кедей-кембагал.

Чалгыны чыкпайт канатым.
Убактысыз талпынып,
Убара болуп жатамын.
Уктасам, учам түшүмдө,
Ойгонсом жатам үйүмдө.
Же кат жазсам Ленин табамбы?
Жөө жүрсөм жетип барамбы?
Калкка нурун тийгизген
Кайран Ленин аманбы?
Мен айтайын эмкисин
Уруят заман белгисин.
Кылычтын өттү «Зар заман»,
Андан кийин мен жазган
А дагы өттү «Хал-заман»,
Үстүндө азыр турабыз
Мына бу турган «Тар заман»,
Артыкча кыргыз элине
Эң эле кор кар заман.
Эми болот тең заман,
Эң эле зор кең заман.
Бай жардыга тең болбойт,
Эч кимге кедей жем болбойт.
Эркектен аял кем болбойт.
Бай-манап сөзү эм болбойт.
Алып берет теңдикти,
Уруят заман эркиңди.
Тартып алган бай, манап
Мөмөштүк, котур соодагер
Кууп чыгып кедейди,
Тегерете там салып,
Коруп алган жериңди.
Кедейден өкмөт шайланат,
Помещик, котур, соодагер —
Жер которуп айдалат!
Бара берип болуучу,
Кум куюлуп бий, болуш
Оозу жипсиз байланат.
Майкор, сүткор, соодагер,
Кызыл кулак жок болот,
Маминтип кедей, кембагал
Түбүнөн ишиң оңдолот.
Жетим-жесир миң койго
Өзүнөн өзү ээ болот.
Караңгы кыргыз эл-журтум
Газелге жазып усулун
Уруят заман үгүздүм.
Алдаш Молдо апендең

Алды колго каламын,
Журт иеси агайын,
Баарыңа жаздым саламым.
Жаздан калбай кетели,
Жөө-жалаңдап жетели,
Кең Ысык-Көл, Жети-Суу
Киндик кескен жериме.
Уруяттын маанисин,
Түшүндүр бириң бириңе.
Көчпөй бирөө калбасын,
Жардамдашып ага-иниңе.
Кысылгандан сатпасын
Кысталып катын-баласын.
Калса уулуң — кул болот.
Кызың калса күң болот.
Өмүр бою тукумуң
Башына түшкөн түнөрүп,
Капкараңгы түн болот.
Азамат дегин Аенинди,
Ааламга аты билинди,
Уруятын узартса,
Көзүн ачат элинин.
Ушул жерден кыскарттым
Уруят заман баянын.
Сөзүм бүттү тамамат,
Луга кылып кол жайгын.
Кудайга жаны аманат,
Уруятты чыгарган,
Узун болсун өмүрү,
Узарсын Ленин азамат!

Көл баяны .

Аттап кадам басайын,
Аз аңгеме сөз кылып
Ысык-Көлдү жазайын.
Ойлоп кадам басайын,
Оюма аз келтирип
Ысык-Көлдү жазайын.
Аза жерим агаин,
Аз гана мисал чачайын.
Капалык болгон көңүлдү
Суу сепкендей басайын.
Касиеттүү Ысык-Көл,
Башка жерге калганда,
Артык турар авасын.
Кадырга кантип албайын
Кең Ысык-Көл жакасын.

Бөөт-бөөт көлүң-ай!
Бөөдө жаман арыкты
Буудайдан мурун көтөргөн
Буруксуган чөбүң-ай!
Жылдыздап аккан көлүң-ай!
Алсыз жаман арыкты
Арпадан мурун көтөргөн
Артык асыл жериң-ай!
Булбул менен торгою
Үн алышып сайраса,
Муңдуунун ачат көөнүн-ай!
Жайлоо менен төрүң-ай!
Кызыл-жашыл, сары-ала
Буруксуган гүлүң-ай!
Жайдын күнү болгондо
Жайып койгон килемдей,
Жаркыраган түрүң-ай!
Жайлоо менен сазың-ай!
Жарышып чапкан атка окшош
Жайылып учкан казың-ай!
Өлөң менен сазың-ай!
Үрккөн койдой көп учат
Өрдөк, чүрөк, казың-ай!
Шамал менен бороон жок,
Жаркыраган жазың-ай!..
Жабылышып конушат,
Жайлоосу — шабыр сазың-ай!
Кайра сабап учушат
Кашкалдак, өрдөк, казың-ай!
Какыраган ташы жок
Ат чабуучу түзүң-ай!
Айнектей болуп агарган
Жаркыраган жүзүң-ай!
Жарды, байы тең болуп,
Жан сактаткан өзүң-ай!
Элиги черде бакырган,
Букасы сазда өкүргөн,
Коён менен түлкүсү
Кош аяктап секирген.
Адам билип боло албайт
Кекилик менен кептерин.
Каптай салып учушат
Каркыра менен тоодагы.
Балык менен бакасы
Аралашып ойношот
Дарыя чалкар суудагы.
Элеңдеп карап турушат

Эчки-теке тоодогү.
Букчуңдашып сүзүшөт
Бугу, марал бу дагы.
Жайылышып жүрүшөт
Кашкулак, аюу, тоодагы.
Козу этинен аз эмес
Канаттуудан тоодагы.
Касиеттүү Ысык-Көл,
Жылдыздап аккан булагы,
Көңүлдү чайттай бир ачат
Топурагы алтын турагы.
Ат боорунан буралат,
Бетеге менен шыбагы.
Коктусунда жайылат
Койдой чубап коёну,
Кой ордуна союшуп,
Бечаралар тоёду.
Касиеттүү Ысык-Көл,
Кайың менен тереги,
Усталары иштетсе,
Бу да адамга тийет кереги.
Карагай, тал, арчасы
Адам үчүн жараткан
Толуп жатат канчасы.
Бир нерсеси кем эмес
Табылгы, четин, ак кайың
Агачтан бу да кем эмес.
Касиеттүү Ысык-Көл,
Бакасы көлдө чардаган,
Балыгы көлдө жайнаган.
Кубаты күчтүү кудайым
Күңгөй менен тескейди
Кара таштан зоо жасап,
Каша кылып кармаган.
Ооруларга даба бол,
Ар кайсы суу башында
Арашаны кайнаган.
Күңгөй менен тескейден
Нечен суулар куйса да,
Ташып чыгып четинен
Башка жакка агып да
Бир кулак суу барбаган.
Каз, өрдөгү билинбей
Көлдү көздөй каптаган.
Жайылганы билинбей
Улары тоону сактаган.
Илбээсини көбүнөн

Нечен киши уктабай
Бүркүт, кушун таптаган.
Кой көздөгөн сары адыр
Орто кылып жаратты.
Тепке менен Тасманы
Күңгөй менен тескейге
Толто кылып жаратты.
Кум-Дөбө менен Сары-Дөбө
Тушташ кылып жаратты.
Бөйрөмчө Көңдөй талаасын
Бурчтуу кылып жаратты.
Маңдайында Бөрү-Таш
Учтуу кылып жаратты.
Жети-Өгүздүн күн батыш
Кара-Күңгөй тоосу бар,
Башында карлуу зоосу бар.
Чала кескен киндиктей
Оргочор деген тоосу бар.
Сепил кылып жаратып
Күңгөй менен тескейде
Кара таштан зоосу бар.
Орто жери ойгондой
Ысык-Көл деген ноосу бар.
Касиеттүү Ысык-Көл,
Илбээсини мындан көп
Ителги, кушун салгандай.
Каз, каркыра, тоодагын
Карчыга илип алгандай.
Калайык-журт — баарысын
Кадыр-баркка малгандай.
Кубаты күчтүү кудайым
Жаратат экен ар кандай.
Башка жерден эң сонун,
Адам айран калгандай.
Кылкуйрук, өрдөк мындан көп,
Касиеттүү Ысык-Көл Кызыр,
Илияс чалгандай.
Тизип койгон шурудай
Бөксөсүндө карагай,
Алла таала кудурет
Жаратат экен ар кандай.
Башка жерге калганда
Авасы мунун артады.
Карып болгон адамды
Өз ичине тартады.
Кымыздыктуу жылгасы,
Кең Ысык-Көл авасы,

Кыйла жерден артык-дур,
Кара-Кол шаары чамасы.
Коктуларын айтайын:
Козу улак, ышкынын,
Мөндүрдөй болуп күбүлөт
Жөргөмүштүн бышканы.
Эликтери инектей,
Балтырганы билектей.
Кашкулагы кашкырдай,
Кашкырлары качырдай.
Коёндору козудай,
Бүлдүркөнү баштыктай,
Карагаты күбүлөт Күзгү
бышкан аштыктай.
Жайлоосу бар шибери
Жазы, жайык, кең эни.
Түркүн гүлдүн түстөрү —
Табийгаттын килеми.
Басып жүрсө килемин,
Муңдуу болгон адамдын
Бир көшүтөт жүрөгүн.
Касиеттүү Ысык-Көл,
Орто жери ойгондой.
Көрбөгөн жан бир көрсө,
Көңүлү карк тойгондой.
Тегереги тептегиз
Теги сонун жер экен
Сепил салып койгондой.
Нечен калкты батырып
Суу башында төрлөрү.
Жакасында жаркырайт
Күмүш болуп көлдөрү.
Жаратат экен кудайым
Артыкча жердин каухарын.
Бу дүйнөнүн жаннети¹
Алтындуу сарай каухарын.
Адыр-адыр жерлери,
Арта салыш белдери.
Өзөн-өзөн суулары,
Өзгөчө сонун көрүнөт
Көлдө сүзгөн куулары.
Башка жерден таптаза
Агып жаткан суулары.
Кызыл-Кыя, Санташы
Баш дарбаза быягы.

¹ Бейиштин арабча аты.

Кочкор, Жумгал,
Көтмалды Ысык-Көлдүн аягы.
Күлдү белек башында
Жыргап жатат калыгы.
Боз-Учук, Түргөн жеринде
Болукшуп жатат арыгы.
Арык, белек атанып
Жазылыптыр тарыгы.
Күңгөй, тескей көчүктө
Жыргап жатат саягы.
Капкалуу шаар Каракол
Түрлүү алма шагы бар,
Дүкүйүп жаткан багы бар,
Сарт, ногою аралаш,
Ичинде дунган дагы бар.
Кайың менен тереги,
Карагай, жыгач, талы бар.
Телегейи тептегиз
Дүнүйөсү жамы бар.
Айчылыктан сөз келсе
Көз ачкыча жеткизген
Болоттон кылган зымы бар.
Карагайдын бооруна
Кагып койгон чыны бар.
Капкалуу шаар Каракол
Калдайып жатат орус.
Касиеттүү шаар экен,
Кадимден болду конушу.
Кең Жети-Өгүз жеринде,
Коңурат, дөөлөс, саруусу,
Кызыл-Суу, Жууку жеринде
Дуулап жатат баарысы.
Көл бетинде калганда
Жети-Өгүз жердин соорусу.
Барскоон, Тамга баарында
Бапа, желдең баарысы
Жан сактап жатат өзүнчө
Калайык журттун жамысы.
Тоңу менен Тосордо
Жакшылык, торгой, кыдыкта
Жаратылмыш маклуктан
Эсеп алаар кудайым,
Лауахил макбуз сызыктан¹.
Тыңчылык берсин кудайым
Жер жүзүндө бузуктан.

¹ Тирүүдөн өлүктөргө өтүү чек ара сызыгы.

ТҮШҮНДҮРМӨЛӨР

I БАП. **Кыргыз эл ырлары.** Кыргыз эли эзелтен эле ооз эки адабий мураска өтө бай экендиги баарыга маалым. Буга дейре эл ырларынын айрым түрлөрүнөн жыйнактар жарык көрсө да, далайы кол жазма бойдон Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын ондусунда сакталуу. Эл оозунан жыйналган адабий мурастарды кийинки ылдары гана басмадан көп томдуу китеп кылып чыгаруу демилгеси колго алынды.

Кыргыз ооз эки чыгармачылыгын изилдеген адис окумуштуулар али да болсо элдик ырлардын тарыхын толук тактап үлгүрбөгөндүгүн, илимий жолдо иликтөө иштери бүтпөгөндүгүн жана адабий мурастар эл арасынан дагы деле толук жыйнала электигин эскере кетүүгө тийишпиз.

Кыргыз поэзиясынын антологиясынын биринчи китебине Кыргыз Республикасынын аймагында жана ошондой эле Кытайда, Тажикстанда, Ооганда жашаган кыргыздардын ооз эки мурастарынын айрым үлгүлөрү мурда жарыяланган материалдардан жана жеке архивдерден алынып топтолду.

II—III БАП. **Элдик эпостор жана поэмалар.** Адабиятка кызыккандар буга чейинки басмадан жарык көргөн китептерден, адабий изилдөөлөрдөн, сөздүктөрдөн жана энциклопедиялардан элдик эпостордун жана поэмалардын тарыхы, мазмуну менен аздыр-көптүр тааныш.

Окурмандарды дагы кененирээк тааныштыруу максатында антологияга буга чейинки жарыяланган элдик эпостор менен поэмалардын ар түрдүү айтылышынын айрым мыкты үлгүлөрүнөн үзүндүлөр алынды.

«Манас» — кыргыз элинин баатырдык эпосу. Анын мазмуну өзгөчө узак убакыттар аралыгындагы эл турмушунун ар кыл жактарын камтыйт. Кыргыздар бүтүндөй философиясын, б.а. кылымдар бою оз табылгалары менен билгендерин, оң-терс, жакшы-жаман, дос-кас, турмуш, жаратылыш, коом жөнүндөгү түшүнүктөрүн, моралдык нормаларын ушул чыгармага топтошкон. «Манас» — кыргыз фольклорунун бай мазмуну, жогорку көркөмдүгү менен өзгөчөлөнгөн жеткен чеги, эң артык үлгүсү. Бул эпостун көлөм жактан дүйнөдө теңдеши жок. Алсак, Сагымбайдын эле «Манасы» 180378 сап ырдан, Саякбайдын вариантында «Манас» — 84513, «Семетей» — 316157, «Сейтек» 84697 сап ырдан турат. Азыркы учурга чейин эпостун толугу жана үзүндүсү болуп жетимишке жакын варианты жыйналган. Назар, Чоюке, Тыныбек, Келдибек, Акылбек, Тоголок Молдо, Акмат, Шапак, Мамбет, Багыш, Сагымбай, Саякбай, Молдобасан, Жусуп Мамай ж.б. көптөгөн манасчылар бизге белгилүү. Булардын ичинен 1922—26-жылдары Ыбырайым Абдрахманов жазып алган Сагымбай Орозбак уулунун варианты жана 1936—47-жылдарда кагазга түшүрүлгөн Саякбай Карала уулунун варианты китеп болуп окурмандарга тартууланган.

«Семетей» — «Манастын» экинчи бөлүгү; айрым окуялардын чиелениши жана образдардын чечилиши жагынан «Манасты» түздөн түз улап, толуктап турган чыгарма. Ондон ашык варианты бар.

«Сейтек» — «Манастын» үчүнчү бөлүгү. Сюжеттик жагынан «Манас», «Семетей» менен тыгыз байланышта болсо да, композициялык жагынан өз алдынча чыгарма. Тогуз негизги варианты бар.

«Кененим» — «Манас» эпосунун төртүнчү бөлүгү. «Манас» негизинен үчилтик катары («Манас», «Семетей» «Сейтек») айтылса да, айрым манасчылар (Жусуп Мамай ж.б.) аны сегиз ургагына (Кененим, Алымсарык, Кунансарык ж.б.) чейин айтышат.

«Эр Төштүк» — кыргыз элинин байыркы мифологиялык жана космогониялык ишенимдерге негизделген ыр түрүндөгү эпосу. Анда Төштүк баатырдын жер алдындагы желмогуздар менен болгон күрөшү баяндалат. Түмөндүк татарларда, казактарда, Азербайжанда, Алтайда жашаган элдерде да кара сөз түрүндө айтылат. Төрт варианты белгилүү (В. В. Радлов жазып алган вариант, Ж. Жамгырчиев, С. Каралаев, К. Суранчиев).

«Жоодарбешим» — кыргыз элинин баатырдык дастаны. «Эр Төштүк» эпосунун уландысы. Дастандын баш каарманы Жоодарбешим — Төштүктүн уулу. Дастанда Эр Төштүктүн ишке ашпай калган гумандуу идеялары улантылат. Эки варианты белгилүү (К. Суранчиев, О. Урмамбетов).

«Кожожаш» — кыргыз эл дастаны. Анда адам баласы менен жаратылыштын байланышы, адамдын табиятка болгон мамилеси курч көрсөтүлөт. Үч варианты бар (С. Конокбаев, А. Үсөнбаев, Т. Жээнтаев).

«Кедейкан» — кыргыз эл дастаны. Дастанда социалдык мамилелер курч көрсөтүлүп, таптык жиктелүү өтө ачык байкалат. Дастан феодалдык-патриархалдык мамилелер өкүм сүрүп турган мезгилде пайда болсо керек деп болжолдонот. Эки варианты бар (К. Акыев, А. Үсөнбаев).

«Жаныш-Байыш» — кыргыз элинин Жаныш жана Байыш деген эки бир туугандын аты менен аталган баатырдык дастаны. Дастан 16 — 18 - кылымдарда жаралган болуу керек. Эпосто кыргыз элинин көз карандысыздык үчүн калмак, кытай баскынчыларына каршы күрөшү, эркиндик, теңдик жөнүндөгү үмүт-тилеги айтылат. Төрт варианты бар (М. Мусулманкулов, Ж. Жанаев, К. Акыев, О. Урмамбетов).

«Курманбек» — кыргыздын баатырдык дастандарынын бири. Негизги темасы — ата-журтту коргоо, башкы идеясы — уруу, эл биримдигин сактоо. Кыргыз элинин 16 — 18- кылымда ойрот-жунгар баскынчыларына каршы күрөшү чагылдырылган. Дастандагы окуялар жунгар дооруна туура келет. Төрт варианты бар (М. Мусулманкулов, К. Акыев, Т. Каландаров, С. Дыйканбаев).

«Сейитбек» — кыргыз элинин баатырдык дастаны. «Курманбек» эпосунун уландысы. Дастандын баш каарманы Сейитбек — Курманбектин уулу. Дастанда Курманбектин ишке ашпай калган мүдөө-максаттары үчүн болгон күрөш улантылат.

«Олжобай менен Кишимжан» — кыргыздын лирика-эпикалык дастаны. Ан- да кыргыз элинин феодализм доорунун соңку мезгилдерине мүнөздүү жай турмушу, ошо мезгилдеги кишилердин көбүнүн башынан өткөн кадыресе окуялар көрсөтүлгөн. Дастанда адилет иш эч качан жеңилген бойдон калбайт, акыры кара ниеттер, арам мүдөөчүлөр жеңилет деген элдик калыс пикир берилип, Олжобай менен Кишимжандын таза сүйүүсү, туруктуу жакшы сапаттары бийик үлгү, жаркын идеал катары сүрөттөлөт. Үч варианты бар (А. Үсөнбаев, С. Сакетаев, М. Кабылов).

«Саринжи-Бөкөй» — кыргыздын социалдык-турмуштук дастандарынын бири. Дастанда кыргыз элинин уруулук-патриархалдык мамилелери, турмушу, үрп-адаты ж.б. баяндалат. Дастан аркылуу таза сүйүү, адилеттүүлүк, ар кандай терс көрүнүштөр жөнүндөгү элдин көз карашы, үмүт-тилеги туюнтулган. Үч варианты бар.

«Эр Табылды» — кыргыз элинин баатырдык дастаны. Дастанда кыргыз элинин ойрот-жуптар баскынчыларына каршы күрөшү сүрөттөлүп, негизинен эки тема камтылат: четтен келген баскынчыларга каршы күрөш жана уруулар арасындагы чыр-чатак. Үч варианты бар (биринчи вариантын К. Мифтаков Талас өрөөнүнөн Ы. Дыйканбаев, Ш. Мусаев, Ы. Бошкоевдерден жазып алган; Ж. Жамгырчиев, А. Тыныбеков).

«Карагул ботом» — кыргыз элинин лирика-эпикалык дастаны. Жалгыз баласын байкоостон мергенчи өзү атып алып, үмүт- тилегинен айрылган абышка-кемпирдин кайгы-муңу баяндалат. Дастандын беш варианты (К. Акыев, С. Дыйканбаев ж.б.), мазмунуна шайкеш келген мүнөзү обону жана күүсү бар.

«Шырдакбек» — кыргыздын социалдык-турмуштук дастаны. Анда калмак баскынчылыгы тушунда кыргыз калкынын жабыр тартышы, Шырдакбектин Бозжоргосу менен аялы жөнүндөгү окуялар баяндалат. Эл оозунда ыр түрүндө да, кара сөз түрүндө да айтылат. Айтуучулар Шырдакбекти Курманбектин небереси (Сейитбектин уулу) деп санжыра үлгүсүндө айтышат.

«Мендирман» — кыргыз элинин социалдык-турмуштук дастаны. Фольклордук салт боюнча бул дастанда да ак жеңет, чындык, ак ниеттик, эрдик, калыстык даңазаланып, оң каарман Мендирман жеңишке жетет. «Мендирмандагы» окуялар 16—17- кылымга таандык деп божомолдонот. Үч варианты бар (Ш. Рысмендеев, Ы. Абдырахманов Кайдуу деген карыядан жазып алган, Тоголок Молдо).

«Эр Эшим» — кыргыз элинин баатырдык дастандарынын бири. Эр Эшим эл арасында тарыхый адам катары айтылат.

«Кулмырза менен Аксаткын» — кыргыз элине кеңири тараган лирикалык дастан. Бул дастанда бузукулардын жолтоосунан баш кошо албай калган ашык жарлардын сүйүү сезими, кейиштүү тагдыры баяндалат. Эл арасында «Мырза уул», «Шамамат менен Аксаткын» деген аттар менен да белгилүү. Сегиз варианты бар.

«Карач-Көкүл баяны» — кыргыз элинин кереметтүү жомогу. Сыйкырдуу кара күчтөргө каршы Көкүл баатырдын күрөшү баяндалат жана калктын динге көз карашы, адилеттүүлүк даңазаланат. Эл арасында бул жомок «Көкүл», «Карач дөө», «Көчпөсбай» деген аттар менен да белгилүү. Үч варианты бар (Ы. Байырман уулу, К. Өзбеков, Д. Ташматов).

«Ак Мактым» — кыргыз элинин лирикалык дастаны. Поэмада Мактымды шерттешкенине бербей күч менен тартып алган калмак баскынчысы Бегарстан тайчинин өкүм-зордугу, андан качып чыгып, артынан кууп келген калмактарды бүт жок кылган Мактымдын айла-амалы, акырында сүйгөнүнө жеткени баяндалат.

«Жаңыл мырза» — кыргыз элинин баатырдык дастаны. Божомолдоолор боюнча анын пайда болушу 15—18-кылымга таандык. Баш каарман Жаңыл — баатыр кыз, нойгут уруусунун билерманы. Дастанда калмак баскынчыларына каршы кыргыз элинин күрөшү, урууларынын турмушу сүрөттөлөт. Төрт варианты бар (Тоголок Молдо, А. Чоробаев, Ы. Абдырахманов, М. Мусулманкулов).

«Ак Мөөр» — кыргыз элинин оозеки поэзиясындагы тарыхый чындыкка негизделген белгилүү лирикалык поэма Чыгарма ак сүйүүнү тепсеген социалдык теңсиздикти айыптайт. Жети варианты бар (К. Акыев ж.б.).

IV БАП. **Байыркы орток түрк поэзиясынан.** Өткөн совет доорунда тыюу салынган адабий мурастардын катарында орток түрк адабияты да бар эле.

Азыркы учурда байыркы түрк адабиятынын тарыхы жогорку жана орто окуу жайларынын программаларына киргизилди, илимий изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Орток түрк адабиятынын өкүлдөрүнүн чыгармаларын кыргызчага которуу иши кийинки кезде гана колго алына баштады.

Күлтегин эстелиги. Күлтегин (684— 731-жылдары өмүр сүргөн) эзелки түрк мамлекетинин аскер колбашчысы. Ал Кутлуг (Элтерес) канынын кенже уулу. Капаган кан 716-жылы каза тапкандан кийин бүткүл түрк аскерин башкарган. Капаган хандын

тукумун жылас кылып, өз агасы Могилянды (кийин Билге хан атанган) бүткүл түрк элине хан кылып дайындаган.

VIII кылымда Күлтегин баатыр, анын агасы Билге хан жана акылман кеңешчи Тонукөктүн урматына ташка жазылган ыр-эстелик калган, Орхон түрктөрүнүн руна сымал жазма эстелиги Монголиянын түндүгүндөгү Орхон боюндагы Кошо-Цайдам деген жерде. Бул рухий мурас — Энесай-Орхон жазуулары байыркы кыргыз адабиятынын үлгүлөрү, сабактары болуп саналат.

Байыркы кыргыз, түрк элдеринин тарыхый, рухий мурасы биздин илимий чөйрөдө акыркы он — он беш жылдардын ичинде гана изилденип, окулуп, которула баштады.

«Коркут ата» китеби («Огуз урууларынын тилиндеги Коркут атанын китеби») — орто кылымдагы огуз урууларынын эпикалык жазма эстелиги. Эпос акылман, ырчы, коп жашаган, «көзү ачык» Коркут атанын өмүрүн жана анын накыл сөздөрүн баяндайт. Чыгарма огуздардын гана эмес, жалпы эле түрк тилдериндеги элдин фольклору менен тарыхын изилдеп үйрөнүүдө баалуу тарыхый эстелик.

«Өгүз каган» («Огуз наме») — түрк элдеринин санжырасы менен уламыштарындагы түпкү бабасы Огуз Каган (кыргыз санжырасында Уузкан) жөнүндөгү баян. Бул тарыхый чыгарма XIII—XIV кылымдарда жазылган. Түрк элдеринин орток адабий мурасы.

V — VI БАП. IX — XIX кылымдагы кыргыз поэзиясынан. Байыртан эле элге белгилүү болсо да, кээ бир кыргыз акындарынын өмүрү жана чыгармалары совет доорунда жарык көрбөй, окулбай, изилденбей келген. Бул томго кирген акындардын дээрлик көпчүлүгүнүн чыгармалары кайра куруу, демократия доорунда басмадан алгач жарык көрүп, көпчүлүккө кеңири маалым боло баштады. Ошондой болсо да, айрым акындардын адабий мурастары дагы деле эл ичинен толук жыйналбагандыгын, биротоло ирээтке салынып иргелбегендигин, илимий негизде изилдене электигин эскере кетишибиз керек.

АКЫНДАР ЖӨНҮНДӨ МААЛЫМАТ

Абу Насыр аль-фараби ибн Мухаммед (870—950) — чыгыштын философ аалымы, даанышманы, адабиятчы, акын жана окумуштуу энциклопедисти. Чымкент облусундагы Отрар шаарында туулган. Чыгыш өлкөлөрүнөн окуган, көп тилди билген, илимий трактаттарды жазган. Аристотелдин чыгармаларын чечмелеген «Экинчи мугалим», б.а. Аристотелден кийинки мугалим деген атка конгон.

Жусуп Баласагын — түрк элдеринин улуу акыны, ойчулу жана мамлекеттик ишмери. Болжол менен 1018-жылдары Чүй боорундагы Баласагун шаарында туулган. Баласагун шаарында «Кутадгу билиг» («Кут билим» же «Куттуу билим») поэмасын жазган. Бул эмгек түрк тилинде жазылган көөнөргүс философиялык-дидактикалык дастан болгон. Жусуп 1070-жылдары өлгөн деген божомол бар.

Кашкарлык Махмуд — атактуу окумуштуу тилчи. Ал 1029—1038-жылдын аралыгында Ысык-Көлдүн тескейиндеги Барскан шаарында туулган. Анын атасы Барскан шаарын жана дубанды бийлеген бек болгон. Ал Чыгыштын маданияты өнүккөн мыкты шаарларынан билим алган. Махмуддун далай илимий эмгектери менен адабий мурасы калган. Алар бизге али толук жете элек. Анын качан жана кайсы жерде өлгөндүгү белгисиз.

Кулкожоахмат Иассауи — түрк элдеринин кемеңгер акыны, XI кылымдын акырында Казакстандагы Сайран калаасында туулган. Анын казалдары түрк элдеринин рухий маданиятынын, ыйман-рухунун куту болгондугу маалым. Кожо Ахметтин кайсы жылы өлгөндүгү жөнүндө так маалымат жок.

Адиб Ахмед Жүгинеки — XII—XIII

кылымдарда Карахан түрк мамлекетинде өмүр сүргөн өтө көрүнүктүү акын. Анын өмүрү жана чыгармачылыгы жөнүндө маалымат жокко эсе. Анын биздин доорго чейин сакталып жеткен «Хибатул-хакайык» («Акыйкат сыры») деген жалгыз дастаны бар. Дастан таза түрк тилинде жазылса да, акын чыгарманын атын «Хибатул-хакайык» деп арабча койгон сыяктуу. «Акыйкат сыры» — дидактикалык багыттагы чыгарма. Дастандын сюжети жок. Акын окурманга ыйман, адеп, адалдык, билим, адамкерчилик жана адам кандай өмүр сүрүү керектиги жөнүндө акыл-кеңеш айтат.

Хорезми. Акындын лакап аты — Хорезми, анын өз аты-жөнү, чыгармачылыгы жөнүндө дарек жок. Ал Алтын Ордо кезинде (XIII—XIV к.) өмүр сүргөн. Хорезми аким Мухаммед Кожобектин тапшыруусу боюнча 1353-жылы «Мухаббат-наме» дастанын жазган. Бул ошол доордогу адабияттын мыкты үлгүсү. Чыгармада Алтын Ордо кыпчактарынын тили сакталган. «Мухаббат-наме» сюжети кызык, тили көркөм, адамдын мөлтүр сүйүүсү, асыл сезимдерин камтыган лирика-эпикалык поэма.

Бабур Захиреддин Мухаммед (1483—1530) «Бабур наама» — Султан Бабурдун өмүр баянын, орто кылымдагы тарыхый окуяларды камтыган китеп. Бабур Индиядагы Улуу моголдор сулалесин (династиясын) негиздөөчү, Орто Азиядагы түрк тилинде жана фарсча жазган акын, тарыхчы жана ойчул. Ал XV—XVI кылымдагы окуяларды камтыган «Бабур-наме» деген чыгарманы жана ырларды жазган.

Жайсаң Үмөт уулу (IX к.). Элдин уламыш, санжырасында жана ырчылардын, манасчылардын баянында Жайсаң ырчы «Манасты» эң биринчи айткан акын болгон. Айрым изилдөөчүлөр Жайсаң ырчы «Манас» эпосунда айтылган Ырамандын ырчы уулу болушу ыктымал дешет. Божомолдо Жайсаң ырчы IX кылымдын башында туулуп, экинчи жарымында өлгөн болуу керек.

Кет Бука. XIII кылымда, Чынгызхандын жортуулу мезгилинде жашаган улуу ырчы жана улуу комузчу. Анын ысмы түрк элдеринин ичинде кеңири белгилүү болгон. Акындын кайсы жылы өлгөндүгү белгисиз.

Токтогул ырчы. Кара жаак ырчы деп аталган Токтогул ырчынын качан туулуп, кайсы жылы өлгөндүгү жөнүндө маалымат жок. Божомолдо 1320-жылдары туулган. Элдик уламыштарда Жээренче Чечен, Асан Кайгы, Толубай Сынчы, Алдар Көсөө деген эл шайырлары, эл башкарган Жаныбек хан менен замандаш болгон. Бул доор XIV кылымга таандык.

Толубай Сынчы. Уламыш боюнча XIV—XV кылымдарда жашаган акылман, чечен, ойчул, насаатчы акын. Анын баамчыл саяпкерчилиги эл оозунда өтө даңазаланат. Алтын Ордонун ханы кара өзгөй Жаныбек хандын (1341 — 1357- ж.) зомбулугу менен Толубай Сынчынын ортосундагы окуя нечен кылымдан бери аңыз болуп айтылып келет.

Асан Кайгы — ойчул, сынчы жана акын адам болгон. Ысмы түрк элдерине небактан белгилүү. Кыргыз элинин уламыш, фольклорунун маалыматында XIV—XV кылымдын аралыгында жашаган. Асан Кайгы жөнүндөгү аңыз эл ичинде аябай тараган. Өмүр бою элдин муңун муңдап, зарын зардап жүргөндүктөн Асан Кайгы аталган. Ал жөнүндө айрым түрк (каракалпак, казак) элдеринде да айтылат. Асан Кайгы элдин камын ойлоп, бир туугандарына болсун, хандарга болсун, эзилген калкка боору ооруп, жалтанбай

түз, бетке айткан. Ал жер безип, оюндагыдай конушту, адамга сыйлуу, малга жайлуу жер таппай, кайгыда жүрүп каза тапкан. Уламада анын кабары Ысык-Көлдүн боюнда делет.

Санчы Сынчы — элдик санжырада солто уруусунан чыккан, XVI — XVII кылымда жашаган ойчул, чечен, сынчы. Анын айтканы айткандай келгендиктен эл ичинде олуя аталган. Санчы Сынчынын Солтонун уулдарын, Болот бийден тарагандарды, Кудаян ханды сындаганы жазылып калган.

Алдаш Белек уулу. Акын 1720-жылы Ысык-Көл калаасында туулуп, 780-жылы дүйнөдөн кайткан. Учкул сөздүн устаты, ойчул, акын болгон. Санжырада Алдаш Белек уулунун тукумунан мыкты, таланттуу уулдар чыккан. Анын санат-насааты, олуя-сынчылдыгы ооздон оозго өтүп, XX кылымга чейин сакталып келди.

Калыгул Бай уулу — «заманачы», ойчул, санаат-насаатчы акын, сарыбагыш уруусунан, 1785-жылы туулган. Анын «Акыр заман», «Кыямат кайым» аттуу орошон мистикалык-философиялык маселдеткен ырлары элге белгилүү. Олуя, нускоочу акындын санат, термелери эл оозунан кийинчерээк гана жыйналып, аларды жарыялоо, изилдөө 90-жылдары гана колго алынды.

Калыгул 1855-жылы каза болгон, кабары Ысык-Көл калаасында, Кара-Ой айлында.

Балыкооз (чын аты Бекмурат, Балык деп да айтылат) Кумар уулу — XIX кылымдагы зор манасчы жана ырчылардын бири. Ал 1793-жылы Талас өрөөнүндө туулган. Акын 13—14 жашынан «Манасты» айта баштаган. Ал көптөгөн жомокторду, санжыраны жамактата айткан. Бир нече жолу атактуу акындар менен айтышка катышкан. Эл оозунда анын чыгарган «Манастан» мурдагы окуяны камтыган «Оторкан» аттуу санжыра-поэмасы бар, чыгарма кыргыз элинин тарыхый турмушун камтыйт.

Бекмурат 1887-жылы Чүйдүн Арчалуу деген жеринде дүйнөдөн кайткан.

Жөжө Каржабай уулу — 1808-жылы казак жеринде туулган. Атасы Каржабай кыргыз, ал он төрт жашында Абылай хандын чабуулунда малайлыкка кеткен. Эне-атасынан эрте жетим калган Жөжө жети жашынан оорудан эки көзү көрбөй азиз болуп калат, эр жеткенче көп кордукту башынан кечирет. Идиреги бар Жөжө жаштайынан өлөң айтып, акындык өнөр менен күн көргөн. Бара-бара эл ичинде эл акыны аталып, шекер сөздүү чечен чыгып, домбра, комуз колунан түшпөгөн. Жөжө — эпик акын. Ал казактын мыкты элдик поэмаларын айткан, заманында айтыш акындарынын албаны болгон. Жөжө бүткүл чыгармачылык өмүрүндө атагы алыска кеткен казактын он жети залкар акыны менен айтышып жеңген.

Акын өмүр бою Ата журтун сагынып, барууга зарлаган. Акыры Кунанбайдын жардамы менен кыргыз жерине келип, туугандары менен учурашат. Акындын абалын түшүнгөн, ага жардам берген адам чыкпаган.

Жөжө казак жерине кайтып, 1895-жылы каза тапкан. Жөжө акындын ырлары токсонунчу жылдары гана кыргыз окурмандарына белгилүү болду.

Айтыке (чын аты Айты, 1816—1887)— Жумгал өрөөнүнөн чыккан манасчы, акын. Эл арасында таланты менен кадыр-барктуу болгондуктан Айтыке аталган. Өмүрү жана чыгармачылыгы тууралуу маалыматтар жокко эсе. Анын айтылуу манасчы Балык менен айтышы жөнүндө азыноолак маалыматтар бар. Дастандарды көп билген. Таластан чыккан Чоңду ырчынын айтуусунда Айтыке «Манас», «Семетей», «Сейтекти» бүтүндөй айткан. Тоголок Молдонун айтканына караганда да Айтыке чоң манасчы болгон.

Байгабыл ырчы (XIX—XX к.) — Талас өрөөнүнөн чыккан таланттуу төкмө акын. Кытай уруусунан. Чүй өрөөнүндө да жашаган. Көкшалкы байдын Чата-кызы (Кудача), 1858-ж. Сартбай ырчы менен айтышкандарынан үзүндүлөр гана бизге жеткен. Колдо болгон чакан маалыматтарга караганда табышмактуу айтыш өнөрүнүн устаты болгон.

Молдо Нияз Эрназар уулу (1823— 1896) — кыргыздын алгачкы жазгыч акын-дарынын бири. Кыргызстандын түштүгүндөгү Кадамжай районунун Кызыл-Булак деген жеринде туулган. Кашкар шаарындагы медреседен билим алган. Нарын, Чүй, Суусамыр өрөөндөрүндө болуп, кызыл суулук кыргыздарга чейин барып чыгармаларын элге окуп берген жана эл арасына таркаткан. Бул аймактарда анын кол жазмалары азыр да табылууда. Молдо Нияздын бизге жеткен «Санат» ырлары эки миңден ашык саптан турат жана мазмуну боюнча Орто Азияда жашаган түрк элдеринин поэзиясы менен тамырлаш.

Арстанбек Буйлаш уулу — кыргыздын залкар төкмө акыны жана ойчулу, чоң комузчу, күүчү жана обончу. «Замана» агымынын эң ири өкүлдөрүнүн бири. Ал 1824-жылы эки Нарын ортосунда, Ийри-Сууда төрөлгөн. Бугу уруусунун тынымсейит уругунан. Атасы Буйлаш бий болгон.

Арстанбек ырчы катары 16 жашында таанылган. Калк ага «булбул» деген атак берген. Ал кошок, арман, санат, терме, керээз, ар кыл багыттагы ырлар, поэмаларды жана күүлөрдү жараткан. Айтыш өнөрүнүн ири устаты болгон. Акындын бараандуу чыгармасы — «Тар заман», акындын турмуш-тук, коомдук-социалдык көз карашынын жыйындысы.

Залкар акындын чыгармачылыгы 90-жылдарга чейин бир жактуу бааланып, эскичил ырчы катары сындалып, иликтөө, изилдөөдөн четтетилип, чыгармалары жыйналбай, акын туура баасын албай келген.

Арстанбек 1878-жылы Ысык-Көлдүн тескейи Чычканда каза болуп, сөөгү Жуукудагы Таш-Кыя бейитине коюлган.

Чоңду Койчуман уулу — XIX кылымдагы кыргыз ырчыларынын ири өкүлү. Ал 1826-жылы Талас өрөөнүндөгү кушчу уруусунда туулган. Чоңду чыгармачылыгын 13—14 жашында «Манас» айтуу менен баштаган. Ал өз учурундагы манасчылардын баары менен жолугуп, жумгалдык чоң манасчы, ырчы Айтыкенин жанында жүрүп, андан таалим алган. Чоңду акындын ого эле көп нускоо ырлары болгон.

Акын көптөгөн айтыштарга түшкөн. Анын Арстанбек, Калмырза, Эсенаман менен айтышканы белгилүү.

Чоңду 1912-жылы каза болгон.

Эсенаман Жалгаш уулу — жез таңдай аталган төкмө акын, айтыш өнөрүнүн чыгааны. Ал 1833-жылы Талас өрөөнүндөгү Кызыл-Коргон өндүрүндө туулган. Ырчылык дарамети жаш кезинде эле ойгонуп, Чүй өрөөнүндө ырдап көпкө жүргөн. Казак калкын аралап, далай ырдаган. Эсенаман бирде Көлгө, бирде Чүйгө, же Таласка, же Түштүккө өтүп, ырлары эл ичинде чачырап, бизге жетпеди. Эсенамандын чоң акын, көркөм сөздүн ири чебери экендиги айрыкча айтыш өнөрүндө ачык көрүнөт. Ал өмүрүндө нечен казак, кыргыз акындары менен беттешкен, бирок бизге Чоңду, Жеңижок менен айтышы гана жетти. Ал кыргыз ырчыларынын чыгармачылыгына мүнөздүү өнөрдүн көп түрүн билген: төгүп ырдаган, комуз чертип, ырларына обон чыгарган, элдик көп ырларды чебер аткарган. Эсенаман жомокторду (эпосторду) да мыкты айтуучу катары элге таанылган. Ал «Манас», «Семетей», «Кожожаш», «Саринжи-Бөкөй», «Олжобай менен Кишимжанды» чебер аткарчу экен.

Эсенаман 1913-жылы Талас өрөөнүндө каза болгон.

Солтобай Токтоболот уулу — акын поэзиясынын ири өкүлү. Ал 1834-жылы Ысык-Көлдүн тескейинде туулган. Бугу уруусунун желдең уругунан. Арстанбек менен замандаш, аны устатым деп, пир туткан. Устатынын чыгармаларын эл арасында ырдап жүрчү экен, мисалы, Арстанбек менен казак ырчысы Сүйүмбайдын айтышы Солтобай аркылуу бизге жетти. Эл оозунда калган кепке караганда Солтобай кошок, жоктоо ж.б. жанрдагы салттуу ырларды көп жараткан. Солтобай совет доорунда эскичил, уруу ырчысы эсептелип, анын чыгармачылыгы иликтөө, изилдөө алкагынан четте турган.

Солтобай 1918-жылы Каракол уездинин Жууку өрөөнүндө каза болгон.

Нурмолдо Наркул уулу — өткөн доордогу төкмө жана жазма акындардын өкүлү. Ал 1838-жылы азыркы Ала-Бука аймагынын Коштерек кыштагында оокаттуу чарбакердин үй-бүлөсүндө туулган. Олуя атыгып, бүткүл түрк калкына төкмө акын, жазгыч акын болуп, аттын кашкасындай таанылып, мударистиги андан да ашып, элге эбегейсиз зор эмгек сиңирген. Айылдарга мечит курдуруп, балдарды окуткан.

Нурмолдо 1920-жылы дүйнөдөн кайткан.

Жаныш акын — кыргыз, казакча бирдей ырдаган төкмө акын, казалчы. Ал 1843-жылы туулган. Көп жылдар бою казак жергесинде жашап, өмүрүнүн акыры ченде гана Таластагы Чат-Базар деген жерге көчүп келген. Анын бир топ чыгармалары жыйналып калган.

Жаныш акын элдик эпосторду айткандыгы жөнүндө да маалымат бар. Ал Таласка келгенден кийин деле кыргыз, казакка бирдей акынчылык кылган. Жаныш акын сабаттуу болуп, диний поэмаларды жазган. Чүй боорунда Чөжө (Жөжө) акын менен айтышканы кеңири белгилүү, аны ээрчип жүрүп, өрнөгүн алган.

Жаныш акын 1889-жылы каза болгон.

Нишан Молдо — акын. Ал болжол менен 1846-жылы Сузак аймагындагы Көк-Дөбө айлында туулган. Жети жашынан эмгектене баштаган. Жигит кезинде эл оозуна кирген белгилүү акындардын катарына кошулат. Ал чоң аш-тойлордо ырдабаса да, эл ичинде барк алган. Кыйла кыргыз акындарынын чыгармалары сыяктуу эле анын да ырлары бизге толугу менен жетпеген. Акындын терме-санат, насыят ырлары кийинчерээк гана элден жыйналган.

Нишан Молдо 1916-жылы, Үркүн алдында дүйнөдөн кайткан.

Жеңижок (Өтө) Көкө уулу — ырчы, төкмө акын. Ал 1860-жылы Талас өрөөнүндө Кара-Буура районундагы Жийде айлында туулган. Кытай уруусунун чоодан уругунан. Жашынан томолой жетим калып, Аксы, Анжиян тараптагы таякелеринде, кийин Кара-Суу кыштагындагы жакын таякеси Айныкеникинде жүргөн. Ырчы атыгып калганда Фергана, Кетмен-Төбө, Талас өрөөндөрүн кыдырган. Ал тарбиялык мааниси терең, уккандын акылына уюй турган кептерди уйкалыштырып айткан чоң нускоочу акын, айтыштын жеңилбеген устаты, «Манас», «Семетей», «Кожожаш», «Эр Төштүк» сыяктуу дастандарды күндөп-түндөп айткан жомокчу, жаза жана окуй билген билимдүү адам болгон. Караван базарында эки жеңи карысынан жок кемсел кийген жаш Өтө шарыят жайын ырдаган Нурмолдо менен айтышып («Нурмолдо менен Жеңижок») жеңип чыгат. Ушул окуядан кийин ал Жеңижок аталып кеткен.

Жеңижок 1918-жылы Жаңы-Жолдо дүйнөдөн кайткан.

Жумамүдүн Молдо — айрым маалыматтарга караганда 1862-жылы туулган. Акындын кээ бир ырлары гана бизге жетти. Жумамүдүн Молдо XX кылымдын баш жагында каза болгон.

Калмырза Сарпек уулу — төкмө акын. Ал 1866-жылы азыркы Чүй районундагы Он бир Жылга айлында туулган. Сары-багыш уруусунун чертике уругунан. Ал салттуу

мактоо, кордоо ырларын көп жараткан; жамакты жамгырдай төгүп, чоң аш, тойлордо жар чакырган; көп акындар менен айтышкан. Айтыш өнөрүнүн устаты болгон.

Калмырза 1910-жылы Жумгалда дүйнөдөн кайткан.

Молдо Кылыч Шамыркан уулу — кыргыздын алгачкы жазгыч акындарынын бири, «замана» агымынын көрүнүктүү өкүлү. Ал 1866-жылы азыркы Кочкор районунун Бүгүчү айлында туулган. Сарыбагыш уруусунун белгилүү манабы Төрөгелдинин небереси. Молдо Кылыч жаш кезинен диний мектептен сабаты ачылып, ырларын жазма түрүндө жараткан. 1910-жылы өзү да бир аз бала окуткан. Ал өзү жашаган учурдагы коомдун зиреги, шарттуу түрдө билимдүүсү, карапайым элдин мүдөөлөшү болгон. Эл кыдырып, аш-тойлордо ырдаган эмес. Чыгармаларында элди эмгекке, бак-шак тигип, отурук алууга үндөйт, паракорлор менен зулумдарды жектеп, орус падышачылыгынын эзүүчүлүк саясатына каршы болгон.

Молдо Кылычтын 1911-жылы Казан шаарында араб ариби менен басылып чыккан «Зилзала» эмгеги кыргыз элинин тарыхында басмага жарыяланган алгачкы чыгармалардан болуп эсептелет. Молдо Кылыч «Чүй баяны», «Керме Тоо», «Канаттуулар», «Зилзала», «Кол казал», «Кара Кочкор», «Кыз-жигит», «Уй казал», «Жатакчылар», «Чүй канаттуулары» сыяктуу ырларында жана поэмаларында табият, турмуш-тиричилик, жүрүм-турум, саясат жөнүндө баяндайт. Акындын мындан тышкары «Бүркүттүн тою», «Он жети бий», «Качканак Молдо Сулайман», «Молдо Дүйшө» аттуу сатираларды, «Замана», «Азаматтар», «Сапар» санаттарды, «Байтайлак» ж.б. кошокторду жазган. 1925-жылы акындын «Буудайык», «Канаттуулар», «Бүркүттүн тою» поэмалары, 1945-жылы «Иргелген казалдары» жарык көргөн.

Молдо Кылыч 1917-жылы Кочкордо дүйнөдөн кайткан.

Үмөтаалы Эсенаман уулу — төкмө акын. Ал 1876-жылы Талас өрөөнүндө туулган. Уруусу кушчу, кыржы уругунан. Замандаштары Токтогул, Эшмамбет, Калык менен кезигип, аш-тойлордо жарчылык укугун алуу үчүн айтышкан. Эл арасында мындай айтыштарда көбүнчө Үмөтаалы жеңгендиги эскерилет. Үмөтаалы ак таңдай Эсенамандын уулу, Алымкулдун устаты болгон. Өтө бийик жана уккулуктуу үнү, адамдык касиети карапайым калк ичинде анын аброюн абдан көтөргөн. Чыгармалары жазылып алынбай, башка айтуучулар тарабынан айтылбай да калган.

Үмөтаалы 1917-жылы дүйнөдөн кайткан.

Алдаш Молдо, Алдаяр Жээнике уулу — кыргыз эл агартуу ишин баштоочулардын бири, жазма акын, «замана» агымынын өкүлү. Ал 1874-жылы Жети-Өгүз аймагындагы Ак-Кочкор айлында туулган. Медресени бүткөндөн кийин айлында көчмө мектеп уюштуруп, балдарды окуткан. «Шайлоо» (1905-ж.) аттуу поэма, «Баракан жөнүндөгү баян» (1912-ж.) деген чыгарма жазган. Анын көрүнүктүү чыгармасы — «Хал заман» (1914-ж.). 1916-жылы «Үркүн» деген поэма жазган, анда кыргыз элинин муң-зары бир кыйла реалдуу сүрөттөлөт. Алдаш Молдонун ырлары эл арасында колдон колго өтүп окулган.

Алдаш Молдо 1930-жылы Ысык-Көл кылаасында дүйнөдөн кайткан.

КЫРГЫЗ ПОЭЗИЯСЫНЫН АНТОЛОГИЯСЫ

I том

Түзгөн

Кеңеш Жусупов

Редактору

Ысмайыл Кадыров

Сүрөтчүсү

Таалай Курманов

Тех. редактору

Салима Нурмиева

Корректору

Нургул Абдиева

Басууга 25. 05. 99 ж. кол коюлду. Форматы 84X108 $\frac{1}{16}$. Офсет кагазы.
Лазурский ариби. Офсет менен басылды 46,25 физ. б.т. 4- 0,75 вкл.,
77,7 шарт. б.т. + 1,26 вкл. Нускасы 3000. Заказ № 2418.

«Кыргызстан — Сорос» фондунун басма борборунда терилди.

Т. Суванбердиев атындагы Кыргызполиграфкомбинат АК
720461, Бишкек ш. Т. Суванбердиев көчөсү, 102.